

Nyom-Követés 3.

NYOM-KÖVETÉS 3.
TANULMÁNYKÖTET

Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály
Tanulmánykötet III.

A kötet megjelenésének támogatói:
Doktoranduszok Országos Szövetsége,
Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő,
Nemzeti Tehetségprogram

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

„A pályázat az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT-M-17-0003 kódszámú pályázati támogatásból valósult meg.”

NYOM-KÖVETÉS 3.

TANULMÁNYKÖTET

A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a
Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály
II. közös konferenciájának tanulmánykötete

Szerkesztette:

Boldog-Bernád István, Szabó P. Katalin, Szuperák Alexandra

Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete,
Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály
Szabadka – Budapest, 2018

©Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018
©Bársony Dávid, Czinkóczi Krisztina, Szerkesztők, Szerzők

Szerkesztők:

BOLDOG-BERNÁD István, SZABÓ P. Katalin, SZUPERÁK Alexandra

Szerzők:

B. KISS Mátyás, FARKAS Evelin, FEHÉR Renátó, FODOR József Péter,
GAJDA Péter, GARACZI Zoltán, HANGÁCSI Zsuzsanna,
HAVAY Viktória, MAROSI Renáta, SEMSÁG Tibor, SZABÓ P. Katalin,
TANOS Márton, TARÓDI Laura Luca, TERNOVÁ CZ Dániel,
TORMA Mária, VÁMOS Violetta

Szakmai lektorok:

ANGYALOSI Gergely, CSÁSZTVAY Tünde,
DONCSE CZ Etelka, BALOGH Elemér, FŰZFA Balázs, GERE Zsolt,
HARKAI VASS Éva, PUSKÁS Andrea, SZÁSZ Géza, SZÉP Eszter,
THIMÁR Attila, TOLDI Éva, TÓTH Kálmán, VÖÖ Gabriella,
Z. VARGA Zoltán

ISSN 2498-7751

ISBN 978-615-5586-29-3

Kiadja Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete,
Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály

A könyvsorozat logóján Toldy Ferenc látható, a műtárgy tulajdonosa a
Petőfi Irodalmi Múzeum.

Nyomdai előkészítés: a Doktoranduszok Országos Szövetsége
Irodalomtudományi Osztály tudományos műhely

Lektor: Braun Barna

Borító és grafikai elemek: Czinkóczi Krisztina és Bársony Dávid

Tördelőszerkesztő: Novák Anikó

Műszaki szerkesztés: Palimpszeszt Kulturális Alapítvány

Nyomdai munka: Kontraszt Plusz Kft.

Felelős vezető: Barta Ákos

TARTALOM

	ELŐSZÓ	7
B. Kiss Mátyás	TÉRELBESZÉLÉSEK ÉS MÉDIUMOK JUHÁSZ TIBOR KÖLTÉSZETÉBEN	9
Farkas Evelin	„TESTIMONIUM VISIBLE” <i>Képleírás és szociálpszichológia összefüggései Jókai Mór Egetvívó asszonyszív című művében</i>	33
Fehér Renátó	SZALAI PÁL – AZ „UTOLSÓ RADIKÁLIS”	49
Fodor József Péter	IRÓNIA MÁRAI SÁNDOR KÉSEI ÍRÁSAIBAN	65
Gajda Péter	TELEKI MIHÁLY ALAKJA AUGUSTE DE GÉRANDO LA TRANSYLVANIE ET SES HABITANTS CÍMŰ MŰVÉBEN	87
Garaczi Zoltán	A LÁGY ESŐ ADAPTÁCIÓJA	103
Hangácsai Zsuzsanna	APOKRIF ÉS IRODALMI SZEMLE <i>Értekezés a folyóiratok sokféleségéről</i> „A SZÉP BARÁTSÁG ÖSZVEFÜZ VELEM”	115
Havay Viktória	<i>A Gaal-Kisfaludy levelezés és a népmesekutatás</i>	125
Marosi Renáta	THE ENCHANTING NANNY AND THE ENCHANTED CASTLE <i>Intertextuality in P. L. Travers’s Mary Poppins Novels with regard to Edit Nesbit’s The Enchanted Castle</i>	141
Semság Tibor	NEMZEDÉKI NARRATÍVÁK MEGJELENÉSE FEHÉR RENÁTÓ, JUHÁSZ TIBOR ÉS TINKÓ MÁTÉ KÖLTÉSZETÉBEN	159

Szabó P. Katalin	A TÁRSADALMI FELEMELKEDÉS MÓDOZATAINAK VIZSGÁLATA DUGONICS ANDRÁS DALMÁCIAI SZÁRMAZÁSÚ CSALÁDJÁN KERESZTÜL	175
Tanos Márton	METAFORIKUS TEREK A SAULUSBAN	211
Taródi Laura Luca	POÉTIKAI KONVENCIÓK ÉS IRODALMI TENDENCIÁK AZ APOKRIF FOLYÓIRAT LÍRÁJÁBAN	223
	<i>Török Sándor Mátyás, Evellei Kata, Mizsur Dániel, Stolcz Ádám, Bödecs László és Nyerges Gábor Ádám költészete</i>	
Ternovác Dániel	ÍRÓK ÉS KÖLTŐK A SZIVERI- JELENSÉG ALAKULÁSÁBAN	249
Torma Mária	„VALAKI ÜL MAGASBAN, S NÉZI” <i>Szindbád-történetek narratív sajátosságai</i>	261
Vámos Violetta	VÖRÖSMARTY GIMNÁZIUMI ÉVEI <i>Mikrotörténeti adalékok a költő középszintű tanulmányaihoz</i>	277

Előszó

*verae amicitiae sempiternae sunt*¹

Jelen kötet többségében a 2017. november 11-én Szabadkán megrendezett *Nyom-Követés* 3. konferencia előadásából készített tanulmányok szerkesztett változatait adja közre. Összesen öt írás a *Tízéves az Apokrif* című, 2017. november 24-én tartott tanácskozáshoz kapcsolódik. A benyújtott munkák a magyar és a világirodalom történetének széles spektrumába engednek betekintést.

Bár tartalomjegyzék zavarba ejtően heterogén tanulmánygyűjteményt mutat, az írások módszereikben, szemléletükben és társadalmi diskurzusaikat tekintve illeszkednek egymáshoz. A klasszikus irodalomtörténeti tanulmányokat Farkas Evelin munkája nyitja, aki Jókai Mór *Egetvívó asszonyszív* című regényében elemzi a karakterépítéseket. A szerző a debreceni református identitás kutatásának eredményeit is gyarapítani tudja. Gajda Péter Auguste de Gérando a *La Transylvanie et ses habitants* című művében vizsgálja Teleki Mihály alakját. Havay Viktória Gaal György és Kisfaludy Károly levelezésével egy olyan forráseggyüttest vizsgál, melyről eddig hasonló feldolgozás nem történt. Szabó P. Katalin Dugonics András dalmáciai családjában mikrotörténeti alapokon vizsgálja a társadalmi felemelkedést és a boszorkányság kérdését a szegedi várospolitikát és a társadalmi struktúra kontextusában. Torma Mária a kultuszteremtő Szindbád-történetekben a narratív identitás elemzésével felhívja a figyelmet a narratív síkok és szövegek differenciálásának nehézségeire. Vámos Violetta Vörösmarty Mihály gimnáziumi éveinek mikrotörténeti kutatásával adalékokat kíván szolgáltatni Vörösmarty-szövegek értelmezéséhez. Látható, hogy a korszak kutatói által használt módszertár többeknél mikrotörténeti, de az is, hogy a kutatott társadalom és szöveganyag többnyelvű és széttagolt.

A modern kori elemzéseket Fehér Renátó írása indítja, aki a 2003-ban elhunyt Szalai Pál újságírónak, a demokratikus ellenzék egyik tagjának *Magyarország 1984* című kötetét vizsgálja, hogy képet alkosson Szalai politikai gondolkodásáról a demokratikus ellenzék szellemiségét szem előtt tartva. Meglepő eredménye, hogy Szalai Pál az általa képviselt demokratikus szocializmust közelebb érezte az ellenzékhez, mint

1 Marcus Tullius Cicero. 1828. *De Amicitia Dialogus*. Lipsiae: Sumptibus et Typis B.G. Teubneri. 16.

azt utólag az ellenzéki közösségi emlékezet számon tartja. Fodor József Péter tanulmánya az 1966-ban Manhattanben született *Keresztkérdést* és az 1974-ben az Amalfi-parton megírt *Erősítőt* vizsgálja. Munkája szinte programadónak számít Márai Sándor vallásfilozófiai, világtörténelmi és társadalompolitikai feltérképezése terén. Tanos Márton Mészöly Miklós *Saulus* című regényében a metaforikus terekre koncentrált prózapoétikai elemzésében. Ternovác Dániel igazolja, hogy Sziveri János életművének kultusztörténeti vizsgálatához a társadalom-politikai és az antropológiai kategóriák, kontextusok szükségesek. A kötet egyetlen idegennyelvű írása Marosi Renáta tollából származik, aki összehasonlító elemzésével a *Mary Poppins*-könyvek intertextuális vonatkozásait vizsgálja. A 20. századdal foglalkozó írásokban a vizsgált szerzők társadalmi státuszai és a szövegek használati és hagyományozódási módjai óhatatlanul is párbeszédre lépnek egymással, az át- és újraértelmezések, a kulturális praxisok állnak témáik hátterében, még ha szempontjaik divergensnek is.

A tanulmányok a kortárs irodalomról való tudományos diskurzushoz is csatlakoznak. B. Kiss Mátyás Juhász Tibor *Ez nem az a környék* című kötetében vizsgálja a térbeli konstellációkat és a térelbeszélések felépítését. Garaczi Zoltán Tar Sándor 2004-ben megjelent *Lágy eső* című novellájával s annak filmadaptációjával foglalkozik. Hangácsi Zsuzsanna a magyar irodalom folyóirat-központúságából kiinduló munkájában az *Apokrif* irodalmi folyóirat és a hatvan éves múltra visszatekintő *Irodalmi Szemle* együtt tárgyalásához dolgozott ki szempontrendszert. Semság Tibor a nemzedéki narratívákat vizsgálja Fehér Renátó, Juhász Tibor és Tinkó Máté költészetében. Taródi Laura Luca az *Apokrif* folyóirat líráját elemzi. A kortárs irodalommal foglalkozó dolgozatok nemcsak a kortárs tematika, hanem a rendhagyó helyzetekre adott megoldások, a gyér vagy éppen hatványozottan jelentős recepció, a költői szubjektumok problematikája, a kidolgozott szempontrendszerek okán is érdekesekek.

A kötet mottójául több okból választottam a Cicero-idézetet. Kívánom, hogy a DOSZ Irodalomtudományi Osztály és a Vajdasági Magyar Doktórandszok és Kutatók Szervezete között a barátság igaz legyen, s örökké tartson. Örömmel és várakozással tekintek az immár hagyománnyá vált újabb, őszi *Nyom-Követés* konferencia elé, s szívből kívánom, hogy még sok-sok éven át gyűljünk össze az Újvidéki Egyetem tudományos köreibben.

Szabó P. Katalin

DOSZ Irodalomtudományi Osztály, leköszönő elnök

B. Kiss Mátyás

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalom- és kultúratudomány MA (2. évfolyam), Budapest
bkmvideok@gmail.com

TÉRELBESZÉLÉSEK ÉS MÉDIUMOK JUHÁSZ TIBOR KÖLTÉSZETÉBEN¹

Tanulmányom témája Juhász Tibor *Ez nem az a környék* című bemutatkozó kötete. A könyv 2015-ben jelent meg, a FISZ és az Apokrif közös sorozata, az Apokrif könyvek első darabjaként. Azt vizsgálom, hogy a kötet szövegei milyen térelbeszéléseket építenek fel, és milyen térbeli konstellációkat állítanak az olvasó elé. A kötet ciklusai különböző városi tereket állítanak elő, az olvasás pedig az ezeken való áthaladás élményszerűségét hordozza: mintha végigjárnánk egy várost, amíg el nem jutunk a legeldugottabb kiskocsmáig. Juhász Tibor első kötetében minden utcasarokhoz, minden repedéshez történetek tapadnak. Ezek a „helyi legendák” éppúgy jelen vannak a szövegekben, mint a megidézett város, Salgótarján történelmi múltja. Látjuk a csendben pusztuló gyártelepet, a penésztette falat, az éjszakai utcákat. A város és az ott élő emberek története gyakran szinte észrevétlenül épül be a szövegbe, egy-egy apró utalás, metonímia vagy képzettársítás révén. A kötetben dominánssá váló térelbeszélés a séta alakzatai köré szerveződik, ennek értelmezéséhez a Michel de Certeau által bevezetett fogalmi szempontokat használom. A tanulmány első részében összefoglalom a kötet recepciójának főbb szempontjait, ezután áttekérek a térelbeszélések vizsgálatára, majd a harmadik részben a város terében jelenlévő médiumok működését értelmezem az *Adás* című versre összpontosítva.

A kötet szövegei folyamatosan játékban tartják a terek többértelműségét, kiterjeszthetőségét és egymásba való átfordíthatóságát. A város olyan térként jelenik meg, amely többféle médiumot képes egyszerre működtetni. A városbéli médiumok működése gyakran függetlenedik az embertől, néhány versben pedig a természeti folyamatokhoz válik hasonlóvá.

1 A tanulmány a *Konferencia a tízéves Apokrif folyóiratról* című tudományos tanácskozáson elhangzott azonos című előadás alapján készült. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1088 Múzeum krt. 4/a, 2017. november 24.

A város ezekben a szövegekben „gépesített természetként” jelenik meg, melyben a természeti jelenségek és a technikai médiumok ugyanazt a közvetítő funkciót látják el. Ez a térábrázolás különösen a kötet harmadik ciklusában erős, melyből az *Adás* című verset szeretném röviden elemezni. A város mediális terének kétféle aspektusát szeretném kiemelni a város szövegszerúségét és a város olvashatóságának lehetőségeit. A város és szöveg kapcsolatának vizsgálatakor de Certeau mellett Schmal Róza doktori értekezését használok fel. A másik fő aspektus a város technikai médiumainak működése lesz, melyhez Friedrich Kittler fogalmaira támaszkodom, továbbgondolva a Konkoly Dániel kritikájában bevezetett elemzési szempontokat.

Kísérlet a recepció (újra)olvasására

A mű kritikai fogadtatása egyöntetűen pozitívnak mondható, ugyan néhány kritikában megfogalmazódtak kisebb kifogások, a dicsérő elemek sem maradtak el mellőlük,² néhány másik értékelés pedig egyenesen a laudáció irányába mozdult el.³ A kritikák és recenziók megjelenési helye, szempontrendszere és stílusa is nagy változatosságot mutat, ez pedig egy elsőkötetes szerző esetében figyelemre méltóan széleskörű fogadtatást jelent. Éppen ezért látszik szükségesnek röviden áttekinteni a recepció főbb hangsúlyait. A széleskörű fogadtatásnak azonban nemcsak a kritikák és recenziók képezik tárgyát, hanem beletartoznak a szerző saját önértelmező megnyilvánulásai is, de fontos megemlíteni Harmath Artemisznek az *R25* antológiáról szóló bírálatát (Harmath 2016), illetve Tóth-Czifra Júliának a *Kritikustusán* elhangzott meglátásait is. Ezek a szövegek ugyanis szintén nyomot hagytak a kritikai diskurzuson – Harmath Artemisz meglátásaira Nyirán Ferenc (Nyirán 2016, 125), a Tóth-Czifra Júlia által elmondottakra pedig Smid Róbert hivatkozott kritikájában (Smid 2015).

A recepció áttekintéséhez három fontos szempontot szeretnék kiemelni: a *kompozicionális egységet*, a *szociális érzékenységet* és a *próza hangot*. A kötetkompozíció szerkesztettségére majdnem mindegyik kritika kitér, Barna Péter az *ÉS*-ben például „tudatosan és precízen megszerkesztett” kötetéről (Barna 2016, 20), Vigh Levente pedig egyenesen „öt ciklusból álló koncepciózus kalandról” beszél (Vigh 2015). De az is jelzésértékű,

2 Például Smid Róbert, Konkoly Dániel és Füzi Péter kritikáiban – utóbbi szövegben a legerősebbek az elmarasztaló momentumok.

3 Erre Nyirán Ferenc, Bereti Gábor és Barna Péter írásai jelentenek jó példát.

hogy a ciklusok pontról pontra való áttekintése is szinte elmaradhatatlan eleme az értékeléseknek, még André Ferenc alig féldoldalas recenziójában is helyet kapott (André 2017, 22). A ciklusok elkülöníthetőségét nemcsak a tematikus és beszédmódbeli váltások erősítik, hanem műfaji váltások is: a negyedik ciklus tizenkét prózaversből áll, az ötödik pedig egyetlen, Nyirán Ferenc meglátása szerint szonettkoszorúhoz hasonlóan építkező hosszúversből (Nyirán 2016, 125–126).

A *szociális érzékenység* szintén visszatérő eleme az értékeléseknek, hiszen a kötetben hangsúlyosan vannak jelen (André Ferenc megálapítását parafrázálva) a szegénység, a kiszolgáltatottság és a nyomor alakzatai. Bereti Gábor *szociális érzékenységről* (Bereti 2017), Hutvágner Éva pedig egyenesen *lírai szociográfiáról* és *dokumentarista jellegről* beszél (Hutvágner 2016, 26), Bihary Gábor szintén a szociografikus hagyományhoz való kapcsolódás fontosságát említi (Bihary 2016), míg Konkoly Dániel és Sopotnik Zoltán a (dokumentum)filmszerű látásmódot emeli ki (Konkoly 2016; Sopotnik 2016). Bár ez a sokféle jellemzés látszólag nehezen összeegyeztethető, mégis úgy gondolom, hogy az idézett szerzők ugyanarra a lírai eljárásra reflektálnak. A *szociografikus jelleg* kritikai megítélése ugyanakkor finoman szólva is ellentmondásos⁴ (Bihary Gábor szerint pedig nem is biztos, hogy pontos ez a jelző). Ezzel kapcsolatban érdemes idézni Tóth-Czifra Júlia megállapítását is, aki szerint nem biztos, hogy a kritika által hangsúlyozott „szocioköltészet” lenne a kötet legfőbb tétje (Kelemen 2015). Csehy Zoltán recenziójában nagyon hasonló véleményt fogalmazott meg, megállapítása szerint a kötet „a legvadabb szociolíra benyomását keltheti – de nem elsősorban az” (Csehy 2015, 20). A *szocioköltészet* gyanús és homályos terminusától való markáns elhatárolódás a fogalom kirekesztő jellegének is szólhat: a *szocioköltészet* vagy *szociolíra* látszólag nagyobb súlyt helyez a konkrétizálható társadalmi jelenségek megragadására, mint a költői nyelv tropikus mozgásaira, ezzel pedig eltereli a figyelmet a szövegek művészi kidolgozottságáról.

4 A szociografikus jelleg megítélése sem egységes: míg Smid Róbert kifogásolja a hang olykori didaktikusságát, Nyirán Ferenc amellett foglal állást, hogy a kötetben nincs didaktikus hangvétel. Más értelmezők szerint a szociografikus jelleg csak látszólagos, miközben valójában nem ez a mű fő tétje.

Arra viszont, hogy a dokumentarista beszédmódnak politikai és történelmi mellékszöngéi is lehetnek, viszonylag kevés recenzió tér ki.⁵ A történelmi/politikai horizont hangsúlyozását azért tartom fontosnak, mert a város terébe egyértelműen beíródik a múlt: az egykori bányaváros régi dicsősége és jelenbeli leépülése egyaránt jelen van a kötetben. Érzékletes példát jelentenek erre a *Padló* című vers sorai:

[...] A dobogós
műszakok túlélői ők, amiket még
azokban a működő gyárakban
húztak, amik Salgótarján múltjának
fekete felhőiként oszlanak
a város iparformái felett (Juhász 2015, 35).⁶

E sorok azért különösen fontosak, mert nemcsak a sötét múlt és az iparváros régebbi történetének szcenírozását végzik el, hanem azért is, mert konkrét segítséget adnak a környék térképszerű lokalizálhatóságához. Innen olvasva pedig cáfolhatóvá válik Füzi Péter azon megállapítása is, hogy a kötet versei „egy pontosabban meg nem nevezett város versei köré épülnek fel” (Füzi 2015, 66). De azért is fontosak lehetnek, mert szinte képleírás-ként állíthatók a kötet borítóján szereplő grafika, Gyenes Gábor képe mellé.

A kötetbeli versek magukra hagyott generációkról, bizonyos értelemben a történelem veszteseiről is beszélnek, erre a másik legszemléletesebb példát a *Kitartó* című hosszúvers jelenti. Bereti Gábor megállapítása szerint Juhász kötete „egy város, Salgótarján elmúlt évtizedeinek szociálisan érzékeny, átvilágító ábrázolására” törekszik, ezt a kísérletet pedig magán a nyelven keresztül, a költői szó eszközeivel hajtja végre (Bereti 2017). Azért tartom különösen pontosnak Bereti e megállapítását, mert nem kizáró, hanem bővítő jellegű: a társadalmi érzékenység ebben az értelmezői keretben nem az esztétikum ellenében hat, hanem épphogy a költői nyelv átesztétizálásának alapját teremti meg. Ebben a kontextusban a társadalmi érzékenység szinte egyet jelent magával a költői érzékenységgel – nem véletlen, hogy Juhász Tibor versei éppen József Attila és Kassák műveivel állnak intertextuális kapcsolatban.

5 Itt főleg Sopotnik Zoltán, Nyirán Ferenc és Bereti Gábor írásaira gondolok, akik kiemelték a kötet implicit módon jelenlévő politikai és történelmi téjét, még ha ezt gyakran a tagadás retorikáján keresztül vitték is színre.

6 A dolgozatban található versidézetek mindegyike a kötet első kiadásából származik (Juhász 2015), ezért a főszövegben a továbbiakban rövidített formában hivatkozom a kötetre.

A kötet *prózaísága* szorosan összefügg a dokumentarista-szociografikus látásmóddal, ahogy ezt Smid Róbert is megállapította (Smid 2015). Hutvágner Éva hasonlóan nagy hangsúlyt fektet erre az összefüggésre, megfogalmazása szerint a mű „hibridműfajt teremt a dokumentarista próza és a líra peremvidékén” (Hutvágner 2016, 26). Tóth-Czifra Júlia úgy fogalmaz, hogy ritka az olyan elsőkötetes szerző, aki ennyire határozottan fejezi ki ars poeticáját a fülszövegben, ahol saját lírai hangját szándékosan prózapoétikai elemekkel azonosítja (idézi: Smid 2015). Ez az önjellemző gesztus olyan erősen befolyásolta a recepciót, hogy egyes értelmezők hajlamosak a ciklus szót a fejezettel felcserélni,⁷ Barna Péter pedig azt is felveti, hogy a mű „novelláskötetként, de akár kisregényként is olvasható” (Barna 2016, 20). Barna Péter ezzel szándékosan kitágítja a műfaji határokat, persze ez a felvetés inkább gondolatkísérlet, mintsem valódi ténymegállapítás. A *lírai regény* megjelölés azonban némi megszorítással mégis alkalmazható lehet Juhász Tibor kötetére. A műben ugyanis egy többé-kevésbé egységesként tételeződő lírai beszélő alakja rajzolódik ki, a narratíva töredezettsége azonban fel is számolja az egységes olvasatot. De éppen a szaggatottság, a töredezettség miatt lehetne olvasható a kötet a kóborlások, a kószalások történeteit egymás mellé állító lírai antiregényként. De Certeau szerint ugyanis a séta egyik alapalakzata az *aszindeton*, mert a séta maga is a kihagyások, az „összekötő részek” feletti átugrás gyakorlatát hívja elő (de Certeau 2010, 126). Ez az olvasat még akkor is fenntartható lehet, ha figyelembe vesszük, hogy a kötetben ábrázolt városi tér nem annyira egységes és zárt, mint amennyire azt a kritikusok többsége feltételezi (elsősorban a kötet címadó verse, illetve a második ciklusban a külföld távoli helyszíne bontja meg és ellenpontoszza ezt a bezártságot).

A kötet prózai beszédmódjához kapcsolódva Bihary Gábor egy – azóta már beigazolódott – jóslatot fogalmazott meg. Szerinte éppen a narratívákhoz való vonzódás feltételezi, hogy a szerzőtől a későbbiekben prózai műveket is várhatunk majd, továbbá hozzáteszi, hogy „Juhász Tibor pályájának további alakulását abból a szempontból is érdemes figyelnünk, hogy a(z) egyszerűség miatt némileg pontatlanul szociografikusnak nevezett hagyománytól való eltávolodás vagy épp annak megújítása jelenti-e majd a mérvadó rendezőelvet” (Bihary 2016). Juhász Tibor prózai művei azóta már folyamatosan jelennek meg, ám a hagyományhoz

7 Ez a tendencia Barna Péter, Bereti Gábor és Vigh Levente idézett kritikáiban mutatkozik meg.

való viszony esetleges újraértékelésének kritikai vizsgálatát természetesen csak a szerző készülő prózakötetének (*Salgó blues*) megjelenése után lesz érdemes elvégezni.

A prózaiságra fókuszáló értelmezés legnagyobb problémája, hogy egy látszólag feloldatlan ellentmondásra, a líraiság is prózaiság nehezen körülírható kategóriáinak szembeállítására alapozza retorikáját. A feloldatlanul maradó ellentmondás miatt azonban így az értelmezés folyamatosan meg is kérdőjelezi önmagát, az olvasásmód jogosultsága folyamatosan megkérdőjeleződik. A *prózai* jelző ebben a kontextusban mindig viszonylagos és átmeneti marad, sosem tehet szert kizárólagos érvényre. A prózaiság már csak azért is megkérdőjelezhető, mert Juhász Tibor műve nemcsak a szociografikus hagyományhoz (vagy akár Tar Sándor prózavilágához) áll közel, hanem nagyon erősen kapcsolódik egy lírai hagyományhoz, elsősorban József Attila, a mottóban is megidézett Kassák, illetve Szabó Lőrinc örökségéhez, ahogy ezt Konkoly Dániel és Nyirán Ferenc⁸ kimutatták. De még a prózaversekben jelenlévő tropikus szerkezetek is gyakran keltenek lírai hatást, a prózaversek pedig meg is ismétlik a korábbi ciklusok egyes motívumait,⁹ de az is jelzésértékű, hogy az első prózavers egy József Attila-idézetet tartalmaz.

A fentebb felvázolt fogalomhármás alkalmas lehet a problémákra való ráközelítésre, ugyanakkor a maga módján mindegyik fogalom félrevezető lehet, ahogy erre korábban fel is hívtam a figyelmet. A szerkesztettségen, a kötetkompozíción alapuló vizsgálat csak korlátozottan érvényesíthető, mert – bár az egyes ciklusok világosan elkülönülnek egymástól – mégis kirajzolódnak egy egységesnek mondható (el)beszélői én, és egy ciklusokon áthúzódó motívikus háló – épp ezért tűnik jelenleg számomra izgalmasabbnak egy olyan olvasat kialakítása, ami nem az egyes ciklusok szétválasztására és lebontására, hanem a köztük kialakuló koherenciára fókuszál. Ugyanakkor a koherenciaelvű olvasatban sem hagyható figyelmen kívül, hogy mindegyik ciklus másféle térbeli konstellációt állít elő. Az sem állítható, hogy a kötet társadalmi érzékenysége a szegénység és a periféria világára korlátozódna, mert a harmadik ciklus (*Egy kisváros lételemei*) éppen a centralitást, a lakópark látszólagos nyugalmát állítja elénk, ezzel mintegy ellenpontozva az első két ciklus mélyszegény környezetét. Ezt azért is fontos kihangsúlyozni,

8 Nyirán Ferenc Kassák mottóban idézett verse és a *Kitartó* között mutatott ki szövegszövevény közötti kapcsolatot, ugyanerre az intertextuális átvételre hívja fel a figyelmet Konkoly Dániel is.

9 Így például a babakocsiban tolt gázpalackot.

mert az értelmezések többsége a „szociografikus jelleg” hangsúlyozásakor átsiklik afölött, hogy a kötet fiktív útvonala nemcsak a szegénység tereit járja be, hiszen a lakóparkban a korábbi terekhez képest a „relatív gazdagok” otthonainál járunk.¹⁰ A *szociografikus* vagy *dokumentarista* jelleg, illetve a recepcióban csak ironikusan elutasított terminusként jelenlévő *szocioköltészet/szociolíra* szóösszetételek helyett sokkal használhatóbbnak tartom a *szociális érzékenység* megfogalmazást, mert utóbbi sokkal szervezettebben (vagyis nem idegen elemként) építhető be a költői nyelv leírásába.

A kötet vizsgálatához egy olyan olvasásmódot szeretnék javasolni, amely nem hagyja figyelmen kívül a lírai látásmód társadalmi érzékenységét, de hangsúlyozza annak szerves kapcsolatát a költői nyelv tropikus és retorikus műveleteivel. Az, hogy nem két egymástól idegen pólusról, hanem egy autonóm költői látásmód szerves egységéről van szó, olyankor válik láthatóvá, amikor a szöveg a szegénység tereit gazdag szinekdochék és metonímiák alkalmazásával nyitja meg egy kitágított értelmezés felé: a szövegek egybeírják a teret az ott élők életével, gyakran még a test és az otthon épülete is egybeíródik (*Bezoár*), ezzel a metonimikus felől a metaforikus térábrázolás felé mozdulva el. Az általam javasolt olvasat nagy hangsúlyt fektet az egyes ciklusokban felállított térbeli konstellációk különbségeire, de nem hagyja figyelmen kívül a kötet koherenciaképző eljárásait sem, így az egységesként tétéleződő beszélői hangot, illetve a kötet végig húzódó motívumháló kiépülését sem.

Térelbeszélések: egy város bejárhatósága

A *térelbeszélés* fogalmát Michel de Certeau alkotta meg, aki olyan elbeszélői struktúrákat ért ez alatt, melyek „a térbeli szintaxis értékével rendelkeznek” (de Certeau 2010, 139). Ezeket az elbeszéléseket de Certeau térbeli útvonalakként írja le, melyeket kulturális kódok, szabályok és előírások határoznak meg. A *térelbeszélések* de Certeau szerint olyan narratív tevékenységek, melyek térbeli gyakorlatokként értelmezhetők (de Certeau 2010, 139–140). De Certeau különbséget tesz a *tér* és a *hely* kategóriái között: az általa felvázolt fogalmi differenciát a mozgás és mozdulatlanág ellentéte működteti: a hely mindig mozdulatlan és halott, a térben mozgással és élettel teli. „Lényegében tehát *a tér a gyakorlatba vont*

¹⁰ A szegénység és gazdagság relativista értelmezésének ismertetését és kritikáját Amartya Sen végezte el (Sen 1992).

hely” – állapítja meg,¹¹ ehhez később azt is hozzáteszi, hogy a helyeket elbeszéléseken keresztül szervezzük át terekké (de Certeau 2010, 141–142).

Juhász Tibor kötetének kompozíciója a tér bejárhatósága köré szerveződik. A kötet lineáris olvasása egy útvonal végigjárásához válik hasonlóvá, ezt az olvasásmódot nemcsak a szövegek belső utalásrendszere, de a paratextuális elemek is megerősítik. Már az *Ez nem az a környék* kötetcímben szereplő térdeixis¹² is az útvonalszerű olvasás számára készíti elő a talajt. De nemcsak a cím, hanem a Kassák 71. számozott verséből származó „ti már itt vagytok” mottó is elhelyezhető ebben a kontextusban. A mottó szerkezete egyszerű deiktikus és aposztrophikus. Az *itt* szó szintén utalhat a kötetben megidézett környékre, a helyszín fontosságára. Sokkal problematikusabb a *ti* szócska aposztrophéja, mert itt is jelentkezik a Culler által leírt zavar, ismételten kérdéses lesz, hogy ki is a megszólított (Culler 2000, 370). Az aposztrophé ugyanis irányulhat a kötetben verseiben jelenlévő közösségre, a környék lakóira, különösen a Kitarató nevű kocsmá látogatóira (Kassák 71. versével ugyanis a *Kitartó* ciklus van a legszorosabb kapcsolatban). A „ti már itt vagytok” aposztrophéja azonban irányulhat egyenesen a kötet olvasóira is.

A kötet térszerkezetének legizgalmasabb újdonsága, hogy mindegyik ciklus egy újabb térbeli konstellációt nyit meg az olvasó előtt. A ciklusról ciklusra változó térszerkezeteket a séta és „az utazás toposza” kapcsolja össze (Bihary 2016). Az elbeszélte útvonal felépítése viszonylag könnyen rekonstruálható, ezt számos kritika végre is hajtotta.¹³ Hutvágner Éva úgy fogalmazott, hogy „a kötet ciklusról ciklusra vezet egyre kijebbe az olvasót, a centrumból indulva a város szélére – és egyre beljebb a periféria elszigetelt világába” (Hutvágner 2016, 26). Ezzel a megállapítással viszont szeretnék vitatkozni, mert a tér bejárása szerintem éppen ellentétes irányú. Az útvonal a következőképp rekonstruálható: az első ciklusban az olvasó a város körüli településeken halad át, a második ciklusban a pusztuló külváros belső tereit láthatja, a harmadik ciklusban egy lakóparkba jutunk el, a negyedikben már a belvárosban járunk, végül pedig egy Kitarató nevű kiskocsmához érkezünk el. A kötet komplex térszerkezetének rekonstrukciójához érdemes idézni Juhász egyik interjújából:

11 Kiemelés az eredetiben.

12 A címben szereplő térbeli utalásról Bihary Gábor, a deiktikus szerkezetről pedig Konkoly Dániel írt.

13 Bihary Gábor, Hutvágner Éva és Vigh Levente is alapos, átgondolt elemzést nyújtott az egyes ciklusok térkonstrukcióiról.

Egyetlen környékről szól a kötet, a ciklusokkal az olvasó áthalad a város körüli településeken, megismeri a külváros minimálbényi nyomorát. Aztán eljut a lakótelepekhez, betekint a lakóparkokba, ahol a látszattal fedik el egy zsugorodó középosztály problémáit, majd a belvárosban a lírai énnel egyszerűen szeretne normális életet élni (Tóth 2015).

Szembetűnő, hogy Juhász önértelmező eljárásában a térhez az ott élők életkörülményeit is társítja – az idézett mondatok jól érzékeltetik, hogy a tér ilyesfajta bejárásának is lehet politikai vagy társadalmi tétje. Érdeemes idézni Smid Róbert egyik megállapítását is, mely szerint az emberek és a lakókörnyezet ilyen megjelenítése „tulajdonképpen a város bejárásának szimulálásaként váltódik át az olvasó számára” (Smid 2015). Mindezek alapján tehát megállapítható, hogy a kötet egy olyan performatív olvasásmódot vár el az olvasótól, amely újraalkotja a teret és annak bejárását, ezzel pedig – de Certeau szavait átfogalmazva – maga az olvasás is egy térbeli gyakorlattá (vagy pedig annak szimulációjává) válik.

De Certeau különbséget tesz a *voyeur* és *járókelő* között is. A *voyeur* mindig felülről nézi a várost (példájában az akkor még sértetlen Világkereskedelmi Központ 110. emeletéről – de Certeau 2010, 117). A *voyeur* tekintete előtt a város „szöveggé válik”, ő pedig a város szövegének olvasójává válhat. Úgy tekint le a városra, mintha térképet látna maga előtt. A *járókelő* ezzel szemben alulról néz az épületekre, benne van a városi közlekedés „tekergetésében”, folyamatosan térbeli gyakorlatokat végez. Eközben úgy engedelmeskedik a város szövegének, hogy ő maga már nem válhat annak olvasójává (de Certeau 2010, 118–119). A *voyeur* és *járókelő* ellentéte legkönnyebben egy fent–lent szembeállításból építkező térbeli metaforaszerkezeten keresztül ragadható meg. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kétféle nézőponthoz különböző térelbeszélések is társíthatók: a *voyeuré térképszerű*, a *járókelőé pedig útvonalszerű* elbeszélés.

Juhász Tibor kötetében mindkét nézőpont tetten érhető. Ahogy korábban utaltam rá, a kötetszerkezet által felkínált performatív olvasat, amely város terének bejárhatóságát szimulálja, egyértelműen összeköthető a de certeau-i *járókelő* látásmódjával. Ugyanakkor megjelenik a *voyeur* nézőpontja is, egyes versekben ugyanis a lírai beszélő mintegy felülről látja a város térszerkezetét, ez a látásmód különösen az első ciklusban jellemző (*A harangszót várják*, *Bura alatt*, *Bezoár*). Az egyes ciklusok közötti átmenetek egy séta, egy utazás epizódjaiként válnak értelmezhetővé, ez az

utazás ugyanakkor az identitáskeresés (a *Kitartó* ciklusban pedig az identitásvesztés) történetével is egybeíródik, ahogy erre Bihary Gábor felhívta a figyelmet,¹⁴ Konkoly Dániel hasonló megállapítása szerint „az egyes ciklusok különböző énpozíciókat visznek színre” (Konkoly 2016).

A kötetben ábrázolt tér a periferialitás problémáit is színre viszi. A periferialitás fogalmát Ameel, Finch és Salmela az *urban studies* irodalmi vonatkozásai szerint értelmezte. Felfogásuk szerint a periféria ebben a kontextusban kétféleképp ragadható meg. Egyrészt lehet maga a város is periférikus tér, ha kívül esik a gazdasági és kulturális élet fősodrán. Másrészt pedig értelmezhető a város térszerkezetén belüli periferialitással, amely szorosan összefügg a város hatalmi konstrukciójával is: a centrum a privilegizált, míg a periféria a marginalizálódott társadalmi csoportokhoz köthető (Ameel et al. 2015).

Nem az a környezet: ciklusok és térelbeszélések

Az első ciklusnak már a címe is az utazás, a séta toposzához kapcsolódik: *A város felé* cikluscím egyúttal a versek helyszínére, a város körüli kis-településekre, a külterületre is utal. A versek „a gyerekekkel játszadozó nyomort” (*Egyensúly*; 11),¹⁵ a szegénység, a betegség és az éhség pillanatképeit villantják fel. Egy-egy apró részletet ragadnak ki a látványból, ezek a látszólag jelentéktelen apróságok teszik igazán érzékletessé a leírásokat. A részletgazdag leíráshoz a hanghatások és szagok is hozzátartoznak: „A penész suttogását kutyaugatás / és egy apja után kiabáló gyermek hangja nyomja el” (*Vetített rácsok*; Juhász 2015, 15). Hasonló ábrázolásmód érhető tetten a *Rend* című versben is: „A kitaposott utcák bűze felerősödik eső után, / az újonnan érkezetteket elüldözi a szag” (Juhász 2015, 10). A hanghatások ábrázolása a *Búra alatt* című versnek is fontos kifejezőeszköze.¹⁶ A tizennégy soros költeményt szabad formájú szonettként is olvashatjuk. Az első versszakban a kiáltás már-már lázadásként jelenik meg: „Gyakran felordít valaki, hátha moccan / egyet a megnyomorodott csend.

14 „A könyv szerkezetéből a beszélő identitáskeresésének története rajzolódik ki, amelynek elbeszélésszerűségét az utazás toposza és a változó terekkel való szembesülés hozza létre” (Bihary 2016).

15 A dolgozatban található versidézetek a kötet első kiadásából származnak (Juhász 2015).

16 A szöveg egy korábbi változata a Bárka online-on *Búra alatt* címmel elérhető: <http://www.barkaonline.hu/szepirodalom/18-versek/4317-juhasz-tibor-versei> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)

/ A hang végigrohan a saras utcákon, / kidőlt kerítések vetnek gáncsot neki” (Juhász 2015, 16). A lázadás azonban sikertelen marad, a kiáltás nem elég erős, hogy megbonthassa a telep nyomasztó rendjét. A második versszakban a település hangjai szólalnak meg („Még azt is hallani lehet, / ahogyan rohadnak a tetők”), a harmadik versszak képalkotása pedig egyenesen Pilinszkyt juttatja eszünkbe: „Az egész telepre, akár egy bura / ráborul a mozgásképtelenség. / Az égen üszkös rajokban állnak / a madarak” (Juhász 2015, 16). Vigh Levente szerint ezek a sorok összefoglalják „e specifikus térnek a legfőbb jellemzőit: az izoláltságot, a cselekvés korlátozottságát, az előrejutás és az innen való kikerülés lehetetlenségét, az egyszerre ösztönös és tanult tehetetlenséget” (Vigh 2015). Ez a megállapítás azonban szerintem csak részlegesen igaz, mert a telep lakói számára ugyan nem lehetséges a mozgás és a kitörés, a lírai beszélő számára azonban nem szűnt meg a lehetőség, sőt, voyeurai pozíciója révén ebben a ciklusban még kívül is áll a leírt téren és közösségen. A mozgásképtelenség és a vele szembeállítható szabad élet lehetősége ráadásul minden ciklusban másképp értelmeződik: mást jelent a nyomortelep és a lakópark emberének, és megint mást a Kitartó kocsmá látogatóinak. A legnagyobb feszültség szerintem éppen abból fakad, hogy míg a telep lakói számára lezárt marad a tér, a lírai (el)beszélő számára azonban átjárhatóvá válik. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a tér lezártágának kérdése mindig hordoz társadalmi aspektusokat is, a mozgásképtelenség a szociális mobilitás hiányát is feltételezi.

A csönd és zaj közti feszültség a ciklus egyik legizgalmasabb szövegében, a *Bezoár*ban is jelen van. A vers a már megszokott, részletekbe menő térábrázolással kezdődik, a képalkotás a második versszakban válik többértelművé: „A falakon alaktalan / foltok, mintha cső tört volna bennük, alulról / mérget szívnak magukba, rohadni kezd / a bőrük, és ha teljesen megfertőződött / egy rész, aláhull, porlad” (Juhász 2015, 18). Az egyes részletek metonimikusan kiterjeszthetők, hiszen nemcsak az épület állapotára, hanem áttételesen az ottani emberek és az egész lakótelep életére utalnak. Ez a kiterjeszthetőség a harmadik versszakban válik nyilvánvalóvá: „Emészthetetlenül táplálkozik a telep. / Mint az itt lakó Rapunzel-szindrómás lányok. / Vagy apáik, akik munkából hazatérve / a családtagok arcában eltörik a vízvezetékeket” (Juhász 2015, 18). Az első két sor a cím értelmezését is segíti, a *Rapunzel-szindróma* ugyanis kényszeres hajevést jelent, a *bezoár* pedig a gyomorban maradó, megemészthetetlen anyagcsomót, amely az előbbi betegség következtében is kialakulhat. Az

emberi test és az épület állapota egymáshoz válik hasonlónak, ez már a második versszakban érzékelhető, ahol a szöveg a falakat ruházza fel emberi tulajdonságokkal. A test-épület analógia a harmadik versszak végén erősödik fel igazán („arcában eltörlik a vízvezetékeket”), ahol már az emberi arc hasonul a falakhoz. A szöveg költőiségét az a könnyedség adja, ahogy a különböző szóképek között lavíroz, a harmadik versszak metonimikus alapú hasonlatának helyére szinte észrevétlenül lép a metafora. A hely és az ott élők története kibogozhatatlanul fonódik egybe, a telep voltaképpen saját magát emészt el – ez egyébként visszatérő motívum a kötetben.

Bihary Gábor izgalmas megállapítása szerint „Juhász egész művében egy permanens felbomlásban lévő entropikus tér válik jellegadóvá, az elemekre hullás eseményét közelről figyeljük...” (Bihary 2016). Ez a megállapítás hatványozottan igaz az első ciklusra, ahol a telep romlásának nemcsak a látványával, de a hangjával és szagával is szembesülünk, ahogy ezt a korábban idézett példák is mutatják. Azonban ez az entropikus jelleg mégsem terjeszthető ki teljesen az egész kötetre, a harmadik ciklus lakóparti terére sokkal kevésbé érvényes, abban a ciklusban legfeljebb a szemét mozgása kapcsolódik az entropikus jelleghez, de az épületek még őrzik stabilitásukat, nem veszítik el otthonosságukat, ott nem meghatározó az entropia.

Az első ciklus leírásának „kegyetlen” részletgazdagságára és listaszerűségére hívta fel a figyelmet Hutvágner Éva is (Hutvágner 2016, 26). A ciklusban vallásos motívumok is jelen vannak, ez különösen a kötet nyitóversére (*A harangszót várják*) érvényes, Füzi Péter szerint a harangszó egyúttal a remény lehetőségét is hordozza (Füzi 2015, 66). A vallásos elemek a *Vetített rácsokban* is jelen vannak: „[...] és egy szüette feszület, melyről / valaki lekaparta Krisztus arcvonásait” (Juhász 2015, 15). Az is jelzésértékű lehet, hogy a *Legkisebb* című versben a vihar is „bekáromkodik” a tetőkön. A vallásos motívumok jelentőségére Füzi Péter mellett Csehy Zoltán is felhívta a figyelmet, miközben ő is a remény lehetőségeit problematizálta. „A vallás, a transzcendencia megjelenése különösen érdekes eleme a kötetnek: a templom ott van a telep látóhatárában, a remény viszont teljesen arctalanná és foghatatlanná vált [...]” – írta recenziójában (Csehy 2015, 20).

A második ciklusban (*Ez nem az a környék*) a személyes történetek kerülnek előtérbe, az egyes szám első személyű beszélő szerepe sokkal hangsúlyosabbá válik, az önmegszólító alakzatok is gyakorivá válnak. Ebben a ciklusban hangsúlyossá válnak az anyaversek is (*Melegebb öl, Pél-*

daérték), ahogy erre Füzi Péter is kitért kritikájában (Füzi 2015, 66). A ciklus középpontjában a családi történetek állnak, az apa és anya sorsa, a nemzedékek ismétlődése. Jellemző példát jelent erre *Az erkölcsök miatt*: „Nyúlj a pohárért, ahogy apád is tette, / és öblítsd le, ahogy az ő apja is” (Juhász 2015, 23). Az ismétlődő életek között bizonytalanná válik a szubjektum helyzete, az előző generációk mintájának követése már nem jelent megnyugtató megoldást. A szorongást egy szokatlanul magabiztos és ars poetica-szerű megszólalásmód oldja föl a *Jó lesz a száraz is* című versben: „Írj arról, hogy a családot / nem látszik a hitelek között. / Hogy apád bejárta egész Európát, / de a kamionosokra vonatkozó / törvények miatt nem látott mást / csak az autópályát” (Juhász 2015, 27). A lírai szubjektum olyan beszédpozícióba helyezi magát, amelyben nem kell feladja a saját integritását, amelyből hitelesen mondhatja el történetét. Ez a hitelességre törekvő és tanúságtévő beszédmód József Attila és Kassák költészetéhez közelíti Juhász Tibor verseit. A második ciklusban sokkal hangsúlyosabbá válnak a szobabelsők, a családi otthon terei, a térábrázolás bensőséges és intim jellegét Hutvágner Éva is kiemelte (Hutvágner 2016, 27).

A második egység verseiben a sors és a vallás motívumait is átértelmeződnék. Ilyen sorsmotívum a szerencsejáték, a kaparós sorsjegyről levált festék hóként való lepergése is, ami a *Szelvényekben* szerepel. Az asztalra eső por és az utcai hó közötti hasonlóság a versben egyúttal a kinti és benti tér egymásba való átfordíthatóságát is játékba hozza. A vallásos motívumok egyértelműsége is megkérdőjeleződik, például a *Mennyei megtévesztés* című versben, ahol a vallásos tapasztalat ellentéte a munkások istenkáromlása lesz (a káromkodás az előző ciklusban a vihar képéhez tapadt). Ez az istenélmény, a szegénységhez kötődő vallási tapasztalat őszintesége a verset Bödecs László költészetével, különösen a *Munkások Jézusa* című versével rokonítja.

Ebben a ciklusban találhatóak azonban olyan szövegek is, melyek megbontják a kötetben ábrázolt város terének hermetikus (búra alatti) lezártágát. Erre utal az is, hogy a korábban idézett, *Jó lesz a száraz is* esetében a kamionos apa bejárja Európát, vagyis bár csak részlegesen, de mégis van lehetősége kimozdulni a város teréből. A külföldön dolgozó apa képe *A csörömpölés után* néhány sorában is megjelenik. A kötet címadó versében (*Ez nem az a környék*) szintén megbomlik a hermetikus zártság, mégpedig ezúttal nem az apa, hanem a beszélő oldaláról: „Egyszer lent, máskor meg valahol / máshol, mint most, az Erzsébet híd / korlátjának dőlve” (Juhász 2015, 29). Ez a vers szinte észrevétlenül helyezi át az elbeszélés hely-

színét a salgótarjáni környezetből Budapestre (erre utal az Erzsébet híd korlátjának képe), erre a helyszínváltásra azonban a kötet elemzői közül senki nem hívta fel a figyelmet. Pedig innen más értelmet nyer az idézett sorokban felvázolt máshollét is, ahogy a vers címében jelenlévő tagadó alakzat is, melyet a szöveg a zárósorokban hoz játékba, mikor a vers szereplői szinte voyeurként tekintenek le a híd korlátjáról: „Egy tűzoltó húzott el alattunk, / szirénájával be-beborított minket is. / Biztos unatkozó tűzoltók szórakoznak, / mondta, ez nem az a környék. / És különben is, innen látnánk a tüzet” (Juhász 2015, 29). Az „ez nem az a környék” megfogalmazás tehát erre a máshollétre, az otthontalanságra, a szülőföldtől való távollétre is utalhat, amely egyúttal a vidéki (periférikus) kisváros és a budapesti környezet ellentétét is játékba hozza. A kötetcímet is adó megfogalmazás egyúttal a terek egymásba való átjátszhatóságát is megmutatja, hiszen a vers beszélője a budapesti teret is a salgótarjáni téren keresztül nézi, a deixis és a rámutatás csak látszólag egyértelműsíti a különbséget, miközben el is bizonytalanítja az olvasót, mert nyitva hagyja a különbség felszámolásának lehetőségét is.

Ha ragaszkodunk a kötetszerkezet diktálta térbeliséghez, akkor a ciklus következő versét (*Mint ő*) is budapesti elbeszélésként kell olvasnunk, ugyanakkor abban a versben nincs konkretizálható térbeli utalás, de ugyanannak a történetnek (egy boltos kirúgásának) a folytatásaként is olvasható. A szöveg felütése mintha Pilinszky *Négysorosára* utalna: „Esett, a pályaudvar hirdetőtábláján / elfolytak a moziplakátok és az eltűnt / kedvenceiket kereső hirdetések” (Juhász 2015, 30). Ez a szöveg is felidézi a külföld képét,¹⁷ ugyanakkor az „olvashatatlaná ázott menetrend” képe mintha a rend megbomlását, a város szövegének olvashatatlaná válását is magával hozza, ezzel is a város entropikus jellegére utalva.

Az *Egy kisváros lételemei* ciklus öt verse már nem ennyire komor hangulatú, sokkal inkább jellemző rájuk valami elfojtott bánat, a kisváros titkolt szomorúsága. A szövegek impressziókat villantanak fel az olvasó előtt, pillanatképeket a város életéből. A ciklus címadó versében szintén jelen vannak a város terében felbukkanó szövegfoszlányok: „Alatta megrongált padok, délutánokként / nyugdíjasok ülnek a fába vésett szerelmen, / káromkodásokon” (Juhász 2015, 39). A *Részletek* már egyértelműen megnevezi a ciklus helyszínét, a lakóparkot („árnyékgömböket / vetnek a lakópark fái” – Juhász 2015, 43). Ebben a versben szintén szerepel egy

17 „Meg azt is mondta, hogy egyszerűbb / külföldre jutni, mint gondolom” (Juhász 2015, 30).

érdekes motívum, a festésre váró pad képe, ami már nem annyira a rombolás, mint inkább az épülés képzeteihez tartozik. Amennyire az előző ciklus verseiben hangsúlyos volt a lopás motívuma (az említett bolti eladó is lopott), ebben a szövegben annyira válik hangsúlyossá a *hitel*, erre utal a szöveg címe is. A hitel jelenik meg a zárósorokban is, melyek a hitelre vett autókat írják le, amik „bizalmasan csillogtatják / a krómozott törlesztőrészleteket” (Juhász 2015, 44). Az aprólékos leírások ebben a ciklusban is nagyon nagy szerepet kapnak, a képi elemekhez pedig most is auditív ingerek csatlakoznak, mint a ciklus utolsó versében is (*Aztán újra előlről*): „Kapukódom / csipognak, garázsok lakatra zárt / sorai mögé dobódnak a megmaradt / világos darabok, majd az ott lévő vastelep és autóbontó hulladékhegyei / között vesznek el” (Juhász 2015, 46). Az „autóbontó hulladékhegyei” kép szintén nagyon izgalmas, mert a hulladék képei egy olyan entropikus jelleget hoznak vissza, amely nagyon kevésbé jellemző erre a ciklusra, amely inkább a stabilitás, mint az entrópia képzeteit hordozza. Füzi Péter meglátása szerint ez a ciklus már az „építés és tervezés” problémakörét is bekapcsolja a kötet diskurzusába (Füzi 2015, 67). A tervezettség jelenik meg a záróvers soraiban is, melyek egyúttal József Attila *Altatójának* parafrázisaként is olvashatók: „Energiatakarékos / szemekkel hézagosan bambulnak / a házak, elmosódott határu négyszögeket / vetve a járdákra és a közterekre” (Juhász 2015, 46). De Certeau szerint a város tervezése a tér megtisztítását és racionalizálását is jelenti, ami egyúttal a tér átesztétizálását is magával hozza (de Certeau 2010, 118–120). Ez a racionalizált és átesztétizált tér azonban ellenáll annak a permanens felbomlásnak vagy entrópiának, amely más ciklusokban olyannyira jellemző marad. Bizonyos entropikus mozgások ebben a ciklusban is megfigyelhetők (például a hulladék mozgásai), ugyanakkor jelzésértékű, hogy mind a szeméttelp, mind az autóbontó (ami egyszer majd a „krómozott törlesztőrészletek” temetője is lesz) kívül esik a lakópark tervezett és áttesztétizált terén.

A negyedik ciklus (*Városom*) tizenkét prózaversből épül fel. Ezek a szövegek hangulatukban közel állnak az előző ciklushoz, itt is a látvány, a pillanatnyi benyomások, impressziók állnak a középpontban. A korábbi, rövidebb szövegekhez képest a részletgazdag leírás elemei jobban belesimulnak a versmondatokba, kevésbé világítanak ki a szöveggörnyezetből, ezért hatáskeltő erejük is kevesebb lehet. A prózaversekben újra felbukkannak az első ciklus címadó versének (*A város felé*) motívumai. Ilyen például a babakocsiba szíjazott gázpalack (10. prózavers) vagy a falakra írt

szöveg a 7. prózaversből: „A házfalakra néztem, hátha ki tudok bogozni valamit, ami megszépítené egy iparváros peremvidékének vedlő oldalait, de csak helyesírási hibákat láttam, és olyan szavakat, amiket nem mondhattam neked” (Juhász 2015, 55). A falra írt dalszöveg *kibogozása* ugyanakkor popzenei utalásként is olvasható (vö.: 30Y, *Bogozd ki*). A költemények jó része könnyen azonosítható helyszínen játszódik. Erre jó példa a 8. prózavers, amelyben Salgótarján egyik „haláltoronyként emlegetett” (Juhász 2015, 56) épületéről esik szó, ahol gyakran történnek öngyilkosságok. A város története és lakóinak nyelvhasználata szinte észrevétlenül szivárog be a szövegbe. De Certeau szavaival élve, itt is a „helyi legendák” jelennek meg, melyek oly fontos szerepet kapnak Juhász Tibor költészetében de (Certeau 2010, 131).

A kötetet záró *Kitartó* hangulatában leginkább a második ciklus verseihez hasonló, beszédmódja nagyon közel áll Kassák szabadverseihez (a mottóban is idézett 71. számozott versével szövegszerű kapcsolatban is áll). A *Kitartó* „eldugott kiskocsmá, állandó vendégekkel” (Juhász 2015, 63), akik már hosszú évek óta itt múlatják az időt. A *Kitartó* egyszerre olvasható hosszúversként és szonettkoszorúhoz hasonlóan felépülő, különálló szövegekből összeálló ciklusként is, ahogy erre Nyirán Ferenc felhívta a figyelmet (Nyirán 2016). Ebben a szövegben is tetten érhető a test és a tér metaforikus egybeírásának gesztusa: „A csatornáknak / zsugorodott a környék mája, a lebonthatatlan / mennyiségű szennyből sárgulni kezdtünk” (Juhász 2015, 68). Ez a metafora egyúttal az identitás feloldódásának képeként is olvasható, hiszen ez a testmetafora felszámolja az egyéni testtapasztalatot, és azt egy kollektív test képével helyettesíti.

A *Kitartó* világában a közösséggel való azonosulás lehetősége válik a szöveg kulcsproblémájává. Csehy Zoltán szerint a kötet elsősorban az arcvonások eltüntetéséről szól, ebben a folyamatban „az individuum beolvad a törzsközönségbe, ahogy az egyén felszámolja különbségeit, egyediségét és végre paradox módon »boldogan« oldódik fel a kilátástalan nyomorban” (Csehy 2015, 20). Csehy Zoltán megállapítása véleményem szerint a legerősebben erre a ciklusra érvényesíthető a legerősebben. A szöveget más értelmezők is az énfeladás történeteként olvasták, Bihary Gábor szerint a kiskocsmá közösségében már nem az ember, hanem maga a tér válik az identitás hordozójává, az alany pedig vállalja a saját identitás felszámolását is, hogy a közösség része lehessen (Bihary 2016), Hutvágner Éva szintén az azonosulás lehetőségét emelte ki (Hutvágner 2016, 28).

Az identitás feladása azonban sohasem lehet teljes, mert a vers beszélője (aki ebben a szövegben költőként lép színre) már a történet elmondásával is újraépíti saját narratív identitását. Az önfeladás lehetősége a szövegben egyet jelent az írásról, a költészetről való lemondással: „Már / egyáltalán nem írtam” (Juhász 2015, 66). Ugyanakkor ez az elbeszélői pozíció az íráshoz való utólagos visszatérést is feltételezheti, ami együtt jár a (saját) identitás újraépítésének munkájával is. Ez az olvasat alapozhatja meg Bereti Gábor felvetését, mely szerint a szöveg akár lírai önéletírásként is olvasható lehet (Bereti 2017). Smid Róbert pedig úgy fogalmazott, hogy a közösségbe való beavatódás egyet jelent a költői nyelv elsajátításával (Smid 2015).

Ezzel a szcenírozással a szöveg maga leplezi le a kötet egyik legalapvetőbb poétikai eljárását: a beszélői én látszólagos felszámolását, a közösségbe való beépülést. A közösséggel való azonosulást azonban minden ciklus másképp viszi színre: a beszélő másképp azonosul a város körüli nyomortelepek lakóival, saját családtagjaival és a külvárosok közösségével, másrészt a kiskocsmá tagjaival, és megint másként a lakópark középosztálybeli (a nyomortelephez képest relatív gazdag) lakóival. A közös mozzanat ezek között, hogy az elbeszélő sohasem részvétlen a közösség iránt, ezért is tartom pontosabbnak a „szociális érzékenység” megfogalmazást a korábban felvázolt alternatíváknál. A lírai hős felszámolja saját önazonosságát, hogy egy közösségi és/vagy térbeli identitást állítson a helyére, ám ennek elbeszélésén keresztül saját identitását is újraalkotja.

Az én folyamatos felszámolásának és helyreállításának játéka teszi lehetővé, hogy a kötet verseiben szervesen íródjon egybe a közösség története (és ennek történelmi vagy akár politikai aspektusai) a költői nyelv legelemibb és legeredetibb trópusaival. Ez a tér és test egybeírásakor a metaforák, az otthonok és terek jellemzésekor a metonímiák és szindochék szintjén valósul meg. Az énfelszámolás játéka a közösség identitására a tér identitását is rávetíti, de ezt a költői koncepciót tovább bonyolítja, hogy az egyes ciklusokban többféle tér és többféle közösség identitása vetül egymásra. A Juhász Tibor verseiben megjelenő „közösségi hangok” (túlzott egyszerűsítés lenne csak egyetlen közösség hangjáról beszélni) nem szűkíthetők le egy tisztán politikai olvasatra, de egyes szövegekben észrevehetőek politikai utalások is. A kritikák egy része úgy olvasta a kötetet, mintha ez a fajta megszólalásmód, melynek szociografikus vagy dokumentarista jellegét hangsúlyozzák, alapvetően idegen lenne a versnyelv poétikai potenciáljától. Saját olvasatomban amellet szeretnék állást fog-

lalni, hogy az énfelszámolásból megteremtődő közösségi beszédmód nem „idegen anyagot”, hanem a költői nyelv és képhasználat legalapvetőbb forrását jelenti a versekben, hiszen végső soron ez teszi lehetővé a folyamatos térjátékot is, az épület és a test egybeírásait.

„Adások hálója” – a város mint mediális tér

Juhász Tibor kötetében a városi tér többféle médiumot működtet párhuzamosan, így a város maga is a médiumok játékerévé válik. Érdemes lehet ismét utalni a kötet nyitóversére (*A harangszót várják*) melynek zárósorában a harangszó maga is a remény közvetítőjeként, egyfajta isteni médiumként jelenik meg, amely egyúttal a földiek idejének beosztására is képes. A versekben fontos szerep jut a város és a szöveg mediális és metaforikus szinten is értelmezhető kapcsolatának, ami a város olvashatóságának megkérdőjeleződését vetíti előre. A szöveg médiuma mellett hasonlóan fontos szerep jut a technikai médiumoknak (ilyen például a hangosbemondó a *Mennyei megtévesztésben*), de ezek közül a televízióra esik a legnagyobb hangsúly.

A város és szöveg közötti metaforikus azonosíthatóságot de Certeau is vizsgálta, értelmezésének középpontjában a város olvashatóságának kérdése állt, ami a voyeur számára még lehetséges marad, ám a járóelő számára már nem az. Schmal Róza szerint azonban a gyaloglás tapasztalatóból ugyan nem rendezhető össze egy koherens olvasat, ám a város most is „felkínálja magát az olvasásra felkínálja magát az olvasásra: olvashatunk az utcakövekből és a házak tégláiból, az ablakok formájából és a járóelő ruhájából, az elhangzó kiáltásokból és a falragaszok felirataiból, az illatokból és a fényekből, a hangokból, zajokból, szemetekből és falfirkákból...” (Schmal 2013, 50). Ebben a sétáló olvasásban nem elégséges egyszerűen a jelek felfejtését elvégezni, mert egyrészt nem építhetünk koherens és megingathatatlan olvasatot, másrészt pedig így még nem számolunk az élményszerűséggel. „A város olvasása tehát összetettebb folyamat jelek egyszerű deszifrázójánál: az »olvasó« személye, az általa megtapasztalt élmények leválaszthatatlanok az általa adott olvasatról” – írja Schmal Róza (Schmal 2013, 51). Ez a fajta városolvasás nagyon erősen jellemzi Juhász lírai elbeszélsmódját. A részletekből való „olvasás” sokféleképpen léphet működésbe, a tájlemek listaszerű bemutatásától kezdve,¹⁸ a városi szemét mozgásának szemléltetésén át jelen van még a legapróbb városi falfirkák

¹⁸ Hutvágner Éva „listaszerű tájképekről” beszél (vö. Hutvágner 2016, 26).

jellemezésében is. A városi szövegdarabok (nemcsak a falfirkák, hanem a menetrendek vagy a kukák feliratai is, stb.) versbéli említései ebből a szempontból különösen fontosá válnak, hiszen rajtuk keresztül a város olvashatóságának is kérdésessé válik. A városi falfirkák gyakran obszcének és/vagy helyesírási hibások (7. prózavers), ez az alapvetően elhibázott és obszcén jelleg a városi szöveg egészének profanitására és a hiba által a szöveg egységének megbomlására is következtetni enged. Ugyanakkor a falra írt dalszövegek jelenléte szembe is megy ezzel a profanitással, mert valamennyire mégis teret enged az esztétikumnak. A *Mint ő* című versben az esőben „olvashatatlanná ázott” menetrend képe jelenik meg. Ez a kép szintén a város szövegének olvashatatlanságára utal, ez pedig azért lesz különösen hangsúlyos, mert a menetrend az útvonaltervezés térbeli gyakorlatának eszközeként a város átláthatóságát is megteremti. A városbéli feliratok hibás, obszcén vagy olvashatatlan jellege olyan erős, még a gyalogló olvasás sikerességét is veszélyezteti. A jelek felfejthetősége kérdésessé válik, ugyanakkor az élményszerűség nem vesz el.

A város mediális terében ugyanakkor nemcsak a szövegszerű, de a technikai médiumok is fontos szerepet kapnak. A kötet egyik visszatérő motívuma a televízió (*Kassai út; Kitartó*), ami képes egy szimulált világot előállítani, ez a szimulált tér pedig a város valós terének ellentétéként is tétéleződhet. A szimulált világ a kötet kontextusában megnyugtató is lehet, gyakran a kikapcsolódás eszközeként jelenik meg, kivezetésként a mindennapi küzdelmekből. Ugyanakkor a *Példaérték* című versben a televízióban beszélő pszichiáter jelenik meg, aki az abortusz mentális következményeiről beszél. Ebben az esetben a televízió képe inkább nyugtalanító, de most is egy másik életlehetőséget villant fel, melyet a beszélő anyjára vonatkoztathatunk.

Az *Egy kisváros lételemei* ciklusban a szimulációhoz már a megnyugtató és esztétizáló látásmód társul. Mindez különösen erősen érvényesül az esti TV-műsor sugárzását leíró Adás című versben: „Egy irányba néznek az antennák / foltos-fehér tányérjai. Összegyűjtik / a házak között pattogó képeket / és hangokat, majd természetellenes / színekkel és hangzással adják vissza / a szerelmeket, a gyilkosságokat” (Juhász 2015, 45). Mintha ez a néhány sor a szöveg működés módját is leleplezné, hiszen a vers hasonló módon fogja be „a házak között pattogó képeket és hangokat”, mint a parabola a műholdas közvetítést. Mintha a szöveg ezzel is a technikai médium működését imitálná, azzal a különbséggel, hogy a „természetellenes” jelző nem feltétlenül illeszthető rá Juhász saját poetológiájára. „Az

éjszaka először egy eldobott / napilappal mozdul, elvergődik / a parkig, ott széttárja lapjait, / ázott híreivel álmosítja a szökőkút / csobogását, szinte már mindenhol / hallani politikától terhes susogását” (Juhász 2015, 45) – a szél úgy rángatja a papírt az utcán, ahogy a westernfilmekben látni a guruló ördögszekeret – ez a motívum a prózaversekben is előkerül. Az „ázott” hírek megfogalmazás azért lehet különösen izgalmas, mert a városi szövegdarabok olvashatatlanságának problémáját is rávetíti a költeményre.

A mű hatásosan játszik az írás és beszéd kettősségével, az újság szinte felolvassa a saját híreit, miközben a következő versmondatban már emberi hangok szólalnak meg: „Beszédhangokat¹⁹ hoz a szél, / foszlányokként ejti őket padokra / és kövekre, az adások hálóján / keresztül holdfény szítal a közterekre” (Juhász 2015, 45). A *beszédhang* mint fonetikai szakkifejezés különösen érdekesen hat a szövegben, mert felhívja a figyelmünket az emberi és nem emberi hangok közötti különbség elhalványulására. Az újság „politikától terhes” zizegése metaforikus síkon az emberi beszédhez hasonló jelentéssel telítődik, miközben a *foszlányokban* érkező beszédhang meg van fosztva a jelentésétől. Ez a verssor egyfajta mediális váltást is feltételez, mert a szél szinte fel is olvassa az újság szövegét. A „politikától terhes” megfogalmazás azért is érdekes, mert valamiféle zavaró zajként, vagy potenciális veszélyforrásként ábrázolja a politikát, ami meg is zavarhatja a mindennapi élet rendjét.

Konkoly Dániel értelmezésében a verszárlat kétértelműségére helyezi a hangsúlyt, melyet szerinte már az *Adás* verscím is megelőlegez. Konkoly megfogalmazása szerint „ha az adás aktusát a kései Derrida felől gondoljuk el, akkor az adás csak abban az esetben mehet végbe, ha annak gesztusa rejtve marad” (Konkoly 2016). Konkoly itt *Az idő adománya* című kötetre utal, melyben Derrida az ajándékot a hamis pénz mintájára ábrázolja: a hamis pénz csak addig működhet hamis pénzként, amíg nem lepleződik le, hasonlóan működik az ajándék is, mert egy ajándék csak addig lehet valódi, önzetlen ajándék, amíg nem ismerjük fel ajándékként – ha ez megtörténik, az ajándék már belép a társadalom ökonomikus körforgásába (Derrida 2003, 128–131). Konkoly itt azt használja ki, hogy a magyar *adás* szó egyszerre vonatkozhat az ajándékozás gesztusára és a műsorközvetítésre. Ez az értelmezés első olvasatban akár spekulatívnak is tűnhet, ugyanakkor Juhász költői világában maga a közvetítés is egyfajta adományozásként lép működésbe, ami egy szimulált boldogságot adhat a város lakóinak.

19 Érdekes párhuzam lehet, hogy a nyelvészeti szakkifejezésként megjelenő *hangsor* szó a *Kitartó* szövegében szerepel, az itteni *beszédhang* szó párjaként.

Derrida felől olvasva azonban a *Mint ő* és a *Bosszú* című versek is átértelmezhetőek, melyekben a *lopás* az ajándékozás ellentétéként, a társadalom ökonómiájának, a tulajdonviszonyok rendjének megsértéseként jelenik meg. Ugyanakkor a *lopás* értelmezhető a társadalmi rend igazságtalanságára adott válaszreakcióként is, legalábbis maga Juhász így járt el az idézett interjújában, amikor azt mondja, hogy a *lopás* valójában az „adás” hiányára adott válasz – és itt a társadalom illetve a munkahely az, ami keveset ad a karaktereknek (Tóth 2015).

Konkoly Dániel az *Adás* értelmezésekor Derrida említett gondolatát Kittler egyik tézisével kapcsolja össze, mely szerint a technikai médiumok stratégiai célja az érzékszervek megtévesztése és legyőzése, „lehengetése” lesz (Kittler 2005, 26–27). Konkoly szerint tehát „csak akkor kapunk valamit, ha elfelejtjük a médiumok működését” (Konkoly 2016). Ugyanakkor Kittler tételének egy egyszerűbb olvasata is érvényesíthető lehet a szövegre, ha figyelembe vesszük, hogy a technikai médiumok működésének lényege lesz az érzékszervek kicselezése (Kittler itt a szem működését megtévesztő filmkockákat hozza példaként), az érzékszerveket „lehengető” technikai médiumok pedig már nem illúziót vagy fikciót teremtek, hanem szimulációt (Kittler 2005, 29). Ez a szimulált jelleg a szövegben „természetellenes / színekkel és hangzással” jelenik meg.

A szöveg a közvetítés technikai részeit a vevő oldaláról jeleníti meg, főként a parabolaantennák működésének színrevitelével. A város tere pedig a falakról visszaverődő adások csatornájaként lép működésbe. A városi tér itt az elektromágneses hullámok közvetítője lesz, ugyanakkor Kittler (Shannon nyomán) arra is felhívja a figyelmet, hogy minden csatorna hordoz magában zavarokat is, melyeket morajlásként vagy zajként írhatunk le. Ez a zaj vagy morajlás az információ ellen-fogalma lesz. Kittler szerint ez a morajlás látható a tévé „bolhás” képernyőjén, amikor egyetlen adót sem fogunk be és ez „a morajlásra egyébként vak érzékszerveink számára is egy csupa képpontból álló hóesésként” jelenik meg, melyeknek forrása éppúgy lehet egy gyújtógyertya bekapcsolása, mint egy távoli galaxis (Kittler 2005, 38).

Juhász Tibor versében is érezhető valami a csatornának való kiszolgáltatottságból, ez különösen az utolsó sorokban erősödik fel, ahol a szélben sodródó beszédhangok képe az „adások hálóján” keresztül szitáló holdfény komplex metaforaszerkezete mellé kerül. Konkoly Dániel felvetése szerint itt a televíziók kiszűrődő fénye válik felcserélhetővé a holdfényrel (Konkoly 2016). Ezek a sorok ugyanakkor egy másik értelmezést is kaphatnak, ha az adások hálózatát az elektromágneses sugarak (globális)

hálózataként gondoljuk el, hiszen a városi parabolaantennák a műholdak sugárzását veszik. A holdfény így a műholdak sugarait keresztezi, egyszerre érkezik velük a földre, de velük ellentétben nem a szimuláció tereit világítja be. A műholdról sugárzott adás és a holdfény a verszárlatban már szinte már szinte felcserélhetővé válik. Sőt, az utolsó sor még úgy is olvasható lehet, mintha az adások hálóján keresztül szűrődne át a holdfény.

Juhász Tibor kötetének mind közül talán legizgalmasabb megoldása éppen ez, a technikai médium sugárzása és a természetes fényhullámok közötti hasonlóság kijátszása, hiszen végső soron mindkét esetben elektromágneses hullámokról van szó. Ebben a képi komplexitásban már el is mosódik a különbség a fényhullám és a rádióhullám között. A város mediális terében egyenrangúvá válnak a hullámok. A versben megteremtődő város mediális közegében tehát még az elektromágneses hullámok működése is megváltozik. Juhász Tibor versének legizgalmasabb megoldása éppen az, hogy szöveg a város tereiben visszaverődő „képek és hangok” disszeminációjában a rádióhullámokat is a költői szó közvetítőerejével ruházza fel.

Irodalomjegyzék

- André Ferenc. 2017. Krómozott törlesztőrészletek. *Helikon* (09): 22.
- Lieven Ameel–Jason Finch–Markku Salmela. 2015. Introduction: Peripherality and Literary Urban Studies. In *Literature and the Peripheral City*, szerk. Lieven Ameel–Jason Finch–Markku Salmela. 1–21. New York: Palgrave Macmillan.
- Barna Péter. 2016. „Ami nem hajlik, az törik”. *Élet és irodalom*, márc. 11.: 20.
- Bereti Gábor. 2017. Juhász Tibor: Ez nem az a környék. *Kortárs* (7–8). <http://www.kortaronline.hu/archivum/2017/07-08/arch-bereti-juhasz.html> (2017. okt. 30.) (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Bihary Gábor. 2016. Városemberek. *Műút* 61 (03): 86–89. <http://www.muut.hu/?p=22612> (2017. okt. 29.) (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Michel De Certeau. 2010. *A cselekvés művészete*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Jonathan Culler. 2000. Aposztrophé. *Helikon* (3): 370–389.
- Csehy Zoltán. 2015. Gépek, tájak, kacsamesék. *Új szó*, okt. 3.: 20.
- Jacques Derrida. 2003. *Az idő adománya*. ford. Kicsák Lóránt. Budapest: Palatinus.
- Füzi Péter. 2015. Néma város. *Apokrif* (3): 65–68.
- Harmath Artemisz. 2016. Keveset fog. *Alföld* (4): 104–108.

- Hutvágner Éva. 2016. „Közéjük akarok tartozni”. *Szkhólion* (1–2): 26–28.
- Juhász Tibor. 2015. *Ez nem az a környék*. Budapest: FISZ Könyvek – Apokrif Könyvek.
- Kelemen Emese. 2015. A hegyekbe fönn (tudósítás). *Kulter*, júl. 21. <http://kulter.hu/2015/07/a-hegyekbe-fonn/> (2017. nov. 02.) (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Friedrich Kittler. 2005. *Az optikai médiumok története*. ford. Kelemen Pál. Budapest: Magyar Műhely – Ráció Kiadó.
- Konkoly Dániel. 2016. „A legnagyobb költőt idézted”. *Alföld* (4): 109–112. <http://kulter.hu/2016/05/a-legnagyobb-koltot-idezted> (2017. okt. 29.) (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Nyirán Ferenc. 2016. Ez az a könyv. *A vörös postakocsi* (1–4): 125–126.
- Schmal Róza. 2013. *Városmetaforák*. DLA értekezés. Kézirat. Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola.
- Amartya Sen. 1992. A relatív szegény. *Esély* (2): 3–16.
- Smid Róbert. 2015. Vándorló könyvespolc 3. *Szif Online*, dec. 3. http://www.szifonline.hu/?cikk_ID=339 (2017. okt. 29.) (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Sopotnik Zoltán. 2016. A halálsor egérkéje. *Új Forrás* (4.): 70–72.
- Tóth Anikó 2015. Valahogy élni kell (interjú). *Apokrif Online*, febr. 24. <https://apokrifonline.wordpress.com/2015/02/24/valahogy-elni-kell-interju/> (2017. okt. 03.) (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Vigh Levente. 2015. „Rongyértékek, kartonvagyonok”. *Kulter*, jún. 20. <http://kulter.hu/2015/06/rongyertekek-kartonvagyonok/> (2017. okt. 29.) (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)

TÉRELBESZÉLÉSEK ÉS MÉDIUMOK JUHÁSZ TIBOR KÖLTÉSZETÉBEN

A dolgozat témája Juhász Tibor első kötete, a 2015-ben megjelent *Ez nem az a város*. A dolgozat első részében azt vizsgálom, hogy milyen volt a kötet recepciója, és milyen szempontokat emeltek ki a könyvet elemző kritikusok. A következő fejezetben a Michel de Certeau által bevezetett *térelbeszélés* fogalmán keresztül közelítem meg a kötet szerkezetét, amely ciklusról ciklusra haladva egy város (Salgótarján) bejárását imitálja, miközben minden ciklus más és más térbeli konstellációt állít fel. A dolgozat negyedik fejezete ciklusról ciklusra haladva tekinti át a kötet olvasása által bejárhatóvá tett térszerkezeteket. Az ötödik fejezet a város mediális tereire kérdez rá, középpontba állítva egyrészt a „város mint szöveg” metaforájának megjelenéseit, a városi tér „olvashatóságát”, emellett azonban a város terének médiumait is a középpontba állítja, az Adás című vers elemzésén keresztül.

Kulcsszavak: Juhász Tibor, térelbeszélés, térpoétika, líra, médium

SPATIAL STORIES AND MEDIA IN TIBOR JUHÁSZ'S POETRY

My paper provides an analysis of the poetry of Tibor Juhász (1992). Juhász published his first book, entitled *Ez nem az a környék* (*This Is not that Vicinity*) in 2015, which received remarkable critical reception in Hungary. In the first part of my paper, I provide a short contextualization of Juhász's poetics, while in the second part, I collect and analyze all of the reviews, in order to come up with a comprehensive interpretation of Juhász's first book. In the rest of my essay, I examine the structure of the book, and argue that the poems actually tell a story about a peripheral Hungarian town, called Salgótarján. The book is divided into five sections, and each of them shows us a new vicinity or district of the town, so the reading becomes a simulation for a walk in and around the town (as the book review by Robert Smid indicated). Therefore, I trace the spatial stories (a term invented by Michel de Certeau) of the book, accordingly, and argue that in Juhász's book every section creates a new spatial story. As a conclusion, I carry out an interpretation on the work of different media in the city constituted by the poems based on the theoretical works of de Certeau and Friedrich Kittler.

Keywords: Tibor Juhász, poetry, spatial story, media

FARKAS Evelin

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar, Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola,

Debrecen

farkasevelin125@gmail.com

„TESTIMONIUM VISIBLE”

*Képleírás és szociálpszichológia összefüggései Jókai Mór
Egetvívó asszonyszív című művében¹*

Egy regény karakterépítésének vizsgálata során alapvetően négy, egymással szoros összefüggésben működő stratégia különíthető el. A karaktereket jellemezhetik a dialógusok (saját szavaik és a róluk szóló beszéd), cselekedeteik, illetve a különböző monologikus tudatelbeszélések. A negyedik metódust pedig a szövegben található leírások adják – akár a narrátor, akár a regény szereplői tolmácsolják azokat.

A karakterleírások szorosan kapcsolódnak a vizualitáshoz: elsősorban külső tulajdonságok jellemzését, illetve ezekhez kötődő megállapításokat tartalmaznak. A Jókai-regények esetében amikor egy szereplő először tűnik fel a történetben (vagy először hallunk róla), az vonásról vonásra bemutatásra kerül, látszólag azért, hogy az olvasó könnyen el tudja képzelni a szereplőt. Ezek a szövegrészek azért speciálisak, mert több alkalommal nem csupán képszerűek, hanem ténylegesen a karakterekről készült festmények leírásai, tehát ekphrasisok. A szereplőről kapott interpretáció tehát kétrétegű: a karakterről a festő által megteremtett vizuális értelmezést a narrátor közvetítésével, saját észleleteinek hozzátételével kapja meg az olvasó.

Az ekphrasis alapvető sajátossága, hogy mediális váltás következtében keletkezik: a vizuálisból verbális lesz. Így megszűnnek a látvány befogadásához kötődő sajátosságok (maga a vizuális észlelés és a befogadás egyidejűsége), ennek helyébe pedig a verbalizáció sajátosságai lépnek. A képek

1 A tanulmány alapján készült *Jellem- és képleírások vizsgálata Jókai Mór regényeiben* című előadás elhangzott a Nyom-követés 3. Irodalomtudományi műhely-konferencián Szabadkán 2017. november 11-én. Eredeti megjelenési hely: Farkas Evelin. 2018. „testimonium visible”. Képleírás és szociálpszichológia összefüggései Jókai Mór *Egetvívó asszonyszív* című művében. In *Nyugvó energia – Az Alföld Stúdió antológiája*, szerk. Lapis József, Fodor Péter. 52–70. Debrecen: Méliusz Juhász Péter Könyvtár.

narrativizálódnak: elbeszéléssé formálódnak, feldúsulva olyan elemekkel, melyek mozdulatokká formálódnak egy-egy mozdulatlan képösszetevőt, emellett pedig erőteljessé válnak a narrátor szubjektív észrevételei és kiemelési is: a hangsúly nem a képi impulzusra, hanem a tekintet meg-elevenítésére kerül. Az olvasó számára viszont sokkal nyitottabbá válik az a tér, melyben a karaktert elképzelheti – a leírások inkább a befogadó képzetéhez nyúlnak vissza a látvány újraalkotásának tekintetében, hiszen a nyelv által megteremtett látványszerűség a jelentések szóródását idézi elő. Így a verbalizáció következtében az olvasó észlelése is nagymértékben szubjektivizálódik (szélesebbé válik az a skála, amelyen belül a karaktert külsőleg elképzelhetik a befogadók). Az elbeszélő közvetítő szerepe pedig a narratori tekintet jelentőségének felértékelődését és a befogadás hangsúlyos irányítottágát okozza. A Jókai-féle leírások külső tulajdonságokat közvetítő és egyfajta vizuális benyomást teremtő szerepe azonban nem kizárólagos funkciója e szövegrészeknek, hiszen ezek nem pusztán minél pontosabb imitálásra törekednek.

A karakterleírások ugyanis nemcsak a szereplők egyes – a történet szempontjából fontos – külső vonásait és személyiségjegyeit rögzítik, hanem előrevetítik a jellemek cselekményben betöltött szerepét, sőt, gyakran egyes cselekményfordulatokat is megelőlegeznek. A narrátor kiemelési, kihagyásai és az egyes vonásokhoz kötött megállapításai rajzolják föl e belátásokat.

Ezek azonban – a már említett mediális váltás következtében – nem egyértelműen azonosíthatóak. Olykor a narrátor maga is bizonytalan saját, a befogadó felé közvetített olvasatában: nem mindig képes vagy akar minden kétséget kizáróan értelmezni egy-egy külső jelölőt, gyakran pedig ironikusnak ható felütéseket, kettős élű jellemzéseket ad az olvasóknak. E sajátosságokat figyelembe véve a Jókai-életműben a regények egészének értelmezése szempontjából fontossá válik, hogy a narrátor milyen előzetes tudást nyújt a befogadónak a szereplői attitűdökről, jellemző személyiségjegyekről és a regényben működtetett konfliktusokhoz kötődő lelki beállítódásokról az ekphrasisokban.

Az *Egetvívó asszonyoszív* azért tartalmaz kivételesen jó fogódzókat e szövegrészekre alapozó jellemépítés értelmezésére, mert a regényindító, szereplőkről készült festmények bemutatása során a narratori hang olyan észlelési stratégiát mutat fel, amely átszövi a teljes szöveget, és részletes elemzése hozzájárulhat a Jókai-féle poétika pontosabb megértéséhez is.

Az Egetvívó asszonyszív karakterleírásainak szerkezete és értelmezése

Az *Egetvívó asszonyszív* debreceni eseményeket megörökítő regény, melynek középpontjában házastársi konfliktus áll: Baranyi Miklós, a fiatal Rákóczi-hívő katona összeházasodik, majd elválík a helyi görög kereskedő, Ungvári Anasztáz lányától, Katalintól, aki a házasság előtt református hitre tér át. Válásuk után Katalin azért küzd, hogy Baranyi megtagadott közös gyermeküket elismerje sajátjaként. A történet kalandregényes fordulatokkal teli, és sokszor végtelenül elnagyolt. A szereplők egy része kidolgozatlan, a történetszálak pedig a regény végéhez közeledve egyre nagyobb ívű ugrásokat tesznek, sokszor nem is igazán lépve túl a történet eredetűl szolgáló *Processus Baranyiana* perirat anyagainak ismertetésén.²

A két főszereplő (Katalin és Miklós) cselekményben betöltött szerepe és a portréikról készült ekphrasisok együttes olvasása termékeny kiindulópontot jelent a regényt átszövő konfliktusok gyökerének feltárásához. A narrátor ugyanis a két festmény leírásán keresztül indítja el a történetet az első fejezetben: először összeolvassa a férjről és feleségről készült portrékat, majd külön-külön is részletezi őket.

Az összeolvasás során a cselekmény legfőbb szálaként a házastársi konfliktust jelöli ki: „Még most is mintha élnének, mintha szólni akarnának, mintha szemeikkel egymás tekintetét keresnék: a férfi keze ajánló mozdulatokkal előre nyújtva, a nő jobbjá erélyesen összeszorítva” (Jókai 1974, 7). Annak ellenére történik meg ez a problémakijelölés, hogy tudható, a két kép készítésekor a felek között még nem volt vita. Ez a beállítás sejteti a történetet, kicsinyítő tükörként mutatva fel a szemben álló felek pozícióját. A férfi békítő ajánlatának és a női elutasításnak mozdulatokba sűrített verziója a cselekmény egy pillanatát jeleníti meg, mely a házastársak válását és harcát indítja: a férfi reformátusról római katolikus hitre vált, kurucból labanccá lesz, amit a nő a hitvesi eskü elárulásának vél.³

Már ebben a szövegrészben is kirajzolódik a Jókai-féle leírások sajátos szerkezete, mely három, egymással szorosan összefüggő komponensből tevődik össze. Különbség közöttük, hogy más és más mértékben tárják föl a narrátor nézőpontját. Az ezekben a szövegrészekben leginkább magától

2 A *Processus Baranyiana* anyagát Széll Farkas juttatja el Jókaihoz. A kézirat javarészt Sinay Miklós írásait tartalmazza a Baranyi családban lefolyt perről (vö. Jókai 1974, 300).

3 „Te elfelejtetted minden hűségedet, amire esküdtél. Válopert sürgettél méltatlanul vándolt hitvestársad ellen, pápistává lettél, a szentképek előtt térdre borultál, zászlódat letépted, amely alá felesküdtél, s a császári zászlóval váltád fel, tüzet és vasat hoztál a te szülővárosodba” (Jókai 1974, 300).

értetődően jelenlévő kódok a deskriptív komponensek, melyek leírásra és rögzítésre próbálnak szorítkozni: ilyenek az arc, a ruha és a test pontos bemutatására tett kísérletek. A leírásba szőtt indirekt értelmezői gesztusok adják a következő kódot, melyek már jelzőket, utalásokat és sejtetéseket tartalmaznak. Ezek nagyobb mértékben kötődnek az egyéni észleléshez: „mintha szemekkel egymás tekintetét keresnék” (Jókai 1974, 7). A leginkább szubjektív alkotóelemként a közvetlen értelmező, értékelő narrátori reflexió szolgál, erre főként a főszereplők portréjának önálló taglalása során láthatóak példák. E három regiszter egymásra épülése adja meg azt a sajátosságot, mely egy alapvetően vizuális impulzusokra építő, ám mégis hangsúlyozottan verbális és nagymértékben irányított nézőpontot közvetít, miközben az egyes kódok sűrűn váltogatják és egészítik ki egymást.

Baranyi Miklós portréját a női párjától függetlenül is részletezi a szöveg:

A férfi délceg, daliás alak, arcát tekintve, alig több húszévesnél, bajusza alig kunkorodik; de ami ebben hiányzik, kipótolja azt a sűrű szemöldök, mely dacos ráncot von össze a homlokán, sasorra is öregbíti a komolyságát; a sasorr elüt a magyar fajjellegtől, de még inkább a hajszíne, mely rótbarna, mint az oroszországi; nagy villogó kék szemei még inkább idegenné teszik a kifejezését. Viselete olyan, mint a kuru-coké a Rákóczi hadjáratában, rézsút gombsoros dolmány, aranycsatos farkasbőr-kacagány, bogláros öv, karddal, bal kezében gerezdes buzogányt tart. Az egyik keze kínálkozik, a másik fenyeget (Jókai 1974, 8).

A deskriptív részek több külső ismertetőjegyet is számba vesznek: az alaktól, teremtől haladunk az arc részletes taglalásáig (bajusz, szemöldök, homlok, orr, hajzat, szemek), majd a ruházat aprólékos megjelenítéséig. Könnyen érzékelhető, ahogyan a szövegrész túllép a pusztán külső tulajdonságokat megjelenítő funkcióján, hiszen nehezen válhat a befogadó számára vizuális benyomássá a szemöldök, ami „dacos ráncot von össze a homlokán”, vagy a sasorr, mely öregbíti a komolyságot.

A Baranyi portréjáról készült leírás két kulcsfogalom köré rendezve mutatja be a szereplőt: a katonai lét aspektusai, illetve az idegenség emelkedik ki. Ezeket a narrátor értelmezési keretként alkalmazza a bemutatás során. A szövegrészben az alak általános leírása és a részletes öltözet között szoros az összefüggés. A „délceg” és a „daliás” indirekt reflexiója mellé a katonai ruházat részletes bemutatása kerül. A Czuczor–Fogarasi szótár szerint a *délceg* kifejezés szorosan fűződik a büszkeség benyomásához

(Czuczor–Fogarasi 1862, 1178. – daliás címszó; 1197. – délczeg címszó).⁴ Mutatja ezt az is, hogy eredetét a deli és dölyfös szavakhoz köti a lexikon. A daliást azonban egyértelműen a vitézies, a lovagias és a hősiesség jelzőkhöz kapcsolja, dali kiindulóponttal (Czuczor–Fogarasi 1862, 1178.). Azonban a két szó halmozása túlzóan hat, szinte mesei kódként, a tulajdonságokat ironizálva mutatkozik meg a vitéziesség. A ruházat mint reprezentációs eszköz fejezi ki a katonai léthez kötődést, miközben a délczeg és daliás maga büszkeséghez kötődésével, fiziognómiai sajátosságként inkább a vitézségre mint lelki beállítódásra hívja fel a figyelmet.

Az arc részletes leírásában már sokkal inkább a direkt értelmezői reflexiók kapnak szerepet, melyek a karakter idegenségét ragadják meg. Az orr, a hajszín és a villogó kék szemek elütnek a „magyar fajjelleg”-től, sőt, egyenesen idegenné teszik a szereplő kifejezését. Erőtlenül fokozódik a kívülállóság mértéke a karakter leírása során: egyszerre válnak viszonyítási alappá a magyarság jegyei és maga a magyar népcsoport, miközben az ettől eltérő vonások miatt kívülállónak mutatkozik a szereplőt. Bár néhány kiemelt tulajdonsága elüt a csoporttól, ettől függetlenül ez a „magyarság” a meghatározó, melynek mintázataihoz képest értelmeződik. Így a szereplő a katonai léthez mint reprezentációs elemhez, az ehhez kapcsolódó vitézséghez pedig mint belső motivációhoz kötődik, amellet, hogy miközben csoportidentitásaként a magyarság a meghatározó, ettől eltérő volta adja meg Baranyi sajátosságát.

A leírásban a kézmozdulatok részletezőbb taglalása a személyiség ellentétességét emeli ki: az egyik kéz kínálkozik, miközben a másik fenyeget. A kontraszt elbizonytalanít a karakter kiismerhetőségét illetően, miközben a férj és feleség konfliktusát is megidézi, melyek eddig a kézmozdulat összeolvasásával váltak értelmezhetővé. A férfi ajánló mozdulata mellé a nőre irányuló fenyegetés is láthatóvá válik, sejtetve, hogy mindkét reakció megjelenik a történetben. Ez pedig át is vezet Katalin portréjának megismerésére:

A női arckép valóságos görög típust mutat; csigákban leomló fekete haj, egyenes szemöldök, keskeny orr, finom ajkak, tojásdad arc, sűrű szempilláktól árnyékolt feketébe játszó kék szemek. S hogy a fajjelleg még jobban kifejeztessék, az alak jelmeze is mitológiai, görög chlamys, mely a nyakat és vállat, úgyszintén a bal kart fedetlen hagyja (csodaszépek!); a jobb kar ellenben feszesen lenge

4 Jelentős lehet, ám a szótárban csak negyedik helyen jelenik meg a jelentések sorában, hogy Pázmánynál a délczeg akarat ellenszegülőt, ellentőrekvőt is jelent.

lebernyegben, csak az összeszorított ökle látszik, míg a bal kéz egy lant húrjait pengetné – ha tudná. De hát nem tudja; mert nincs ki-dolgozva. Ezt úgy felejtették, az első aláfestésben. Talán volt rá valami ok. S ez az ok megmaradt, úgyszólván később sem igazították ki a hiányt (Jókai 1974, 7).

A női portré leírásánál a deskriptív részek esetében hasonló sajátosságokhoz kötődnek jellemzők, mint férfi párjánál: az alak egésze, arca és ruházata kerül középpontba. Ám itt a direkt narrátori reflexiók aránya jóval nagyobb. Egyértelműen a görögség hangsúlyozódik mint a tulajdonságokat összetartó ismertetőjegy, melynek alárendelődik fiziognómiai sajátosságai mellett a nő ruházata is.

Katalin identitása a klasszikus, antik szépséget ígérő görögséghez kötődik a leírás alapján. Miközben Baranyi karakterleírásában az idegenség képzetét az eltérések mutatják, itt éppen a vonások és a ruházat harmonikus, görögségre utaló egyvelege adja a magyartól eltérést. Míg a vonások, melyek állandóan jelenlévő jelekként sokkal inkább hordozhatják a hozott identitást, egyértelműen a görög népcsoporthoz tartozóként értelmezik a nőt (a testre íródva), addig a ruházathoz az érdekes „jelmez” kifejezés tartozik, mely nem hétköznapi viseletként, hanem átmeneti sajátosságként jelenik így meg.

A narrátor ezt a karakterábrázolást is a kéz mozdulatainak leírásával és az ahhoz rendelt jelentések feltárásával zárja. A kép befejezetlensége a cselekménybe von minket, az elbeszélő látszólagosan találgat, ahogyan az olvasó elől is elhallgatja azt, hogy milyen összefüggés van a cselekmény és a festmény befejezetlensége között, miközben sejteti is ennek jelentőségét.⁵

A kép festőjét, Mányoki Ádámot először Katalin kéri meg, hogy fesse meg férje arcképét, majd viszonzásul Baranyi feleségének megfestésével is megbízza. Mányoki kulcsfontosságú szereplővé lesz, hiszen a festmény elkészítése alatt megpróbálja elcsábítani Katalint, aki ezt észrevéve azonnal elbocsájtja, ezért is marad félbe a kép. Később azonban Ilona, Katalin szolgálólánya asszonyát bosszúból tőrbe csalja, és sikerül elérnie, hogy a hatóságok azt gondolják, a nő megcsalta férjét a festővel, és börtönbe is

5 „Talán annak is van valami története, miért tart a férfi az egyik kezében buzogányt, míg a másikat engesztelésre nyújtja, a nő pedig miért nyugtatja egyik kezét a lanton; miért szorítja össze a másikat? Szerették-e, gyűlölték-e egymást? Ha szerették, miért néznek egymásra oly haragosan? Ha gyűlölték, miért nem szakadtak el egymástól?” (Jókai 1974, 8).

zárják ártatlanul. Ha a portré félbemaradásának jelentőségét nem a történet szempontjából, hanem a jellemre vonatkoztatjuk, akkor a teljesség hiánya bizonytalanná teszi a leírás hitelességét: mintha nem ismerhetnénk meg a teljes jellemet, mintha nem tárulhatna fel egészében.

A narrátor hangsúlyozza, hogy ezeknek a képeknek cselekményalakító szerepe is lesz, ám konkrétumot nem mond: „Ez a két arckép alkotja a regény alapját: ez a kiindulópontja, ez a befejező megoldása a történetnek” (Jókai 1974, 7). Míg Katalin arcképe a feltételezett házasságtörés elindítója, Baranyi arcképe azért válik fontossá, mert ez szolgál végső bizonyítékként arra, hogy Katalin gyermeke az idősebb Miklós fia, és hogy a nő igazat mond, hiszen a képen szereplő apa és a fia közötti hasonlóság tagadhatatlan.

Szociálpszichológiai távlatok a regény értelmezésében

A korábban idézett szövegrészből jól látható, hogy Katalin és Miklós házastársi konfliktusa nem csupán a kapcsolatukat érintő kérdéseket fessegeti, hanem azt is, milyen a kapcsolata a két főszereplőnek a társadalommal, amelyben élnek. Ráadásul a karakterleírásokból kikerekedő idegenségkoncepciók is ebből a távlatból értelmezhetők leginkább.

A regény értelmezésében a két főszereplő mellé belépő csoport a debreceni városi közösség. E csoport ismérve egyrészt a református hit követése, mely tulajdonképpen összefonódik a debreceni identitással: aki nem református, az nem is lehet teljes jogú tagja a közösségnek morális és jogi szempontból sem.⁶ A városi vezetőség egyéni érdekei szintén meghatározzák a közösséget, hiszen ez a réteg hatalommal rendelkezik a csoport felett: igyekeznek saját – főként pénzügyi – érdekeik szerint, de sokszor éppen a hitre hivatkozva alakítani az eseményeket. Katalin és Mányoki esetében például először letartóztatják a férfit és az asszonyt, de a festőt később megszökettetik, ezzel lehetőséget sem adva Katalin ártatlanságának bizonyítására. A közösség meghatározó eleme a nemzeti identitáshoz és a Rákóczi-szabadságharchoz kötődése – Baranyi és Katalin számára a feltétlen hazaszeretet a kurucok segítségével megvalósítható, miközben a vezetőség mindkét harcoló féltől inkább szabadulna, mert bármely fél támogatása súlyos pénzekbe kerül. A közösség pedig sodródik a különböző érdekek és nézőpontok között, így a csoportba épülés különösen nehéznek bizonyul – hiszen nem elég pusztán a vallási kitételnek megfelelni, hogy valaki elfogadottá váljon.

⁶ Több törvényt is megismerünk, mely a debreceniek előjogait, illetve az idegenek, betelepülők kötelezettségeit taglalja.

Miklós a regény elején hazaérkezik Debrecenbe – anyja még itt él, apja pedig örökök hagyta fiának a város szélén fekvő zámi pusztát, melyet a debreceni előljáróságok maguknak akarnak. A férfi a *hazatérő* tipikus alakját jeleníti meg, aki „önkéntesen és nem átmenetileg érkezik haza” (Schütz 2004, 81). A városba érve úgy érzi, eddigi, tulajdonított státusát⁷ kellene újra betöltenie, mely szerinte javarészt nemesi származásából, illetve a katonaságnál megszokott rangjából fakad. Hazatérve azonban a státushoz tartozó szerepeket – értékes birtok és pénzbeli háttér nélkül – nem töltheti be, így feszültség alakul ki közte és a közösség között: ennek oka a birtokok elvesztése és anyja gyászidő előtti újraraházasodása, mellyel Miklós szerint apja emlékét sérti meg. A férfi kívülállóvá, idegenné válik saját közösségében. Ezen a ponton utalhatunk vissza a szereplőről készült leírásban megjelenő, a „magyar fajjellegtől” eltérő sajátosságaira: Baranyi része a debreceni közegnek, innen származik, mégis sajátos helyet foglal el a közösség életében, hiszen nem képes teljes mértékben integrálódni: idegen, eltérő, ahogyan arcvonásai is.

A debreceni előljárók azt várják, hogy Miklós megbékéljen helyzetével, melyben elveszti nemesi jogait és birtokait, miközben ő éppen ezeket a jogokat kívánja újra érvényre juttatni. Konfliktusai így az emlékek és az értelmezés nyomán alakulnak ki: miközben a hazatérő számára mintha megállt volna az idő az otthont illetően (tehát emlékei alapján építi fel a közben megváltozott közegét), addig az otthoniak számára a távollévő az, aki olyan változásokon ment keresztül, melyeket ők nem éltek át (várható cselekedeteinek alapját így számukra az emlékezetben élő személy mintái adják, és nem a külső élményekkel gazdagodott én sajátosságai) (vö. Schütz 2004, 84–86).

A közösség és a körülmények változásai következtében Baranyi elveszti az otthonosság érzését is, mely „a bizalom és az intimitás legmagasabb fokának kifejeződése” (Schütz 2004, 82). Ennek legmarkánsabb jelölője, hogy szeretett anyjában is megrendül a bizalma, az otthonosság érzését pedig csak a gyermekkor emlékeihez kötődő görög kereskedőházban tudja újra megtalálni:

Olyan ismerős volt neki ez az egész ház; gyermekkorra nagy részét itt élte át. Minden szoba, maga a lépcsőtornác jelképes festmények-

7 „A tulajdonított státuszok azok, amelyeket az egyének a bennük rejlő különbségekre vagy képességekre való tekintet nélkül juttatnak. Ezek már a születés pillanatától előre láthatók, és megkezdődhet a rájuk való felkészítés” (Linton, 2006, 270).

kel tele. Azok a furcsán rettenetes görög mázolványok [...] ezek mind olyan régi ismerősök voltak. Mennyit tréfálkozott ő ezek felett Katalinnal, mikor együtt jártak iskolába! A görögnek ez mind hitfenntartó erekléje, a kálvinistának pedig tréfalkeltő mókája (Jókai 1974, 24).

Baranyi számára a két görögtől kapott fogadtatás (magyaros ebéd, miközben Anasztáz „növényevő” – vö. Jókai 1974, 28.) és a ház ismerőssége hozza el a vágyott otthon megtalálását, miközben a debreceni közösség szempontjából a görög család kívülálló, vallásuk és ezért ők maguk is idegenként részei Debrecennek. Baranyi ehhez az idegenséghez húz, ebben találja meg saját otthonosságát.⁸

Baranyi identitásának a történet szempontjából legfontosabb vonását a katonaság és az ehhez kötődés adja meg, ennek nyomai érzékelhetőek az ismertetett leírásban is. A katonaság státus – köteleességek és jogok összessége, melyeket Baranyi gyakorolni is kíván. A katonai közegben képes otthonosan mozogni, itt veszi leginkább hasznát a személyiségét alapvetően meghatározó – és akár a nemességgel is összekapcsolható – dacosságának és büszkeségének, mely olykor némi agressziót is magában hordoz. Baranyi úgy éli meg, hogy a közösségben katonai tisztségekkel és a vonatkozó viselkedési formákkal képes érvényesíteni akaratát. Miután a városvezetés elutasítja kéréseit azzal, hogy: „Kend pedig ifjurar, senki és semmi még eddig Debrecen városában” (Jókai 1974, 48), két hét múlva komiszszáriusként, a sereg élmezési biztosaként tér vissza. Ezzel a tisztséggel – bár eléri célját – alapvetően nem a közösségtől nyert státussal lép a városi törvények fölé.

Baranyi egyre inkább gyakorolni kívánja a státussal járó jogokat. Ez az érvényesítés viszont csupán azért sikerülhet, mert a közösség bizonyos tagjai segítik őt, és szembeszállnak a város vezetésével. Miklós azonban képtelen átlátni a helyzetet, sikereit önmagának tulajdonítja, egyre gögősebbé válik, és egyre inkább a katonai szerepét helyezi előtérbe, hogy érvényesülni tudjon, míg lassan kizárólagos megoldásként látja ennek használatát. A regénykezdő festményen fellelhető, az identitás meghatározó részeként bemutatott katonai én is ennek jelentőségére utal. Még inkább látjuk a státus személyiségbe íródását, amikor a már említett jelenetben

8 Nem véletlen, hogy amikor Kőművesné beszámol arról, hogyan tárgyalt Baranyi Ungváriékkal, egy lelkét eladó ifjút rajzol meg, földöntúli eseményekkel és boszorkánysággal körítve (vö. Jókai 1974, 41–43).

Katalin azzal vádolja meg Miklóst, hogy megszegte esküjét: „Miklós felháborodottan állt föl a helyéről; s felemelt kardjának türkizes markolatát tartá szájához. [Katalin: – F. E.] – Hasztalan kérsz tanácsot a kardod markolatától, az téged nem véd a hitvesed ellen” (Jókai 1974, 161). A kardhoz fordulás a katonai ént hívja segítségül egy magánéleti probléma megoldásában, miközben ez túlmutat a katonai szereppel betölthető határokon: itt a férj jelenlétére lenne szükség. Ám úgy tűnik, Miklós már képtelen mástól eredményt várni.

A katonai státussal járó jogok gyakorlása mellett a kötelezettségek terhe is egyre jobban a személyiségre rakódik, Baranyi a státushoz tartozó minimális kötelezettségek körét is sokkal tágabbnak érzi. Ennek hatására elkezdenek különválni érzelmei és a katonai státushoz rendelt reakciói, melyek magánéletére is kihatással lesznek. Úgy gondolja, egy katonának nem szabad az érzelmeit kimutatnia. A narrátor a bevezető fejezetekben reagál is arra, hogy az érzelmek, az érzékenység eltitkolása eltúlzott részéről, amikor ősi kastélyát és anyja szobáját lerombolva találja.⁹ Később daccal telve fordul el fiától is, amit szintén státusával magyaráz: „Mert amilyen keménynek mutatta kívül magát, szívében olyan érzékeny volt. A septemvir dühöngött, az apa gyönyörködött” (Jókai 1974, 191). Miklós egyre gyengébb szálakon kötődik saját közösségéhez, mert ennek keretein belül nem kapja meg azt a hatalmat, mely őt a katonaságban fiatalokra ellenére is megilleti, dacossága pedig arra ingerli, hogy a közösségben bár, ám egy oda kívülről érkező státussal érvényesüljön. A hazatérő alakjából fakadó, közösséggel szembeni viszonya még inkább kiélesedik: a közösségben létezik tovább, kívülállóként, sokszor ellentétes szempontokat képviselve mégsem arra vágyik, hogy integrálódni tudjon, hanem arra, hogy saját hatalmát, szempontjait minél hatékonyabban érvényesítse, hiszen úgy véli, a közösség a becsületét sérti, és nem adják meg a neki járó jogokat. Mivel Baranyit legfőképpen felesége köti a közösséghez, amikor ő megcsalás vádja miatt börtönbe kerül, és kiszabadulni onnan csak becsületén esett folttal tudna, férje fellázad a közösség ellen:

9 „Amint [Miklós] ott egyedül, jó gyermek módjára, keservesen zokog, megszólal az ajtófélnél az oda érkezett pákász. [...] Ejh, de mérgesen ugrott fel fektéből a kuruc kapitány erre a szóra! Haragos volt, hogy őtet, a katonát, valaki sírni látta. Pedig hát az elveszettnek hitt anyját csak megsiratja minden ember, akiben érző szív mozog...” (Jókai 1974, 16).

– S ezt nevezi kegyelmed a csomó megoldásának? Hogy nekem a feleségemet a templomajtóba állítsák, eklézsiát követni s aztán azon módon szalmakoszorúzott fővel, a szegény bűnösök ingében mezít-láb a házamhoz vezessék, s nekem általadják; örökre meggyalázva (Jókai 1974, 148).

Baranyi nem lát más megoldást a helyzetre, csak hogy teljesen elforduljon közösségétől, és katonai identitásának is feladja azt a részét, mely megakadályozza becsülete megőrzésében. Katalin ezt a váltást nem képes megbocsátani neki, a közösség ellen elkövetett árulást Miklós házassági esküjére is kiterjesztve.

Katalin a regényben görög lányból „egetvívó asszony”-nyá lép elő. Az egetvívó jelzőt azért kapja, mert fia ügyében még a pápához is folyamodik, bárkivel és bármivel megküzd, hogy érvényre juttassa igazát. A regény címe így egyértelműen őt helyezi középpontba, miközben a cselekmény mégsem pusztán róla szól, hanem arról, miként változik a két szereplő viszonya, hogyan és milyen motivációktól vezérelve válnak szinte ellenségekké.

Katalin a debreceni közösség szemében a regény kezdetén egyszerre van jelen „jöttment” göröggként, nevét a népcsoportra sztereotipizáltan jellemző kereskedői léttel kötve össze, illetve a dolgozói szemében a közösség részeként. Jól mutatja ezt az ellentétes helyzetet a Katalin alapította fonóház megítélése. Ez ugyanis egyrészt a közösség hagyományai ellen vét: a lány nem csupán a debreceni divatot követi és juttatja el szerte az országba, hanem minden régió saját ízlését próbálja kiszorgálni.¹⁰ Eközben viszont menedéket és munkát ad azoknak az asszonyoknak, akik a környékről (például Baranyi zámi pusztájáról) férfiak híján a városba kényszerültek. Katalin idegenségében nem egy egzotikus idegen,¹¹ hanem a „belső ellenség” jelenik meg, vagyis bár a közösség szerves részét ké-

10 „Kőművesné asszonyom szintén főkötő-varróné volt. De ő csupán csak debreceni fátolyos főkötőket készített egyforma mintára, olyat kell viselni minden asszonynak Debrecenben. Sőt, ugyanannak a divatját kell terjeszteni a többi városokban is. Annál-fogva teljesen megérthető Kőművesné asszonyom hitbuzgó ellenszenve a görög leány iránt, ki a maga műhelyében nemcsak hogy a debreceni főkötőket készítette el sokkal szebben s árultatta sokkal olcsóbban, mint ő, de elrontotta vásárját a vidéken. Tiszán-innen, Dunántúl, mindenütt az ottani ízlés szerinti piperével” (Jókai 1974, 34).

11 Legegyszerűbben onnan fogható meg ez az ellentét, ha arra gondolunk, ahogyan Az arany emberben Tímea viszonyul a református szokásokhoz, hogyan vezethető félre és mennyire képtelen átlátni a rítusok szépségét és az általuk közvetített értékrendet.

pezi, „de helyzetét lényegileg az határozza meg, hogy nem tartozik már ide eleve, és olyan minőségeket emel be ebbe a térbe, amelyek nem innen származnak és nem is származhatnak innen” (Simmel 2004, 56).

Katalin amellett, hogy a görög kereskedői léthez kötődik, moralitását tekintve a könyörületesség és a jótékonyság is jellemzi. Vallásában is csak látszólag idegen, hiszen már régóta tervezgeti, hogy református hitre tér át. A szokások sem idegenek számára, mivelhogy református iskolában tanult, szocializálódott.¹²

Bár Katalin vallásváltására végül azért is kerül sor, mert göröggként apja halála után nem maradhatna rá a ház és a vagyon, a nő már előtte is ezt a vallást részesíti előnyben. Az áttérés azonban a kettős motiváció miatt kétféleképpen is megítélhető, s ezt a közösség megosztott indíttatásaiból kifolyólag meg is teszi: néhányan támogatják az asszonyt, miközben többen megpróbálják szabotálni a keresztelését.

Katalinban azonban erőteljesen van jelen a református hit mint identitásalakító erő. Olyannyira, hogy az újrakeresztelésén elhangzó eskü életvezetésének alapját képezi majd:

Esküszöm az élő Istenre és a Szentháromságra, hogy hitemhez, a helvét hitvallású református hithez; – hazámhoz, Magyarországhoz és annak fejedelméhez s az én befogadó városomhoz holtomig hű leszek; tőlük soha semmi kecségtetés, semmi harag miatt el nem szakadok, ellenük nem fordulok; de velük együtt élek, amíg élek, jóban, rosszban, örömben, bánatban, dicsőségben és megaláztatásban: Isten engem úgy segítjen! Amen! (Jókai 1974, 65–66)

Ez az eskü számára összekapcsolódik a házassági esküjével is, hiszen hivatalosan csak azért házasodhatnak össze Baranyival, mert Katalin református hitre tér át. Az eskü nemcsak férjéhez köti – aki házastársa és keresztapja egyszemélyben –, hanem a kurucokhoz, a fejedelemhez és ezzel egyenrangúan a debreceni közösséghez is. Az eskü szövegéből jól látszik, hogy nincs olyan indok, mely jó érvként szolgálhat arra, hogy bármelyiktől is elforduljon. Ez az eskü, amelyet Katalin szerint Baranyi megszeg, és emiatt nem lehetnek együtt többé.

12 „Veled jártam kálvinista iskolába, együtt tanultam a többi leányokkal a katekizmust, együtt jártam a templomba, megszerettem azokat az egyszerű, okos hitvallásokat: elfordultam a cifra ceremóniáktól. [...] Én már lelkemben régen kálvinista vagyok” (Jókai 1974, 29).

Katalin konfliktusai a történetben éppen abból erednek, hogy miközben a közösség és Miklós is kívülállóként tekint rá (Miklós azt gondolja, hogy a római katolikus vallásra térése nem okoz majd gondot feleségének), az ő identitásának meghatározó eleme nem a görögség, hanem a református hit, mely a közösség értékeinek feltétel nélküli elfogadásával és azzal jár együtt, hogy a boldogság elérését csak e hitvallás által tudja elképzelni.¹³ A festményen is szereplő „görög jelmez”, amelyet magán visel, még férjét is megtéveszti, aki meglepetten tapasztalja, hogy a hitváltása után felesége nem fogadja jól, mert a férfi nem tartotta meg a számára fontos ígéretét: elárulta közösségét és igaz hitét.

A regény konfliktushálóját tekintve folyamatos súrlódások és ellentétek alakulnak a két főszereplő és a csoportként, közegként meghatározható debreceni társadalom között. A debreceni közeg Katalinra göröggként, kívülállóként tekint addig, mígnem kálvinista hitre tér át, ám – a megcsalás legkisebb gyanújára – a város szembefordul vele, majd terhességének hírére (a terhes feleség a közösség szerint biztosan nem csálhatja meg férjét) újra befogadják. Katalin a kívülállóságát nem éli meg, sőt, kezdetektől a közösség tagjaként definiálja magát, innen kifejezetten szigorúan szemléli az őt körülvevő világot, pedig részleteiben ő sem látja át az erkölcsi értékrend irányvonalait.

Mányoki többször is nyíltan udvarol Katalinnak, aki ezeket a jeleket mintha nem venné észre. Ez pedig börtönbe kerülésének alapjául szolgál, hiszen nyíltan nem utasította el a festő közeledését:

A festő elkísérte, de úgy, hogy ő a kocsis mellett ült a bakon, az úri-asszony a hátsó ülésben egyedül. Az útfélen leszálltak, Katalin elfogadta a festő kezét, mikor az árkon, bakháton át kellett kapaszkodnia. [...] A festő szakított a vadvirágokból, s asszonyának nyújtá, akinek sejtelve sem volt róla, hogy micsoda főbenjáró bűnt követ el ő akkor, amidőn egy vadszegfűt elfogad egy idegen férfi kezéből. A kocsis látta! (Jókai 1974, 133–134)

13 Katalin már a történet elején kifejti ezt, amikor arról beszél, hogy ő már régóta református: „...elfordultam a cifra ceremóniáktól. Rájöttem, hogy azoknak semmi fogatja nincsen. A pap nem segít, a szentképek nem járnak közben. Egyik görög hitsorsosunk a másik után elvész nyomorultul. *Ellenben a kálvinisták olyan boldog életet élnek*” – kiemelés tőlem F. E. (Jókai 1974, 28–29).

A nőről készült leírás értelmezése során fontossá válik, hogy a festő a kép megalkotása során próbálta elcsábítani a nőt.¹⁴ Az általa festett „görög jelmez” így új értelmet nyer: Mányoki megsejt valami idegent és kívülről Katalinból, ezért eszményített, klasszikus göröggé festi meg a nőt, ami azt jelzi, nem a református világot érzékeli Katalin természetes közegének. Bár a festő ezt a megingathatóságot a remélt hitvesi megingással véli egyenlőnek, a narrátor közvetítése az ekphrasisban ezt már Katalin cselekményben betöltött kettősségeként mutatja: református alapjaiban, ám mégis külső értékeket emel a térbe.

Összefoglalás

A regény lapjain kibontakozó események előfutárai és egyben magyarázóí is az értelmezett ekphrasisok: a vonások, a ruházat és a mozdulatok narrátori ismertetésébe olyan kódok épülnek, melyek feltérképezik azokat a jellembeli sajátosságokat és konfliktusokat, melyek jelentőssé, cselekményalakítóvá válnak.

Baranyi idegensége és akaratossága egyszerre sodorja őt egyre távolabb a közösségtől, miközben Katalin egyre szorosabban kötődik a debreceni református identitáshoz. A két főszereplő között végül áthidalhatatlanná válik az ellentét, így új társakat választanak. Katalin egy olyan férfival köt házasságot, aki bár szintén kívülről mondható, mégis szerves részét képezi a debreceni közösségnek. A nőt így elfogadja a közösség, de mindaddig nem képes nyugalomra találni, amíg fiát nem ismerik el Baranyi törvényes örököséként. Bár az azonosítás végül megtörténik, a regény végén közreadott perirat dokumentumainak részletéből kiderül, a fiú már nem élvezheti a vagyont. Ráadásul a második férjnek köszönhetően már leküzdö a nemesi származáshoz és apjához kötődő berögzüléseit, és elfogadva a megváltozott társadalmi helyzetet kereskedőként boldogul, így nem is igényli feltétlenül. Baranyi ezzel ellentétben végül minden szálát

14 A festmény leírásában hangsúlyozódik is Katalin fedetlensége és ennek erotikus hatása is. A kép alukálásában a közösség is felfedezi magának ezt az értékeihez nem illő ábrázolásmódot: „Ezalatt a női arckép is szépen haladt előre.[...] Megnézte azt maga a szuperintendens is; de feddő szóval jegyzé meg róla, hogy az semmiképpen nem helyeselhető, hogy az asszonyi alaknak a nyaka és az egyik válla minden takaró nélkül legyen. Amire a piktor azt hozá fel mentségül, hogy ilyen a görög viselet, amit ő klasszikusnak nevezett. Amire helyesen replikázott a főtisztelendő úr e szavakkal: „Baranyi Miklósné asszonyom azonban nem görög többé, hanem kálvinista, akinek a nyakára és vállára csipkekendőt illik borítani” (Jókai 1974, 133).

elveszít, mely a közösséghez köti, és a harmadik, megkérdőjelezhető erkölcsű felesége miatt végül az erkölcsi pusztulásba merül, teljesen kitzasztva a közösségből: nem látogatják barátai és szinte senki nem marad vele, amikor halálos betegen ápolásra szorul. A regény így a két főszereplőn keresztül olyan történeteket mutat föl, melyekben a közösségi viszonyok gyors alakulásához és dinamikussá válásához alkalmazkodni képtelen karakterek buknak el. Ezeknek a szereplőknek a részletes értelmezése a Jókai-poétika olyan szegmensét tárja föl, mely a recepció számos, ismert és az utóbbi időben többször kétségbe vont berögződésének ellentmond (elnagyolt, oppozicionális karakterek, jellemrajz hiánya), hiszen a regényben egy olyan jellemábrázolási technika valósul meg, mely kifejezetten arra törekszik, hogy minél árnyaltabban mutassa föl a történet szereplőit.

Irodalomjegyzék

- Jókai Mór. 1974. *Egetvívó asszonyszív*. Budapest: Akadémiai.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János. 1862. *A magyar nyelv szótára II*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Ralph Linton. 2006. Státus és szerep. In *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, szerk. Paul Bohannon–Mark Glazer. 267–284. Budapest: Panem Kft.
- Alfred Schütz. 2004. A hazatérő. ford. Teller Katalin. In *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*, szerk. Biczó Gábor. 80–91. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Georg SIMMEL. 2004. Exkúrsus az idegenről. ford. TELLER Katalin. In *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*, szerk. Biczó Gábor. 56–61. Debrecen: Csokonai Kiadó.

„TESTIMONIUM VISIBLE”
Képleírás és szociálpszichológia összefüggései
Jókai Mór *Egetvívó asszonyszív* című művében

A dolgozat a regények karakteralkotási módjának egy speciális változatával, a karakterleírásokkal foglalkozik, melyeknek nagy szerep tulajdonítható a regények értelmezésében. A karakterleírások értelmezésére az ekphrasis fogalma alkalmazható, hiszen ez alkalmas a képleírás vizuális teljesítőképességének kifejezésére. Jókai Mór *Egetvívó asszonyszív* című művében két ilyen leírással is találkozunk: a történet elején a főszereplőkről készült portrék bemutatása történik meg. Ezeket az ekphrasisokat a dolgozat szerkezeti és tartalmi szempontból is vizsgálja, hogy felmutassa bennük a regény egésze szempontjából meghatározó vonásokat, melyek a narrátor értelmezésében tárulnak az olvasó elé. Az *Egetvívó asszonyszív* esetében a karakterek szociálpszichológiai vonásai válnak fontossá és ugranak ki: Baranyai Miklós távolodik saját közösségétől (Debrecen), míg Ungvári Katalinnak egyre inkább sajátjává válik az. Így a képleírások értelmezése a Jókai-poétikai sajátos vonásaként tűnik fel.

Kulcsszavak: Jókai Mór, Debrecen, ekphrasis, *Egetvívó asszonyszív*, képleírás

„TESTIMONIUM VISIBLE”
Connections between picture describing and social psychology
in Mór Jókai's *Egetvívó asszonyszív*

The study works with a special way of character-making method, the description of a character, which has a main role in the interpretation of novels. For the interpretation of character descriptions, the concept of ekphrasis can be applied as it is suitable for expressing the visual performance of the image descriptions. In Mór Jókai's *Egetvívó Asszonyszív*, we find two such descriptions: at the beginning of the story portraits of protagonists are presented. These ekphrasis' examined by its content and structure in order to present all the essential features of the novel which are in the interpreter's narrative to the reader. In the case of *Egetvívó asszonyszív*, the social psychological features of the characters become important and jump out: Miklós Baranyai moves away from his own community (Debrecen), while Katalin Ungvári increasingly becomes the part of it. Thus, the interpretation of the pictorial descriptions appears to be a characteristic feature of Jókai's poetics.

Keywords: Mór Jókai, Debrecen, ekphrasis, *Egetvívó asszonyszív*, picture describing

FEHÉR Renátó

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola, 1945 utáni magyar irodalom doktori program

Budapest

rrrenato.feher@gmail.com

SZALAI PÁL – AZ „UTOLSÓ RADIKÁLIS”¹

„Én még itt: nyugatra ment hazám népe/HARC VISKÓKKAL ÉS PALOTÁKKAL BÉKE” – írta 1989-ben Volker Braun *A tulajdon* című versében. Nem tévedünk nagyot, ha a vers letargiájából és magányából azt halljuk ki, hogy Braun a beköszöntő liberális kapitalizmus és a német fordulat ügyében nem kifejezetten volt optimista. (1989 előtt az NDK baloldali ellenzékéhez tartozott, így tehát nem meglepő, hogy éppen Petri György fordította le az Európa Kiadónál 1986-ban megjelent Braun-válogatás anyagát.) „Braun álláspontja logikus volt. Baloldaliként a kapitalizmus globális győzelmét, ha nem is ellenforradalomnak, de restaurációnak látta, s nem progressziónak” (György 2012, 85). – írja a versről György Péter, és Jürgen Habermast idézi, aki már 1990-ben helyrehozó forradalomról [nachholende Revolution] és a baloldali gondolkodás megújulásának szükségességéről beszélt: 1989 legfőbb törekvése az alkotmánypolitikai *visszatérés* a polgári forradalmak örökségéhez, társadalompolitikai szempontból pedig a fejlett kapitalizmus érintkezési viszonyainak és életformáinak felújítása; „az emberek be akarják hozni azt a politikailag szerencsésebb és gazdaságilag sikeresebb fejlődést, amely Németország nyugati felét négy évtizeden keresztül elválasztotta keleti részétől” (Habermas 1991, 117). Tanulmánya végén Habermas úgy összegez, hogy a baloldalnak dilemmái ellenére sincs oka a depresszióra, a *visszatérés* geopolitikai keretei új (és szükséges) mintázatokat és stratégiákat kínálnak: „számos NDK-beli nem kommunista baloldali értelmiséginek hozzá kell igazodnia ahhoz a helyzethez, amely már évtizedek óta közege a nyugat-európai baloldalnak: a szocialista eszmék így át kell, hogy formálódjanak ama tőkés társadalom radikálisan demokratikus önkritikájává, amely jogállamiságot és szociális államot teremtő tömegdemokráciaként, gyengeségeivel együtt, erősségeit is kibontakoztathatja” (Habermas 1991, 117).

1 A tanulmány a Nyom-Követés 3. című irodalomtudományi műhely-konferencián elhangzott azonos című előadás szerkesztett változata. Az előadás elhangzott: Nyom-Követés 3., VMDOK – DOSZ ITO, Szabadka, Corvin Mátyás u. 9., 2017. november 11.

A „versengő modernitások” hidegháborús diskurzusa helyén a kelet-közép-európai rendszerváltások idején és után tehát újra a nyugat-központú modernizációs diskurzus válik dominánssá. Az ennek nyomán felmerülő kételyeknek, „depresszióknak” (Jürgen Habermas) és magánynak (Volker Braun) a magyarországi kontextusban való leírására teszek kísérletet az alábbiakban, méghozzá az 1935-ben született és 2003-ban elhunyt Szalai Pál személyén és írásain keresztül. Először két másik ellenzéki pálya segédegyenesével igyekszem definiálni Szalai Pál pozícióit is az 1989-es rendszerváltás idején, majd, visszalépve a múltba, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára, 1989-es, intranszignens álláspontjának eredőire mutatok rá az írásaiban: előbb ideológiai alapállását, s ennek az ellenzéki közegben való helyiértékét, majd a demokratikus ellenzék lehetséges stratégiá(i)t érintő javaslatait mutatom be, egyúttal a demokratikus ellenzék örökségéhez, (saját) baloldiság(á)hoz, demokratikus szocializmus(á)hoz való viszonyára is kitérek.

Az utak elválnak

„Amikor a demokratikus ellenzékhez csatlakoztam, leszögeztem: a totalitárius »szocializmust« a demokratikus szocializmus eszméje jegyében bírálom. Ha valaki a liberális kapitalizmus nevében bírálja, szövetségeseimnek tekintem addig, amíg a totalitárius »szocializmus« fennáll, de ellenfelemnek tekinteném, ha a totalitárius »szocializmus« összeomlana, és ő a maga eszményeit kívánná megvalósítani” – írta Szalai Pál a *Chile – 1973* című cikkében (Szalai 1998, 64).² Ebben az alapállásban a rendszerváltás hónapjai során nem osztoztak sokan, hiszen a demokratikus ellenzék pártjának is tartott SZDSZ, legkésőbb az 1989. áprilisi programviták idején, liberális pártként identifikálta magát. Ekkor született a *Rendszerváltás programja* című SZDSZ-dokumentum is.³ Az eddig az öndefinícióig elvezető út részletes analizésére, az erőviszonyok alakulására helyütt nem vállalkozhatok,

2 Ehhez ld. még: Krausz 2004, 155: „[Szalai Pál] azzal írta be nevét a magyar baloldal történetébe, hogy már mint a demokratikus ellenzék tagja [...] nem a megvalósult liberális kapitalizmus világát kívánta életre segíteni, hanem mindvégig kitarított az államszocializmus (vagy ahogyan néha ő is nevezte, »államkapitalizmus«) demokratikus szocialista irányú átalakítása mellett”.

3 Kis János ezt, vagyis a Kék Könyvet nevezi a magyar rendszerváltó liberalizmusban a fősodornak: „kapitalista piacgazdaság igenlésének párosulása az emberi jogok modern – az esélyegyenlőség és a társadalmi szolidaritás eszméjét magában foglaló – felfogásával” (ld. Kis 2015, 458).

ugyanakkor Szalai Pál pozicionálásához mégis elkerülhetetlen rámutatni erre az útelágazásra,⁴ egyúttal röviden terep- és seregszmlét tartani. „a programírásakor a párt határozottan liberális meggyőződésű közgazdászai (mindenekelőtt Bauer Tamás, Tardos Márton, Köllő János és Kertesi Gábor) markánsabban és szakmailag erőteljesebben érvényesítették világnézetüket, mint a szociálisan érzékenyebb szárny (a visszaemlékezések szerint Havas Gábor, Solt Ottilia, Szalai Júlia és Kőszeg Ferenc tartoztak ide). A *Rendszerváltás Programja* tehát vízv választót jelentett, és egyértelművé tette a párt identitását: a nyilvánvaló liberális politikai és kulturális krédó liberális gazdaságfilozófiával párosult” (Pogátsa 2013) – írja elemzésében Pogátsa Zoltán, de korabeli elemzéseiben, noha csupán egy bal–jobb dichotómiát mozgósítva, de így érvel Tamás Gáspár Miklós⁵ és Ripp Zoltán⁶ is. Gagyí Ágnes globális kontextust mozgósító vizsgálatában arra jut, hogy „a demokratikus ellenzék liberális frakciója kezdettől fogva a demokratizálás elsődrendű képviselőjeként lépett fel, demokráciakoncepciójuk azonban nem tartalmazta a széles körű részvétel és intézményes ellenőrzés követelményét, a rendszerváltás folyamatában pedig a demokrácia gazdasági vonatkozásaira tett javaslatok a strukturális kényszereknek megfelelően kikoptak a liberális frakció szótárából” (Gagyí 2014).

„A Szabad Demokraták Szövetsége 1989. áprilisi »fordulatát« ki-ki ítélje meg felfogása szerint” (Szalai 1991, 2), írta Szalai Pál 1991-ben, és, noha alapító tagja volt az SZDSZ-nek, 1989 márciusában kilépett a pártból: „1989 márciusa óta nem vagyok a tagja [az SZDSZ-nek] (hogy a botrány teljes legyen: azért léptem ki a pártból, mert nem tartottam eléggé baloldalinak)” (Szalai 2001). Ebben a döntésében, s az ebből adódó légüres térben meglehetősen társtalan volt ugyan, kételyeivel ugyanakkor közel sem maradt egyedül.

Krassó György például azon a politikai és erkölcsi alapon bírálta a rendszerváltást (s benne a számára is otthont jelentő demokratikus ellenzékét, korábban annak korai működését (Kőszeg 1991, 3)⁷ éppúgy, mint most utóéletét), hogy az nem a társadalom széles rétegeinek részvételével, hanem az elit egyezkedéseként zajlott; kifogásai közjogiak (választási törvény, választási rendszer) és társadalmpolitikaiak (társadalmi részvétel, öngazgatás) egyaránt voltak. Krassót ezzel a sokatmondó párhuzammal búcsúztatta Kőszeg

4 Szalai Erzsébet fogalma, ld. Szalai 1994.

5 „[kialakultak az SZDSZ-ben] a »balszárny« és a »jobbszárny« csírái [...] Szakítva az elmúlt évek, és az elmúlt év ellenszenves gyakorlatával, meg kell nevezni az egyes áramlatok képviselőit.” (Tamás 1989, 4.)

6 Ripp 1995; Magyar–Pető 2012; Kis 2014.

7 Krassó 1990, 388–395; Krassó 1992, 141–148.

Ferenc: „Kasszandrának nem az a tragédiája, hogy nem hisznek neki. Kasszandrának az a tragédiája, hogy tudják róla, ő Kasszandra, akinek mindig igaza van, és akinek mégsem lehet hinni És úgy tesznek, mintha tényleg nem hinnének. Mert azzal, amit ő jósol, azzal az igazsággal, amit egyedül ő mond ki, nem lehet élni” (Köszeg 1991. 3).⁸ Krassót és Szalait kívülállásuk/kisodródásuk, státuszuk hasonlósága azonban még nem hozta közös platformra: „Nézeteink, ízlésünk sokban igen alapvetően különbözött. [...] Nem áll azonban, hogy Krassó György »kapitalizmust« kívánt volna Magyarországon intézményesíteni. 1956 »munkástanácsos« programjához mindvégig ragaszkodott, ez pedig kapitalista programnak aligha nevezhető” (Szalai 1991, 2). Míg Szalai a hetvenes évek végéről származó, a „lengyel példán” alapuló radikális reformizmus pártján, demokratikus szocialista alapokon állt, ezek megtermékenyítő jelenlétét Szalai gondolkodásában később részletezően elemzem, adig Krassó György a (közelebről nem meghatározott) forradalom pártján.⁹

Szalaihoz (és Krassóhoz) hasonló kételyekkel küzdött akkoriban Eörsi István is, aki 1989 tavaszán felvetette az SZDSZ-ből való kilépésének lehetőségét is, ha annak programjából hiányozni fognak a szocialista gondolatvilág elemei.¹⁰ *Harmadik út vagy harmadik helyzet?* című írásában épp az SZDSZ-programmal kapcsolatos fenntartásainak ad hangot: „Ha a szocializmus nagy ígérete utópia, márpedig a programban ez áll,¹¹ ak-

8 Köszeg Ferenc, Krassó (1933–1991), Beszélő, 1991/7, 3.

9 Két Krassó-szövegre alapozva (Krassó 1987; Krassó 1992.) hasonló következtetésre jut Kerpel-Fronius Gábor is: „Krassó forradalmi átmenetre készült, amely elsöpri az 1956 utáni politikai berendezkedést, és valami újat hoz létre a helyén. Ebben a koncepcióban nincs tárgyalás, nincs egyezkedés és nincs megbékélés – vagy ha van, az nem az átmenet során történik, és semmiképpen nem akkor, amikor a Kádár-rendszer és örökösei még hatalmi pozícióban vannak. Ez az írás [*Két választás Magyarországon*] a nyolcvanas évek közepén született, tehát akkor, amikor a rendszerváltásra remény sem látszott. Ebből még csak az a következtetés adódik, hogy Krassó a forradalmi megoldáson kívül akkor nem látott más esélyt az átmenet kikényszerítésére. Ugyanezt a motívumot megtalálhatjuk azonban az 1989. október 23-án a Parlament előtt elmondott emlékbeszédében is – amely pedig már a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások lezárását követő időpontban hangzik el. Azaz: Krassó nem pusztán lehetségesnek, de kívánatosnak sem tartotta az átmenet kompromisszumos forgatókönyvét, és pedig nemcsak a ténylegesen zajló átmenettel kapcsolatos gyakorlati fenntartásai miatt, hanem elvi okokból sem” (Kerpel-Fronius 2007).

10 Szalaival ellentétben, aki 1989 márciusában lépett ki az SZDSZ-ből, Eörsi István végül 2004 nyaráig a párt tagja maradt.

11 „Ma már biztonsággal megállapítható, hogy a szocializmus nagy ígérete egy kizsákmányolástól, elidegenedéstől mentes, az emberi szükségleteket magas szinten kielégítő, racionális, szép új világról nem más, mint utópia” (Név nélkül 1989).

kor nem vallhatjuk elődünknek Nagy Imrét, Donáth Ferencet, de Bibó Istvánt és Kéthly Annát sem. Életük legfontosabb periódusában mind a négyüket a demokrácia és a szocializmus értékeinek összeegyeztetésére irányuló vágy vezette.” (Eörsi 1989/4–5), egy hónappal később pedig így fogalmaz: „ha a szocialista gondolatkinccs egészét eleve utópiának minősítjük, akkor először is le kell mondanunk azokról a dolgozó tömegekről, amelyeket nem lelkesít a magánkapitalizmus mint egyedüli perspektíva” (Eörsi 1989/6). Ez a konfliktus, feszültség, törésvonal tematizálva is volt a párt fórumain, a párt demokratikus ellenzéki genealógiájának függvényében is. „Elvek tekintetében a demokratikus ellenzék vezető képviselői mindig is különböztek egymástól, bár ilyen-amolyan formában mind a *demokratikus szocializmus* eszméi felől érkeztek a radikalizmushoz és a liberalizmushoz, illetve ezek különféle válfajaihoz” [kiemelés tőlem, F. R.] – írta 1989-ben Tamás Gáspár Miklós az *Irányzatok az SZDSZ-ben* című cikkében (Tamás 1989). A fentiek alapján kijelenthető, hogy sem Szalai Pál, sem Eörsi István nem ahhoz az irányzathoz tartozott, amely ekkor és ezután az SZDSZ arcukat dominálta. Összességében mindkettejük észrevételei (ha személyük nem is) perifériára szorultak, Szalai esetében olyannyira, hogy a pártot is elhagyta.¹²

12 Innen nézve különösen érdekes az az 1989/90 fordulóján zajló sajátos *magánylicit*, amelyet Tamás Gáspár Miklós Búcsú a baloldaltól című (a szamizdat *Beszélő* után a *Kritikában* újraközölt) thatcheri-hayeki ihletésű cikke nyitott meg (Tamás 1989), s amely ebben a vonatkozásában túl is lépett a demokratikus ellenzék vagy az SZDSZ holdudvarán. Tamás Gáspár Miklós szerint „az 1988-89-ben színre lépett új demokratikus csoportok egytől egyig baloldaliak. Egyikük sem mentes – minden bírálatuk ellenére – a szocialista eszmék jelentős maradékától. [...] Azt kell hinnünk, hogy a baloldal szellemi egyeduralma – a nyugat-európai szociáldemokrácia és a marxizmus csúfos bukásának zajától kísérve – csak a kelet-európai elmaradottság és leszakadás konzerválását jelentheti. Mi mindig mindenről elkésünk”. Mínderre Krausz Tamás azal felelt (Krausz 1990), hogy „a hetvenes évek ellenzéki csoportocskái, »disszidens« elemei ma már nem érezhetik *egyedül* magukat. Megkezdődött az értelmiség átállása az új kurzusra”, illetve „amikor a tőkés gazdálkodás visszaállításának, kiépítésének kísérlete folyik, egy antikapitalista és antitietatista eredeti baloldali gondolkodás csakis *marginális* pozícióba kerülhet” [kiemelés tőlem, F. R.]. Tamás Gáspár Miklós *Méla üzenet a baloldalnak* című (I. Tamás 1990) vitát záró válaszában még hozzát teszi, hogy a magyarországi ellenzékét egészében meghatározó baloldali gettóból „én egyszer s mindenkorra elmenekültem, bár lehet, hogy *egyedül*” [kiemelés tőlem, F. R.].

Előre a múltba
(Demokratikus szocializmus és radikális reformizmus Szalai Pálnál)

Szalai Pál (később sem elvetett) világnézeti pozíciójának, tehát (bibói ihletettséggű) demokratikus szocializmusának krédóját az 1979-es *Meghadható-e a liberális demokrácia?* című tanulmányában fogalmazta meg. Ez a kérdés már önmagában furcsán hangozhat 1979 Magyarországon, a címből ugyanakkor az is világossá válik, hogy Szalai gondolatmenetét nem valamiféle hidegháborús dialektika szervezi. Nem a liberális demokrácia és az autoritáriánus/totalitáriánus (szocialista) rendszerek (vagy e rendszerek öndefiníciója szerint: népi demokráciák) közti értékhierarchiát, választást, cserét tekinti kizárólagos mozgástérnek. Nem a mintázat kritikátlan (egyikről a másikra) váltására,¹³ hanem az individualista-liberális-demokratikus struktúra és gondolkodás megreformálására tesz javaslatot. Harmadik útra, humanista politikai kultúrára: ez lenne a demokratikus szocializmus. A liberális demokrácia elméleti alapvetésének antropológiai kiindulópontja lesz bírálata tárgya, miszerint ennek sémája, a „felvilágosult önérdék” ugyanúgy kiszolgáltatottá tesz a külső erőknél, mintha metafizikai alapelvekből (Isten kegyelme; történelmi szükségszerűség; stb.) vezetnék le a társadalmi ideáltípust. Az új antropológiai kiindulópont ugyanakkor nem veti el a demokratikus struktúra individualista és szabadságelvű kiindulópontját, s nem dúlja szét a formális jogrendet. Olyannyira nem, hogy például az egyenlőtlenségek csökkentéséhez szükségesnek vél formális szabályokat a gazdasági életben, de tágabban is bírálat tárgyává teszi azt a (szocialista elméletekben általában jelenlévő) kritikát, amely a parlamentarizmusban, a szigorú jogi játékszabályokkal való körülírásban elidegenedést és csupán formális és nem tartalmi demokráciát lát. Ha Bence György és Kis János tipológiáját (Bence-Kis 1983,

13 A (habermasi) helyrehozó forradalomra, a baloldalon születő kételyekre, és a mintázatok adaptálásának 1989/1990 körüli kritikájára fentebb már utaltam. „[V]alahol kitalálták, hogy Kelet-Európába egyszerűen importálni kell 100–150 éve kialakult nyugat-európai modelleket” (Szalai 1991, 37). Szalai Pálnak 1989 után számos cikke jelent meg a *Csakazértis* című szociáldemokrata lapban, ezeket a cikkeket pedig halála után kis füzetben adták közre, melynek címe így szól: „*Se Chicago, se Pusztazer*”. Ez a cím egy, ezúttal a neoliberalizmus és a nacionalizmus által teremtett új *bipolaritás* idején kínálja megint a harmadik (demokratikus szocialista) utat. Az itt tovább nem részletezhető kérdést Gagyi Ágnes az antipopulizmus fogalmával és az önkolonizáló emancipáció Alexander Kjoszsevtől átvett fogalmával írja le fentebb már idézett tanulmányában (vö. Gagyi 2014).

226–227) vesszük alapul, akkor Szalai álláspontja a legalista viszonyuláson túlmutat, hiszen nem csupán a meglévő politikai struktúrát kívánja törvényes alapokra helyezni, nem marad meg ennél a közös minimumnál. A Bence–Kis szerzőpáros liberálisnak azt nevezi, aki magát a politikai struktúrát is át kívánja alakítani, s ez a „diagnózis” már közelebb állna Szalai Pál törekvéseihez, ha most elemzett tanulmányában nem éppen a liberális demokrácia meghaladásának lehetőségeit firtatná. Így jutunk el Bence és Kis harmadik kategóriájához, a demokratikus szocializmushoz, amely akkorra a legalizmus törekvéseit is magán viseli: a demokratizálást immár a jogrend formális keretei között képzei el.¹⁴ „[A] szabadság eszményeit nem csupán a puszta verseny dimenziójában kívánja realizálni, hanem az emberi együttműködés dimenziójában is” (Szalai 1991), írja Szalai a maga demokratikus szocializmusáról, és ebben az antropológiában az egyén gondolkodása önálló, cselekedetei viszont – segítő értelemben – másra irányulnak. Ezek az emberek közötti szerződések formalizált eljárásokkal és alkotmányjogi módszerekkel hívhatók életre, ennek a gondolatmenetnek pedig bevallottan Bibó István áll a háttérében.

Bibó demokratikus szocializmusának alapjait Szalai például az 1956-os „alkotmánytervezet” nyomán elemzi: többpártrendszer, melyben a pártok megegyeznek bizonyos szocialista alapelvek (például a kizsákmányolás tilalma) érinthetetlenségében. Ez a bibói szempont ugyanakkor, ahogy Szalai is rámutat, a hetvenes évek nyugat-európai liberális demokráciái, az ottani eurokommunista pártok felől nézvést a szabadságjogok bizonyos fokú megszorítását jelentené. Emögött azonban a történelmileg megszilárdult, nyugati és keleti regionális fejlődésbeli különbségek állnak, melyet Bibó *A magyar demokrácia válságában* fejtett ki. Míg Nyugaton a XVIII. századi demokratikus forradalom nyomán lezajlott jogi emancipáció következtében a kapitalizmus egyenlőtlensége (csak) gazdasági alapú, addig Keleten ennek a fejlődési szakasznak a megtorpanása miatt a gazdasági és jogi egyenlőtlenségek összefonódnak, ennél fogva itt – pontosítja tovább Szalai Bibó demokratikus szocializmusát – „egy demokratikus forradalomnak elkerülhetetlenül bele kellett nyúlania a tulajdonviszonyokba is, szocializtikus irányvételűnek kellett lennie” (Szalai 1991). Ezek után talán már az sem meglepő, hogy a *Meghaladható-e a liberális demokrácia?* nem másutt, mint a *Bibó-émlékkönyvben* jelent meg először, szamizdatban.

14 S noha Bence és Kis ugyanitt még a radikális reformizmust is önálló szemléleti kategóriaként kezelik, ahogy az később látható lesz, Szalai számára ez a demokratikus szocialista politizálást, annak módszerét, stratégiáját jelenti.

Tanulmányát Szalai Pál azzal zárja, hogy a (számára szintén Bibó inspirálta) radikális reformizmusban (és radikális toleranciában), a nyugat-európaiság és kelet-európaiság között és eltérései nyomán született harmadik útban ismeri fel saját kibontakozási javaslatának módszerét is. A radikális reformizmus Szalai számára itt a demokratikus-közösségi mikrostruktúrák kialakítását jelenti, melyek képesek átformálni a politikai „reflexeket”; jelenti továbbá a mozgalmas és nem rutinszerű politikai cselekvést, valamint az intoleráns dogmatizmus és ideológiátlan szkepszis közötti gondolati kultúrát. Ugyanakkor a tanulmányát záró bekezdést így vezeti be: „kísértet járja be Európát, a radikális reformizmus és radikális tolerancia kísértete”. Ezzel a Kommunista Kiáltvány-parafrazissal egyértelműen a radikális reformizmus kortársi „mozgalmára” utal, amely a hetvenes évek végétől sok kelet-közép-európai ellenzéki csoport számára mint az ellenzéki gondolkodás kerete és stratégiája értelmeződött. Alapja, az új evolucionizmus elméletét Adam Michnik egy párizsi konferencián fejtette ki 1976-ban.

Michniknek ez, *Az új, demokratikus ellenzék Lengyelországban* című írása (Michnik 1978) egyfelől az 1956-os lengyel október és az azóta eltelt húsz év kudarcainak tanulságait vontta le: a korábbi lengyel ellenzékiek (revizionisták és neopozitivisták) a bíráló részvétel, a felülről jövő változások és a párt megreformálhatóságának platformján álltak, a hatalomhoz fordultak a társadalom helyett, és hittek a brezsnyevi elveken (korlátozott szuverenitás) belüli evolúciós programban.¹⁵ Michnik szerint a megváltozott geopolitikai és gazdasági helyzetben az ellenzékiek új generációja már a közvéleményhez kell, hogy forduljon, s a közvélemény számára kell a hathatós fellépés lehetőségeit megfogalmazni, élesíteni a politikai öntuda-

15 A magyar értelmiség 1956 utáni kompromisszumát, kádári alkuját Szalai Pál számos írásában bírálta, nemegyszer apokaliptikus konformizmusnak titulálva azt. „Az 1959/61. években az értelmiség egy ál-kiegyezést kötött a hatalommal, és olyan engedményeket tett, melyekre egyáltalán nem volt rákényszerülve; sőt: több kérdésben totalitáriánusabb, reakciósabb gondolatvilágról tett tanúbizonyságot, mint az uralkodó hatalmi csoport. A demokratikus ellenzék feladata, hogy ezt az ál-kiegyezést egy valóságos, jogrendileg körülírható kompromisszummá alakítsa át” – áll a *Magyarország – 1984?* című, szamizdatban megjelent, Szalai Pál írásait összegyűjtő kötet előszavában. Mái ez az utolsó Szalaitól megjelent cikk- és tanulmánygyűjtemény. Adam Michniknél a 19. századi baloldali reform vagy forradalmi dilemmájának függvényében merül fel ez a szempont: „A párdiktatúra forradalmi úton való megdöntésére vállalkozni, ilyen jellegű kísérleteket szervezni értelmetlen és veszélyes lenne [...] amíg a Szovjetunió felépítése az, ami. [...] Véleményem szerint a keleti országok ellenállóí számára az egyetlen járható út a reformokért való el nem hanyuló küzdelem” (Michnik 1978, 127).

tot és a munkásság által is fokozni a tömegnyomást. Céljuk nem a hatalom megdöntése kell, hogy legyen (ennek oka, hogy – 1956 és 1968 példájából is okulva – el akarták kerülni a szovjet katonai beavatkozást, s ez valójában az ellenzék mellett a lengyel pártnak és a Szovjetunióknak is érdeke volt), hanem a fokozatos és részleges változások elérése, tehát a radikális reform, mindennek alapjaként pedig a hatalommal párhuzamos struktúrák kialakítása: önálló és független nyilvánosság (idetartozik az ellenzéki sajtó, tehát a szamizdat), oktatási formák (szabadegyetemek), szakszervezetek (mint a későbbi Szolidaritás), jogvédő és segélyezési csoportok megteremtése. Bence György és Kis János a fentiekkel összefüggésben írtak arról a radikális reformizmus kapcsán, hogy az a szó szigorú értelmében nem programot ad, s taktikai elképzeléseit sem abból vezeti le, hogy milyen társadalomnak kell felváltania a fennálló társadalmat. „A radikális reformizmus szószólói szerint ugyanis a kelet-európai országokban csak olyan célokat érdemes kitűzni, amelyek hatalmi válság nélkül megvalósíthatók; minden más utópiagyártáshoz vagy katasztrófához vezet. A reform vagy a forradalom alternatívája nem értelmes alternatíva;¹⁶ értelmesen választani csak a reformizmus két válfaja [régii evolucionizmus vagy új evolucionizmus – F. R.] között lehet” (Bence-Kis 1983).

Itt most nem tárgyalható hol kisebb, hol nagyobb eltérésekkel, de ezekhez a michniki alapvetésekhez illeszkedett (párhuzamosan) például Csehszlovákiában a Charta '77 mozgalma,¹⁷ illetve a magyarországi demokratikus ellenzék azon csoportjának – elsősorban Bence György és Kis János „körének”,¹⁸ majd később a Beszélő-körnek¹⁹ – a gondolkodása, melyhez Szalai Pál is közel állt.

16 Adam Michniknél a 19. századi baloldali reform vagy forradalom dilemmájának függvényében merül fel ez a szempont: „A pártidiktatúra forradalmi úton való megdöntésére vállalkozni, ilyen jellegű kísérleteket szervezni értelmetlen és veszélyes lenne [...] amíg a Szovjetunió felépítése az, ami. [...] Véleményem szerint a keleti országok ellenállói számára az egyetlen járható út a reformokért való el nem hanyuló küzdelem” (Michnik 1978, 127).

17 A csehszlovák kontextusból Václav Benda *Paralelní polis* (Párhuzamos polis) című művét és Václav Havel *A kiszolgáltatottak hatalma* című munkáját érdemes itt kiemelni.

18 A Bence-Kis szerzőpárosnál a radikális reformizmus kifejtésére eredetileg a *Marx a 4. évtizedben* című kézirat gyűjteményben került sor, s ez a szöveg később önálló kötetükbe is bekerült. „[A radikális reformisták] a célok kitűzése és megalapozása helyett a célmegvalósítás politikai és társadalmi feltételeire koncentrálnak” (Bence-Kis 1983, 226).

19 „A Beszélő a radikális reformizmus orgánuma lett, amely kívülről, nyílt kritikával és egyértelmű elhatárolódással a fokozatos átalakulásokat bátorította, és kimondta mindazt, amiről a reformértelmiség csak zárt körben beszélt” (Tamás 1991).

Azonban a *Meghaladható-e a liberális demokrácia?* az említés szintjén sem tér még ki a michniki gondolkör bemutatására, sőt (és csupán), annyit mond, hogy hiányolja e radikális reformizmus elméletét. Ez alapján tehát arra kell következtetnem, hogy ekkor, a *Meghaladható-e a liberális demokrácia?* megírása idején (ami mindenképpen 1979, a Bibó-émlékkönyv szamizdat megjelenése előttre tehető), ha hallott is róla, Szalai Pál részletekbe menően nem ismer(het)te Adam Michnik új evolucionizmus elméletét és az erre épülő „lengyel” radikális reformizmus koncepcióját, amely magyarul először 1978 folyamán látott napvilágot a párizsi *Magyar Füzetek* 1. számában. Ugyanakkor a *Magyarország – 1984?* című szamizdat Szalai-füzet(ek) első kötetének 1984. május 1-jére datált előszavában az olvasható, hogy a Libertarius álnéven írt, körülbelül hetvenezer szó terjedelmű tanulmány (amelynek részletei ezt az első kötetet egészében kiteszik) szintén 1978/79-ben született, viszont az abc-féle szamizdat kiadásig nem *jelent meg*.²⁰ Ez utóbbi szövegben feltűnő Gdansk kapcsán nem dönthető el egyértelműen, hogy Szalai az 1976-os, vagy már az 1980-as sztrájk értékelését végzi el (utóbbi esetben a Libertarius-tanulmány megírásának idejére vonatkozóan a kötet 1984-es bevezetője is tévedne), az azonban leszögezhető, hogy akár primer, akár szekunder forrásokon is alapult Szalai tájékozódása, észrevételei itt (már?) michniki tételekkel egészülnek ki. Kitér rá, hogy egy esetleges katonai beavatkozás Carter, Helsinki és a lengyel pápa korszakában milyen súlyos presztízsveszteséggel járna a Szovjetunió számára, valamint így folytatja: „Danzig [Gdansk] – minden felszínes benyomást megcáfolva – a „szovjet” birodalmat csakúgy egy belső krízisbe nyomta, mint a Tito-ügy; és öt-hat év alatt elindította a kelet-európai forradalom új hullámát, a negyediket 1941, 1956 és 1968 után. Ellentétben az első kettővel, ez a forradalom nem arra törekszik, hogy a Kommunista Párt élére egy demokratikus szellemű vezetőséget juttasson – mert egy ilyen vezetőség a tanulságok szerint felmorzsolódik az alulról jövő népi-értelmiségi nyomás és a kívülről jövő „szovjet” nyomás között –, hanem – *folyóiratok, népi önvédelmi szervek*, spontán egyetemek stb. formájában – egy „ellenhatalmat” kíván kiépíteni, melynek fejét a hatalom nem képes egyetlen ütessel levágni” (kiemelések tőlem, F. R., Libertarius 1984).

20 1980-ban a párizsi *Magyar Füzetek* 6. száma közölt két részletet a Libertarius-tanulmányból (*Rövidtávú magyar reálpolitikák* cím alatt *A kompromisszumok országa* és *A legvidámabb barakk*), ám ezek az abc-kiadásba nem kerültek bele.

Ebből a felsorolásból látható, hogy Szalai Pál is gondolkodása részévé tette a párhuzamos, autonóm intézmények hálózatát. Amellett, hogy korábban már rendszeres szerzője volt a *Naplónak*, később a *Beszélőnek* és a *Hírmondónak*, a Hétfői Szabadegyetemen is tartott két előadást: az egyiket 1980. május-júniusban négy alkalommal, ez a magyar fejlődés specifikumairól szolt a demokrácia kifejlődésének szemszögéből (egy állambiztonsági jelentés szerint *A demokrácia elméleti-metafizikai problémái* címmel [Szilágyi 1999]); a másikat *A magyar radikalizmus* címmel 1984 március-áprilisban (Szilágyi 1999).

Előre a múltba
(Szalai Pál a második ellenzékvitában)

Szalai Pál a *Remény – remény nélkül* című cikkében tizenöt tételben elemzi kelet-közép-európai kontextusban az ellenzéki máskéntgondolkodás mozgásterét, s ezen belül a magyar ellenzék lehetőségeit, azt az új helyzetet, ami 1981. december 13-a, tehát a lengyel szükségállapot bekövetkeztével szakadt a térségre. Szalai cikke a *Beszélő* 4. számában jelent meg 1982 szeptemberében, és másokkal együtt az előző számban megjelent vitaindító és vezércikk (*Gondolatok a közeljövőről*) apropóján született. (Az összesen húsz hozzászólást tartalmazó terjedelmes korpuszt, amelynek darabjai a *Beszélő* 3.-tól 9. számáig jelentek meg, Csizmadia Ervin a demokratikus ellenzékéről szóló monográfiájában második ellenzékvitának nevezi, utalva a *Naplóból* kiinduló és a párizsi *Magyar Füzetekig* gyűrűző, 1977–78-ban zajló első ellenzékvitára is, melynek hozzászólói Kenedi János, Radnóti Sándor, Vajda Mihály, Pernecky Géza és Kende Péter voltak.)

Bozóki András (Bozóki 1993) és Csizmadia Ervin (Csizmadia 1990) is megállapítják, hogy a vitában természetesen nem adnak ki homogén képet a megszólalók, megközelítéseik, ha csoportosíthatók is, mindenképp különfélék. Akadnak, akik egy baloldali program körvonalait vázolják, Bozóki joggal sorolja ide Szalai Pált is. Szalai egy többpártrendszerű demokratikus szocializmusban látja a megújulás útját, ahol a termelőeszközök a munkáskollektívák tulajdonában vannak. Ezúttal is említi a bibói gyökerű modellt, a pártok megegyezését olyan szocialista alapelvekben, mint a tulajdonviszonyok kérdése, a politikai pluralizmus létrejöttének szükségességét pedig nem csupán a pártok, hanem egyéb csoportok között is szükségesnek látja, ezzel mintegy a civil társadalom ekkoriban már erősen formálódó elméleti kereteihez járulva hozzá. Dolgozata tizenegy-

dik pontjában a 68-as reform és a hetvenes évek eleji visszarendeződés függvényében elemzi a piaci mechanizmusok lehetőségét, visszakötve mindezt a termelőeszközök köztulajdonának kérdéséhez. „A piacgazdaság erősítése munkástanácsok nélkül – politikai szempontból nézve – nem több a központi bürokrácia és a vállalati bürokrácia kötélhúzásánál. Az 1972-es pártvitában egyik félnek sem volt – nem lehetett igaza” (Szalai 1992, 194). A bürokrácia megítélésére Szalai már a Libertarius-tanulmányban is kitért, egyfelől az ellenzéki stratégia, és az ellenzék bázisának kérdése nyomán, háttérben a korábbi, általa többször apokaliptikusnak bélyegzett, és Michnik által is kudarcosként leírt, hatalommal kötött értelmiségi kiegyezéssel, másfelől pedig a munkásönigazgatás lehetősége felől: „egy ellenzék Magyarországon akkor érhet el jelentős tudati változásokat, ha a technobürokráciával szembefordul, nem kíván a technobürokráción belül bázisokat kialakítani a maga számára, hanem a munkásosztály problémáit állítja a homlokterébe, és mindenfajta gazdasági reform- és ellenreform-problémát a munkásosztály emancipációja és a munkásönigazgatás szempontjából vizsgál” (Szalai 1984, 30).

A *Remény – remény nélkül* már az intézményesülő magyar ellenzék korszakában íródik, az ellenzék egy csoportjának szervezett megjelenésű lapjában, s ugyanez a kontextus a korábban elemzett *Meghaladható-e a liberális demokrácia?* című tanulmányra ilyen evidensen még nem volt, nem lehetett igaz. Szalai Pál gondolkodása és személye felől azonban mégsem látom egy fejlődési ív egyik állomásaként leírhatónak a *Remény – remény nélkült*, hiszen szerzőjének nagyrészt már a hetvenes évek közepére kidolgozott, új benyomásokkal (például a michniki elmélettel) csupán árnyalt álláspontja a rendszerváltásig és utána is, ha új körülmények és kihívások között is, de mégis szinte érintetlen maradt.

*

„Az én világnézetem 1953 és 1973, 18 és 38 éves korom, Nagy Imre felépése és Allende meggyilkolása között alakult ki” (Szalai 1998, 64), írja egyik visszaemlékezésében Szalai Pál, és hozzáteszi, hogy 1973 santiagoói szeptembere nem más, mint 1968 prágai augusztusának tükörképe. Míg utóbbi esetben az derült ki, hogy „a Szovjetunió vezetőivel nem lehet vitatkozni, mert ők mindenfajta szabadságot »polgárinak« bélyegeznek, és az elnyomást a »szocializmus« szükségszerű velejárójának tartják”, addig előbbi esetben az vált világossá, hogy „az USA által képviselt polgári liberalizmussal sem lehet vitatkozni, mert csak addig tartja tiszteletben a szabadságjogokat, amíg valaki a »Szent Magántulajdonhoz« nem nyúl”.

Ennek a kettős, politikai-szocializációs csalódásnak az útja tehát jogosan vezethette el Szalait a demokratikus szocializmushoz, s bármilyen (mindkét) rendszer ellenzékiiségéhez 1989 előtt és után.

„A 80-as évek ellenzéki mozgalmaiban – legyenek akár »urbánusak«, akár »népiesek« – még szóba sem került a kapitalizmus. Demokratikus szocializmusról volt szó, mely a szabadságjogokat a köztulajdon túlnyomó jellegével próbálja egyesíteni” (Szalai 2004, 17), írja 1993-ban, és noha az ellenzéki közeg egészének gondolkodására természetesen ez az általánosítás sem ráilleszhető, az mégsem tagadható, hogy Szalai a maga demokratikus szocializmusát a nyolcvanas években sokkal közelebb érezhette az ellenzéki gondolkodás centrumához, mint azt akár maga az ellenzéki emlékezet megőrizte a rendszerváltás után. Szamizdatkötetének fájóan elmulasztott első nyilvánosságbeli újrakiadása szimptomatikus (ugyanígy 1989 utáni (főleg *Eszmélet*-beli) tanulmányai sem olvashatók kötetbe gyűjtve). Szimptomatikus abban az értelemben, hogy az az árnyalat, amelyet ez a hagyomány (Szalai Bibó mellett Jászi Oszkárnak és Csécsy Imrének ihletett olvasója, értelmezője és aktualizálója volt) és ethosz megtestesít, mennyiben rendezné újra az ellenzéki közeg eszmei útjáról gondoltakat, s helyezne más életműveket is új fénytörésbe. Szalai Pál a demokratikus ellenzék egyik kismestereként, ám az „utolsó radikálisként” (Tamás Gáspár Miklós) olyan kérdésekre irányíthatja a figyelmünket, amelyek talán azért is felejtődtek el (hasonlóan szerzőjükhöz), hogy ne maradjon más választás.

Irodalomjegyzék

- Bence György–Kis János. 1983. Marxistának lenni. In Marc Rakovski (Bence György–Kis János). *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel*. 198–246. Párizs: Magyar Füzetek könyvei.
- Bozóki András. 1993. Látták-e hogy jön? *Kritika* (2): 8–10.
- Csizmadia Ervin. 1990. Milyen ellenzék legyen Magyarországon? A Beszélő ellenzék-vitája, I–II. *Kritika* március–április.
- Eörsi István. 1989. Harmadik út vagy harmadik helyzet? *Szabad Demokraták* (4–5).
- Eörsi István. 1989. Nyitóbeszéd. *Szabad Demokraták* (6).
- Gagy Ágnes. 2014. Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat* (21): 298–316.
- György Péter. 2012. Kik vagyunk? In *Miért hagytuk, hogy így legyen?*, szerk. Rényi András. 85–97. Budapest: XXI. Század Kiadó.

- Habermas, Jürgen. 1991. Mit jelent a szocializmus ma?: A „helyrehozó” forradalom és a baloldali gondolkodás megújulásának szükségessége, ford. Mezei György Iván. *Világosság* (2): 104–117.
- Kerpel-Fronius Gábor. 2007. Elgéppuskázott lehetőségek. *Beszélő* (2). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/elgeppuskazott-lehetoseg> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Kis János. 2014. Liberalizmus a 3. köztársaságban. Szuverén: A liberális demokrácia oldalai. *Október* 2. <http://www.szuveren.hu/politika/liberalizmus-a-3-koztarsasagban> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Kis János. 2015. Liberalizmus a harmadik köztársaságban. In Kis János. *Mi a liberalizmus?: Esszék, tanulmányok, 1985–2014.* 440–537. Pozsony: Kalligram.
- Kőszeg Ferenc. 1991. Krassó (1933–1991). *Beszélő* (7) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/krasso-1933%E2%80%931991> (Utolsó letöltés: 2018. 05. 24.)
- Krassó György. 1987. Két választás Magyarországon. *Beszélő*, (1). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ket-valasztas-magyarorszagon> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Krassó György. 1990. Az asztal borul...: 1982. november 10. In *A Napló*, szerk. Rózsa Judit, Várady Szabolcs, Kenedi János, Sulyok Miklós. 388–395. Budapest: Minerva Kft.
- Krassó György. 1992. A „Pákh-ügy” után. In *Maradj velünk!: Krassó György írásai*, szerk. Hafner Mónika, Zsille Zoltán. 141–148. Budapest: MagánZárka.
- Krassó György. 1992. Emlékbeszéd az Országháza előtt [1989. október 23.]. In *Maradj velünk!: Krassó György írásai*, szerk. Hafner Mónika, Zsille Zoltán. 315–319. Budapest: MagánZárka.
- Krausz Tamás. 1990. Egy baloldali jobboldali. *Kritika* (2).
- Krausz Tamás. 2014. Egy el nem mondott temetési beszéd – Szalai Pál emlékére. *Eszmélet* (61). http://epa.oszk.hu/01700/01739/00046/eszmelet_EPA01739_61.item186.htm (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Magyar Bálint – Pető Iván. 2012. Profi amatőrök – amatőr profik 1., *Népszabadság Online*, jan. 27. http://nol.hu/velemenyt/20120127-profi-amatorok__amator_profik_1-1296635 (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Michnik, Adam. 1978. Az új, demokratikus ellenzék Lengyelországban. *Magyar Füzetek* (1): 118–133. http://epa.oszk.hu/02200/02201/00002/pdf/EPA02201_Magyar_Fuzetek_1978_01_118-133.pdf (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)

- Név nélkül. 1989. *A rendszerváltás programja*. Budapest: Szabad Demokraták Szövetsége. <http://nezopointintezet.hu/files/2012/03/A-Rendszerv%C3%A1lt%C3%A1s-programja-1989.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Pogátsa Zoltán. 2013. Rendszerváltás társadalom nélkül. *Paraméter*, december 29. <http://parameter.sk/blog/pogatsa-zoltan/2013/12/29/rendszervaltas-tarsadalom-nelkul> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Ripp Zoltán. 1995. *Szabad Demokraták: Történeti vázlat a Szabad Demokraták Szövetségének politikájáról (1988–1994)*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Szalai Erzsébet. 1994. *Útelágazás: Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*, szerk. Miszlivetz Ferenc, Varga Tímea. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó–Savaria University Press.
- Szalai Pál 1991. Vártára baloldaliak! *Beszélő* (30) július 27. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/vartara-baloldaliak> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Szalai Pál. 1984. *Libertarius (Szalai Pál): Magyarország – 1984?* Budapest: AB Független Kiadó.
- Szalai Pál. 1991. Meghaladható-e a liberális demokrácia? In *Bibó-émlékkönyv II.*, 173–183. Budapest: Századvég.
- Szalai Pál. 1991. Tisztelt Szerkesztőség! (olvasói levél). *Beszélő* (9).
- Szalai Pál. 1992. Remény – remény nélkül. In *Beszélő Összkiadás I.* 193–194. Budapest: AB-Beszélő Kiadó. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/remeny-%E2%80%93-remeny-nelkul> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Szalai Pál. 1998. Chile – 1973. *Beszélő* (4). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/chile-%E2%80%93-1973> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Szalai Pál. 2001. Szalai Pál olvasói levele. *Magyar Nemzet*, december 28. https://mno.hu/migr_1834/tisztelt-szerkesztoseg-827067 (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)
- Szalai Pál. 2004. Csak azért is! In „*Se Chicago, se Pusztaszer*”: Emlékezés Szalai Pálra a Csakazértis című szociáldemokrata lapban megjelent írásaival, szerk. Hanti Vilmos. Budapest: Csakazértis Szociáldemokrata Lap Szerkesztősége.
- Szilágyi Sándor. 1999. *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III: Interjúk, dokumentumok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Tamás Gáspár Miklós 1990. Méla üzenet a baloldalnak. *Kritika* (10).
- Tamás Gáspár Miklós. 1989. Búcsú a baloldaltól. *Kritika* (12); *Beszélő* (26). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/bucusu-a-baloldaltol> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)

Tamás Gáspár Miklós. 1989. Irányzatok az SZDSZ-ben. *Szabad Demokraták* (2).

Tamás Gáspár Miklós. 1991. Ecsetvonások Kis János arcképéhez. *Beszélő*, november 2. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ecsetvonasok-kis-janos-arckepehez> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 24.)

SZALAI PÁL – „AZ UTOLSÓ RADIKÁLIS”

A 2003-ban elhunyt Szalai Pál a rendszerváltás előtti demokratikus ellenzék fontos szereplője volt.

A tanulmány leletmentési és rekonstrukciós kísérlet, esettanulmány. Egyfelől Szalai *Magyarország 1984* című, az AB Független Kiadónál samizdatban megjelent könyvét teszi vizsgálat tárgyává, ezáltal igyekszik egy kevésbé ismert ellenzéki arcélét rajzolni meg, kitérve egyúttal arra is, hogy Szalai miként értelmezi Csécsy Imre és Bibó István hagyományát és politikai-gondolkodói örökségét. Másfelől a szerző *Bibó Emlékkönyv*-beli tanulmánya és *Beszélő*-beli (vita)cikkei által igyekszik felmérni Szalai Pál politikai gondolkodásának helyi értékét a demokratikus ellenzék kontextusában, illetve érinteni ennek az antitotalitárius, a demokratikus szocializmus mellett elkötelezett kritikái viszonyulásnak az 1989 utáni fejleményeit. Jelen vizsgálat egy, a samizdat *Beszélőt* ellenzék-, értelmiség- és részben sajtótörténeti keretben feldolgozó kutatás részét képezi.

Kulcsszavak: demokratikus ellenzék, samizdat, *Beszélő*, Szalai Pál, 1989, Bibó István

PÁL SZALAI – „THE LAST RADICAL”

Szalai Pál, who died in 2003, was active in the democratic oppositional movement in Hungary before 1989. This paper is an excavation and an experiment of reconstruction. On the one hand, based on Szalai's samizdat book, *Magyarország 1984* published by AB Független Kiadó, the aim is to characterize a less known dissident, and to describe his relations to Imre Csécsy's and István Bibó's political-theoretical heritage and legacy. On the other hand, I focus on Szalai's essays and articles, which were published in the *Book in memory of Bibó* and in samizdat journal, *Beszélő*, to define his political thoughts' position in the context of Hungarian democratic opposition, and to understand this antitotalitarian, democratic socialism engaged, critical attitude after 1989. This case study is a part of the research of samizdat *Beszélő*, by utilizing the aspects of intellectual history and history of journalism.

Keywords: democratic opponents, samizdat, *Beszélő*, Pál Szalai, 1989, István Bibó

FODOR József Péter

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Budapest
fodor.jozsef@hallgato.ppke.hu

IRÓNIA MÁRAI SÁNDOR KÉSEI ÍRÁSAIBAN¹

„A kérdés, van-e »kinek« írni, egyszer és mindenkorra el kell dönteni. Nincs többé »kinek« írni. Az eltömegesedett világ embere nem hallja többé az irodalom szavát. Iróniát egyáltalán nem hall meg. Irónia, tehát kölcsönös beavatottság és cinkosság nélkül nincs irodalom. Elkövetkezik végre a »tiszta irodalom« korszaka. Megint lehet a felhőknek, a madaraknak, a Sorsnak írni.”

(Márai 2009a, 345)²

„Mind erősebb a gyanúm, hogy minden, amit írok és mondok, ebben a világban »tapintatlan« – az emberek nem értik a tréfát, az iróniát [...]” (Márai 2011, 66). „Amerikában meglepően hiányzik a szépirodalomból minden, ami költészet, a nagy próza feltétele: irónia, pátosz” (Márai 2009b, 246). A második világháborút követő negyvenéves emigráció során Márai művészi módszerét jelentősen átformáló írói létélményét tükrözik a fent idézett gondolatok.

A témához kapcsolódóan fókuszba állított két mű közel tíz év eltéréssel íródott: a *Keresztkérdés* 1966-ban Manhattanben (Márai 2013, 290),³ az

- 1 A tanulmány azonos című előadásként a 2017. november 11-én, Szabadkán, a Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztálya által megrendezésre kerülő Nyom-követés 3. című konferencián hangzott el.
- 2 „A műveltség cinkosság” (Márai 2008a, 146). Miért éppen a kevés zöld bejegyzés egyike ez a mondat az *Erősítő* kéziratának 114. oldalán? (vö. Kundera 2008, 138).
- 3 Márai-hagyaték, jelzet nélkül, Budapest, PIM, 20. old. – Az író hagyatékát a Petőfi Irodalmi Múzeumban helyezte letétbe a torontói Vörösváry Kiadó, így a kéziratok állományba vétele Magyarországon nem történt meg (vö. Márai 1996, 771–781; Szigeti 2001, 45–60).

*Erősítő*⁴ 1974-ben az Amalfi-parton. Márai minden külső igényt figyelmen kívül hagyva írta e műveit: ahogy véleménye szerint az idős Goethe írta a Faust második részét, ami remekmű lett, mivel önmagáért való művészi alkotás (Márai 2017, 271, 278). Az ötvenes évek közepe, főleg 1956 után eszmélt rá, hogy – bár az író az emberek saját maguk által nem kifejezhető gondolatait írja le (Márai 2006a, 54, 332; Márai 2014, 166) – nem tudja, mit gondolnak az emberek (Márai 2011, 159–160, 170). Ez a tömegtársadalomban megtapasztalt élmény vezette el oda, hogy a fióknak írt, vagy jobb esetben annak a kevés embernek – Kosztolányi szavaival: annak az elbújva élő tíznek (Kosztolányi 1930, 258; vö. Márai 2010, 169, 299, 402; Márai 2011, 72) –, akik még a világban érdeklődtek iránta, akik még éltek a megszállás előtti Magyarországon köré csoportosuló olvasókból mint a szabad magyar értelmiség maradéka (Márai 2017, 324). Márai nem első-sorban arról írt ebben a két műben, hogy mit gondolnak az emberek, hanem arról, hogy mit gondol ő, és mi a célja (Márai szerint) a mindenkori hatalomgyakorlóknak („[...] amikor a szereplők, az alakok, a környezet, a díszlet, minden csak keret és ürügy, hogy az író, a saját hangján, a saját nevében elmondja, mi történt. Nincs szabály.” Márai 2013, 389). Tette ezt az irónia alakzatainak minden kéziratoldalt átható eszközével, így mindkét mű mélyrétegeinek felfejtéséhez széleskörű olvasottság, a számkivetettség élményének, az író életének mélyebb ismerete szükséges. Tanulságos e helyen idézni az *Erősítő* kefelenyomatainak megérkezése után írt első naplóbejegyzést:

A kommunisták kitarított írói, akik otthon maradtak és ápolgatják a strici-kényeztetést, amiben részesítik őket: szemforgatva bizonygatják néha, hogy »otthon maradtak, mert az anyanyelv közelében akartak maradni«. Az anyanyelv nagy, becses ajándék. Az anyanyelv légkörében írni, gondolkozni, író számára a szellemi életfeltételek egyike. De ha az anyanyelv térfogatán belül nem tudom szabadon elmondani, amit gondolok, akkor el kell menni messzire, ahol nem vesz körül az anyanyelv eleven légköre, de a magammal vitt anyanyelv-tartalékból – mint az asztronauta az oxigén tartályból,

4 A keletkezés- és befogadástörténethez kapcsolódó irodalmat lásd például Márai Sándor Simányi Tiborral és Szőnyi Zsuzsával való levelezésében, továbbá Szőnyi Zsuzsa emlékirataiban (Szőnyi 1999, 69–76; Szőnyi 2000, 98), illetve Dettre 2000, 9–10; Sallamon 2003. További kapcsolódó szakirodalmat lásd például Fried 2007, 110; Furkó 1990; Lőrinczy 1993; Lőrinczy 2003, 59–76; Lőrinczy 2005; Olasz 2004, 65; Rónay 1998, 204; Rónay 2005, 93; Szávai 2008, 135; Szegedy-Maszák 1991.

amikor az úrben kering – tudok lélegezni, és szabadon mondom el, amit mondani akarok – talán nyelvi értelemben nem tökéletesen, de szabadon. Inkább írok sorvadó magyar nyelven, de szabadon, mint teli tüdős magyarsággal, de hazugan (Márai 2016, 62, 220).

Márai nem saját hitbéli meggyőződéséről írt (igaz ez is szerepel Bellarmino bíboros panteizmust tárgyaló, Brunóról szóló monológjában (Márai 2008a, 152, 199; Márai, 2017, 159), hanem arról, hogy mit gondolt a vallás(ok)ról, és így az emberről, akit a szabadság témája mellett másik írói célja mentén, mint lehetőséget akart bemutatni.⁵ Az emberben rejlő lehetőséget, így a szellemi szabadságot – véleménye szerint – leginkább a vallási rendszerek verték béklyóba, így aki ennek ellenállt, és az istenhit egyházon kívüli formája szerint élt és alkotott, vagy képes volt „lázadni minden és mindenki ellen, ami vagy aki szisztémát akar csinálni az élet eleven rendjéből” (Márai 2014, 217), lehetett Márai regénytemája (Márai 2014, 324). E téma végigkíséri a naplói írás évtizedeit, a *Föld! föld...* című emlékeztést, de ilyen művészi szintre azokban nem emelkedik. Véleményem szerint Márai utolsó írói periódusának legkiemelkedőbb alkotásáról van szó az *Erősítő* esetében, mivel a száműzetésben töltött évek összegzését, a több ezer oldalnyi naplók és a visszaemlékezések; így egy különösen mozgalmas és a megélt történelmi folyamatokra figyelemmel levő, azokat irodalmi és történelmi kontextusba helyező, az összefüggésre kendőzetlenül reflektáló írói életmű sűrített kivonatát tartalmazza.

Az idős író a száműzetésben töltött évtizedek alatt könyvtárakban talált menedéket az ipari tömegtársadalom zsvajva elől, ahol szinte minden tudományterület iránti kíváncsiságától hajtva, rendkívül széleskörű, holisztikus olvasottságra tett szert. E rengeteg ismeret történelmen átívelő összefüggései és a XX. század aktuális társadalmi, politikai eseményeivel való összekapcsolása összetettebb, rétegzett, az olvasót gondolkodásra késztető, megdolgoztató és számos irodalomtörténeti tény mozgósító művek írására inspirálták az írókat. Márai saját bevallása szerint sem tudott a német megszállás után ugyanúgy írni, mint a két háború között, így életműve alapvetően két részre osztható: a Budapest ostroma előtt és

5 „Miért »ír« egy ember? Valamit el akar mondani az embereknek – de mit? Néha azt hiszem ezt: tiltakozni és lázadni kell, mihelyst valaki vagy valakik az élet eleven, természetes rendjéből Rendszert akarnak csinálni. Ezt akartam elmondani, amikor írtam. Ez volt az én »témám«, mondanivalóm. Mások másról írnak, de minden írónak van témája, ami csak az övé, és örökké arról beszél, százféle változatban” (Márai 2014, 115).

az azután írott művekre. Ennek nem csak a polgárság témájának aktualitásvesztése az oka, hanem az olvasók egyre nagyobb hiánya is. Véleménye szerint az irodalom cinkosság író és olvasó között, viszont az olvasónak ez a beavatottsága egyre ritkábban valósult meg, mivel a mű mélyrétegeinek felfejtése, mondanivalójának megértése gondolkodást igényel, amire a direkt szovjet, illetve amerikai tömegmédiá hatása alá került többségnek sem ideje, sem képessége. A művek egyrészt e tömeg bírálataként születtek, miközben megnyitják az értelmezések határtalan világát. Ez különösen az *Erősítő* esetében látszik igaznak, gondoljunk csak a regény főszereplőjének záró mondataira: „többet is írtam, de talán kevesebbet is, mint amit mondani akartam” (Márai 2008a, 208). Ez a többértelműséget sejtető ironikus megjegyzés a kiugrott karmelita szerzetes szerénységén túlmutatva Schlegel művészetfilozófiájából lehet ismert, aki azt írta, hogy minden kiváló mű többet tud, mint amennyit mond, és többet akar, mint amennyit tud (Schlegel 1980, 253).

Mint a kezdő idézetek mutatják, Márai szerint a művészet kiindulópontja az irónia, ami „által önmagán túlra kerül az ember” (Bazsányi 2009, 18–19). A mű befogadója és a művész mint mindketten határolt képességű (az igazság megtalálásának reménye nélkül), ugyanakkor a határtalanul (az igazságra) vágyakozó emberek önértelmezésének egyszerre filozófiai és irodalmi formája az irónia (vö. Bazsányi 2009, 18). Márai nem tömörítette maga köré az olvasókat (vö. Kundera 2008 73–75), de mindig kereste helyét az új világrendben. Ez az egyik oka annak, hogy nem tekinthetünk el a biográfiától a műelemzés során (vö. Kierkegaard 2004, 315). Márai mint ironikus, próbál autonóm lenni, önmaga teremtménye, viszont a XX. század eseményei ezt rendkívül megnehezítették, így nem zárható ki a magyarázatból a kontextus, az időköz, amelyben az irónia megkonstruálódik. Az erkölcsi állásfoglalást tartalmazó, antiintellektualizmus ellen felszólaló, irodalmi és nyelvészeti ismereteket igénylő írások ezért is juthattak a kiadó által mellőzött sorsra, annak ellenére, hogy e művek erőteljesen bizonyítják Márai írói hangváltását, ami kezdődött Budapest ostroma alatt, és (feltehetően) tartott egészen haláláig. E hangváltás folyamatának betetőzése a két mű, mint a tömegtársadalom, így éppen az olvasók többségének az irónia használatával kendőzetlen, de meg nem értett, erős bírálata.

Nietzsche szerint az irónia a dekadencia jele, ami Szókratésszel köszöntött be a modern világba (Bazsányi 2009, 22). Márai korának egyik jelentős és magyar szempontból szinte egyedülálló dekadense volt, aki nem

fogadott el semmiféle művészi szabadságot korlátozni akaró politikai, gazdasági, társadalmi nyomást. A saját feje után akart ember lenni (Márai 2008a, 210, 212), és ennek az eretneki létformának magas ára volt, amit csak az irónia segítségével volt képes minden nap megfizetni: „Csak az egyénnek, az eretneknek kell a szabadság, csak az hajlandó – mindennap, újból – megfizetni az árát. Ez az ár rendkívül magas” (Márai 2009, 156; vö. Márai 2014, 372). Ennek nagyságát és Márai pesszimista mégis tenni akaró életfelfogását az alábbi idézet szemléletesen tárja az olvasó elé, ha tekintetbe vesszük, hogy a második világháborút követően elveszítette teljes magyarországi egzisztenciáját, és az első Olaszországban töltött hónapok a hazatoloncolás esélyének mindennapos aggodalmával teltek, mivel az író, szakmáját tekintve, nem tartozott a nyugati világ által befogadni kívánt, erős fizikumú, gyárban alkalmazható embertömegbe. Volt egy rövid időszak a kivándorlás előtt, mikor Márai a családja élelmezése miatt elfogadta azt a jövőt, amelyben gyári munkás lesz Amerikában. Végül a korábbi külföldi kiadások honoráriumai és a családi bunda eladása mentették meg ettől a kényszermegoldástól. Az imént felsorolt viszontagságok közepette mégis képes volt leírni a következő sorokat:

„[...] az otthoni háborús, majd forradalmi szobafogságba, sokszor elképzeltem, milyen is lesz, ha egyszer ötvenéves leszek. Úgy képzeltem, akkor elhagyom az otthont, útra kelek, s letelepszem valahol a Földközi-tenger nyugati partvidékén. A maradék időt aztán ott töltöm el, a tenger partján, egy kertben, a napsütésben, írok naplót és eposzt, olvasok, néha utazatok a tengeren, bort iszok és pipázatok. Ez a vágyakozás a valóságban kevés valószínűséget ígért. De most ötvenéves vagyok, s valóságosan elhagytam az otthont, és itt élek, a Földközi-tenger nyugati partvidékén, a tenger partján, egy kertben, naplót írok, bort iszom, néha utazom a tengeren... Minden elkövetkezett, egészen más feltételek mellett, mint ahogyan elképzeltem, s a végén mégis egészen úgy” (Márai 2009a, 62).

Márai ironikus (arisztokratikus) szellemi szabadsága Szókratészéhez hasonlatos (Kierkegaard 2004, 201). A *battériából élni* elve, a mindennapok feszültséggel való megtöltése (Márai 2012a, 203, 288) túlélési technikája volt. Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy mindig felírta az aktuális rövidtávú céljait: mit fog írni, hova fog utazni. Ezek a mindennapos

tervek, amikkel kelt és feküdt, segítették a kilátástalan, hősiés (Kundera 2008, 14), céltalan, magányos élethelyzetben, mert úgy érezte, mégis tart valami felé. Szellemi értelemben pedig a magyar nyelvű olvasmányok segítették ahhoz az érzéshez, hogy minden nappal több lehet mint ember; nem nyugodott bele a mindennapok sivárságának a tömegek számára kielégítő egyformaságába, ehhez pedig a könyvek és könyvtárak adtak tartalék energiát.

Márai véleménye – Hegelével ellentétben –, hogy az embert nem lehet „megváltani”; a jézusi, brunói áldozatvállalás értelmetlen, a háborúk állandó részei életünknek, a szókratészi etika saját magányában elbukik, vagy esetleg bűvópatakként párhuzamosan létezik, de hatása elenyésző az autokrata (római katolikus), illetve a karrierista, haszonelvű (kálvini) társadalmi berendezkedésekkel szemben. Ennek elfogadásához van szükség a(z) érzelemmentes) tárgyilagosságra és a felebaráti szeretet mögött megbúvó önzés helyett irgalomra (Márai 2008a, 167).

A hatalmi rendszerek az ember azon vágyát használják ki, hogy olyan világra vágyik, „ahol a jó és a rossz világosan megkülönböztethető, mert vele született csillapíthatatlan igény, hogy előbb ítélkezzék, mintsem megértene. Erre a vágyra épülnek a vallások és az ideológiák. Csak akkor tudnak megbékülni a regénnyel, ha annak relatív és többértelmű nyelvét lefordítják a maguk ellentmondást nem tűrő és dogmatikus nyelvére” (Kundera 2008, 15). Sík Sándor azt írta, hogy „a valóságban valamilyen dogma és morális nélküli emberek nincsenek, az is dogma, ha nincsenek dogmák” (Sík 1935, 22). Az irónia viszont a tiszta dogmanélküliség közege, hiszen szabad gondolattársításokra ad okot és lehetőséget. A szabadság – Márai szerint – az önként vállalt kötelességek összessége (Márai 2008b, 163; vö. Sík 1935, 26). Ez a nézőpont hasonlatos Hegelével, aki szerint az ember szabadsága abban áll, hogy lehetősége van azzá tennie magát, aminek a világszellem – a népek tevékenységének és gondolkodásának folyamatos(an változó) eredménye – sokszínűségén belül saját tulajdonságai alapján képes (Hegel 1979, 39). A perfektilitás e Hegel-féle munkateleológiai fogalmához köthető Márai magányos tökéletesedés felé vezető, a legjobb tudása szerint végzett tevékenységre törekvő munkamódszere, életszemlélete, aminek alapja az ember maga választotta szakmájához való joga. A regény utolsó oldalai a fenti két gondolathoz kötődnek. A konklúzió: mindig nagy szomorúság, ha az ember megérti, hogy tanult mestersége hiábavaló – az inkvizítor a sajátjára gondol, ahogy az író is az övére. A tanulmány kezdő idézetei mutatják, hogy Márai a szám-

űzetésben töltött évek alatt elvesztette hitét az olvasókban, így írói léte megkérdőjeleződött, mivel témája, világnézete, jótanácsai, erkölcsi elvei nem érdekeltek már szinte senkit. Ennek ellenére az *Erősítő* nemcsak a művészet a művészetért elv szerint készült (vö. Rorty 1994, 163–164), hanem állásfoglalás is. Az írás, Márai szerint a felesleges, ami kell az élethez, mint a régi épületek díszítése, ami a modern épületeken már nem jelenik meg (Márai 2013, 53). Szkepticizmusának alapja nem a remény elvesztése abban, hogy lesz idő, amikor olvasni fogják (vö. Márai 2008a, 103), hanem az, hogy a tömegeket nem tudja műveltségre szoktatni az egyén. A könyv témája magában hordozza, hogy a társadalom, amiről képet ad, nem fogja befogadni.

Az irónia a szubjektivitás ajzószere, (irodalmi) szenvedély (Kierkegaard 2004, 225), a szubjektív szabadság jelképe az irodalomban. Szubjektivitás nélkül nincs irónia (vö. Kierkegaard 2004, 248), de ahol nincs szubjektivitás, irónia sem lehet, mert az arra készlet, hogy emberek legyünk (Kierkegaard 2004, 256). Az *ólidilli* (Márai 2012a, 139) nyájszellemben élő tömegember esetében nem létezik, mert nem érti meg, félreérti, ami éppen az irónia iróniája, gondoljunk az *Erősítőre*, ahol mindenki gyanús.

Az irónia feltételezi az individualizmust, vagy rákényszeríti az egyént, hogy a tömegből kiválva legyen szubjektív véleménye, reflexiója. Totalitárius rendszer nem hozhat létre ironikus művet, szöveget, mert az többértelműséget feltételez, ami gondolkodásra készlet, ez pedig szembe megy a diktátum (ellentmondást nem tűró) lényegével. Az erősítés és az inkvizítori munka legmélyebb iróniája e gondolatból indul ki: az inkvizítor feladata felismerni az iróniát (Márai 2008a, 20), rájönni arra, hogy mi a jele a megtérés őszinteségének. Az erősítők nem ismerik fel, ezért sincs fellebbezés, minden gyanúsított a máglyán végzi elrettentésképpen. A spanyolon kívül talán a kardinális ismeri fel végül e módszer hiábavalóságát.

Ahogy Paul de Man írta: az irónia vigaszt nyújt (de Man 2000, 177). Márai ezt találta meg benne az amerikai időszak, társasági és pezsgő irodalmi élet, vitapartnerek nélkül töltött végtelen hosszúnak tűnő éveiben. Vitapartnereket, ironikus módon, a könyvtárakban talált, akikkel a naplók oldalain társalgott évtizedekig. „A csend, amelyben évezredes vita folyik, állandósult, időtlen és térfölötti társalgás, millió és millió ember örök vitája, ami némán is kihangzik a könyvekből, a polcokról” – írta a New York-i Public Library-ről 1967-ben (Márai 2014, 72). Márai fő túlélési stratégiája a környezetével szemben támasztott, számtalanszor han-

goztatott közöny,⁶ illetve tárgyilagosság – aminek segítségével lendült túl a szemében mindennapi nihilbe süllyedő civilizáció működésén – jelenti a rá jellemző radikális elkülönülés másik útját. Az írás rá jellemző ironikus módszerében, az önkorlátozásban, önpusztításban (de Man 2000, 185–186) – magánya ellenére – végtelen erőt és szabadságot élhetett meg. Rorty szavaival, Márai liberális ironikus ember, aki úgy gondolta, hogy a kegyetlenség a legrosszabb mindazok közül, amit teszünk, miközben szembenézett saját meggyőződésének és vágyainak esetlegességével, felhagyott azzal a reménnyel, hogy a szenvedés csökkenni fog a világban, és az emberi lények megalázása megszűnhet (Rorty 1994, 13). Erre a pesszimista következtetésre leginkább a történelem, az emberiség múltjának ismerete, az abban rejlő összefüggések felismerése vezette el. E pesszimizmus nem zárja ki a helyzet jobbá tételének lehetőségét, és az arra irányuló tevékenységet. Rorty liberális utópiájában ezt szolidaritásnak nevezi (Rorty 1994, 14). Márai a humanizmus elve mentén irgalmasságnak és tárgyilagosságnak (Fodor 2017, 15–16). A liberális regényíró ad hangot a szenvedőknek, felhívja a figyelmet az emberben lévő kegyetlenségre (Rorty 1994, 112). A könyv a humanizmus mellett száll síkra (Rorty 1994, 133), bemutatva, hogyan vált az ember kegyetlenné a gondolkodás nélkül elfogadott társadalmi gyakorlat révén (Rorty 1994, 159). Márai a szubjektív igazságok ábrázolására használta az iróniát (vö. Hegel 1983, 169) egyéni (a spanyol inkvizítor autodafékkal kapcsolatos módszertani helyeslése tekintetében a cél elérése érdekében) és társadalmi szinten (a Rómában nagy hagyományokkal rendelkező látványos halál viszonylatában a megvezetett tömeg kapcsán). Az európai műveltség szellemi alapjának e szubjektív igazságokat tartotta. Milan Kundera tíz évvel az *Erősítő* után utal az agelastosokra, a nem nevetőkre, akik gondolkodás nélkül hangoztatják a közhelyeket, eszméket, a láthatáron leleskelnek, és min-

6 Márai közönye az őt körülvevő szellemi igénytelenségre irányult, nem pedig ember-társaira egyénileg. Az ember mint lehetőség érdekelte (vö. Kierkegaard Szókratészről: Kierkegaard 2004, 200). Ezt leginkább azon a példán tudom érzékeltetni, hogy az ötvenes évektől a naplóban szinte minden évben megjegyezte valamilyen formában, hogy a halálesetek csak statisztikai adatok, nem élhetők meg személyes eseményként. Az áldozatoknak csak számai vannak, de nevei már nem (vö. Kundera 2008, 70). A bírálókat itt a társadalom működésére irányult, aminek áldozatai az egyének, akik lassan egy tömeggé állnak össze, ami iránt Márai csak közönnyel tudott viseltetni, mivel kapcsolatot nem volt képes kialakítani egy ideológiailag irányított embercsoporttal, sem személyesen, sem pedig az irodalom útján.

den pillanatban készülnek az egyéniségre törni.⁷ Ők a modernség kol-laboránsai (Kundera 2008, 140), legfőbb ellenségei az Isten mosolyának (vö. „Isten igéje”: Sík 1935, 10) tartott művészetnek, így a művészeknek, akik ihletett pillanataikban képesek megteremteni azt a káprázatos kép-zetlebeli világot, ahol senki sem birtokolja az igazságot (Kundera 2008, 170). Agelastosokat látunk a Campo de' Fiori tömegjelentében,⁸ akik lassú halált kérnek saját szórakoztatásukra, felismerhetők a *Keresztkér-dés* szereplőiben is ugyanúgy, mint az egyház szolgálóiban, az erősítőkből, akik gondolkodás nélkül hajtják végre a vezető utasításait, illetve kelle-mes időtöltési lehetőséget látnak az égő testek látványában, ami levezeti a hitbuzgalomtól fűtött lelkekben a felgyülemlett indulatot (Márai 2008a, 73, 127). Az inkvizíció által látványosan és kreativitást igénylően változa-tos módszerekkel megrendezett kivégzések a nép befolyásolása mellett a szórakoztatásukat is szolgálta, mert „az egyszerű, gyors és biztos kézzel végrehajtott kötélrehúzás nem elégítene ki minden hívőt” (Márai 2008a, 74). A spanyol származású szerzetes ezért jegyezte fel emlékezésébe, hogy Rómában az ősi hagyományok eleven jelenléte, öröksége teszi a lelkek-ben, hogy az emberek másképp felelnek a tragikumra és a komikumra, mint Avilában (Márai 2008a, 40). Az európai kultúra Márai értelmezésé-ben olyan szellemi identitást jelentett, amely az ókori görög filozófiával született meg a mai Olaszország Nápolytól délre eső részén, illetve Athén környékén, része a gladiátorjáték ugyanúgy, mint a holokauszt, így ebben az értelemben nincs semmi köze a kereszténységhez, hiszen már azelőtt létezett, és inkább e megelőző korszak emberi természetből származó vé-res hagyományait örökölte tovább. Az európai kultúra és civilizáció – aminek tartóoszlopait, Márai szerint, Arisztotelész rakta le (Márai 2017, 321) – sosem volt sem vallási, sem kulturális értelemben homogén, de a közös történelmi múlt, a gyökerek mégis kialakítottak egy közösséget, amely viszont nem volt egy „akol” (Márai 2008a, 17; Márai 2012a, 61, 102), ahogy ezt a regény kezdő oldalain Márai be is mutatta a tömeget értve ez alatt. A regényben, számos esetben visszautal erre, sőt a kiugrott pap, aki a regény kezdetén arról beszélt, hogy a középáramonyos szereti embertársaiban (Márai 2008a, 14), utolsó bejegyzéseiben kételyeit kife-

7 Egyéniség alatt ebben az esetben a költői tehetségű embereket értem; ők – ahogy Rorty írta – olyan eredeti elmék, akik rendelkeznek az újírás (az adott korszak aktuális stí-lusában, logikusan megformálva, a korszak társadalmi problémáira érzékeny módon való alkotás), és az apróságokon való csodálkozás képességével (Rorty 1994, 169).

8 Vö. Márai 1988. II, 257; Márai 1933. (A tömegjelentek leírása későbbi vizsgálatok tárgyát képezi majd).

jezve írta: úgy érzi, egy ember lehet több, mint egy akol, ami a sokszínű európai kultúra legfontosabb jellemzője: az individuumban rejlő lehetőségek szabadjárá engedése és elfogadása (Márai 2008a, 211).

Márai szerint a keresztényi világ létezése önmaga iróniája: az őskeresztényi szeretetről és egymás iránti segítségnyújtásról prédikáló társadalom iróniája, hogy tiszta őskeresztényi közösség Jézus idejében nem volt, utána száz évvel szektákba tömörülve egyfajta katakombakereszténység létezett, ami a délolasz vidéken (is) pogány elemekkel ötvözve terjedt szét, majd intézményesülve gyakorlatilag eszmei ellentétébe fordult. Ennek lenyomata az *Erősítő* mellett a *Keresztkérdés* is, mint az ember évezredes történelmén folyamatosan átívelő kegyetlenség tükre. A passió, mint háttéranyag már 1961-ben foglalkoztatta az író, amikor tervezett egy hangjátékot a két lator Jézus feje felett zajló dialógusára (Márai 2012b, 151). Talán ez lehetett a *Keresztkérdés* első ötlete.⁹ Márai a *Keresztkérdés*ben megpróbált egy regénytörténetet rövid párbeszédés műfajba tömöríteni.¹⁰ Csak a legfontosabb szavak megtalálásával: kihagyásos, sűrített módszert kellett alkalmaznia, hogy megragadja a modern időkben élő ember létének bonyolultságát (Kundera 2008, 79). A naplók visszatérő témája az írói munkamódszer kapcsán a húzás (Márai 2008a, 209; vö. Márai 2011, 154–155), illetve a legmegfelelőbb szó megtalálása, a tömörségre való törekvés, mint legfontosabb és legnehezebb írói feladat. A szövegszintű irónia tetten érhető a nyelvezet anakronizmusában, vagyis a XX. századra jellemző szófordulatok nem csak az *Erősítő*ben, hanem a *Keresztkérdés*ben is központi szerepet kaptak. A regényben megtalálhatja az olvasó a munkásosztály nyelvezetét

9 Ahogy a bevezetőben már említettem, az 1966-os szövegváltozat az elmúlt hatvankét évben lappangott a hagyatéék kéziratai között. Ennek oka lehet, hogy egyes részei akár vallási érzékenységet sérthető stílusban és kontextusban mutatják a tragikus eseményt (Márai-hagyatéék, jelzet nélkül, Budapest, PIM, 16. old.), többek között nyelvi játékkal élve passzióknak nevezik Jézus halálutóját (e rész az 1978-as szövegben is benne maradt [Márai 1996, 773]). Kérdés, hogy Márai önszántából írta-e át, vagy kiadói tanácsra cselekedett? Lehet, hogy az átírásba beleegyezett külső nyomásra, de még ez sem volt elég szofisztikált a kiadó számára, így nem közölték, Márai pedig további „engedményeket” nem tett, érthető módon.

10 Márainak a rádiójátékokkal egyrészt anyagi céljai is voltak, mivel a Szabad Európa Rádiónál megszűnt a mindennapos kereseti lehetősége, másrészt, ami lényegesebb: úgy érezte, a rohanó világban ezzel a műfajjal lehet hatni, ezt a tömör párbeszédés műfajt (Márai 2011, 76, 116) képes befogadni a társadalom, ezt látta írónaként az érvényesülés utolsó esélyének, mert – mint Kundera is írta – a világ már nem a regény világa, mivel a regény szelleme a sokféleség szelleme, ami azt mondja: bonyolultabbak a dolgok, mint ahogy az olvasó hiszi (Kundera 2008, 24–26; Márai 2011, 116).

tükröző *szaktársak* (Márai 2008a, 82) kifejezést, mint az erősítők, a kolostorban élő szerzetesek megnevezését. Ebből kiindulva nem meglepő tőlük az a kijelentés sem, hogy az eretnek füstbe ment (Márai 2008a, 140) a Campo de Fiorin. E kifejezéseket a spanyol tollából ismerjük, így valószínűleg az ő szavajárására jellemző. Ebből is következik, hogy mint kevésbé (de az írástudatlan világi erősítőknél jobban) iskolázott ember, nem volt tisztában azzal, hogy „mi a dörgés az [világ]irodalomban” (Márai 2008a, 197). Nem tudhatta Cervantes műveinek címét (Márai 2008a, 59), hiszen – saját elmondása szerint (Márai 2008a, 161) – egy kolostor falai között szocializálódott, latinul a Biblia olvasása során tanult meg, nem ismerte a világi műveket. Hézagos ismeretei voltak csak arról, hogy hazájában ki számított eretnek szerzőnek, és mit jelentett az eretnek írás fogalma.

Az ironikus nyelvezetet a *Keresztkérdés* esetében a másság jegyében érdemes értelmezni. A rádiójátékban Márai több társadalmi réteget szólaltat meg, és mindegyik párbeszédben a nyelvezet jellegzetessége alapozza meg a többértelmű iróniát. A nyelvi közeg segítségével helyezi ironikus kontextusba a véres témát: *sógor, hecc, koma, szaki, früstököl, csízio, szaktárs* szavakban szintén a munkásosztálynak a külvilág iránt közönyös, érzelmentes, tárgyilagos nyelvezete tükröződik. Utóbbi leginkább az orvosi nyelvezetre jellemző, – Márai orvosi, gyógyszerészeti műszót is használ egy esetben – mint a test tárgyként kezelésének, az érzelmentes megközelítésnek, így a segítségnyújtásnak tárgyilagos módja. Az élő testek elemzése a túlzásba vitt tárgyilagosságot mutatja. A szöveg a szerelmesek közönyének bemutatásával indul: a kínzás látványa megszokott a férfi részéről, a nő szenzációt lát benne, kíváncsian érdeklődik az esemény részletei iránt. Akárcsak az *Erősítő* tömegjelenetében, ez esetben is hangsúlyos a szenvedés és a fájdalom átérzésének, a szolidaritásnak és a humánumnak hiánya. Sőt e véres munkát az istenfélő, jó szakember mindig meg is köszöni istenének, aki megadta számára a mindennapi kenyeret (Márai 1996, 775). A politikusok önző, élvhajász személyek, akik fenn kívánják tartani e jelenlegi korrump – véleményük szerint humánus – társadalmi, politikai állapotot, amelyben kényük-kedvük szerint használhatják a nőket, dőzsölhetnek a legfinomabb vacsorák alkalmával. Ahogy az *Erősítő*-ben, a *Keresztkérdés*-ben is a római nép szórakoztatása az elsődleges cél, az emberek nem ismerik a haldoklókat, számukra csupán a látvány érdekes, az ok mellékes. Márai első naplóbejegyzése a névtelen halottakkal kapcsolatban 1943 íródott (Márai 2006b, 130), akkor még a világháború áldozatait értve alatta, ebben az esetben viszont már a napi több száz „perrend-

szerű” (Márai 1996, 780) gyászhirre közömbösen reagáló rádióhallgatók és TV-nézők viselkedésének kritikája fogalmazódik meg, illetve magának a médianak a bírálata, ami nem adott hírt a részletekről, mert az már sér-tette volna a társadalom nagy részének mindennapi idilljét.

Az *Erősítőt* olvasva azt tapasztalhatjuk, hogy minden szereplő a saját igazát hangoztatja, még némaságában is, így konszenzus nem jön létre. A párbeszédnek kudarcba fulladnak, egyoldalúan végződnek. A spanyol inkvizítor e visszaemlékezésében hű képet festett a római inkvizíció el-lentmondásos világáról. Kritikus szemmel ábrázolja például a padre tes-ti elváltozásait annak tanító célzatú szónoklata közben: többek között így kommentálja viselkedését: kezdetben diadalmasan beszélt majd haragtól eltorzult arccal, kancsi pillantással nézett maga elé, lihegett, nehezen léleg-zett, izzadt, végül elcsukló, csaknem nőies hangon sivított. Utóbbi már (eretnek) negatív ítélettel ér fel, ha a nők a korban betöltött szerepét vesz-szük alapul. Padre Alessandro e szónoklatában olyan könyv/levél ellen be-szél, ami éppen őt dokumentálja. Hasonlóan az előbbi didaktikai irányhoz, a regény végén Bellarmino bíboros az indexre került könyvek közül ele-mez néhányat az éppen kihallgatáson, egyben búcsúlátogatáson nála ven-dégeskedő spanyol szerzetesnek. E második találkozásukkor lefolytatott dialógus során az összetett irónia a kommunikáció mindkét részvevőjére jellemző: a szerzetesen érezhető a Bruno halála közben őt ért benyomá-sok miatt keletkezett belső vívódásai, utóbbiakat talán el is fojtja magában. Árulkodónak érzem a börtönjelenet leírásában olvasható kételkedését az erősítés hatékonyságában (Márai 2008a, 107, vö. Kierkegaard 2004, 260). E kétely elleplezése húzódik meg a párbeszéd mögött, mert Bruno más volt, mint a többi eretnek. Miután a spanyol megtette jelentését az inkvizíció vezetőjének, a már nem egészséges kardinális, aki szintén tisztában volt azzal, hogy Bruno nem „közönséges eretnek” (Márai 2008a, 215), elmesélte a vele töltött évek tapasztalatait. Beszélt kettejük egy ideig építő jellegűnek tűnő vitáiról, amik egy ponton, a világnézetük összeegyeztethetlenségé-nek realizálása után megrekedtek. A bíboros sajnálkozását fejezte ki ezzel kapcsolatban, talán mert beszélgetéseik alkalmával megismerhette az el-lenséget, illetve mivel ritka volt a korban az olyan ember, akivel egy művelt-ségi szinten lehetett és tudott beszélgetni. Ezért jegyezte meg elkalandozva, keserűen, hogy „most már nem mond többé semmit. És ez sem jó” (Márai 2008a, 143, 167; vö. Rorty 1994, 207). Bellarmino titkolt valamit önma-gáról, a gyengeségéről, de szerepéből nem léphetett ki. Miután felfedezte, hogy a spanyol okos (nem közönséges inkvizítor), aki felismerte Bruno

közönyös viselkedését, érveket hozott fel Bruno ellen, talán attól tartva, hogy a spanyolt elragadta a filozófussal való találkozás élménye. Ironikus módon Bellarmino és Padre Alessandro nyitotta fel szemét azzal, hogy engedélyükkel halálba kísérhette Giordano Brunót. Az inkvizítorok éppen az ellenkezőjét akarták elérni, mégis felhívták figyelmét más témájú könyvek létezésére, amelyek másfajta igazságokat tartalmaznak, esetleg egymásnak ellentmondókat is (Rorty 1994, 97). „[Ú]gy rémlett, mintha megérteném” (Márai 2008a, 159) – mondta, vagyis felismerte a többféle értelmezés lehetőségét is, de azt pontosan nem lehet tudni, hogy mit gondolt.

Az ellentétes irónia legjellemzőbb példája a cím sugallta személyiség-változás, a megerősödés, amit a spanyol nem egyszer használt önmagára, viszont éppen az eredeti értelmével ellentétes értelemben (Márai 2008a, 133, 137, 208). Bellarmino és a spanyol dialógusának másik fő tárgya az önmaga ellentétébe fordult vallásosság, ami már a regény első részében, a spanyol által „vakon hívókként” jellemzett erősítők esetében is lejegyzésre került. (Márai 2008a, 39). Terézzel kapcsolatos nem is olyan rejtett irónia – ami a naplókban nem egyszer bukkan fel az író kemény bírálata mellett (Fodor 2017, 16; vö. Márai 2017, 187) – jelenik meg a dialógusban: az Édes Férjjel, Jézussal való egyesülés kifejezésének szexuális áthallására – Paul de Man kifejezésével élve – a kardinális „a nemi érintkezésben megjelenő súlyos testiség kérdésre vonatkozó reflexió”-ját (de Man 2000, 183) fejezte ki azzal, hogy eltakarta szemét (Márai 2008a, 156). Márai a nyelvi kódok felcserélése (vallási kód és a szexuális tevékenységet leíró kód [vö. de Man 2000, 183]) után Bellarminóval mondatja el a nem egyszer megfogalmazott véleményét, ezzel pontot téve Avilai Teréz körül kialakult beszélgetés végére: „Aki túlságosan hisz, éppen olyan veszedelmes, mint az eretnek...” (Márai 2008a, 160).

Nemcsak a padre és a bíboros előadása keltett visszatetszést a spanyolban, hanem a magukat borral erősítő erősítőké is, akik járása a börtön felé menet nem volt mindig olyan céltudatos, mint a hitük (Márai 2008a, 71). Az erősítők esetében az irónia más jellegű: egyrészt komolyan gondolják azt, amit mondanak és tesznek, így nem ironikusak, mert nincsenek mögöttes, más értelmű gondolataik, másrészt amit mondanak, amit például Padre Alessandro a jövővel kapcsolatban felvázol, vagy a családon belüli feljelentésekkel kapcsolatban mond, az olvasó elméjében idéz meg és fel másféle gondolatokat, vagy akár személyes tapasztalatokat úgy, hogy maga a történet közel négyszáz évvel korábban játszódik. Az erősítők együgyűsége teszi azt, hogy nem keltenek félelmet az olvasóban, nem vérengzők, gyű-

lökködők, sőt jót akarnak, önzetlen, áldozatkész igazhívők (Márai 2008a, 135), pedig mint kémekek és besúgók, halálos ellenségek, akik jó keresztény módjára tudatlanok (Márai 2008a, 42, 89). Tudatlanságukban rejlik a legnagyobb veszély, mert az észszerű érvelést lehetetleníti el dogmatikus, sematikus gondolkodásuk. Giorado Bruno ezért nem szólt egy szót sem. Bruno az abszolút pozitív hős, aki létezésének tényével és egyben annak végével eléri célját. A ki nem mondott gondolatai legalább ellentétben állnak az erősítők, az inkvizíció véleményével. E gondolatokat az adott körülmények között nem érdemes elmondani: volna mit mondania, de nincs kinek. Végül a spanyol érti meg egyedül, mert némasága többet mond a szavaknál: hallgatása morális erő (Márai 1971, 25; vö. Kierkegaard 2004, 224–225; Márai 2012a, 175). Tudta, hogy nem talál beszélgetőtársra a buta és tudatlan erősítőben, szavai értelmetlenek számukra ugyanúgy, mint ahogy a Bellarminóval való beszélgetések során sem voltak elegendők, így a látható közöny mélyén megbújó megvetés az egyetlen út a körülmények elviselésére (Márai 2008a, 189–190). E passzivitással és elutasítással tette a legtöbbet: meggyőzött egy embert. A spanyol Bruno halálának pillanatában még értelmével helyesli az eljárás módját, de már csak tátozta a kötelező éneket, másra figyelt; meglátta az embert, az egyént, aki dacol, aki józan, és ez meglepte (Márai 2008a, 112). A világi erősítők komikus, komolytalan (iszogatós) figurája tompítja élet annak, hogy a kivégzést megelőző fájdalmas szenvedés mértékéről döntenek. Ellenszenvesek, viszont a rendszer öntudatlan, tehetetlen szolgálói, akiknek helyzetét némi szánakozással is nézi az olvasó. Az erősítéssel töltött esték kocsmai hangulata és a kivégzésekről szóló enyhén humoros anekdotázás nem kelt riadalmat a befogadóban, annak ellenére, hogy az a halálmadarakról, a hóhérok jobbkezeiről kap intim képet. A hivatásos erősítők személyét viszont körülengri a cél érdekében elkövetett erőszak módszere – a jézusi tanítás, az erkölcsi tökéletesedésre törekvés, a szeretet komor ellentéte. A halálba indulót – utalás a Római Birodalom össznépi szórakozására, a gladiátorjátékokra – végső útján elkísérő erősítőkről a keresztények személyiségét szintén ellentmondásosan értelmező Padre Alessandro, utolsó beszélgetésük alkalmával így vélekedik társairól, akik minden másképp gondolkodót máglyára küldenének: „akadnak megtévelyedett, vérbő, indulatos keresztények, akik ütésre ütéssel felelnek. Szerencsére ritkák az ilyenek. A keresztény, aki nem tudja leküzdeni az emberi természetet és például hasba rúgja azt, aki vita közben arcul ütötte őt... Durva kivétel” (Márai 2008a, 115). Ilyen kivételre konkrét példát nyújt a regény Messer Strozzi (Márai 2008a,

98) és Messer Genciolini (Márai 2008a, 120) személyében, akik szívesen gyomrozták volna meg az elítéltet, vagy ütötték volna fejbe egy kereszttel csökönyössége miatt. A spanyol kereszttel kapcsolatos gondolatai szintén az ellentétes irónia szembeszökő példái. Bruno börtönjelenete során válik a kereszt összetett, beszédes szimbólummá. Miután a filozófus nem mutatott megbánást azzal, hogy megcsókolja az arca elé tartott keresztet, az inkvizítor így elmélkedik a látottakon: „Mintha valamilyen közönséges kivégzési eszköz lenne a Kereszt, mintha az akasztófa, vagy a kerék... Ilyen felháborító közönnyel fordította el arcát.” (Márai 2008a, 119). Úgy tűnik a spanyol teljesen természetesnek vette, hogy legfőbb tanítómesterét egy kereszten végezték ki, és fel sem tűnik e párhuzam, vagy éppen ellentét? A rómaiak örökségként az utókorra maradt kereszt mint fegyver, mint kínzóeszköz, mint egy vallási rendszer jelképe ellen a könyv lehet az egyetlen hatásos fegyver, amelyben szabadon fejezi ki az ember saját gondolatait.

Az élet alapvető iróniája, hogy bár állandóan törekszünk a tisztánlátásra, a lét értelmének feltárására, erre nincs mód, mert az igazság relatív: annak van igaza, akinek van ereje ahhoz, hogy elhitesse a világgal a maga igazát (Márai 2008a, 144). E gondolat mentén beszélhetünk a korszakok közti párhuzamokról, mint iróniáról: a regény első része a teológiai válság miatt egymásra gyanakvó, más-más felekezethez tartozó szerzetesek képét tárja az olvasó elé, a jegyzetek segítségével ezt a környezetet állítja az író párhuzamba a XX. századi ír vallási összeütközésekkel: „[...] a nagy cirkusz romjai, ahol a keresztényeket gyilkolták a pogányok vademberek módjára, vadállatok segítségével, nem olyan emberségesen, mint mostanában, amikor már a keresztények gyilkolják a keresztényeket” (Márai 2008a, 9; vö. Márai 2007, 49). E gondolat a regény több oldalán is visszaköszön: „most már nem a pogányok gyilkolják a keresztényeket, hanem a keresztények gyilkolják azokat, akik másképpen keresztények” (Márai 2008a, 81). Felvethető, hogy a szereplő ezeket a gondolatokat nem őszinte inkvizítori elhivatottsággal tartja helyesnek, hanem az általa használt ellentétes iróniát látjuk, továbbá, hogy – ha az értelmezés gyökeresen más megközelítést vesszük alapul – nem csupán kiugrott papnak, hanem kémnek is tekinthető, aki a római sásfészekben élt, vagyis személyében a legveszedelmesebb eretneket látták vendégül az erősítők, „az áluhás eretneket, aki úgy tesz, mintha hinne, de közben mást gondol” (Márai 2008a, 16). Feltevésem alátámasztja egy 1974. szeptember 30-án kelt levél az író tollából: „Toledo, Avila, Segovia, az Escorial, Aranjuez ... még min-

dig mondanak valamit, még mindig tiltakoznak Európa ellen, a »barbár« kontinens ellen, amellyel a spanyol soha nem volt hajlandó azonosítani Hispániát» (Márai 1974, 72).

A keresztény önironia (Bazsányi 2009, 37) ironiája folytatódik a három történelmi korszak párhuzamában: a nagy felfedezések idején a katolikusok raboltak és gyilkoltak, hogy szert tegyenek az aranyra, vagyis ugyanaz történt, mint az ókorban és a XX. században (Márai 2008a, 202), az emberi alaptermészet nem változik (Márai 2017, 198). A kegyetlenséget mindhárom esetben másként értelmezték, így legitimálták tettüket a hatalomgyakorlók. Márai korában a vak hit helyett a vak érdekek (pártérdekek, anyagi haszon) irányítottak a politikai, a gazdasági és tudományos életben. A hagyományok sem változtak; Róma kultúrájában, társadalmi berendezkedésében ókori jellemzőket mutat. Az ironikus szembeállítás eredménye a hasonlóságokra való eszmélés.

Márai mint biografikus szerző a jegyzetek által a főszövegen kívül még inkább jelen van, ezzel szakítva meg a történetet, kiábrándítva az olvasót (de Man 2000, 201, ill. vö. Márai véleménye a jegyzetek használatáról: Márai 2012b, 42). Az ironia e kettős/többses időélményből (is) fakad, a történelmi párhuzamok példabeszédszerű, jegyzetekkel alátámasztott temporális ugrásai együttesen képezik a regény mondanivalóját. A szerző ilyen beavatkozása megtöri a fikció illúzióját, így megóvja a túlságosan megtéveszthető olvasót tény és fikció összekeverésétől (de Man 1996, 47). Az ironia felosztja időbeli tapasztalatát olyan múlttra, amely tiszta megtévesztés (de Man 1996, 51), valamint egy írói jelenre, a XX. század második felének első évtizedeire, amit Márai a jegyzetek által tár fel. A magyarázó regény végi kiegészítésekkel további célja is lehetett: valószínűleg szükségét érezte felhívni a figyelmet az áthallásokra. Így például a Dubček-idézet (Márai 2008a, 102, 215; vö. Márai 2016, 38; Márai 2014, 227) a hetedik jegyzettel a közönség felé történő kiszólás a narratív illúzió megtörése (de Man 2000, 194), így ahelyett, hogy az olvasó a mondat szintaxisa által sugallt szerkezetet kapná, valami egészen más bontakozik ki (de Man 2000, 195), például az ír konfliktus kegyetlenségei, vagy Márai látogatása a történelmi vagy regényhelyszínen, amiről a naplóból is részletes leírást kaphat az olvasó (Fodor 2016).

A tudományok keletkezése és egy nép romlása, bukása mindig karöltve jár egymással – írta Hegel (Hegel 1979, 50). A tömegember viszont nem jut el oda, hogy magát elgondolja. Az olyan világtörténelmi jelentőségű személyek, mint Szókratész, Jézus, Giordano Bruno célja a világ (emberiség) tudatosságának elérése (Hegel 1979, 70). Hegel szerint ez a szellemi fejlődés

dés: a szabadságtudatban végbemenő előrehaladás. Márai szerint nincs ilyen (morális) fejlődés, mert egyrészt az egyéniségek ritkák, egyre ritkábbak, másrészt, mert a tömeg irányítást kíván(t), amit a legjobb a szabadság illúziójával együtt megvalósítani (vö. Márai 2016, 113) vagy elterelni a figyelmét a szolgaságról – lásd a karnevál motívumát: a jó lelkiismerettel Rómát elhagyni készülő szerzetes, elmerengve Bruno emlékéen, visszatér a kivégzés helyszínére, miközben az éppen időben (is) aktuális Bruno-dialógus, a *Hamvazószerdai lakoma* jár a fejében (Márai 2008a, 178). Bár hamu már nem volt a téren, az alkonyi égen úszó „szürke cirmos felhők” (Márai 2008a, 187) az önfelelt karneváli hangulat háttérben meghúzódó, azt követő vezeklést vetíti elénk. A feje felett gyülekező hamuszínű árnyak az előző életmódja miatt (a kollektív bűnösség jegyében [Márai 2008a, 79–80]) hamarosan elkövetkező böjti időszakot sugallja. Márai személyes tapasztalattal rendelkezett a római mulatságokról. A Tor di Nona bástya, ahol Bruno utolsó napjait töltötte, a via Corso mellett található, amely Róma egyik legforgalmasabb utcája. Itt a Campo de' Fiorihoz közel, két világ határán, zajlottak évről évre a farsangi felvonulások. Központi szerepet töltött be a változás, az időben való megújulás (Bahtyin, 2002, 14–16). A helyszín ideiglenesen az egyetemesség, a szabadság, az egyenlőség és a bőség utópisztikus birodalma volt. A fennálló rend alóli ideiglenes felszabadulásnak, a normák átmeneti felfüggesztésének, ünneplésének tere (Bahtyin, 2002, 13). Az ünnep a világ megújulásáról szól, így belső összefüggése van a szabadsággal. Az ideiglenes karneváli szabadság tipikus jelei és szabályai elsősorban az etikett megváltozásában jelentkeztek. A szabályozott viselkedések átalakultak, és egy sajátos karneváli szabály alapján újraértelmeződtek. Tetten érhető az ősi hitvilágra visszavezethető, a verbális jeleknek mágikus hatalmat tulajdonított gondolkodás (Ogden–Richards 2004, 82). A karnevál részben az egyházi hagyományból eredt, önmaga parodizálásáig fejlődött. A spanyol életének fontos mozzanatát (tudta, hogy nem jöhet vissza) e karneváli kavalkád háttérként erősítette meg: a folytonosság, veszteség és megújulás, elidegenedés és elsajátítás körforgása adta meg a regénybeli fordulat dinamikáját. A farsangi hangulat köznépi általi reakciója olyan, mint a művészetben a középkort követő reneszánsz. A bőség és az össznépi jelleg határozza meg; legfőbb szimbólumai az anyagi és testi élethez kapcsolódnak. A reneszánsz mint dinamikus korszak, úgy viszonyul az őt befogadó világhoz, mint a karnevál a törvényekkel szabályozott városi rendhez. Sokrétű motívuma sejteti a változást, a szabad gondolkodás felé vezető utat. A tavaszi farsang, a vídám hangulat itt a történelmi tavaszra, egy új kor eljövételére utalt, aminek

a reneszánsz csak a kezdete volt (vö. *ironikus elmélet*: Platón Szent Pált, a kereszténység a felvilágosodást készítette elő [Rorty 1994, 118]). Gyökeres fordulatot jelentett, hogy a nevetés, a tréfálkozás már nem az antik komédia Umberto Eco által hüen ábrázolt (Eco 2008) alantas, veszélyes, ismeretlen, és így félelmes Arisztotelész-féle jellemzőit viselte. A karnevál a szabályokra épülő szigorú dolgos mindennapokból tört felszínre. Legtöbb esetben groteszk, ami az élvezés és a gyönyör szinonimája. Az anyagi-testi elv hordozója az ünneplő, örvendő nép, aminek kultúrája mindig megújul és növekszik (Bahtyin, 2002, 27), egyre több ismeretet gyűjt és ötvöz magában. Ezek a szimbólumok a történelem feletti egyesítő erők, amelyek irányítják, befolyásolják az emberek sorsát (Szabolcsi 1979, 57). Ez a heterogén, az általánosan megszokottól jóval kisebb helyen csupán pár napig létező világ sajátos összességében egy groteszk környezetet hoz létre, ami átértelmezi az emberek világról alkotott általános képét. Elsődlegesen egy hangulatot közvetít a szó, ami a vásári vidámságok gazdag és változatos rendszerével kiragadta az embert a mindennapok egyformaságából. Egy sajátos időszak, a nép kacagás köre szerveződő ünnepi élete. Ebben különbözött az egyházi, állami ceremóniáktól (Bahtyin, 2002, 10). A vidám szertartások paródiái voltak az előírásoknak, a komoly dogmáknak. Szervező elve a nevetés, így a lét egy egészen más szférájába jutott a résztvevő. A nevetés felszabadító ereje által szállt szembe az ember a világ csapásaival.

Az ironikus egyén, önmagára reflektáló szubjektivitás (Kierkegaard 2004, 185) létezésének feltétele, hogy kívülről legyen képes látni önmagát (Baudelaire 1964, 78) a napló vagy a levél írása által, mindkét esetben ön-reflexió történik, ahogy Márai írta naplójában: nem azt kell megírni, hogy mi történt, mi változott, hanem azt, ami a változás hatására az emberben/benne (mint állandóban) történt (Márai 2010, 98; Márai 2011, 117, 175). Ez a gondolat húzódik meg annak mélyén, hogy a spanyol minden mozzanatot visszavezet önmagára (Kierkegaard 2004, 172) származására, mint identitásának alapjára.

A Márai-kutatás egyik, e tanulmány írása közben is hangsúlyos jellemzője volt megfigyelhető számomra. Az író társadalompolitikai, világtörténelmi, vallásfilozófiai állásfoglalása élete során nem volt egységes. Ennek feltérképezése fontos feladat ahhoz, hogy szélesebb rálátásunk legyen az egy adott korszakban írott műveire. Ami mégis biztosnak látszik e tárgyalt írói korszak esetében így hangzik az író szavaival: „Ha egyszer, úgy igazán, leírnám vagy kimondanám azt, amit »öregem« a vallásról, az államról, a hazáról, a családról hiszek: agyonvernének” (Márai 2013, 259; vö. uo. 279).

Irodalomjegyzék

- Bahtyin, Mihail. 2002. *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Ford. Könczöl Csaba, Raincsák Réka. Budapest: Osiris Kiadó.
- Baudelaire, Charles. 1964. *Válogatott művészeti írásai*. Ford. Csorba Géza. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.
- Bazsányi Sándor. 2009. „Fehéret, feketét, tarkát...” – *Változatok az iróniára*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- de Man, Paul. 1996. II. Az irónia (Részlet A temporalitás retorikája című tanulmányból). Ford. Beck András. In *Az irodalom elméletei I.*, szerk. Thomka Beáta. Pécs: Jelenkor–JPTE.
- de Man, Paul. 2000. *Az irónia fogalma. Esztétikai ideológia*. Ford. Katona Gábor. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dettre András. 2000. A magyar emigráció feladatai. (Márai Sándor interjúja a Szabadság című nápolyi újság számára 1949-ben. Lelőhely: Szabadság, 1949. november 14. 271. sz. 2–3.) *Műhely* 23 (2–3): 9–10.
- Eco, Umberto. 2008. *A rózsza neve*. Ford. Barna Imre. Budapest: Európa Kiadó.
- Fodor József Péter. 2016. *Könyvek: a szellemi szabadság emlékhelyei. Tények és fikciók Márai Sándor Erősítő című regényében*. Elhangzott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szervezésében 2016. november 25-én a Párbeszéd Házában rendezett Történelmi regény és történetírás című konferencián. Megjelenés alatt.
- Fodor József Péter. 2017. Márai Sándor – Erősítő: Istenről való beszéd a második világháború után. In *Nyom-követés 2., Tanulmánykötet*, szerk. Domokos Gyöngyi, Káli Anita, Major Ágnes, Szabó P. Katalin. 9–22. Budapest–Újvidék: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály.
- Fried István. 2007. *Író esőköpenyben, Márai Sándor pályaképe*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Furkó Zoltán 1990. *Márai Sándor üzenete*. Budapest: Püski Kiadó Kft.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1979. *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Ford. Szemere Samu. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1983. *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázлата*. Ford. Szemere Samu. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kierkegaard, Søren. 2004. *Egy még élő ember írásaiból. Az irónia fogalmáról.* Ford. Miszoglád Gábor, Soós Anita. Pécs: Jelenkor.
- Kosztolányi Dezső. 1930. Lenni vagy nem lenni. *Nyugat* (4): 258.
- Kundera, Milan. 2008. *A regény művészete.* Ford. Réz Pál. Budapest: Európa Kiadó.
- Lőrinczy Huba. 1993. „...személyiségnek lenni a legtöbb...”: *Márai tanulmányok.* Szombathely: Savaria University Press.
- Lőrinczy Huba. 2003. Az inkvizitor és az eretnek, Márai Sándor: erősítő. *Forrás* (11): 59–76.
- Lőrinczy Huba. 2005. *Az emigráció jegyében: értekezések Márai Sándorról.* Szombathely: Savaria University Press.
- Márai Sándor. 1988. *A Garrenek műve.* Toronto: Stephen Vorosvary-Weller.
- Márai Sándor. 1933. Messiás a Sportpalastban. *Újság*, jan. 29.
- Márai Sándor 1971. *Márai Sándor levele Simányi Tibornak. Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989.* Budapest: Helikon Kiadó. 2003.
- Márai Sándor 1974. *Márai Sándor levele Simányi Tibornak. Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989.* Budapest: Helikon Kiadó. 2003.
- Márai Sándor. 1996. Keresztkérdés. *Vigilia* 61 (10): 771–781.
- Márai Sándor. 2006a. *Föld, föld!...* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2006b. *A teljes napló 1943–1944.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2007. *A teljes napló 1947.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2008a. *Erősítő.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2008b. *A teljes napló 1948.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2009a. *A teljes napló 1950–1951.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2009b. *A teljes napló 1952–1953.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2010. *A teljes napló 1954–1956.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2011. *A teljes napló 1957–1958.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2012a. *A teljes napló 1959–1960.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2012b. *A teljes napló 1961–1963.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2013. *A teljes napló 1964–1966.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2014. *A teljes napló 1967–1969.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2016. *A teljes napló 1974–1977.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Márai Sándor. 2017. *A teljes napló 1978–1981.* Budapest: Helikon Kiadó.
- Ogden, C. K. – Richards, I. A. 2004. A jelentés jelentése: összefoglalás. In *A jel tudománya, Szemiotika*, szerk. Horányi Özséb, Szépe György. Budapest: General Press.

- Olasz Sándor. 2004. Köznapi fikció és műfajpoétikai nyitottság: Márai Sándor történelmi regényei. *Tiszatáj* (6): 65–72.
- Rónay László. 1998. *Márai Sándor*. Budapest: Korona Kiadó.
- Rónay László. 2005. *Márai Sándor*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Rorty, Richard. 1994. *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Ford. Boros János, Csordás Gábor. Pécs: Jelenkor.
- Rózsa Huba szerk. 2013. *Biblia, Ószövetségi és újszövetségi Szentírás*. Ford. Gál Ferenc, Gál József, Gyürki László, Kosztolányi István, Rosta Ferenc, Szénási Sándor, Tarjányi Béla. Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Salamon István. 2003. *Egyszemélyes emigráció – Márai emlékek, töredékek*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Sík Sándor. 1935. A katolikus irodalom problémájához: Egyetemesség és forma. *Vigília* 1 (2): 9–30.
- Schlegel, August Wilhelm–Schlegel, Friedrich. 1980. *Válogatott esztétikai írások*. Ford. Bendl Júlia, Tandori Dezső. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szabolcsi Miklós. 1979. A jel változásai a mai nyugat-európai neoavantgarde-ban. In *Szemiotika és művészet*, szerk. J. J. Barabas. 57. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szávai János. 2008. *A kassai dóm – Közelítések Márai Sándorhoz*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály. 1991. *Márai Sándor*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szigeti Jenő. 2001. *Palackposta Márai Sándortól*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Szőnyi Zsuzsa. 1999. *A Triznya-kocsmá: Magyar sziget Rómában*. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Szőnyi Zsuzsa. 2000. *Vándor és idegen, Márai-levelek, emlékek*. Budapest: Kortárs Kiadó.

Márai Sándor életműve alapvetően két részre osztható: a Budapest ostroma előtt és az azután írott művekre. Az író saját bevallása szerint sem tudott a német megszállás után ugyanúgy írni, mint a két háború között. Az idős Márai a száműzetésben töltött évtizedek alatt könyvtárakban talált menedéket az ipari társadalom zsvaja elől, ahol, szinte minden tudományterület iránti kíváncsiságotól hajtva, rendkívül széleskörű, holisztikus olvasottságra tett szert. E rengeteg ismeret történelmen átívelő összefüggései, és a huszadik század aktuális társadalmi, politikai eseményeivel való összekapcsolása összetettebb, rétegzett, az olvasót gondolkodásra készítető, megdolgoztató, és számos irodalomtörténeti tény mozgósító művek írására inspirálták az írókat.

Kutatásom témája két, eddig irodalmi perifériára került kései, vallási témájú Márai-mű: az *Erősítő*, és a *Keresztkérdés*. Mindkettő esetében megpróbálok rávilágítani a múltban félreértéseket szült, és téves következtetésekre vezető, meg nem értett irónia alakzataira.

Kulcsszavak: vallás, ideológia, irónia

IRONY IN THE LATE WRITINGS OF SÁNDOR MÁRAI

Sándor Márai's oeuvre can be divided into two parts: the writings before the siege of Budapest and the post-war works. After the German occupation the writer himself did not know how to write in the same way as between the two wars. Over the decades of exile, the old Márai found shelter in libraries from an industrial mass society, where driven by the curiosity of almost every field of science, he gained a very wide holistic readership. The history of this wealth of knowledge and the connection of this to the current social and political events of the twentieth century inspired the writer to write compositions that are more complex and stratified, which can inspire the reader to think on numerous literary-historical facts.

The subject of my research is two late Márai-works that were on literary periphery: The *Intensifier* (*Erősítő*) and the *Crossquestion* (*Keresztkérdés*). With respect to both works, I intend to unveil the various shapes of the incomprehensible irony that led to erroneous conclusions and misinterpretations.

Keywords: religion, ideology, irony

Gajda Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, XVIII–XIX. századi Magyar Irodalom-
történeti Tanszék, Irodalomtudományi Doktori Iskola

Budapest

gajda.teleki@gmail.com

TELEKI MIHÁLY ALAKJA AUGUSTE DE GÉRANDO *LA TRANSYLVANIE ET SES HABITANTS* CÍMŰ MŰVÉBEN¹

Auguste de Gérardo (*1819 †1849) francia író-történész a *La Transylvanie et ses habitants* („Erdély és lakói”, mostantól: *Transylvanie*), című művében az erdélyi tájak és az itt lakó népcsoportok bemutatása mellett felvázolja az általa legérdekesebbnek tartott magyar történelmi személyiségek arcképét is. Legrészletesebben Hunyadi János alakját mutatja be, de viszonylag nagy terjedelmet szentel Martinuzzi György, Teleki Mihály vagy éppen Thököly Imre jellemrajzának is, tehát csupa olyan személyiségnek, akik egy adott, a magyarság számára kritikus, sorsfordító történelmi szituációban egy bizonyos politikai-stratégiai út képviselői, mi több, szimbólumai voltak. Az ő sorsukon keresztül próbálja a szerző koruk nagy dilemmáit és az ezekre adható válaszokat bemutatni.

Jelen tanulmány azt a célt tűzi maga elé, hogy a Teleki Mihályról szóló, 1845-ben hozzáférhető irodalom és az ő *Transylvanie*-ban olvasható reprezentációja összehasonlításával bemutassa a szerzői elfogultságok, családi kötődések és politikai prekoncepciók alakító-torzító hatását. A témaválasztást indokolja, hogy bár Auguste de Gérardo történészként – elvileg – a *sine ira et studio* alapján áll, valójában számos, egymással gyakran szöges ellentétben álló magánéleti és gondolkodástörténeti vonzódás befolyásolja értékítéleteit.

1 A tanulmány a Nyom-Követés 3. című irodalomtudományi műhely-konferencián elhangzott azonos című előadás szerkesztett változata. Az előadás elhangzott: Nyom-Követés 3., VMDOK – DOSZ ITO, Szabadka, Corvin Mátyás u. 9., 2017. november 11. A tanulmányban szereplő valamennyi latin–magyar és francia–magyar fordítás a tanulmány szerzőjének munkája.

Amikor Auguste de Gérando 1840 áprilisában feleségül veszi Teleki Emmát, végső soron házassági rokonságba kerül Teleki Mihállal: Emma ugyanis a néhai politikus szépunokája.² Auguste ettől a pillanattól kezdve egyrészt elindul az elmagyarosodás útján (magyarul tanul, Erdélybe költöznek stb.), másrészt őt, a liberális gondolkodású francia ifút a barátságok egyre sűrűsödő szálai kezdik a magyar arisztokráciához kötni.

Ez a magyar arisztokrácia, mint köztudott, az 1840-es években a társadalmi reformok kérdése mentén erősen megosztott. Auguste-öt Párizsban kialakult politikai gondolkodása egyértelműen a Wesselényi Miklós – Kemény Dénes – Teleki Domokos neve által fémjelzett erdélyi reformellenzék holdudvarába irányítja; családi viszonyai azonban, az a tény, hogy apósában, az ízig-vérig konzervatív Teleki (II.) Imre grófban egyfajta mentorra talált, továbbá hogy a Brunszvik-rokonság baráti kapcsolatot ápolt az elosztrákosodott, aulikus főnemességgel, a fiatal, jóképű, több nyelven beszélő de Gérandót is integrálta ennek a főnemességnek a kapcsolathálójába. Mindez a kettősség jól mutatja a de Gérando egyéniségében lévő rugalmasságot: vannak elvei és ezekhez ragaszkodik, ezekre építi történelmi és politikusi koncepcióit; nyitottsága folytán azonban személyes kapcsolatainak hálója sokkal kiterjedtebb, s csak részben van fedésben a politikai vonzalmai mentén kialakított kapcsolatrendszerével.

A de Gérando rendelkezésére álló, Teleki Mihályról szóló szakirodalom

Auguste de Gérando a *Transylvanie* megírására készülve több tucatnyi kötetet búvárolt át, melyek közül itt csak azon szerzők műveiről tesz említést, akik személyesen ismerték Teleki Mihályt, és akiknek művéből de Gérando – elvileg – Teleki Mihály tevékenységére vonatkozóan tájékozódhatott.

Szalárdi János

Szalárdi János (*1617/18 k. †1666; Szalárdi 1980, 17) *Siralmas magyar krónika* című, nagy lélegzetű műve az 1526–1662 közötti erdélyi történelmet tárgyalja. A mű 1662-ben készült el, de majd kétszáz évig kéziratban ma-

2 Teleki (II.) Mihály (†1690) és Veér Judit fia Teleki (III.) Mihály (†1720), akinek Toroczky Katától született fia Teleki (I.) Sámuel (†1783), akinek Eötvös Máriától született fia Teleki (I.) Imre (†1802), akinek Krausz Máriától született fia Teleki (II.) Imre (†1848). Az ő Brunszvik Karolintól született lánya volt Teleki Emma.

radt, s csak 1853-ban, tehát de Gérando halála után jelent meg nyomtatásban. (Kiadta Szalárdi János *síralmas magyar krónikája kilencz könyvei* címmel b. Kemény Zsigmond, Emichnél.)

Ennek ellenére Auguste de Gérando olvashatta, hiszen a hosszúfalvi könyvtár igen gazdag volt az Erdélyre vonatkozó kéziratos anyagban is.

Szalárdi és Teleki Mihály életének volt legalább két kapcsolódási pontja: elsőként Nagyvárad. Szalárdi a város török általi elfoglalása (1660. aug. 28.) előtti években a várost irányító tizenkét fős kurátori testület tagja volt (Szalárdi 1980, 25–26), s erős érzelmi szálak kötötték Váradhoz. Teleki Mihály apja, Teleki János Váradon volt lovashadnagy, az 1650-es évek végén azonban már nem élt. Telekiéknek Borosjenőn volt udvarházuk, a család ott lakott, Jenőt viszont a török 1658. szeptember 3-án elfoglalta, így Teleki Mihály az édesanyjával kénytelen volt kis, váradi házukba költözni (Szalárdi 1980, 480). Teleki Mihály és sógora, Stépán Ferenc váradi viselkedéséről Szalárdinak nincs túl jó véleménye: nem akarták magukat alávetni a városi előjáróknak, akik között maga Szalárdi is ott volt. „Szabados elvetemedettség”, „vadoskodás” volt rájuk jellemző (Szalárdi 1980, 480). Ráadásul Telekinek mint II. Rákóczi György hű emberének nagy része volt abban, hogy Várad elpártolt Barcsaitól, és ismét Rákóczi hűségére tért. Szalárdi szerint ez – a végzetes török ostrom előestéjén – tovább gyengítette a vár védelmi potenciálját (Szalárdi 1980, 509–510). Teleki Mihály végül azzal koronázta meg itteni tevékenységét, hogy Gyulai Ferenc várkapitánnyal és az egész váradi gyalogsággal együtt közvetlenül az ostrom előtt elhagyta Váradot, azzal az indokkal, hogy Ecsedre kell kísérniük II. Rákóczi György koporsóját (Szalárdi 1980, 558–559; Trócsányi 1972, 7). Ebből következik, hogy Teleki Mihályt – Szalárdi szerint – legalábbis részfelelősség terheli Várad elvesztéséért.

Négy évvel később Szalárdi és Teleki Mihály élete ismét összekapcsolódik: a történetíró pár hónapig családostul Teleki Mihály uzdiszentpéteri birtokán tartózkodik, szegénysége miatt voltaképpen Teleki kegyelemkenyerén él, de kapcsolatuk rendeződik. Azt azonban nem sikerült elérnie, hogy Teleki a rendelkezésére bocsássa a *Síralmas magyar krónika* kiadásához szükséges anyagiakat (Szalárdi 1980, 32, 38).

Cserei Mihály

Cserei Mihály (*1667/68 †1756) rendkívül olvasmányos *Históriája*, mely az író saját tapasztalatai és korabeli pletykák alapján mutatja be az 1661 és 1711 közötti ötven évet, szintén csak a Világos utáni múlt felé fordulás

időszakában, 1852-ben jelent meg először nyomtatásban. (Kiadta *Nagyajtai Cserei Mihály históriája* címmel Kazinczy Gábor, Pesten, Emichnél.) Addig csak kéziratban terjedt, de népszerűsége következtében így is legalább 300-400 példányban volt megtalálható Erdély-szerte (Bánkúti 1983, 30). A Teleki család körében nem lehetett a legnépszerűbb olvasmány, hiszen Cserei Erdély minden nyomorát Teleki Mihálynak rója fel.

Cserei János, Mihály apja, aki korábban Fogaras kapitánya volt, a Béli Pál-féle összeesküvés következtében börtönbe került (Cserei 1983, 8, 149.). Valószínűleg ártatlan volt, de Béli familiárisaként várható volt, hogy ez lesz a sorsa. Felesége és fia minden követ megmozgattak a kiszabadításáért, a fiú még azt is megtette, hogy 1685–86-ban Teleki Mihálynál vállalt szolgálatot, hátha tesz valamit Teleki az öreg Cserei kiszabadulása érdekében. Nem tudott vagy nem akart tenni, és Cserei János nyolc évig bilincsben maradt. Cserei Mihály mindezt Teleki számlájára írja. Ráadásul – Bethlen Miklós önéletírásából tudjuk – Teleki Mihály ebben az időszakban különösen ingerlékeny és zsarnokoskodó volt (Bethlen 1955, 1: 361–362, 365). Mindennek ellenére csak bűnös túlzásnak ítéelhetjük, ahogy Cserei Teleki Mihállal kapcsolatban fogalmaz:

[...] máig is fennállana az erdélyi dicsőséges fejedelemség, ha [...] az öreg Teleki Mihály Erdélyben soha be nem jöhetett, vagy ne is született volna. [...] Teleki Mihály Istennek büntető ostora volt Erdélyen [...] szükségesnek ítélem ab initio rerum [a dolgok kezdetétől fogva] rövideden lehozni mind Magyarország veszedelmeit, [...] mind Erdély végső romlását, [...] s úgy írni le osztán egymás után Teleki Mihály istentelen dolgait (Cserei 1983, 60, 61).

Ezek szerint Cserei egész műve nem más, mint Teleki Mihály gazemberségének demonstrálása. Cserei eleve szeret sarkosan fogalmazni, ha valakit jellemezni akar. A tacitusi elfogulatlanság csak az elméleti deklaráció szintjén található meg nála, valójában jellemzései rendkívül szubjektívek. Konzervatív, református, transzszilvanista. Sokszor emlegeti Teleki magyarországi eredetét is, ami Teleki nagyapjára igaz lehet, de a gyűlölt Teleki Mihály már ízig-vérig erdélyi nemes, élete minden rezdülése oda köti.

Ezek után nem csoda, hogy Auguste de Gérando egyszer sem hivatkozik Csereire, pedig lehetséges lett volna forrásként fölhasználni például akkor, amikor Görgényszentimre kapcsán arról ír, hogyan vitézkedett Rátoni János kuruc hadnagy a Rabutin-féle ostrom idején. Itt jó alkalom kínálko-

zott volna de Gérando számára a magyar katonai erényeket méltatni, a gögényszentimrei ostromról ugyanis Cserei igen részletes beszámolót közöl. De Gérando mégsem erre épít, hanem helyette Benkő József meglehetősen száraz és szűkszavú információit ismétli meg (Benkő 1999, 1: 300).

Bethlen János

Bethlen János (*1613 †1678) erdélyi kancellár, „Erdély Tacitusa” két, kiváló latinsággal megírt történelmi művet hagyott az utókorra, melyek nemcsak stílusuk, de részrehajlás nélküli történelemszemléletük alapján is kiemelkednek a kortárs alkotások közül. A *Rerum Transylvanicarum libri quattuor* (= *Commentarii de rebus Transsilvanicis*) 1629-től 1663-ig mutatja be Erdély történetét, folytatása, a *Historia rerum Transilvanicarum* az ezt követő tíz év annalese. Semmi akadályja sem volt, hogy Auguste de Gérando, aki kitűnően tudott latinul, olvassa és felhasználja ezeket, különösen az Apafi-kor megismeréséhez. Idézi is néhányszor, s közvetve is hat rá: a de Gérando által valóban nagymértékben fölhasznált Révérend-féle Bethlen Miklós-memoárnak Bethlen János művei a fő forrásai.

Bethlen János történelmi műve 1673-mal lezárul, mielőtt a Bánfi Dénes és a Béli Pál-féle összeesküvések leleplezése nyomán Teleki Mihály az ügyes familiáris szintjéről az Erdélyt szinte fejedelmi hatalommal irányító oligarcha szintjére emelkednék. Bethlen tehát csak a viszonylag fiatal Telekit mutatja be, s műve annyira a nagy politikai összefüggésekre, gyakran a külpolitikai viszonylatokra koncentrál, hogy Teleki Mihályra nem pazarol túl sok szót. Telekivel szemben általában a rideg tárgyilagosság hangján szól, ami nem is csoda: már érzi Telekiben a fiatalabb, energikusabb hatalomtechnikust, aki többször kerül szembe a Bethlen János – Bethlen Miklós-féle politikai vonallal; ugyanakkor Bethlen pont komoly történetírói szerepe miatt elfogulatlanul igyekszik bemutatni Telekit, még ha neki személy szerint nem is szimpatikus az illető. Elismeri róla, hogy ügyes familiáris, mert „cubicularius [...] Michael Teleki iuvenis versutissimi ingenii”, vagyis „[...] a kamarás [...] Teleki Mihály igen fortélyos észjárású” (– ford. G. P.; Bethlen 1779, 1: 66). Ugyanakkor azt sem hagyja szó nélkül, hogy Váradot mintegy cserbenhagyta az 1660-as ostrom idején, hiszen „Franciscus Gyulaius eiusdem arcis vicecapitaneus, Michael Teleki [...] Etsedium exanime principis Racocii corpus comitati imminentibus se exemere periculis”, azaz „Gyulai Ferenc, ugyanennek a várnak [ti. Váradnak] a vicekapitánya és Teleki Mihály Rákóczi fejedelem holttestét

Ecsedre kísérték kivonták magukat a veszélyből” (– ford. G. P.; Bethlen 1779–80, 2: 14). Miután behatóan foglalkozik a Teleki s a császár idős diplomatája, Johann Rottal közötti tárgyalásokkal, azzal a végső konklúzióval zárja Telekivel kapcsolatos megjegyzéseit, hogy tevékenységének mérlege inkább pozitív. Ezt támasztja alá, hogy „nec deerant [...] bonique patriae cives, qui exitio Telekii non inhiabant, minimeque optabant”, magyarul „a haza kiválóbb polgárai többnyire nem örültek Teleki halálának, s a legkevésbé sem kívánták azt” (– ford. G. P.; Bethlen 1782–83, 2: 293).

Bethlen Miklós

Bethlen Miklós tíz-tizenkét évvel fiatalabb Telekinél, s bár a származás előnye – hiszen apja évtizedekig Erdély kancellárja – az ő oldalán van, kezdetben mégis némi respektussal tekint a nála sokkal erősebb politikusi vénával rendelkező Telekire. Állítólag örök barátságot fogadtak egymásnak (Bethlen 1955, 1: 244), s Teleki ennek megfelelően bánt Bethlennel. Jó példa erre az az 1661 májusában történt eset, amikor Somkeréknél az úszni nem tudó Bethlen lovastól esett a megáradt patakba, de Teleki nem hagyta magára, legalább tanáccsal segítette (Bethlen 1955, 1: 177). Máskor arra látunk példát, hogy Teleki nem fogad el értékes ajándékot Bethlentől, illetve mindennek tisztességesen megadja az árát (Bethlen 1955, 1: 203, 285–86). Teleki ráadásul felettébb udvarias is a fiatal Bethlen Miklóssal szemben, még ha – az öreg, önéletíró Bethlen szerint – mindezt számításból tette is. Teleki óvó tekintetét Bethlen Miklós minden politikai ellentét dacára magán érezheti, még a Béli-féle mozgalommal kapcsolatos letartóztatások idején is. Egyes vélemények szerint Apafi legszívesebben kivégeztette volna, s ettől csak Bornemissa Anna és Teleki Mihály közbenjárása mentette meg: „Szabadulásom után mindjárt húsvét napjára [1677. április] menék Szent-Péterre Teleki Mihályhoz, hogy jóakarátját megköszönjem, amint hogy bizony meg is érdemelte, mert ő oltalmazott, szabadított” (Bethlen 1955, 1: 285). Teleki és Bethlen elhidegülése az 1670-es évek legvégén következik be, s mintegy hatnyolc évig tart. De nem volt ez olyan ádáz ellenségeskedés, hogy Bethlent megakadályozta volna abban, hogy első felesége halála után ne Teleki nevelt lányát, Rhédey Júliát vegye feleségül. Teleki maga rendezi a – friss gyász miatt szerény – lakodalmat 1686. február 7-én (Bethlen 1955, 1: 338–339).

Teleki 1685. április 14-én megköti Antidius Dunod-val a kercsesórai szerződést (vö. Szilágyi 1895). Ekkor ő az erdélyi–Habsburg közeledés fő aktora. De nem sokkal később Teleki álláspontja megkeményedik,

elutasítóbbá válik a császáriakkal szemben, (pl. sokat akadékoskodik az erdélyi várakba telepítendő német katonák miatt), s ettől kezdve Bethlen Miklós veszi át a Béccsel folytatott tárgyalások irányítását. Ily módon tehát – mutatis mutandis – Bethlen Teleki politikai örökösének tekinthető.

Végül élete alkonyán Bethlen Miklós így összegzi a jóban-rosszban megismert Teleki Mihályról alkotott véleményét:

Nékem ugyan bizony, és amint az utána lett dolgok bizonyították, az országnak is jobb lett volna élete, mint halála, mert már a császártól resolutus gubernátor [kijelölt kormányzó] volt, és noha mint ember sok fogyatkozásokkal volt, de bizony sok szép virtusok, Isten házához való buzgóság, liberalitas, magnifica generositas [bőkezűség és nemeslelkűség], elme és indefessa activitas [fáradhatatlan tetterő], candor [jámborság] voltak benne (Bethlen 1955, 1: 400).

Bethlen Miklós volt az a visszaemlékező, aki a legtöbb közvetlen tapasztalat birtokában tudta bemutatni Teleki Mihályt. Ráadásul intelligens, világot látott ember, s véleménye sokkal cizelláltabb, mint a szintén közvetlen ismerős, de erősen elfogult Cserei Mihályé. Közös vonásuk azonban, hogy mindkettejük műve csak magyar nyelven és kéziratban lehetett meg a hosszúfalvi könyvtárban, így feltételezhető, hogy de Gérandó csak részleteket olvasott Bethlen önéletírásából, Cserei művéből pedig talán semmit.

Révérend abbé

Dominique Révérend abbé (*1648 †1734) az 1677–1680 közötti négy évet töltötte Erdélyben. Küldetésének hátterében az állt, hogy XIV. Lajos kelet felől is megpróbálta gyengíteni a Habsburg Birodalmat: a magyarországi elégedetlenség mozgalmát akarta mobilizálni, és ennek hátországaént csakis Erdély jöhetett szóba. A francia–erdélyi szövetség csúcspontját az 1677. május 27-én aláírt varsói szerződés jelentette, melynek értelmében Apafi és az elégedetlenség közös, mintegy tizenötezer fős sereget állítanak föl, melyhez csatlakozik egy francia pénzen fogadott, Lengyelországban toborzott ötezer fős kontingens is. Ennek a seregnek lenne feladata a Habsburg erők egy részének lekötése Magyarországon. A fővezérletet Teleki Mihály látná el (Trócsányi 1972, 187).

Ennek az egész diplomáciai-katonai akciónak a francia Béthune márki, Sobieski sógora volt a felelőse. Béthune rezidensként saját titkárát, a fiatal, gyors észjárású Révérend abbét küldte Erdélybe, akinek a vállalkozás diplomáciai vonalát kellett kézben tartania. Révérend hamar kiismerte magát az erdélyi arisztokrácia világában, mondhatni barátságot kötött Apafi fejedelemmel, a franciául jól beszélő Bethlen Miklóssal, de nagyon szoros munkakapcsolatban volt Teleki Mihállyal is.

Évtizedekkel később Révérend – *Mémoires historiques du comte Bethlem-Niklos* [...] címmel – egy *nouvelle historique* műfajú regényben írta meg erdélyi emlékeit.³ A mű nem sokkal Révérend halála után jelent meg (először 1736-ban, majd '39-ben), s Auguste de Gérando számára alapműnek számít az Apafi-kor politikai viszonyainak megismerésében.

Révérend abbé könyve témánk szempontjából azért különlegesen fontos, mert bár ismeri az erdélyi arisztokráciának Teleki Mihályról kialakított véleményét, ő mégis kívülállóként fogalmazza meg, hogy milyenek is látja Apafi „főminiszterét”. Révérend számára Teleki tárgyalópartner, házigazda, félig-meddig mentor az erdélyi érzékenységek útvesztőjében; és nem vetélytárs, politikai ellenfél vagy szövetséges, mint nemestársai szemében. Ezért tud Révérend a fentiekhez képest talán objektívabb képet alkotni Telekiről. Révérend először röviden bemutatja az olvasónak Teleki Mihályt:

Ő [ti. Apafi] Teleki Mihályt választotta postamesterének. Teleki Nagyvárad környékéről származó nemes volt, s ugyanez volt a hivatala az utolsó Rákóczi [ti. II. Rákóczi György] mellett is. Rendkívül gyors észjárású ember volt, s nem hiányzott belőle a nagyravágyás sem; ugyanakkor természettől fogva annyira viszolygott a bortól, hogy erre a feladatkörre – ami ugyanaz, mint más országokban az államtitkári beosztás – nála alkalmasabb személyt nem lehetett választani (ford. G. P., Révérend 1739, 254).⁴

3 A mű szerzőségéről bővebben: Köpeczi 1984.

4 „Il [sc. Apafi] avoit aussi choisi pour son Maitre des Postes Michel Téléki, qui étoit un Gentilhomme des environs du grand Varadin, & qui étoit attaché en la même qualité au dernier Prince Rakoczzy. C'étoit un homme d'une vivacité extraordinaire, & qui ne manquoit pas d'ambition; mais il avoit par inclination une si grande horreur pour le vin, que pour son Emploi, qui est le même que celui de Secrétaire d'État dans les autres Royaumes, on ne pouvoit faire choix de personne qui eût plus de dispositions à s'en bien acquitter” (Révérend 1739, 254).

Ha egyetlen jelzővel kell bemutatni Teleki szellemi képességeit, Bethlen János *iuvenis versutissimi ingenii*-nek (lat. „rafinált észjárású ifjú” – ford. G. P., Bethlen 1779, 66), később *perspicacis ingenii vir*-nek (lat. „éles elméjű férfi” – ford. G. P. Bethlen 1782–83, 107) nevezi; Révérend – mint láttuk – a *d'une vivacité extraordinaire* (fr. „rendkívül eleven” – ford. G. P.) kifejezést használja.

Később egyfajta informális politikai szövetség jön létre Teleki és Révérend között:

Ugyanabban a szerződésben [ti. a varsói szerződésben], melyet Béthune márki az erdélyi fejedelem követével [ti. Macskási Boldizsárral] és az elégületlenek küldötteivel kötött, rögzítették, hogy Teleki első miniszter lesz a lengyel–erdélyi–elégületlen egyesült csapatok fővezére. Kétségtelen, hogy legszívesebben nem neki adták volna ezt a tisztséget, hiszen hadvezéri képességeiről egyáltalán nem voltak meggyőződve; de mivel Erdélyben minden kezdeményezést csak rajta keresztül lehetett sikerre vinni, ezért őt – a tábornoki cím révén nyerhető anyagi előnyök reménye által – mindenképpen meg kellett nyerni az ügynök. Ugyanis igencsak fontos volt számára az anyagi szempont, bár a tábornoki rangból adódó tiszteletet sem vette meg. Bárhogy is történt a dolog, ez a két ok arra készítette őt, hogy támogassa a fejedelem előtt Révérend abbé kezdeményezéseit – bár a fejedelem amúgy sem zárkózott el az abbé kérései elől –, továbbá hogy teljes mértékben elfogadja az abbé által képviselt nézeteket (ford. G. P., Révérend 1739, 298–299).⁵

Ez az idézet Teleki személyiségének több sajátosságára is fényt vet. Egyrészt Telekiről elterjedt a kortársak között, hogy tehetségtelen hadvezér, s

5 „Dans ce même Traité que le Marquis de Béthune avoit fait avec l'Ambassadeur du Prince de Transsilvanie & les Envoyés des Mécontents, il étoit stipulé que le premier Ministre Téliky seroit déclaré Généralissime des Armées, tant des Polonois que des Transsilvains, & des Hongrois Mécontents. Il est vrai qu'on se feroit volontiers dispensé de lui donner cette qualité, n'étant pas infiniment prévenu de sa grande capacité pour la guerre : mais comme rien n'avoit pu réussir en Transsilvanie que par son canal, il fallut le gagner absolument, par l'espérance des gros appointemens que lui pouvoit procurer le titre de Généralissime. Ce n'étoit pas la moindre chose à laquelle il fût sensible, outre l'honneur qui lui en pouvoit revenir, s'il s'acquittoit bien d'un emploi si honorable. Quoi qu'il en fût, ces deux raisons le déterminèrent à seconder la facilité que l'Abbé Révérend trouvoit dans le Prince de Transsilvanie, & à entrer dans toutes les vues qu'il avoit soin de lui inspirer” (Révérend 1739, 298–299).

ennek híre Révérend-hoz is eljutott. Másrészt szerette a pénzt és egyéb előnyöket; végül nagy befolyással volt Apafira. Révérend szinte gyermeki- en örült, hogy Telekit – említett motivációit fölismerve és fölhasználva – a maga (ill. a francia politika) oldalára tudta állítani.

Amikor pedig a nijmegeni békét követően a francia pénzből toborzott csapatok elhagyják Magyarországot, s a kivonuló Boham tábornokot a magyar parasztok kifosztják, Révérend ismét csak Telekihez fordul segítségért, s Teleki a lehető leggyorsabban intézkedik is. Ezt követően összegzi így Révérend a Telekihez fűződő viszonyát: „Ce Ministre [sc. Teleki] lui donna dans cette conjoncture un témoignage essentiel de son amitié, que cet Abbé avoit ménagée en toute occasion avec tant de prudence”, vagyis „A miniszter [ti. Teleki] most is jelét adta mély barátságának, amivel az abbé eddig is minden alkalommal nagyon körültekintően élt” (– ford. G. P., Révérend 1739, 336).

Az eddig felsorolt szerzők közül Révérend volt az, akinek művéből Auguste de Gérando igazolhatóan a legtöbbet merített. Nem állítom, hogy a Teleki Mihályról alkotott képét kizárólag Révérend alakította, de annyi bizonyos, hogy de Gérando Teleki-képe nem mond ellent Révérend Teleki-portréjának.

Mit ír de Gérando Teleki Mihályról?

Auguste de Gérando a *Transylvanie*-ban több ízben visszatér Teleki Mihály tevékenységének bemutatására és értékelésére.

A mű szerkezeti sajátossága, hogy egyes fejezetei a történelmi kronológiát követik, mások viszont a földrajzilag egy régióhoz tartozó történelmi emlékhelyek kapcsán idézik meg az ott lezajlott eseményeket – a kronológiától függetlenül. Ez a magyarázata annak, hogy az Erdély történelmét átfogóan ismertető 5. fejezet és a Brassó környéki településeket, köztük Zernyestet bemutató 21. fejezet foglalkozik legrészletesebben Teleki Mihállal.

Ami Teleki Mihály szellemi tulajdonságait illeti, Bethlen Jánoshoz és Révérend-hoz hasonlóan de Gérando is megfogalmazza sommás véleményét: „il se fit remarquer par son patriotisme et la sûreté de son jugement”, azaz „hazaszeretetével és biztos ítélőképességével tűnt ki” (– ford. G. P., De Gérando 1845, 1: 125). Továbbá: „La gloire de Teleki fut d'étouffer ses propres antipathies”, vagyis „Teleki dicsősége abban rejlett, hogy el tudta fojtani magában az ellenszenvet” (– ford. G. P., De Gérando 1845, 1: 126).

Ehhez azt a megjegyzést fűzhetjük, hogy Teleki ítélőképességét és politikusi tehetségét nem vonta kétségbe senki, de Gérando pedig azért emelte ki, mert részben erre hivatkozva tudja majd jó döntésnek minősíteni a kercesórai szerződés aláírását. A hazaszeretetről viszont a kortársak nem tesznek említést, legfeljebb azt jegyzik meg, hogy Teleki tevékenysége – mintegy melleleg – többnyire a haza, Erdély számára is hasznos, bár elsősorban önmaga és családja számára az. A patriotizmus projektálásával de Gérandóban a romantika korának liberális értelmiségije szólal meg. Telekitől és kortársaitól mi sem állt távolabb, mint az a magyarságért felelősséget vállaló nagylelkűség, ami Széchenyi és Wesselényi korában már nem ritkaság. A Teleki-kortársak Erdélyt inkább egyéni érdekérvényesítésük keretének tekintették, s legfeljebb a vallásfelekezethez fűzte jobbjaikat némi altruizmus.⁶

Teleki Mihály politikai pályájának legmaradandóbb, s de Gérando korában is aktuális tette Erdélynek, a Porta vazallusának óvatos átjatszása Habsburg fennhatóság alá. Ez persze nem volt meglepő lépés, hiszen az Erdélyi Fejedelemség egész történetét végigkíséri a két nagyhatalom közti hintapolitika; sőt, de Gérando szerint a folyamat sorsszerű volt: a mindenkori germán hatalom már a honfoglalás óta feni a fogát a Kárpát-medencére, s a Magyar Királyság Mohács utáni elgyengülését követően már csak az volt a kérdés, hogy mikor gyengül el a török is annyira, hogy ne tudja megakadályozni a régi germán étvágy kielégülését (De Gérando 1845, 1: 1, 107 et passim). Teleki merészsége legfeljebb az időzítésben van, hiszen – mint fentebb említettük – a török még nem volt legyőzve, bármikor visszajöhetett, mint ahogy 1690 augusztusában Thököly vezetésével vissza is tért.

De Gérando párhuzamot vél felfedezni Teleki Mihály és Martinuzzi György tevékenysége között: a politikai éleslátás, a súlypontáthelyezés a Habsburg oldalra, továbbá a gyengekezű uralkodóhoz (Martinuzzinál Szapolyai Jánoshoz és János Zsigmondhoz, Telekinél Apafihoz) fűződő viszony egyaránt a párhuzamot erősítik. Ráadásul mindketten erőszakos halállal haltak meg. Teleki politikájának eredménye azonban tartósnak bizonyult:

Martinuzzi mindaddig nyíltan szemben állt a császáriakkal, amíg élt benne a remény, hogy meg tudja őrizni a magyar koronát a fiatal János Zsigmond fejedelem számára. De amikor látta, hogy – a

6 Bethlen János például Zsófia leánya halála következtében a neki szánt ezer arany örökséget a székelyudvarhelyi református kollégiumnak adományozta (Bethlen 1955, 1: 228, 231).

törökök hibája miatt – az osztrák uralom megerősödik a királyság területén, a Porta pedig kiterjeszti uralmát Erdély fölé, Martinuzzi Ferdinándhoz kezdett közeledni. Megértette, hogy mindkét hatalom meg akarja kaparintani magának Erdélyt, s így a fejedelemség előbb-utóbb valamelyiknek az alattvalója lesz. Keresztényként inkább akart Ausztriának engedelmessé válni, mint a szultánnak. Ezt az elképzelést aztán kedvezőbb körülmények között egy másik nagy formátumú miniszter, Teleki Mihály váltotta valóra (ford. G. P., De Gérando 1845, 1: 113).⁷

De Gérando a kercsesórai szerződés aláírását szükségszerű és abban a politikai helyzetben optimális lépésnek nevezi, még akkor is, ha a császári csapatok elszállásolása, a porció, a helyi atrocitások és a kivetett horribilis adó jóval nagyobb terhet jelentett is egy ideig Erdély számára, mint a török fennhatóság nyugodtabb évtizedei. (Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt Erdély lefizette a töröknek a sóbányák jövedelméből kényelmesen fedezhető évi negyvenezer tallér adót, de ezen kívül, a mindennapi életben a lakosság nemigen érzékelte, hogy az ország török függésben él.) Ugyanakkor úgy gondolja, hogy a Habsburg Birodalom kötelékében mégiscsak egy európai, keresztény államalakulat részévé vált Erdély; s önálló országgyűlése révén a belpolitikai önrendelkezésnek legalább a látszatát megőrizte, tehát nem került az örökös tartományok sorsára. (Ne feledjük, hogy bármilyen rossz határfokkal működik is, de a reformellenzék mégiscsak a pozsonyi és a kolozsvári diétán hozott törvények által tud némi javítani az ország sorsán!) Ha viszont Erdély a Török Birodalomban marad, akkor a román vazallusállamok sorsára jut, (ráadásul egy itt nem említett, új veszélynek is jobban ki lenne téve: a pánszláv terjeszkedésnek):

[...] el kell ismerni, hogy ügyessége révén hazája számára a legjobb kapitulációs feltételeket tudta elérni. Ha ő nincs, a következő két lehetőség egyike valósult volna meg: vagy visszafoglalta volna Auszt-

7 „Tant que Martinuzzi eut l'espoir de conserver au jeune prince Jean Sigismond la couronne de Hongrie, il se déclara l'ennemi des Impériaux. Mais lorsqu'il vit la domination autrichienne s'affermir dans ce royaume par la faute des Turcs, et la Porte étendre son autorité sur la Transylvanie, il se rapprocha de Ferdinand. Il comprit que la principauté appartiendrait tôt ou tard à l'une des deux puissances qui se la disputaient, et en sa qualité de chrétien, il aimait mieux obéir à l'Autriche qu'au sultan. C'était là l'idée que, dans un temps plus favorable, devait mettre à l'exécution un autre grand ministre, Michel Teleki” (De Gérando 1845, 1: 113).

ria a törököktől Erdélyt; vagy Erdély megmaradt volna a mai napig a Porta névleges fennhatósága alatt. Az első esetben úgy kezelték volna, mint valami meghódított tartományt, s nem lettek volna tekintettel önálló intézményeire; a második esetben ma is olyan helyzetben lenne, mint a dunai tartományok (ford. G. P., De Gérando 1845, 1: 126).⁸

A *Transylvanie* második, némileg bővített kiadásában egy harmadik érvet is említ a Habsburg Birodalomba tagozódás mellett: amióta ez megtörtént, nagyobb a belső béke, mint korábban bármikor: „D’ailleurs une administration forte pouvait seule mettre un terme aux rivalités des magnats, à ces éternelle divisions qui ensanglantait le pays”, vagyis „Egyébként a nagybirtokosok rivalizálásának, mely annyiszor vérbe borította az országot, kizárólag egy erős, központosított államvezetés tudott gátat vetni” (– ford. G. P., De Gérando 1850, 1: 129–130). S ezt a relatíve jó helyzetet Erdély elsősorban Teleki Mihálynak köszönheti – valamint a de Gérando által szintén nagyra értékelt Bethlen Miklósnak.

Teleki Mihály kortársai természetesen nem láthattak ilyen távlatosan. Elrémisztette őket a megszálló császári csapatok viselkedése, látták az önálló fejedelemség megsemmisülését; s közben egyesek hihetetlen meggazdagodását: Teleki után például Apor Istvánét, Bánfi Györgyét. De Gérando mint mindenre, Teleki Mihály népszerűtlenségére is racionális magyarázatot keres. Részben a magyarokra történelmi távlatokban jellemző osztrákgyűlöletet teszi felelőssé: „Les Hongrois ne lui en ont pas su bon gré, parce que le gouvernement autrichien n’a jamais été populaire”, azaz „A magyarok ezt persze nem köszönték meg neki, hiszen az osztrák kormányzat sosem volt népszerű” (– ford. G. P., De Gérando 1845, 1: 126); részben az örök emberi irigységet: „La puissance qui échut à ce ministre lui suscita des envieux, dans ce pays, où les grands étaient toujours acharnés les uns contre les autres, et les calomnies lui ont survécu”, mert „Persze nincsen hatalom irigység nélkül, különösen egy olyan országban, ahol a hatalmasok folyton egymás ellen acsarkodtak; s a rágalmak túléltek a rágalmazottat” (– ford. G. P., De Gérando 1845, 1: 126).

8 „[...] il faut reconnaître qu’il eut l’habileté d’obtenir pour son pays la meilleure des capitulations. Sans lui il serait arrivé de deux choses l’une : ou la Transylvanie aurait été reprise aux Turcs par l’Autriche, ou elle serait restée jusqu’à ce jour nominalement soumise à la Porte. Dans le premier cas, on l’eût traitée en province conquise, sans respect pour ses institutions libérales ; dans la seconde hypothèse, elle aurait aujourd’hui le sort des provinces danubiennes” (De Gérando 1845, 1: 126).

Összegzés

Összegzésként megállapíthatom, hogy Auguste de Gérardónak sikerült egy kollektív érdekek mentén, racionálisan cselekvő Teleki Mihály-képet fölvázolnia, olyat, mely nem mond ellent a korban ismert tényeknek, s ugyanakkor kellőképpen tapintatos, hisz a szerző nemrég nősült be abba a Teleki családba, mely vagyonát, rangját és befolyását egyaránt a kétes hírben álló néhai politikusnak köszönhette.

Irodalomjegyzék

- Bánkúti Imre. 1983. Cserei Mihály élete és Históriaja. In *Cserei Mihály. Erdély históriája (1661–1711)*, szerk. Bánkúti Imre, Katona Tamás. 5–44. Budapest: Európa.
- Bethlen János. 1779–1780. [*Ioannis com. de Betlen*] *Commentarii de rebus Transsilvanicis proximis ab obitu Gabrielis Betlenii triginta quattuor annis gestis. 1–2.* Viennae: Kurzböck.
- Bethlen János. 1782–83. *Historia rerum Transilvanicarum ab a. MDCLXII. ad a. MDCLXXIII. producta, et concinnata auctore Ioanne Bethlenio* [...] kiad. Alexius Horányi [Horányi Elek], Viennae: Kurzbeck.
- Bethlen Miklós. 1955. *Önéletírása. 1–2.*, szerk. V. Windisch Éva. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Benkő József. 1999. *Transsilvania specialis. 1–2.* Ford., bev. és jegyz. Szabó György. Bukarest – Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó.
- Cserei Mihály. 1983. *Erdély históriája [1661–1711]*. Szerk. Bánkúti Imre, Katona Tamás. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- De Gérardo, Auguste. 1845. *La Transylvanie et ses habitants. 1–2.* Paris: Comptoir des imprimeurs-unis.
- De Gérardo, Auguste. 1850. *La Transylvanie et ses habitants. 1–2.* Paris: Comptoir des imprimeurs-unis.
- Köpeczi Béla. 1984. Bethlen Miklós francia emlékiratai. In *Dominique Révérend. Bethlen Miklós emlékiratai*, szerk. Steinert Ágota. 222–240. Budapest: Helikon.
- Szilágyi Sándor szerk. 1895. *Monumenta Hungariae Historica. III. osztály: Országgyűlési emlékek. Erdélyi országgyűlési emlékek. XVIII.* 329–331. Budapest: M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala.
- Révérend, Dominique. 1739. *Mémoires historiques du comte Betlem Niklos. In Histoire des Révolutions de Hongrie. Tome sixième.* A La Haye:

Neaulme. 94–380.

Szalárdy János. 1980. *Siralmas magyar krónikája*. S. a. r. Szakály Ferenc.
Budapest: Magyar Helikon.

Trócsányi Zsolt. 1972. *Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*.
Budapest: Akadémiai Kiadó.

TELEKI MIHÁLY ALAKJA AUGUSTE DE GÉRANDO LA TRANSYLVANIE ET
SES HABITANTS CÍMŰ MŰVÉBEN

A gróf Teleki család igen jelentős szerepet töltött be Erdély és Magyarország életében az elmúlt háromszázötven évben, tagjai elsősorban a politika és a tudomány szervezés terén alkottak maradandót. A család emelkedése Teleki Mihálylyal (*1630/34 †1690), Apafi Mihály erdélyi fejedelem tanácsadójával kezdődik. Teleki Mihály a legnehezebb politikai szituációkból és véres leszámolásokról is győztesen került ki, miközben vagyonát több mint ötvenszeresére növelte, német birodalmi grófságot kapott, s tizenhárom gyereke révén a Teleki családnak genealógiai értelemben is mintegy őse lett. Tevékenységét a kortársak gyűlölettel vegyes irigységgel figyelték. Tanulmányomban azt igyekszem feltárni, hogy a kortárs emlékiratírók (pl. Bethlen János és Miklós, Cserei Mihály, Révérend abbé) Teleki Mihályról szóló visszaemlékezései hogyan szelídülnek meg, s a néhai politikus kétes erkölcsiségű tettei hogyan nyernek igazolást Auguste de Gérardo La Transylvanie et ses habitans (1845) című művében. De Gérardo, a fiatal francia történész ugyanis 1840-ben feleségül vette Teleki Emma grófnőt, így családi helyzete ebben az esetben történelmi forrásai áértelmezésére kényszerítik – miközben igyekszik megfelelni a sine ira et studio elvének.

Kulcsszavak: Teleki Mihály, Apafi Mihály, Erdély az 1660–1690 közötti években, Auguste de Gérardo

THE FIGURE OF MIHÁLY TELEKI IN *THE TRAVELOGUE TRANSYLVANIA
AND ITS INHABITANTS (LA TRANSYLVANIE ET SES HABITANTS)*
BY AUGUSTE DE GÉRANDO

The Count Teleki family de Szék played an important role in the life of Transylvania and Hungary in the past three hundred and fifty years; its members have left a lasting legacy primarily in politics and organisation of science and education. The rise of the family began with Mihály Teleki (*1630/34 †1690), who was the advisor of the Prince of Transylvania. Meeting the most difficult political situations and bloody battles, Mihály Teleki came out victorious while increasing his assets more than fifty-fold and receiving a German imperial countship; due to his thirteen children he became the genealogical ancestor of the Teleki family. His activity was observed by his contemporaries being full of hatred mixed with envy. My study explores how the recollections written by contemporary memoir writers (e.g.: János and Miklós Bethlen, Mihály Cserei, abbey Révérend) were softened later, and how the late politician's dubious deeds were justified by Auguste de Gérardo in his work *La Transylvanie et ses habitans* (1845). De Gérardo, the young French historian married Countess Emma Teleki in 1840, thus he was forced by his family situation to reinterpret his historical sources – while he tried to respond to the principle of sine ira et studio.

Keywords: Mihály Teleki, Mihály Apafi, Transylvania from 1660s to 1690s, Auguste de Gérardo

GARACZI Zoltán

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Szeged
garaczizoltan@gmail.com

A LÁGY ESŐ ADAPTÁCIÓJA¹

Nagy Dénes *Lágy eső*² című kisjátékfilmje 2013-ban debütált bekerülve a cannes-i filmfesztivállal párhuzamosan zajló Rendezők Kéthete programsorozat szekciójába. A film Tar Sándor azonos című novellája alapján készült. Tanulmányom célja megfigyelni a két alkotás egymáshoz való viszonyát, különösen a karakterek és a tér megkonstruálásának szempontjait figyelembe véve. Bár a vizsgálat során az irodalmi és a filmes narratíva közötti eltérésekre fókuszálok, azt nem az irodalmihoz történő lojalitás polémiáján keresztül teszem, hiszen „soha nem a szöveg maga, hanem az interpretáció adaptálódik” (Pethő 2003, 104) – ahogyan ezt Pethő Ágnes is megjegyzi. Úgy vélem a különbségek komparatív ütköztetése sokkal izgalmasabb és termékenyebb értelmezési lehetőséget biztosít, mint kizárólag a hasonlóságok és egyezések kiemelése és párhuzamba állítása a két narratíva között.

Végző céloim az értelmezési lehetőségek által közelebb kerülni ahhoz a Balázs Béla által csontvázként metaforizált (Balázs 1984, 33) harmadik „szöveghez”, amely a szöveg narratíva cselekmény váza, és amelyre egészen új „hús és bőr kerül” a megfilmesítés során. Ha ezt a metaforát relevánsnak fogadjuk el mondja Dragon Zoltán, „akkor azt mondhatjuk, hogy ez a harmadik „szöveg” tulajdonképpen egy szövegközi (intertextuális) tér pillanatnyi állapota, amely mind az irodalmi, mind pedig a filmes szövegek koherenciáját biztosítja” (Dragon 2003).

1 A tanulmány a Nyom-Követés 3. című irodalomtudományi műhely-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. Az előadás elhangzott: Nyom-Követés 3., VMDOK – DOSZ ITO, Szabadka, Corvin Mátyás u. 9., 2017. november 11.

2 A film az alábbi linken megtekinthető: http://film.indavideo.hu/video/f_lagy_eso
(Utolsó letöltés: 2018. ápr. 16.)

Tar *Lágy eső* című novellája 2004-ben jelent meg a Noran Könyvkiadó Kft.-nél *Az alku – gonosz történetek* című kötet harmadik szövegeként. A vizsgált novella központi karaktere Bódogék lánya, a gyönyörű Juli. Karakterének ábrázolása szempontjából két elemet fontos kiemelni. Az egyik a személyre vonatkoztatott metafora „[m]ert ez [a] lány maga a május” (Tar 2004, 37), a másik a karakter nevének és személyének kapcsolódása Shakespeare drámai hősnőjéhez.

A metafora értelmezésének során nem elég olyan egyszerű, de fontos kijelentéseket eljuttatni, minthogy a lány személye így megfeleltethető a fiatalságnak, sőt a posztpubertás időszakának, hanem a május hónap elnevezésének eredetéig érdemes visszatekinteni. Maia a hét nimfa közül a legidősebb volt a görög mitológiában, míg a rómaiaknál Maia Maiestasként a tavasz és a termékenység istennője. A hagyomány szerint Maia-nak május elején vemhes kocát áldoztak, továbbá templomaiban kizárólag nők szolgálhattak (Theodosius 1970, 57). A rituálé és a sertés szimbolikus alakja egyaránt megjelenik az irodalmi és a filmes narratívában. A filmben való megjelenéséről, annak szerepéről a későbbiekben értekezem.

A novellában Juli apjáról a következő információt tudjuk meg: „Bódog kutyát, macskát, disznót is tud herélni” (Tar 2004, 36), illetve a herélés kapcsán az a megjegyzés is elhangzik, hogy „a malac töke hagymában, paprikával sütve nagyon jó” (Tar 2004, 36). Az apa kasztrációs tevékenysége az ókori szokás inverzeként jelenik meg, tehát a már hasas nőstényállat szakrális feláldozása helyett a hím egyedek ivartalanítása történik. Ez értelmezhető az apa és Juli karaktere közötti Elektra-komplexus³ megnyilvánulásaként. A domináns apa szimbolikusan távol tartja a már szexuálisan érett lányától a metaforikusan állati alakban megjelenő ivarérett hímeket, a férfiaságukat elfogyasztja. A lány irreális férfi eszményképet alakít ki ön-

3 A Sigmund Freud által felállított teória női megfelelője, mely az ödipális komplexust az apa és a lánya viszonyrendszerében vizsgálja. Az Elektra-komplexus inkább köthető Freud tanítványának, Carl Gustav Jungnak a nevéhez. Ő az ödipális komplexust az alábbi módon értelmezi: „[t]ulajdonképpen annyit jelent, hogy a gyermek szeretetigényei az apja és az anyja felé irányulnak, s ebben a tekintetben akkor beszélhetünk Ödipusz-komplexusról, ha ezek az igények már elérték egy akkora erősséget, hogy a vágyott szeretettárgyat a gyermek féltékenyen védi”. Továbbá a következő módon definiálja az Elektra komplexust „[a]z idő múlásával a konfliktus férfiasabb, s ezért tipikusabb formában fejeződik ki a fiúknál, míg a lányok sajátosan vonzódní kezdenek az apjukhoz, s ennek megfelelően féltékenyek az anyjukra” (Jung 2006, 167–169).

magában, amely nevesíthető lesz Romeo-ként (erre a későbbiekben még visszatérek), vagy a pszichoanalitikus olvasat mentén tekinthető az apa karakterének, akinek személye szexuális tabuként metaforizálódik. Ezen a ponton fontosnak érzem megjegyezni, hogy a pszichoanalitikus olvasat csak egy indirekt megközelítési lehetőséget ad. A szövegből direkt módon nem olvasható ki a lány és az apa viszonya közötti szexuális vonzalom. Ez csak a prózai poétikai alakzatok kibontása mentén történő értelmezési kísérletből fakad. A szöveg az ödipális helyzet kezdőpontját jeleníti meg, ahol a gyermek szexuális érettsége folytán kezdene leválni a szülőkről. Ezt Jung a következő módon magyarázza „[m]inél jobban kifejlődik a szexualitás, annál messzebbre hajtja az egyént a családjától, hogy végre elnyerje függetlenségét és önállóságát. Ekkorra azonban a gyermek már szorosan összefonódott a családjával – különösen a szülőkkel – közös történetük révén, amiért gyakran csak a legnagyobb nehézségek árán sikerül elszabadulnia” (Jung 2006, 169). A fentebb leírt helyzet rögzül, abban a képben, ahol a lány a kerítés mentén nézelődik az utcára. A kerítés értelmezhető úgy, mint ami elzárja a külvilágtól, az idegen, számára partnerként potenciális férfiatól. A kerítés a lányt mintegy a családon belül tartja.

A narrátor szerint Bódogék egyetlen problémája Juli szépsége. Ezt a szépséget valamiféle félelemmel, bizonytalansággal tölti fel az elbeszélő, „[a]z apjuk már tízéves kora körül tudta, hogy ebből csak baj lehet, mondta is a feleségének, ne öltöztess, ne babrálj a hajával, szép ő így is, mit akarsz?” (Tar 2004, 37). Az apa félelmére releváns értelmezői magyarázatot a szöveg alapján nem hozhatunk. Éppen úgy tarthat a lány korai, házasságon kívüli deflorálásától, mint attól, hogy kérője akad, és így kiszakad a családból. Erre a félelemre Bódog felesége a következő módon reagál „nem érdekel miket mondasz, te csak tárogatózzál meg heréljél, a lányokhoz én értek” (Tar 2004, 37). Ez a kijelentés, a pszichoanalitikus olvasatot meglátásom szerint gyengíti. Egyfelől az anya és lánya viszonyára nem kapunk semmilyen utalást, nem derül ki, hogy Juli féltékeny lenne rá, másfelől ha a herélés folyamatát metaforikusan értelmezzük, miszerint az apa tartsa távol bakfis lányától a fiúkat, úgy értelmetlenné válik a szépítgetés, csinosítgatás gesztusa, hiszen akkor nem érhető, kinek szépítgeti a lányt.

Valamelyest egy másik szöveghely feloldja ezt a problémát. „Bódogot leszázalékolták valami lassan ölő betegség miatt, ami ugyan nem fertőző, azt mondták neki, mégis úgy tudják az utcában, hogy meghal nemsoká” (Tar 2004, 36.). A domináns apa esetleges halála a családban egy egészen új helyzetet teremtene, ahol Juli vonzereje lehetne a garancia arra vonat-

kozólag, hogy egy másik férfi töltse be az apa után üresen maradt helyet. A másik már említett értelmezési szempontunk a név mint intertextuális kapcsolat. Juli kapcsolódása Shakespeare Júliájához több, mint egyszerű párhuzam. A nevek azonossága a karakter identifikációjában okoz zavarokat. Miután egy iskolai színházlátogatást során megtekinti a darabot, eleinte csak hasonlítja önmagát Júliához, majd azonosul vele, „Juli viszont rögtön Júliának képzelte magát, nézegette magát otthon a tükörben, és arra a következtetésre jutott, hogy ő mégis csak szebb, az a nő öreg is volt ahhoz a fiúhoz” (Tar 2004, 39) – utal a Júliát alakító színésznőre. Utóbbi kijelentése sugalmazza, hogy Juli szellemi érettsége nem azonos nemi érettségével, hiszen nem tud különbséget tenni a karakter és az őt eljátszó színésznő között. A Juliban így megképződött szerepkonfliktus saját identitását is befolyásolja. A neki udvarló Tót Zolit a következő módon kosarazza ki „a lány csak nevette az egészet, nem vagy te Rómeó, mondta”, illetve egyértelművé teszi „de én Júlia vagyok” (Tar 2004, 39).

A novella másik meghatározó karaktere a már említett Tót Zoli, akinek néhol agresszív, néhol patetikus közeledése Julinhoz erősen szexuális indítatású, „nem értette az egészet, hogy van az, hogy ő szereti, kívánja ezt a lányt az olvadásig, Juli pedig őt nem” (Tar 2004, 39). Zoli hiába próbálja bizonyítani a lány számára férfiasságát és érettségét, például dohányzik a lány előtt, vagy megmutatja a péniszét, csak gúnyos elutasítást kap, „gyerek vagy még te, szappanevő” (Tar 2004, 38). A próza poétika elemek aktiválása és metaforikus értelmezés mentén tehát megállapítható, hogy a szappanevő Zoli személyisége nem érhet fel az apához, aki szimbolikus gesztussal elfogyasztja egy levágott disznó heréit a már említett módon hagymával és paprikával (hereevő), sem a shakespeare-i, idealizált Rómeóéhoz.

A cselekmény zárásán az ironia jegyei mutatkoznak. Míg Juli, aki hangoztatja színésznői ambícióit, „nem leszek senki felesége, a lába kapcája, hanem színésznő, és a lábam előtt fog heverni a világ”, de képtelen különbséget tenni színésznő és karakter között, addig Tót Zoli kiváló dramaturgiai érzékkel rendelkezik. Látszat-öngyilkosságot hajt végre. „A seb nem volt mély, a fiú csuklóján már látszott néhány forradás, ismerte ő a dörgeést” (Tar 2004, 40). Az utolsó tagmondat ironikussá teszi a szituációt, illetve maga a helyzet is ironikussá válik a Shakespeare-féle tragikus zárlathoz képest. Ez nem jelenti Zoli gesztusának őszintétlenségét, vagy annak tényét, hogy a szerelem beteljesülése nála kizárólagosan a nemi aktusig tartana. Alighanem éppen valamiféle felismerést él át a novella zárlatában, mikor magányosan ül az esőben, és ez a pillanata hozhatja meg a karakter

számára az identifikációt, melynek tartalmába azonban az elbeszélő nem avat be: „[d]e most csak ő tudta, mit érez és ettől hirtelen magára maradt” (Tar 2004, 40). Ez lehet akár a férfitézés pillanata a szerelmi csalódás okán, vagy a felismerés, hogy ő sohasem lehet „igazi Romeo”.

A novellában a térszerkezet konstruáló eleme a kerítés lesz, mely elválasztja egymástól Julit és Tót Zolit. A kerítés mint határvonal a teret a műben nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is felosztja. Ezt a hatást az elbeszélő a *Romeo és Júlia* erkélyjelenetének megidézésével, illetve az erre történő allúziókkal éri el. Juli a kerítése mellett „egy deszkából ácsolt lócafélén egy naphosszat kifelé bámult” továbbá „a kerítés ilyenformán a melléig ért”. A lány magasabb pozícióban helyezkedik el, mint az utcán kívül levők, így determinálja hozzájuk való viszonyulását is. A kerítés vonalát azonban tompítja, gyengíti az észlelést megzavaró, poétikailag enyhén erotizált tér, mely a kerítés előtt kirajzolódik: „nagyranőtt kender, kábító illatú kenyérmorzsza burjánzott, érintésre sárga virágpör hullt róluk, és felzavart rovarok, pillangók szárnya rebbent” (Tar 2004, 37). Ez a tér lehetőséget biztosít az érzéki érintésekre a két fiatal között például „[e]gyszer kis, színes gatyája elejét odanyomta a lécekhez, fogd meg legalább, kérte, nyúlj hozzá, itt átfér a kezed, Juli odanyúlt, de el is kapta a kezét gyorsan” (Tar 2004, 37–38) máshol pedig „azt is engedte, hogy a fiú felnyúljon a melléhez, melyek kitüremkedtek a lécek fölött” (Tar 2004, 39). Ezek az érintések a libidó fokozását segítik csak elő, de a vágy kielégítését nem.

Ha eltekintünk attól, hogy Tót Zoliba valamilyen szexuális ösztönlényt képzeljünk bele, valójában egy nagyon is átlagos kamasz „szerelmi-nemi kálváriájának” lehetünk tanúi. Zoli vágyának „tárgya” Juli, de ez fordítva nem igaz. Ha el tudjuk fogadni a novella indirekt pszichoszexuális megközelítést, akkor Juli saját szexuális regressziójának áldozata, amely a kerítésben materializálódik (ennek a mélyebb kibontására még visszatérek), így tartva őt bezárva az apai házban. Az Elektra-komplexus mentén Juli és apja viszonyára úgy kellene tekintenünk, hogy a lány vágya az apa tabusított személye miatt idealizálódik: „[n]ála a szerelem éteri volt és gyönyörű, mint abban a színházban, ahová az osztállyal vitték őket” (Tar 2004, 38.). Az erkélyjelenet felidézésével ismét a tér vertikális kettészakadását erősíti a narrátor, „ahol a szerelmespár, akiket láttak, valami erkélyen, a fiú lent az utcán, úgy tudtak epekedni” (Tar 2004, 38.). A legegyszerűbb értelmezési lehetőségként kínálkozik fel, hogy az eszményített szerelem és az alantas nemi vágyak oppozíciójaként tekintsünk e kettéhasított térre, ahol a szintkülönbségek valami értékhierarchiát is megszabnak. A magasban

a definiálhatatlan szerelem helyezkedik el: „[a]zt, hogy éteri, a tanárnő mondta, de nem magyarázta meg, mi is az, így aztán mindenki arra gondolt, amire akart” (Tar 2004, 38-39.), lent pedig, az értékektől deprivált megállapítás, miszerint „a fiúknak akkor is mocskos volt a fantáziájuk. Azon röhögcséltek, hogy milyen fiú az, aki nem tudott azon a fán felmászni arra az erkélyre” (Tar 2004, 39). Csakhogy ez az értelmezés nem számol azzal a kontextussal, mellyel alighanem Juli sem vet számot, hogy helyzete Tót Zolival kísértetiesen hasonló a két shakespeare-i hőshöz. Romeo nemi vágya sem különíthető el markánsan érzéseitől, szerelme Júlia szépségén keresztül bontakozik ki: „[a]rise, fair sun, and kill the envious moon, / [w]ho is already sick and pale with grief / [t]hat thou, her maid, art far more fair than she.” (Shakespeare 2016, 2.1. 46–48), vallja Romeo. Szerelmük feltétele pedig a családi szerep megtagadása, a saját identitás kialakítása és felvállalása. Ennek kontextusában érdemes felidézni Júlia már jól ismert sorait: „[d]eny thy father and refuse thy name; / [o]r, if thou wilt not, be but sworn my love, / [a]nd I’ll no longer be a Capulet” (Shakespeare 2016, 2.1. 76–78). Juli esetében tehát kijelenthető, hogy a névhasonlóság, inkább az identitásképződés gátló, és nem támogató eleme.

Nagy Dénes: Lány eső

A fenti értelmezés metódusát követve Nagy Dénes filmjében először a karakterek adaptációjára, majd a filmes narratíva térkonstrukciójára teszek értelmezési kísérletet.

A szereplők szempontjából fókuszváltás történik, míg az irodalmi narratíva középpontjában inkább Juli karaktere dominál, addig a filmben sokkal inkább a fiú, ez esetben Zoliról átkeresztelt Dani kulcsfigurája lesz a markánsabb. Elsőként érdemes a nevek megváltoztatásának lehetséges funkciójáról elgondolkodni. Erre vonatkozóan a film kapcsán megjelent interjúkban nem találtam a rendező részéről magyarázatot. A legkézenfekvőbb abból kiindulni, hogy a két karakter neve (Dani és Zsófi) megegyezik az őket eljátszó amatőr színészek nevével. Egy interjúban Nagy a következő módon nyilatkozik ennek kapcsán:

Amatőr szereplőket kerestünk, és az ilyenfajta filmkészítésnél egy amatőr szereplő átalakíthatja a történetet. A novella fő alakja belül zárkózott, kívülről mégis könnyednek látszik, a lányokkal is lazán szóba elegyedik. Kerestünk ilyen szereplőt, de nem találtunk, helyette Ke-

resztfalvi Danit leltük meg, aki sokkal visszafogottabb srác, de annyira érdekes karakter, hogy azt gondoltuk, érdemes vele megcsinálni a filmet. Belőle kiindulva átírtuk a forgatókönyvet” (Kozma – Nagy 2013).

Tehát az amatőr színészek személyisége olyan domináns elem, mely az adaptáció során képes felülrni az eredeti forgatókönyvet. Az ilyen változtatások akaratlanul is alakítják a két mű viszonyának interpretálást.

A Juli név megváltoztatása elvékonyítja a filmben a shakespeare-i szálat. (A drámaíróra csak utalás történik, egy iskolai irodalomórán keresztül.) Dani karaktere markánsabbá válik a filmben, *outsiderként* lép a történetbe, ezt nyomatékosítja a megérkezés jelenete. Képeket láthatunk a folyóról, a fiúról, amint a hajóról nézelődik, végül egy közeli beállítást arról, ahogy a hajó rámpája nekicsúszik a kikötő betonszegletének. A következő jelenet egy szuperközelivel indít, ahol Dani egy kis játékautót pörget a kezében a hátsó kerekeinél fogva. A gyermeki én, a játékoság ilyen fokú túlhangsúlyozása ellentétben áll azzal, ahogy a következő snittnél már a kamera távolabb helyezkedik el és azt látjuk, ahogy Danit jövődöbéli nevelőapja cigarettával kínálja. Az ilyen típusú férfivá avatást szimbolizáló gesztusok nagyon is következetesen épülnek egymásra a filmben. Egy másik jelenetben egy falusi ünnepségbe pillanthatunk be, ahol a fiút alkohollal kínálják. Férfistátusának végső visszaigazolását azonban Zoli pont Zsófitól nem kapja meg. A filmben ez – a szöveg narratívát kommentár módon adaptálva (a kifejezés Geoffrey Wagnertől származik, bővebben lásd: DRAGON 2003.) – a kerítésjelenet megidézésével történik, ahol Dani már egy formális lánykérésen is túlesik, ám csak maró gúnnnyal szembesül. Zsófi ez esetben is színésznői ambícióit hangoztatja, ám nevének megváltoztatásával ennek a kijelentésnek a jelentéshorizontja leszűkül. A szöveghez igazodva a dohányzás beavató szerepét Zsófi ez esetben is annulálja, „Zs: Na, nézd, cigizik! D: Tudok én mást is! Zs: Na, ne mondd. Gyerek vagy még! Szappanevő. Hiába cigizel nem azon múlik!” „Hát min múlik?” (07:52 – 08:10) – teszi fel a kérdést Dani, majd utolsó bizonyítékként megmutatja a lánynak a péniszét, melyre ismételten elutasító gesztus a válasz.

A beavatási rítusokként értelmezett elemek mellett megjelenik egy másik nagyon erős szimbolika a filmes narratívában. Dani személyében a szövegnek azon metaforája kerül kibontásra, melyben a lány apjára potenciálisan veszélyt jelentő egyéneket metaforikusan mint kiherélendő állatokat aposztrofálja (vö. Tar 2004, 2). Dani már a film elején egy disznóherélésnek lesz a szemtanúja, sőt ezt követően a nevelőapja és annak egy ismerő-

se társaságában fogyasztania kell neki is az állat megfőzött ivarszervéből. Ezzel a rituáléval elkezdődik outsider pozíciójának feloldódása. A disznó szimbolikus alakja összeköti a közösséget. Hasonlóképpen működik alakja, mint egy totem. De a totemként történő értelmezésnek ellentmond Freud azon megállapítása, hogy egy közösség a totemként tisztelt állatot sohasem fogyasztja el. Ha közelebb akarunk kerülni a sertés átvitt jelentéstartalmához, annak lehetséges értelmezéséhez, érdemes megfigyelni, milyen kontextusokban jelenik meg együtt Dani és a sertés alakjai. A már említett disznóhere elfogyasztása mellett van egy jelenet, ahol Dani egy kandisznótól történő spermavételt szemlél, egy jelenet, ahol a megszületett kismalacokat nézegeti, majd az egyiket kiválasztva simogatni kezdi. Végül egy jelenetben Dani megmutatja a péniszét a kerítésnél Zsófinak. A lány erre a következő mondattal reagál: „[t]e disznó” (08:34 perckor). Még az előzőleg említett jelenetekben konkrétan jelen van a sertés mint állat, addig itt egy névátvitel történik, hasonlóan egy másik jelenethez, csak ott az állat szó kapcsán. Irodalomóra keretein belül Shakespeare-ről tanulnak a diákok. A tanórán teljes a káosz, a hangzavar. A tanárnő igyekszik elmondani Shakespeare születési helyét, ekkor a hangzavarból tisztán kihallatszik egy bekiabálás, ami a születési helyszínre kérdez vissza „[é]s az milyen állat lesz?” (09:13) Nem sokkal később Dani felpattan, és leüti egyik társát, aki Zsófival kamaszos módon flörtöl. „Mit képzelsz magadról?” (10:17) – ordít rá a tanárnő, mire Dani visszakérdez, „és te mit képzelsz magadról?” (10:18): miközben kirohan a teremből, újabb bekiabálás hallatszik „[e]z egy állat” (10:24).

A párbeszéddek mögött egy másodlagos narratíva bontakozik ki a metaforikus azonosítások mentén. Dani folyamatosan egyre közelebb kerül a disznó alakjához, mely kezdetben valamiféle vegetatív létmódra utal, például evés, szaporodás szintjén való létezésre, majd megtörténik a névátvitel Zsófi részéről, amikor ledisznózza a nemi szervét megmutató fiút. Az irodalomórai jelenet erre a metaforikus helyzetre ad egy reflexiót. A közösség minden tagja az állat, a disznó fogalmának metaforikus része, erre utalhat, mikor Dani visszakérdez „és te mit képzelsz magadról?” Ezzel a kérdéssel és reflexív gesztussal mintha egy tabut sértene meg a szereplő. Ezt a tabut értelmezhetjük úgy, hogy aki felismeri önmaga állati voltát, az szabályt szeg. Ezzel megkezdődik a metafora felbomlása is. Erre utal, mikor Daninak halott kismalacokat kell eltakarítania, majd ezt követően hányni kezd, és ez szimbolikus keretezi a disznó heréjének elfogyasztását.

A filmes narratíva térkonstruálásának szempontjából csak azt az elemet emelném ki, amellyel a szöveg-narratíva kapcsán is foglalkoztam. A térben megfigyelhető oppozíció itt is megjelenik, ám a shakespeare-i intertextus hiányában csak horizontálisan. A kerítés mint a viszonyrendszer metaforája itt is releváns. Talán legérzékletesebben az a jelenet reprezentálja, mikor a színházból hazafelé Dani Zsófi mellé ül a buszon, hosszasan nézik egymást, de nem érnek egymáshoz, mintha a kerítés ott lenne. A film másik meghatározó dinamikus térszerkezeti elemei a körforgásra utaló motívumok, melyek az egymáshoz nem érés végtelen állapotát rögzítenék. A film egyik jelenetében testnevelésórán a diákok körbesasszéz-nak a tornateremben. Dani hiába próbál a gyakorlat alatt közelebb jutni Zsófihoz, nem képes rá. A körkörösség mint a végtelenség szimbóluma folyamatosan végigkíséri a filmet, ilyen a keretet adó vízimalom jelene a film elején és végén, a kisautó pörgetése vagy a fent említett iskolai gyakorlatot követő jelenet, mely egy éles snittet követően egy ventilátor képét mutatja.

A filmes narratíva kohézióját ez a végtelen egymáshoz nem érés, tehát folyamatos vágyódás tartja egyben. Dani nem képes a csoport tagjává válni, így számára nem is marad más alternatíva, mint a vágyát kielégíteni, de azzal, hogy megérintik egymást, önmaguk kezdik el felszámolni a narratívát, hiszen áthágyják annak térszerkezeti szabályát.

Összegzés

Összefoglalva a filmes narratíva a szövegéhez hasonlóan egy identitáskrizis ábrázolására törekszik, annak gyökerét a Tar-szöveg egy metaforájából építi fel, és így új értelmezői horizontot képes kialakítani. Ennek következménye, hogy az interpretálás során meghatározó elemek elsikkadnak, ezért a rendezőnek újra koherenciát kell teremtenie a filmes narratíva világában. A karakterek tekintetében a shakespeare-i intertextus elhalványítása – nem tudatos alkotói tevékenység, külső hatás, színészi adottságok okán – a két főhősben lezajló folyamatok értelmezési lehetőségét megváltoztatja.

Irodalomjegyzék

- Pethő Ágnes. 2003. *Múzsák tükre. Az intermedialitás és az önreflexió poétikája a filmben*. Csíkszereda: Pro-Print Kiadó.
- Balázs Béla. 1984. *A látható ember*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Dragon Zoltán. 2003. Filmadaptáció. Az irodalom és a film végtelen dialógusa. *Filmtett, Erdélyi Filmes Portál*. <http://www.filmtett.ro/cikk/1807/filmadaptacio-az-irodalom-es-a-film-vegtelen-dialogusa> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 16.)
- Tar Sándor. 2004. Lány eső. In Tar Sándor. *Az alku – gonosz történetek*. 36-40. Budapest: Noran Könyv Kiadó.
- Macrobius Ambrosius Theodosius. 1970. Saturnalia. In *Ambrosii Theodosii Macrobiani Saturnalia: apparatus critico instruxit in Somnium Scipionis commentarios / selecta varietate lectionis ornavit Iacobus Willis*.
- Jung, Carl Gustav. 2006. *Freud és a pszichoanalízis*. Budapest: Scolar Kiadó.
- William Shakespeare. 2016. *Romeo and Juliet: Norton Critical Editions*. Ed. Gordon McMullan. London: W. W. Norton & Company. https://books.google.hu/books?id=wuitDQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Kozma Kriszta – Nagy Dénes. 2013. Nagy Dénes: *A saját környezetemben nem találnék ilyen nyitottságot. Interjú a Lány eső rendezőjével*. filmhu, <http://magyar.film.hu/filmhu/magazin/nagy-denes-a-sajat-kornyeze-temben-nem-talalnek-ilyen-nyitottsagot.html> (Utolsó letöltés: 2018. ápr.16. 20.)
- Nagy Dénes. (2013) *Lány eső*. Campfilm Production és NOVAK Prod.

A LÁGY ESŐ ADAPTÁCIÓJA

Nagy Dénes *Lágy eső* című kisjátékfilmje 2013-ban debütált, bekerülve a cannes-i filmfesztivállal párhuzamosan zajló *Rendezők Kéthete* programsorozat szekciójába. A film Tar Sándor azonos című novellája alapján készült. Tanulmányom célja megfigyelni a két alkotás egymáshoz való viszonyát, tehát ebben a munkában elsősorban Tar Sándor *Lágy eső* című novelláját és annak filmes adaptációját vettem össze. A komparatív vizsgálat során főként a pszichoanalitikus nézőpontot emelem ki, mivel úgy találtam az értelmezés során ez hat a legtermékenyebben, izgalmas értelmezési lehetőségeket felkínálva. Célomként azt tűztem, ki hogy eljussak ahhoz a narratívához, melyet Balázs Béla csontvázként metaforált, és amely az adaptált mű és az adaptáció metszéspontjában születik meg. Vizsgáltam továbbá, hogy az adaptáció során történő változások miként hatottak a szöveg értelmezési horizontjára, hol bővült és hol csökkent a mű interpretációjának tere.

Kulcsszavak: Tar Sándor, *Lágy eső*, Nagy Dénes, adaptáció

ADAPTATION OF THE SOFT RAIN

Dénes Nagy's short feature film, called *Soft Rain* was debuted in 2013 and got into the Director's Fortnight, which is a parallel event with Cannes Film Festival. This film is based on a same title of Tar's short story. In my essay, I will do a comparative analysis between the short story and the film, so first of all, I focused on Tar Sándor's short story called *Soft Rain* and its film adaptation in this research. In my comparative method, I emphasized the view of psychoanalytic, because it was the most fruitful approach. My goal was I can reach the narrative which is metaphorized by Balázs Béla, like a skeleton, it sprung up in the point of intersection between the narrative which was adapted and the adaptation. Furthermore, I analyzed how changed the place of the interpretation in the method of adaptation.

Keywords: Sándor Tar, *Soft Rain*, adaptation, Dénes Nagy

HANGÁCSI Zsuzsanna

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Miskolc

zsurtica@gmail.com

APOKRIF ÉS IRODALMI SZEMLE¹

Értekezés a folyóiratok sokféleségéről

„A magyar irodalom folyóiratközpontú” – hangzik az általánosan elterjedt vélekedés (Varga 2015). Általában az irodalmi folyóiratokban jelennek meg először a legújabb irodalmi művek vagy ezek részletei, itt publikálnak első alkalommal a majdan elismert költők, írók, kritikusok. Gyakran ezeken a lapokon jelennek meg, alakulnak, fejlődnek a későbbi könyvek, kötetek, művek, kötetek szintjén is megjelenő irodalmi irányzatok. Nem ritkán az irodalmi lapok körül műhelyek is alakulnak, amelyek a könyvkiadókkal és egyéb kulturális szervezetekkel bonyolult, izgalmas kapcsolatban állnak. Előfordul, hogy egész nemzedékek gondolkodására kiható, generációk harcaiként is értelmezhető vitáknak adnak teret.

Azt gondolhatnánk, a kortárs magyar irodalmi folyóiratok fontosságuknál, az irodalmi, kulturális életben betöltött meghatározó szerepüknél fogva alapos kutatások tárgyát képezik. A valóság azonban azt mutatja, hogy néhány, teljességre még csak nem is törekvő összefoglalón kívül, például Németh G. Béla *Hét folyóirat 1945–1950* (Németh G. 2000), vagy a *Mozgó Világ* történetének egy szakaszát leíró, értékelő mű (Németh 2002) mellett alig találkozunk jelentős folyóiratainkkal foglalkozó monográfiákkal, tanulmánykötetekkel, de még rövidebb lélegzetű tanulmányokkal is.

2004 májusában a Budapesten megrendezésre került *Szétfolyóirat* című konferencián Takáts Józsefnek a folyóirat-kutatás szempontjából fontos előadása hangzott el. A Csuha István és Müller András kiegészítései alapján készült írott változatot a Literán olvashatjuk (Takáts 2004).

1 A szöveg a *Konferencia a tízéves Apokrifról* című tudományos tanácskozáson elhangzott előadás kézírata. A konferencia adatai: Konferencia a tízéves Apokrifról, ELTE-DÖK, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2017. november 24.

Takáts egy irodalmi közhelyet kíván körüljárni: túl sok az irodalmi folyóirat. Ez talán még nem is lenne olyan nagy baj, de mintha mindegyik külön, zárt univerzumként működne. Ugyancsak áthidalható lenne a túl sok folyóirat problematikája, ha ezek a maguk módján tökéletes galaxisok kommunikálnának egymással. De Takáts szerint az irodalmi folyóiratok Magyarországon úgy viselkednek, mintha ők lennének az adott kulturális közeget egyedül képviselő irodalmi fórum: „[a]z irodalmi lapok többségét úgy szerkesztik, mintha a többi lap nem is létezne – legfeljebb a leközölt tanulmányok lábjegyzeteiből derülhet ki, hogy más lapok is léteznek, mint amit kézbe vettünk. A lapok nagyon ritkán reagálnak egymás írásaira, szinte sohasem vitáznak egymással, s csak olyan kritikai írást közölnek, amely valamely könyvről szól, s nem valamely folyóiratpublikációról” (Takáts 2004). Legalább ilyen súlyos hiányosságnak látja, hogy a folyóiratokról, vagy létezésük legalább egy-egy izgalmas időszakáról sem születnek tanulmányok, netán tanulmánykötetek, monográfiák. De mit is várhatunk, ha – és ez a harmadik Takáts által vázolt probléma – a folyóiratok néhány kivételes alkalomtól eltekintve önmagukra sem reflektálnak, legfeljebb az elhunyt szerkesztő kollégák nekrológiáinak közlésekor nyilatkoznak saját folyóiratuk múltjáról, jelenéről, szerkesztési elveikről.

A szerző körültekintő megfontoltsággal egy lehetséges folyóirat hierarchiát kíván felvázolni, amelyen belül az egymásról tudni sem akaró folyóiratokat bizonyos szempontok alapján összehasonlítja, párbeszédre kényszeríti őket. Az ehhez szükséges szempontok kialakításában meglehetősen sok a szubjektív tényező. Például: „[a]z elmúlt tizenöt évben a folyóiratok közül *valószínűleg* a *Holmi* volt a legnagyobb befolyással a kortárs kánon alakulására, mint ahogy az azt megelőző évtizedben, legalábbis 1983, a régi *Mozgó Világ* felszámolása után, a *Jelenkor*” (Takáts 2004).² Németh G. Béla már említett könyvének elvei konkrétabbak. A választott hét folyóiratot nem alá- és fölrendelt viszonyrendszerben ábrázolja, hanem a következő, objektív nézőpontra törekvő események, jelenségek alapján írja le őket: indulási körülmények, közölt szépirodalom, kritikák, egyéb írások aránya és irányultsága, meghatározó viták, végül a megszűnés okai és körülményei. Kis terjedelme ellenére hasznos könyv, ha folyóiratok együtt-tárgyalása a cél, viszont érdemes szem előtt tartani, hogy a Németh által választott folyóiratoknál eleve adott a fókusz, a meghatározó közös pont: a kommunista hatalomátvétellel szűntek meg.

2 Kiemelés tőlem H. Zs.

Az együtt-tárgyalás szempontjai

Am felvetődik a kérdés: mihez kezdjen az ember, ha célja két különböző folyóirat, jelen esetben a tízéves *Apokrif* és a 2017-es év során hatvanadik évfolyamába lépő *Irodalmi Szemle* összehasonlítása, közös nevezőre hozása, valamiféle rendszerbe helyezése az egymással kialakított viszony, közös pontok vagy a viszony, közös pontok hiányának ismeretében? Lássunk néhány különbséget, melyek idővel változást mutathatnak.

Mindkét folyóirat magyar nyelvterületen ugyan, de más országban jelenik meg. Az utóbbi időkben az *Irodalmi Szemle* már Magyarországon is elérhető, és nem csak szlovákiai szerzők részére biztosít publikálási lehetőséget. Például a legutolsó számban³ nyolc Magyarországon, egy Amerikában és két Szlovákiában született szerző műveit olvashatjuk. Az egyik a szocialista rezsim idején indult és létezett sok éven át kisebbségi környezetben, a másik a magyar főváros egyetemének légkörében. A sors szerint folytatható. Ezek alapján semmi fogódzót nem találunk az összevetéshez, szükséges tehát megvizsgálni, milyen elérhető, akár számszerűsíthető információk, jelenségek mutathatók ki, melyek alapján két, látszatra teljesen különböző arculatot mutató folyóiratról produktív párbeszédet lehet folytatni. Sőt, akár több folyóiratot is össze lehet hasonlítani, elhelyezni őket egy olyasféle folyóiratstruktúrában, amit Takátsnál is láthatunk – kevésbé szubjektív szempontok alapján. Továbbgondolva: egyetlen folyóirat ismertetése, lényegének megragadása során is szükség van egy ilyen vagy legalábbis hasonló szempontrendszerre. Az *Irodalmi Szemléről* készülő disszertáció a következő információkat, jelenségeket kívánja a figyelem fókuszába helyezni; ismertetésük azért indokolt, mert *Apokrif*tal való összehasonlítás során is ezek a pontok lesznek a meghatározóak. Részben Németh G. könyvének elveit követve a következő szempontok, jelenségek felsorolása, egymáshoz való viszonyának értékelése tűnik járható útnak: indulási körülmények, az irodalmi irányzatok meghatározása, társadalmi helyzet, intézményi rendszer felvázolása az első szám megjelenésének és a folyóirat megjelenésének idején. A lap leírásánál nem csak az adott irodalomra és folyóíratra sajátosan jellemző viták leírására kerül hangsúly, mint amilyen az 1990-as évek elején a Fábry-vita volt arról, hogy létezik-e csehszlovákiai magyar irodalom. Milyen szerepet szántak az irodalomnak, az egymást váltó főszerkesztők és szerkesztőségi körük „*Irodalmi Szemléjének*” különbözőségei. Fontosnak mutatkozik az olyan szá-

3 ISz, 2017/10.

madatok figyelembe vétele is, mint: mikor és milyen terjedelemben jelent meg a lap, mekkora példányszámban; ki volt a lapgazda; egyes időszakokban milyen arányban jelent meg a folyóirat lapjain szépirodalom, kritika, köszöntés, beszámoló az aktuális szocialista pártkongresszusról és a *Szemlére* jellemző ankét. Figyelembe véve ezeket az információkat, kísérletet tesz az *Irodalmi Szemle* elhelyezésére a magyarországi és más kisebbségi, az azonos országban magyar nyelven, illetve ugyanabban az országban, de más nyelven létező, vagyis a szlovák és cseh folyóirat-struktúrában.

A szempontrendszer egy folyóirat, a *Szemle* esetében működőképesnek tűnik, a kérdés, milyen hasonlóságokat vagy különbségeket mutat a két folyóirat a fentebb leírt fókuszpontok figyelembevételével, illetve hogyan hasznosíthatók – hasznosíthatók? – az *Apokrif*nál a *Szemle* esetében alkalmazott eljárások. Jelenleg nincs mód az összes felsorolt szempont kibontására, csak az indulási körülmények körüljárására. Még erre is csak nagy vonalakban vállalkozhatunk tudatosítva, hogy jelenleg a cél az összehasonlítás lehetőségének és mikéntjének felvázolása.

Indulási körülmények: Apokrif

Az *Apokrif* első száma 2008 áprilisában jelent meg. Az impresszumban adatai szerint megjelenik: ritkán, hatvan példányban, negyven oldalon. Az első két évfolyam három számmal, a többi, 2010-től négy számmal jelentkezik. A második számot már 200 példányban, színes borítóval vehetik kézbe az olvasók, terjedelme szintén negyven oldal. 2011-től a lap felelős kiadója a Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, de az igazi áttörést a 2012-től induló ötödik évfolyam hozza: a Lapker ZRT terjesztésében országos sajtótermékké vált.

Fontos megjegyezni, hogy az *Apokrif* esetében egy társaság, az 1958-as *Szemle* szerkesztőinél jóval fiatalabb egyetemista – talán megkockáztatható –, egy baráti kör alapít folyóiratot. Az egyoldalas főszerkesztői beköszönőben ezt olvassuk: „megpróbálunk kizárólag esztétikai, irodalmi döntéseket hozni.” Azon esztétikailag és irodalmilag működő, nem feltétlenül az irodalom fősodrába tartozó művek részére, melyek nem nyerték el a szerkesztőség tetszését, a bevezető szöveg a netes felületet jelöli ki (Nyerges 2008, 3). Eszerint kezdetben létezik és megfogalmazható a hierarchikus viszony a papíralapú és a virtuális folyóirat között és ekkor a papíralapú kiadás javára dől el. Mára mintha eltolódott volna a hangsúly, fontosabb szerepet kap az internetes felület. Ez egyrészt magyarázható a jelen-

séggel, amit empirikus módon mindannyian tapasztalunk: a ma embere idejének jelentősebb részét tölti a virtuális valóságban, mint tette azt tíz évvel ezelőtt. Ha csak a „két *Apokrif*”-ot, a papíralapút és a virtuális valóságban elérhetőt nézzük, ez nem is csoda: bár a kézzelfogható papírlapok szintén színvonalas tartalmat és igényes tördelési megformáltságot mutatnak, aligha vehetik fel a versenyt a világhálón elérhető nagy mennyiségű, színes, interaktív olvasnivalóval és képpel. A virtuális *Apokrif* behozhatatlan előnye a papíralapúval szemben, hogy az olvasó hozzászólásaival maga is alakíthatja.

Talán az a kijelentés is megkockáztatható, hogy 2009 is az *Apokrif* indulási éveként értelmezhető, hiszen ekkor jelentkezett az online verzió. „A kezdetekben ez a felület elsősorban a nyomtatásban megjelent művek (késleltetett) újraközlésére, a folyóirat által szervezett események reklámozására és elsősorban a nyomtatott kiadásból kimaradt, ám a szerkesztők meglátása szerint megjelenésre méltó szövegek közlésére szolgált.” – olvashatjuk az *Apokrif Online* leírásában. A továbbiakban a szerkesztők is a két folyóirat közti egyre nagyobb mértékű eltávolodásról beszélnek. Elgondolkodtató, nem kellene-e az elemzés során két önálló folyóiratként kezelni a különböző felületen megjelent *Apokrif*okat. Elképzelhető, hogy a folyóirat huszadik évfordulóján tartott konferencia előadásainak egy része már ezt a különállást tematizálja majd. Akár két külön folyóiratként, akár egyként kezeljük, tény, hogy a nyugatzombik és a más irodalmi folyóiratokra való fokozott reflektálás, a naprakészség, új programok folyamatos hirdetése kiemeli az *Apokrif Online*-t a magyar irodalmi folyóiratok netes felületei közül.

Az Irodalmi Szemle indulása

Az egy folyóirat–több folyóirat kérdés a *Szemlével* kapcsolatban is felmerül, bár nem az internetes felület fényében, hanem a főszerkesztők változása miatt; az *Apokrif*nál ez a szempont – lévén eddig egy főszerkesztője – kiesik vizsgálódásunk köréből. Az *Irodalmi Szemle* eddigi nyolc főszerkesztője meglehetősen különböző szerkesztési elveket vallott, így kis túlzással azt állíthatjuk, olyan, mintha nyolc különböző *Szemle* létezne. Nyilvánvalóan erősen közrejátszanak a történelmi körülmények is. Varga Erzsébet így vall főszerkesztői idejéről, mely 1983 és 1989 közé esik: „[a] legtöbb időt és energiát azonban kétségtelenül a folyóiratot és a szerkesztőséget ért állandó támadások visszaverése, a fáradhatatlan feljelentgetők

vádjainak semlegesítése emésztette fel. A *Szemlét* ugyanis szinte minden egyes számának megjelenése után feljelentette valaki” (Varga 1998, 22). Varga Erzsébetet Grendel Lajos váltotta a főszerkesztői székben a rendszerváltás idején. A feljelentések nyilván elmaradtak, de a Grendel által maga mellé választott szerkesztők, Kulcsár Ferenc, Csanda Gábor és Hizsnyai Zoltán és nem utolsó sorban a főszerkesztő „rámenős koncepciózusága” (Grendel 1998, 23) belső vitákkal teli *Irodalmi Szemlét* és a viták mentén egy teljesen más irodalomszemléletet eredményezett.

De egyelőre maradjunk a kezdeteknél. Az első főszerkesztő az *Irodalmi Szemle* indulásakor, 1958 szeptemberében Dobos László volt, noha e szám beköszöntő szövegét Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyar irodalom kultikus tisztelet övezte tagja, vezetője, szervezője írta (Fábry 1958), Dobos szövegét csak a második számban olvashatjuk (Dobos 1958). Összehasonlítva az *Apokrif*tal, az első szám jóval vastagabb: 168 oldalnyi terjedelemben jelenik meg. Az impresszum adatai alapján önmagát irodalmi és kritikai folyóiratként tartja számon. S valóban az első 84 oldalt a szépirodalomnak szenteli. Török Elemér, Gály Olga, Bábi, Tibor és még sorolhatnám az akkori csehszlovákiai magyar irodalmi élet jelentős irodalmi szereplőit, akik szerzőként megjelennek. A kor internacionalista törekvéseinek megfelelően egy egész rovat *Híd* címmel szól a szlovák és cseh, illetve magyar kapcsolatokról, a *Műfordítóink műhelyéből* rovat pedig Heinrich Heine és Leonyid Martinov szovjet-orosz költő versei mellett Pavol Országh Hviezdoslav, a „szlovák Petőfi” magyarra fordított verseit tartalmazzák. A Látóhatár rovat *Viták a szocialista realizmus és Lukács György körül* (SA 1958) című cikkét olvasva már gyanakodhatunk, hogy a szocialista ideológia erősen befolyásolja a lap arculatát és az irodalomról való gondolkodást; mint egyébként az élet minden területét ezekben az időkben. A *Szemle* esetében az indulás évében egész biztosan nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy kisebbségi magyar közösség irodalmi folyóirata, ahol az irodalom sokkal inkább a magyar identitás erősítésének eszköze, mint a mai értelemben vett önálló, önmagáért valóságát hangsúlyozó művészeti ág. A szerkesztők meg sem próbálnak „kizárólag esztétikai, irodalmi döntéseket hozni” (Nyerges 2008). A szerkesztői névsort elnézve⁴ és az első nyolcvannégy oldalon szereplő neveket figyelembe véve nagyjából fel is soroltuk a csehszlovákiai magyar irodalom ezidőben alkotó, jelentős irodalmárait. Az irodalmárok alacsony

4 Főmunkatárs: Fábry Zoltán. Főszerkesztő: Dobos László. Szerkesztőbizottság: Egri Viktor, Lőrincz Gyula, Simkó Tibor, Juraj Špitzer, Szabó Béla, Turczel Lajos.

számának oka szintén a történelmi eseményekben kereshető: az 1945 és 1948 közötti ún. jogfosztottság éveinek⁵ köszönhetően a csehszlovákiai magyar irodalomban alig maradt értelmiségi szerepkörbe tartozó író, irodalmár (Márai Sándor például 1948-ban disszidált).

A két folyóirat indulási körülményeit tekintve teljesen érthető okokból különbözőek. Margócsy István az *Apokrif*ről értekezve utal az *Apokrif*ot megelőző színvonalas irodalmi folyóiratok és irodalmi körök jelenlétére „a bölcsészkaron és környékén” (Margócsy 2010). A *Szemle* „a semmi talajáról induló”⁶ csehszlovákiai magyar irodalom 1993-ig egyetlen irodalmi folyóirata. Turczel Lajos hatszázötven körülire teszi az 1918 és 1945 között megjelent csehszlovákiai magyar irodalmi folyóiratok számát (Filep 1998, 334). A sok esetben csupán néhány lapszámot megért folyóiratok nem voltak alkalmasak a folyóirat-kultúra kialakítására és aligha tekinthetők a *Szemle* előzményeinek. Hacsak abban az értelemben nem, hogy 1958-ra, a *Szemle* indulásának idejére a csehszlovákiai magyar irodalom képviselői szinte rigorózan és mindenre képesse válva védtek és szerkesztették nehezen kikilincselte folyóiratukat. Szó sincsen arról a hozzáállásáról, amit Nyerges Gábor egy interjú során így fogalmaz meg: „[h]a pedig idő közben elromlunk, és mind eltűnnénk a sülyesztőben, hát meg is fogjuk érdemelni. Ez a megnyugtató bizonytalanság tart minket a pályán” (Margócsy 2010).

A *Szemle* mai formájában számos fejlődési állomáson túl egészen más arculatot mutat, mint az indulás éveiben vagy akár 2008 áprilisában, amikor az *Apokrif* indult. Ekkor a *Szemle* főszerkesztője Fónod Zoltán volt, aki a folyóirat hagyományörző szerepét erősítette, és jobbára a múlt eseményeit előtérbe helyező, azokat taglaló gyakorlatot képviselte, illetve azt az irodalomszemléletet, amely az irodalomra elsősorban a magyar nyelv őrzésének eszközeként tekint. Ez az elvrendszer láthatóan elég messze esik a „kizárólag esztétikai, irodalmi” döntésektől.

Bár az *Irodalmi Szemle* 1993-ig egyetlen magyar irodalmi folyóirat volt Cseh/Szlovákiában, mégsem alakult ki körülötte írónemzedék olyan értelemben, mint az *Apokrif*nál megfigyelhető. A hajdani Csehszlovákiában az

5 Az 1945–1948 közötti időszakban, az úgynevezett jogfosztottság éveiben 89 660 csehszlovákiai magyart telepítettek erőszakkal Magyarországra 41 666-ot Csehország területére és 410 820-at kényszerítettek, hogy reszlovakizáljanak. „Különböző magyar becslések ugyanakkor ennél jóval nagyobbra, 60 és 100 ezer közöttire teszik a cseh országrészekbe hurcolt magyarok számát” (Popély 2006, 24–25).

6 Általánosan elterjedt kifejezés, mely számos helyen felbukkan, például: „A semmi talajáról indulva akartunk elérni valahová” (Fábry 1968, 236.).

induló írónemzedékek, például a hetvenes évek prózáíróinak a *Fekete szél*, míg lírikusainak válogatott munkáit az *Egyszemű éjszaka* című kötetben találjuk. Ezek a nemzedékek nem a *Szemle* körül alakultak ki, de első közléseiknek általában – hiszen ez volt az egyetlen magyar irodalmi folyóirat Csehszlovákiában – a *Szemle* lapjai adnak helyet. Például Kovács Magda (akinek *Esőben* című novellájából származik a prózáírók kötetének címet adó fekete szél kifejezés) első novellája az *Irodalmi Szemlében* jelenik meg 1971-ben (Kovács 1970). Az *Apokrif* természetesen ebben a tekintetben is másképp működik: a Fialat Írók Szövetségével 2014-es megállapodása során *Apokrif Könyvek* címmel közös könyvsorozatot indított. A könyvsorozat, közönségtalálkozók, táborok nem titkolt – és úgy tűnik sikeres – célja a tehetségdozálás.

Összefoglalás

Már fejtegetésünk elején előrelátható volt: az *Apokrif* és az *Irodalmi Szemle* teljesen érthető körülmények miatt kevés egyezést mutat. A tét egy olyan szempontrendszer megtalálása és alkalmazása volt, ami azáltal, hogy konkretizálja ezeket az eltéréseket, lehetővé teszi a különböző folyóiratok együtt-tárgyalását. A jelenlegi terjedelem csupán egy szempont érintését biztosította – a sor tovább folytatható. Az *Irodalmi Szemle* keretébe helyezett *Apokrif*-képen minden bizonnyal máshová került a hangsúly, mintha egyedül az *Apokrif*ről próbáltunk volna értekezni. És egész biztosan más megvilágításba kerülne a szintén hatvanéves *Jelenkor* vagy az 1957-ben indult *Kortárs* keretébe helyezett *Apokrif*-kép.

Irodalomjegyzék

- Dobos László. 1958. Elindultunk. *Irodalmi Szemle* (2): 1–2.
- Duba Gyula szerk. 1972. *Fekete szél Fialat szlovákiai magyar prózáírók antológiája*. Pozsony: Madách.
- Fábry Zoltán. 1958. Ideje már bizony. *Irodalmi Szemle* (1): 3–7.
- Fábry Zoltán. 1968. *Stósz délelőttök*. Pozsony: Madách.
- Filep Tamás Gusztáv. 1998. Szempontok a (cseh)szlovákiai magyar sajtó első két korszakának történetéhez. In *A csehszlovákiai magyar művelődés története 1918–1988*, szerk. Tóth László. Budapest: Ister.
- Grendel Lajos. 1998. Két év a kompromisszumok jegyében. *Irodalmi Szemle* (5–6–7): 23–24.

- Kovács Magda. 1970. Égigérő tánc. *Irodalmi Szemle* (2): 126–128.
- Margócsy István. 2010. Megnyugtató bizonytalanság, Az Apokrif bemutatkozása. *Litera*. <http://www.litera.hu/hirek/megnyugtato-bizonytalansag>. (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Németh G. Béla. 2000. *Hét folyóirat 1945–1950*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Németh György. 2002. *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Budapest: Palatinus.
- Nyerges Gábor Ádám. 2008. Négyszemközt. *Apokrif* (1): 1–3.
- Popély Gyula. 2006. *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1989*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- SA. 1958. Viták a szocialista realizmus és Lukács György körül. *Irodalmi Szemle* (1): 115–118.
- Takáts József. 2004. Irodalmi folyóiratok kortárs kánonai. *Litera*. <http://www.litera.hu/hirek/irodalmi-folyoiratok-kortars-kanonai> (2018. márc. 28.)
- Tözsér Árpád szerk. 1972. *Egyszemű éjszaka, Fiatal szlovákiai magyar költők*. Pozsony: Madách.
- Varga Erzsébet. 1998. Az én kilenc Szemle-éve. *Irodalmi Szemle* (5–6–7): 21–23.
- Varga Melinda. 2015. Folyóiratok kerekasztala, Rejtő-mítoszok, rendhagyó színházi produkciók – Képes beszámoló a 21. Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásár 2. és 3. napjáról. *Irodalmi Jelen* <https://www.irodalmijelen.hu/2015-nov-15-1827/folyoiratok-kerekasztala-rejto-mitoszok-rendhagyo-szinhazi-produkciok-kepes> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)

APOKRIF ÉS IRODALMI SZEMLE
Értekezés a folyóiratok sokféleségéről

Mi történik, ha teljesen különböző folyóiratokról szeretnénk releváns megállapításokat tenni? Az egyik, hatvan évre visszatekintő múlttal rendelkezik, a másik ünnepi konferencia rendezésével emlékezik meg a tíz év alatt megtett útról? Lehetséges egyáltalán olyan szempontrendszer felvázolása, amely alapján együtt-tárgyalható a két folyóirat? Az *Irodalmi Szemlé*ről szóló kutatás és az *Apokrif*ről szóló dolgozat szempontjából is kitekintőnek számító, mégis érdekes tanulságokkal járó tanulmány célja két teljesen különböző irodalmi folyóiratról való gondolkodás. Kísérlet olyan pontok feltérképezésére, melyek lehetővé teszik az egymástól eltérő folyóiratok együtt-tárgyalását. Tudjuk, hogy az „irodalmi folyóiratok” gyűjtőnév alatt egészen más elvek szerint működő lapokat értünk; a dolgozat elindít egy folyamatot, mely konkretizálni és értelmezni kívánja ezeket a különbözőségeket. A tízéves *Apokrif* folyóirat az *Irodalmi Szemle* mellett (vagy ellenében) tárgyalva számos olyan jellemzőjére kerül hangsúly, ami egyéb esetben rejtve maradna. Ugyanígy az *Irodalmi Szemle* leírásának érdekes momentuma az *Apokrif*val való összehasonlítás.

Kulcsszavak: folyóirat-kutatás, *Apokrif*, *Irodalmi Szemle*, kisebbség, irodalom

APOKRIF AND IRODALMI SZEMLE
Paper about diversity of journals

What happens if we want to have make relevant statements about completely different magazines? One has a 60 years old history, the other commemorates its 10 years long journey with the organization of a festive conference. Is it even possible to create a system of criteria based on which the two magazines could be discussed together? The aim of the studies is the thinking about two wholly different magazines, an attempt for finding points based on which the discussion about them could be possible. We all know that under the collective name „literary magazines“ we mean journals existing on entirely different principles. The paper tries to concretize and interpret these principles. In comparison to (or by discussed together with) the *Irodalmi Szemle*, several characteristics of *Apokrif* are emphasized which would stay hidden without the comparison. Likewise, the comparison of the two magazines is an interesting moment of the description of *Irodalmi Szemle*.

Keywords: literary journals, *Irodalmi Szemle*, *Apokrif*, minority, literature.

HAVAY Viktória

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Néprajzi Intézet, Folklore Tanszék

Irodalomtudományi Doktor Iskola, Budapest

havay.viktoria@gmail.com

„A SZÉP BARÁTSÁG ÖSZVEFŰZ VELEM”¹

A Gaal–Kisfaludy levelezés és a népmese kutatás

Az első magyar népmese gyűjtemény (Gaal 1822) keletkezéstörténetének megismerése szempontjából elengedhetetlen a Gaal Györgyhöz kapcsolódó levelezések feltárása. Gaal György hagyatékában szerencsére jelentős mennyiségű levél maradt fenn, melyeket a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, az Országos Széchényi Könyvtárban, illetve a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kézirat-tárában őriznek. Ezen levelek többsége német nyelven, fraktúr kézírással íródott. Gaal fennmaradt levelei a következő személyekhez íródtak: Kisfaludy Károly (MTAK 4r 124. V. 27 levél), Toldy Ferenc (MTAK 4-r 66. 84 levél), Kisfaludy Sándor (MTAK K 376/79), Horvát István (OSzK Levelestárában – korábban: Magyar Nemzeti Múzeum Irattára – 13 levél), Gustav Schäfer (OSzK Levelestárában 1 levél, a Nationalbibliothekben 7 levél), Ignaz Gustav Castelli (OSzK Levelestárában 1 levél, a Nationalbibliothekben 1 levél), Jankovich Miklós (OSzK Levelestárában 2 levél), Friedrich Volke (Nationalbibliothekben 9 levél), egy levél feleségéhez, Heinzmann Karolinához (OSzK Levelestára), illetve öt levél ismeretlen személynek címezve (OSzK Levelestára 3 levél, Nationalbibliothek 2 levél).

Tanulmányomban a levelezésből a Gaal György és Kisfaludy Károly közös munkájával és barátságával kapcsolatos dokumentumokat elemzem, különös tekintettel Gaal Kisfaludynak írt leveleire, kifejezetten a népmese kutatást érintő kérdésekre fókuszálva. A mese kutatás szempont-

1 A tanulmány *Gaal György levelei Kisfaludy Károlyhoz* című előadásaként a 2017. november 11-én, Szabadkán, a Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztálya által megrendezésre kerülő Nyom-követés 3. című konferencián hangzott el. Az idézet forrása: Kisfaludy 1983, 350.

jából azért jelentős ez a forráseggyüttes, mert ez a legkorábbi olyan dokumentumcsoport, amelyben adatokat találhatunk az első magyar népmesegyűjtemény létrejöttével kapcsolatban. Mivel az 1822-ben megjelent *Mährchen der Magyaren* keletkezéstörténetéről csupán a kötet előszavában leírt adatok (Gaal 1822, I–XXX) állnak rendelkezésünkre, és a korabeli recepcióról is vajmi kevés forrásunk van (Bognár 1893; Ipolyi 1858; Szerényi 1823), a levelezés fontos információforrás.

Gaal György (1783–1855), a Bécsben élő, németül író magyar literátor munkaadója, Esterházy Miklós megbízásából Kisfaludy Sándor *Tátikáját* fordította le először (Gácser 1905, 15), majd a fordítás sikerén felbuzdulva fordult további magyar irodalmi újdonságok felé. 1819-ben kezdte el fordítani Kisfaludy Károly műveit (Horváth 1984, 401) azzal a céllal, hogy a magyar irodalmat a bécsi közönség felé közvetítse, bemutatassa.

Gaal György és Kisfaludy Károly levelezése 1820. február 8-án kezdődött. Kisfaludy kezdeményezte a kapcsolatfelvételt, hogy megköszönje közös kiadójukon, Trattner János Tamás nyomdászon keresztül (1789–1825) hozzá intézett jó tanácsait, valamint további fordításokra és mentorálásra kérje fel őt. Levelezésük egy közvetlen és őszinte barátság lenyomata, amelyben Gaal a tanácsadó, Kisfaludy a nyitott befogadó, viszonyuk pedig – meglátásom szerint – végig egyenrangú. Levelezésük 1820-tól Kisfaludy haláláig, 1830-ig tartott. A széles műveltségű Gaal hasznos tanácsokkal látta el Kisfaludyt, a világirodalom klasszikusainak tanulmányozására, illetve a költészet terén nagyobb igényességre bízta. Kisfaludy Károly oly nagyra becsülte Gaalt, hogy 1821-ben *Irene* című drámáját neki ajánlotta (Kisfaludy 1983, 350).

Gaal György és Kisfaludy Károly levelei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, a Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. szám alatt találhatóak. A 124-es iratanyag V. egységében 60 levél Kisfaludytól Gaalnak, valamint 27 levél Gaaltól Kisfaludynak olvasható. Az iratanyag X. egysége tartalmazza Kisfaludy három művének (*Tatárok Magyarországon, Ilka, Stibor vajda*) fordítását, míg az I. egység Toldy Ferenc jegyzeteit Kisfaludy és Gaal levelezéséről. Tudomásom szerint más közgyűjteményben nem őriznek Gaaltól Kisfaludyhoz írt leveleket.

A Gaal György által írt leveleket Komáromy Béla az 1936-os Irodalomtörténeti Közleményekben három részletben közölte (Komáromy 1936), de Komáromy közlése nem teljes: csak a meglátása szerint irodalomtörténeti szempontból releváns részleteket publikálta, a többit, jelölve

ugyan, de kihagyta.² Mindezek okán én az összes Gaal által írt levelet újra olvastam és átírtam, hogy kiderüljön, nem maradt-e ki a néprajzi érdeklődés szempontjából valamilyen jelentős adat.

A Gaal által írt levelek feltehetően 1869-ben kerültek a kéziratárba, amiről a kéziratcsomó első oldalán szereplő, a levéltáros által bejegyzett szöveg tanúskodik: „Kisfaludy Móric Zala megyei főszolgabíró úr aján-déka febr. 16/69” (MTAK Kézirattára Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V). Ez az anyag valószínűleg Kisfaludy levélmegőrzési szokásai miatt csupán 26 levelet tartalmaz, amit Bánóczi így magyaráz: „Gaaltól csak 26 levél (1820. febr. 14. – 1828. jun. 23-ig) [maradt fenn], s ezt is a véletlen szerencsének köszönhetjük, mert Kisfaludy a hozzá érkezett leveleket ép[p]en nem szokta megőrizni” (Bánóczi 1893, VI. 469). Valójában 27 levélről beszélünk, de a tartalmi összetartozás miatt a 1820. február 14-én és 23-án keltezett leveleket a levéltárosok egy egységnek vették. Komáromy a fellelhető 27 levélhez hozzávesz még egyet, 1830. október 1-jéről, mely Toldy Ferenc levelei között található (MTAK Kézirattára Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 66. V). Ebben Gaal a régóta hallgató Kisfaludyt arra kéri, ha lehet, mihamarabb adjon számára értesítést arról, hogy Toldy Ferenc (Dr. Schedel) életben van-e, ugyanis annak európai körútjáról hazatérve, ígérete szerint már augusztusban kellett volna nála Bécsben családi-baráti látogatást tennie, s a látogatás elmaradása miatt az egész család aggódott Toldyért (Komáromy 1936, 468). Ekkor Kisfaludy már súlyos beteg volt, Gaal viszont lehetséges, hogy mit sem tudott erről, mert a szöveg a költő egészségügyi állapotára nem tér ki, csupán Toldyra, illetve Kisfaludy elmaradó, fájóan ritkán érkező leveleire.

A levelezés másik oldala, tehát a Kisfaludy által Gaalnak írt anyag kétszer akkora terjedelmű, mint fordítva. Mindez feltehetően Gaal precizitásának volt köszönhető, aki a leveleket együtt tárolta. A Kisfaludy által írt leveleket Gaal György halála után felesége, Heinzmann Karolina a teljes hagyatékkal együtt 1857-ben az Akadémia elődjének, a Magyar Tudós Társaságnak adományozta, amiről Nagy Ilona tanulmányában olvashatunk részletesen (Nagy 2015, 65–71). Ezeket a leveleket Bánóczi József Kisfaludy Károly összes munkájának közlésekor, 1893-ban kiadta (Bánóczi 1893, VI. 283–391).

Kutatásom egyik lépéseként megvizsgáltam, hogy milyen publikációkban érhető tetten az a tény, hogy a szerzők olvasták Gaal Kisfaludyhoz írt leveleit. Irodalmárok közül bizonyos, hogy legkorábban Toldy Ferenc, már fel-

2 „A leveleket alább közöljük, egypár irodalomtörténeti szempontból érdektelen rész elhagyásával, jelezve mindenütt a törlést” (Komáromy 1936, 220).

tehetően közvetlenül Kisfaludy halála után, hiszen 1831-ben kiadta munkáit tíz kötetben (Toldy 1831), ezt követően pedig, 1832-ben életrajzi monográfiát is szentelt neki (Toldy 1832). Bánóczi 1893-as összkiadásában több esetben is jelzi, hogy Kisfaludy levelein Toldy által – szokásosan ceruzával – tett megjegyzések vannak (például Bánóczi 1893, VI. 472). Őt követően Bánóczi ugyan csak Kisfaludy leveleit közölte, ám a levelek jegyzeteiben egyértelműen utal a Gaal által írott szövegekre, sőt, idézett is azokból (Bánóczi 1893, VI. 469–474). 1905-ben, Gaal halálának 50. évfordulója alkalmából Gácsér József (Gácsér 1906, 27–38) által írt, rendkívül alapos biográfia részletesen beszél a Kisfaludy Károlyhoz írt levelekről, de ebben nem kapunk a népmesegyűjtésre releváns információkat. Deréky Pál 1980-ban a Bécsi Egyetemen készített doktori disszertációja (Deréky 1980, 41–65, 185–189) – melyet Joseph von Hormayr bécsi magyar köréről írt – szintén foglalkozik a német nyelvű levelekkel, majd Eichinger Viktória és Klaus Heydemann tanulmányában is olvashatjuk jelét annak, hogy tanulmányozták a leveleket (Eichinger–Heydemann 2004, 283). A néprajzi szakirodalomban, noha többen is hivatkoznak a Komáromy-féle publikációra (például Voigt 1982, Domokos 2005, Nagy 2015, Gulyás 2011), de eddig nem találtam nyomát annak, hogy bárki is mélyrehatóbban foglalkozott volna a német nyelvű levelek elemzésével. A továbbiakban a kutatás ezen hiányát igyekszem pótolni.³

Gaal György és Kisfaludy Károly levelezésében az 1822-ben megjelent mesekötettel kapcsolatban folklorisztikai szempontból ugyan nem sok, de fontos információt kapunk. Az első adat 1820. február 23-ról származik, amikor is Gaal ezt írja: „Én is túlságosan el vagyok foglalva olyan vállalkozásokkal, melyek a teljes figyelmemet igénybe veszik. A Magyarok meséi I. kötete – a Polymniám III kötete – a Magyarok színháza I. kötete, – Példabeszédek I. kötete – mindez a következő hónapokban, sorban egymás után fog napvilágot látni” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 2).⁴

Ebből a levél végi, szinte mellékesen közölt néhány sorból azt tudhatjuk meg, hogy a *Mährchen der Magyaren* kötet már 1820 februárjában összeállt és Gaal már abban az évben a megjelenéssel számolt. Újdonság,

3 A tanulmányban olvasható Gaal-idézetek magyarra fordítása minden esetben saját munkám. (– H.V.)

4 „Auch bin ich viel zu sehr mit Unternehmungen beschäftigt die meine volle Aufmerksamkeit in Anspruch nehmen. Den I. Band meiner Mährchen der Magyaren – meiner Polymnia III Bände. – Theather der Magyaren I. Band – Gleichnisse I. Band – alles dieß erscheint nun im Laufe der nächsten Monathe nach einander“ (1820. február 23.). MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 2.

hogy a mesékből több kötetnyit tervezett kiadni, hiszen első kötetnek nevezi a megjelenés alatt állót. Hogy ekkor miért nem jelent meg a kötet, azt Gaal pontosan egy évvel később, 1821. február 26-án írja le:

Éppen most történt velem az a fatális tréfa, hogy a már nyomdakész Magyarok meséi kötetemet – melyre a szedő már türelmetlenül vár, – a cenzúrától úgy keresztre feszítve kaptam vissza, hogy azt sem tudom, mitévő legyek, hogy az így létre jött hét ívnyi rést befoltozzam. Annyira körül vagyok véve efféle szerencsétlen ügyekkel, hogy alig marad időm enni és aludni (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 19.).⁵

A levelezésben magáról a *Mährchen der Magyarren*ről több szó nem esik. A meséről mint műfajról azonban két esetben igen. Gaal úgy vélte, hogy a mese mint prózai műfaj jó ujjgyakorlat lehetne Kisfaludy számára a koncentrált történetmesélés elsajátítására: „Ha valamit ajánlhatnék Önnek, az pedig az volna, hogy próbálja ki magát prózai írásokban, különösképpen rövid elbeszélésekben. Ez különösen egyszerű, ám a haszon, amit hoz, az jelentős. Olvasson Clarent, Houwaldot, vagy Musäustól a Strucctollakat és a Népmeséket” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 11).⁶ Ugyanezt, tehát főleg a prózai forma gyakorlását ajánlja 1821. január 10-i levele is: „Azt javasolnám Önnek, hogy eleinte kisebb verseket, elbeszéléseket, meséket vagy legendákat írjon négy lábú jambusban vagy trocheusban, méghozzá rím nélkül” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 17.)⁷

5 „Mir geschah so eben der fatale Streich, daß ich meinen schon zum Druck bereitete Mährchen der Magyarren auf welche der Setzer bereits mit Ungeduld wartet so gewaltig durch die Censur gekreuzigt zurückerhielt, daß ich kaum weiß wie ichs anfangen soll, die ganzen 7 Druckbogen starken Lücken, welche dadurch entstanden, zu ergänzen. Ich habe nun kaum Zeit zum Essen und zum Schlafen, so sehr bin ich von den maliziösesten Affairen aller Art umgeben.“ (1821. február 26.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 2.

6 „Dürfte ich Ihnen aber ja hierzu etwas rathen; so wäre es, daß Sie sich vor der Hand in prosaischen Aufsätzen, besonders aber in kleinen Erzählungen versuchen möchten. Dieß ist zwar nichts weniger als leicht; aber der Nutzen der daraus erwächst ist überaus beträchtlich. Lesen Sie Claren, Houwald, oder im komischen Musaus Straussfedern und Volksmährchen.“ (1820. június 20.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 11.

7 „Ich würde Ihnen rathen für den Anfang einige kleinere Gedichte, Erzählungen, Mährchen, oder Legenden in 4 füsigen Jamben oder Trocheen, und zwar ganz ohne Reim zu schreiben.“ (1821. január 10.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 17.

Az idézett levelekben felbukkan ugyan új információ, de az első magyar népmese gyűjtemény keletkezéstörténetéről nem kapunk új, eddigi ismereteinket bővítő adatokat olyan témákban, mint például, hogy Gaal honnan vette az ötletet és hogyan fogott hozzá a mesegyűjtéshez; kik voltak azok az adatközlő Esterházy-katonák, akik lejegyezték neki a népmeséket, illetve milyen módon kerültek ezek lejegyzésre. Gaal a *Mährchen der Magyaren* előszavában több ismerősét emlegeti, akiktől meséket kért, s talán kapott is (Gaal 1822, IV). A Kisfaludyval folytatott levelezésből az sem derül ki, hogy kik voltak ezek az általa említett ismerősök, illetve hogy miként fordították le a meséket magyarra, kik voltak a fordítók, az írnokok, a segítők.

Folklorisztikai kutatástörténet szempontjából értékes információmorzskákat olvashatunk Gaal és Kisfaludy levelezésében a bécsi triással kapcsolatban. Horváth János 1927-es kötete (*Irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, 1927) óta „bécsi triász”-ként emlegetett három szerző – nevezetesen Gaal György, gróf Mailáth János és báró Mednyánszky Alajos – kapcsolatáról vajmi kevés, szinte semmilyen primer forrás nem áll rendelkezésünkre. A Kisfaludynak írt levelek sem tartalmaznak perdöntő információkat, ám mégis újak és hasznosak számunkra.

Gaal 1820. december 23-én gróf Mailáth Jánosról, a Brünnsben 1825-ben kiadott *Magyarische Sagen und Maehrchen* szerzőjéről, az alábbiakat írja barátjának: „Mailáth gróf több becsületet szerez hazánkknak, mint annak összes fejedelmei, minden pénzünkkel az elmúlt 3 évszázadban. Sokat adnék érte, ha láthatnám. Egy nagyszerű ember! Szellem és szív, mindkettő nemes!” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 16.)⁸ Ebből megtudhatjuk, hogy Gaal rendkívül nagyra tartotta a „lánglelkű”, Habsburg-hű Mailáthot. Ugyanazon levél utóiratában Gaal egy szívességet kér Kisfaludytól: „Egy kérés. Ha Mailáth grófnál járna, kérem, hogy az itt mellékelt biléták közül adjon le egyet annak előszobájában, a többit adja Trattner úrnak” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 16.)⁹ Az itt említett biléta valószínűleg ebben az esetben névjegykártyát jelentett. Mailáthot harmadjára egy publikáció kapcsán emlegeti.

8 „Graf Mailáth erwirbt unserem Vaterlande mehr Ehre als alle Fürsten dasselben samt ihren Gelde duch 3 Jahrhunderte. Ich gäbe viel darum, wenn ich ihn sehen konnte. Ein trefflicher Mann! Geist und Herz – beyde edel!” (1820. december 23.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 16.

9 „Eine Bitte. Wenn Sie zum Grafen Mailáth komen, so ersuche ich Sie eins von beiliegenden Billeten in seinen Vorzimmer abzugeben, die übrigen aber H. von Trattner zu geben.” (1820. december 23.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 16.

1821. január 10-i levelében, a Zerffy Gusztáv-féle Almanachot kritizálva: „Épp az imént kaptam egy példányt a Zerffy-féle *Almanach*ból. Csak adja az Ég, hogy az Önének külön arcú arcú legyen! A szóban forgó dologról pedig: egy szót se többet. Sajnálom Mailáth gróf és Köfflinger [el pazarolt] tanulmányát” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 17).¹⁰ 1823. május 7-én pedig ismét említi Mailáthot, akiről tudjuk, hogy irodalmi és történelmi témájú írásainak kiadása nyomán elszegényedett, sőt rendőrségi besúgóként is működött (Ratzky 2004): „Ez a siralmas nap, hála Istennek, elmúlt, és ha az aranykor az útja nem egy pénzügyes kincsesládáján keresztül megy, nehogy én is akár csak más nyomorult, oly szomorú sorsra jussak, mint Mailáth, aki azok kedvéért még a fantáziáját is eltemette” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 22).¹¹ Gaal a bécsi triász harmadik tagját, báró Madnyánszky Alajost a levelezésben Kisfaludy egy drámájának, a *Stibor vajdának* alapját szolgáltató történet szerzőjeként emlegeti 1820. március 6-án: „Egy pesti levélíró azt jelenti az itteni bécsi divatlapban, hogy Ön a színdarab anyagát báró Mednyánszky Alajos egyik elbeszéléséből merítette. Úgy sejttem, hogy egy rendkívül jól sikerült elbeszélés lehet, hogyha ilyen aprólékosan kifejtett részletek is kivehetőek belőle [...]” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 3).¹²

Folklór-tudománytörténeti vonatkozásban ugyan csak ezeket az új adatokat rejti a Gaal-Kisfaludy levelezés, ám némely más területről is bemutatnék példákat, melyek a két szerző személyiségét, életét és munkásságát hozzák közelebb hozzánk. Ezen részletek nívója, hogy először olvashatóak magyar fordításban.

10 „So eben erhalte ich aus Freundeshand ein Exemplar von den Zerffischen Almanach. Der Himmel gebe, daß der Ihrige ein anderes Gesicht erhalte! Uiber den Vorliegenden nec verbum amplius addam. Ich bedaure den Grafen Mailáth und Köfflingern um ihre Aufsätze“ (1821. január 10.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 17.

11 „Dieser Jammertag ist Gottlob! dahin, und wenn die goldener Zeit nicht etwa plötzlich ihren Lauf durch die Truhe eines financiers nehmen muß, werden ihm noch mehrere gleicher Gelichters, und am Ende der meinigen auch ich selbst eben so trist, wie Mailáth Ihnen zu Liebe jüngst seine Phantasie begraben ließ, nachfolgen.“ (1823. május 7.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 22.

12 „Ein Pester Correspondant meldet in der hiesigen Wiener Modezeitung, daß Sie den Stoff des Schauspiels aus einer Erzählung des Frhrn von Mednyánszky geschöpft haben. – Mir dämpft, es müße dieß eine sehr gedungene Erzählung seyn, woraus sich so umständlich motivierte Details ziehen lassen“ (1820. március 6.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 3.

Elsőként fontosnak tartom, hogy szó essék Kisfaludy ajánlásáról, melyet *Irene* című drámájának elején Gaalnak szentelt. Tudtommal eddig semmilyen szakirodalom nem tárgyalta annak keletkezéstörténetét, így most beszéljenek Gaal szavai róla: „Szeretném jobban kifejteni annak okát, ami miatt el kell háritanom azon megtiszteltetést, mellyel Ön engem egy irodalmi ajánlással illetni kíván. Ez ugyanis nem ezért van, mert nem tudom, miről volna szó, hanem inkább egyfajta viszolygás mindenfajta olyan kitüntetéssel szemben, amit nem érdelek meg [...]” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 8).¹³

Mivel azonban Kisfaludy nem hagyta magát Gaal szerénységétől és alázatosságától eltántorítani, megjelenésre került az alábbi, kapcsolatukat oly szépen jellemző ajánlás:

Gaal! kit szivünknek édes indulatja,
A szép barátság öszvefűz velem,
Ki dísze ágait nékem osztogatja,
Kinél ujúlva önmagam lelem;
Múzsámnak itt áll gyenge áldozatja,
Hálám jeléül néked szentelem!
Fogadd baráti kedvező szemekkel,
S mivem ragyoglik tiszta érdemekkel.

A mit teremtve súlyedő titokban
Reám fuvalt a képzés, bájölén,
S felém derülő égi lángzatokban
Imádva sejtethnék, oh földi én!
Kiéli lelkem rezgő hangzatokban
Az érzemények zajló tengerén.
S ha kik szavamra buzdulatba kelnek,
Jutalma nyílik e szorúlt kebelnek (Kisfaludy 1983, 50).

Ezek után Gaal egyebet nem tehetett, mint hogy köszönetet mondott a szép szavakért:

13 „Möchte aber der Grund, warum ich der mir von Ihnen zugegedachten Ehre meiner literarischen Zuneigung mich zu entziehen scheine, sich besser expliciren lassen! Dieser ist wahrlich kein je ne sçai quoi – sondern eine mir eigene Reitzbarkeit gegen Auszeichnungen, die ich nicht verdiene.“ (1820. május 5.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 8.

Az Ön kedves ajánlása, mellyel az új tragédiáját, az *Irenet* indítja egy biztos mód arra, hogy engem lekötölezzon. Ugyan arra, hogy barátságunkról magát ilyen módon biztosítsa igazán nem lett volna szüksége, hiszen efelől mindenkor bizonyos lehet. Nem marad más hátra, minthogy ezt a szerénységemnek biztosított megtisztelő kitüntetést szívből megköszönjem és megígérjem, hogy nem fogok tétlenkedni abban, hogy az Ön kedves szerzeményéről amint levegőhöz jutok, levél útján vagy nyilvánosan hangot ne adjak (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 18).¹⁴

Az Irene ajánlásának keletkezése után jöjjön két példa Gaal szövegkezelési, fordítástechnikai és -etikai nézeteiről. Ez különösen azért tanulságos a mesekutatás szempontjából, mert tudjuk, hogy a *Mährchen der Magyeren* egy Gaal által igencsak mesterkélt hangnemben újramesélt változata az eredetileg magyar nyelven, az Esterházy-katonák által lejegyzett népmeséknek (Havay 2011, 2017).

Műveinek fordításakor nem engedek meg magamnak semmiféle lényegi változtatást vagy eltérést, melyre engem olykor a rímelés megtartása akaratom ellenére kényszerít. Sajnálatos módon bizonyosságot szereztem arról, hogy a magyar nyelv nem nemesíthető meg a német verselés által, legalábbis addig, amíg az fordítás marad: itt és ott bizony fénytelenebb, mint az az eredeti nyelven volt (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 1.).¹⁵

14 „Die freundliche Zueignung an mich, welche Sie Ihren neuen Tragödie Irene voran schicken, ist nun freilich ein untrügliches Mittel mich Ihnen verbindlich zu machen; doch hätten Sie dessen nicht bedurft, um sich meiner Freundschaft zu versichern, da Sie derselben auf immerdar gewiß sind. Mir bleibt leider nichts übrig, als Ihnen für diese ehrenvolle Auszeichnung meiner ausspruchlosen Wenigkeit recht herzlich zu danken, und zu versprechen, daß ich nicht ermangeln werde, meine Meinung über dieß Ihr liebes Erzeugniß, so bald ich nur ein bisschen wieder werde zu Athem kommen, entweder brieflich, oder öffentlich auszusprechen.“ (1821. február 12.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 18.

15 „Bey der Uibersetzung Ihrer Werke erlaube ich mir in Wesentlichen keine Änderung, und auch jene Abweichungen, zu welchen mich, zumal bey gereimten Stellen, die heillose Nothwendigkeit zwingt, mache ich wider Willen. Ich habe, Leider! noch mancher strenden Prüfung gefunden, daß sich das Ungarische keineswegs durch deutsche Diction veredeln lasse, so lange es Uibersetzung leibt; ja es wird hie und da noch matter als es in der Ursprache seyn könnte.“ (1820. február 14.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 1.

Egy helyen bátor visszavágást olvashatunk Gaaltól, amiben arra reagál, hogy Kisfaludy szerint műveinek fordítása bizonyos helyeken nem igazán megfelelő:

Minden szava megerősíti szándékomat, még az a megjegyzése is, mely tökéletesen talál az én meglátásommal: miszerint a verseimet szokatlanul rossznak találja. Több barátom állítja, hogy nem volnék képes rossz verset írni, pedig igenis tudok, noha nem a saját hibámból kifolyólag bizonyítom most életemben először ennek az ellenkezőjét. Tudja-e ám kedves barátom, honnét is jön mindez? Sehonnan máshonnan, mint az Ön költészetének természetéből! Úgy tűnik, hogy túl könnyedén, túl gyorsan dolgozik és túl kevés szorgalmat fektet a motívumok és az összefüggések kidolgozására, a képeinek számára, az ötleteire és a mondataira (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 7.).¹⁶

Ilyen bátor kritikával meglátásom szerint csak igazán jó barát élhet anélkül, hogy a barátság csorbát ne szenvedne. 1820 nyarán Kisfaludy maga is lefordítja *Kemény Simon* drámájának egy részét németre. Gaalnak a fordítás nagyon megnyeri tetszését, ezt méltatva és magyar tudását is jellemezve, így nyilatkozik: „Nagyon irigylem Önt ezen szép képességéért, főleg, hogy én nem vagyok már képes arra sem, hogy egy levelet magyar nyelven írjak, nem is beszélve arról, hogy nyomdakész anyagot német és magyar nyelven egyszerre készítsék” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 2).¹⁷

Az előbbieken áttekintett, a költészet gyakorlati kérdéseire vonatkozó tanácsok mellett, lássunk két példát, melyben barátságuk személyesebb

16 „Jedes Ihrer Worte bestätigt meine Ansichten, auch die Bemerkung daß Sie meine Verse ungewöhnlich schlecht finden, ist ganz und gar die Meinige. Mehrere meiner Freunde behaupten, ich sey durchaus nicht im Stande, einen schlechten Vers zu machen, und doch bin ich, obschon nicht genug durch meine Schuld, vom Gegentheile überzeugt, aber auch wahrlich nur zum ersten Mahle. Wissen Sie aber wohl, mein werther Freund woher dieß rührt? – Nirgends sonst, als von der Natur Ihrer Poesie. – Sie scheinen zu leicht, zu schnell zu arbeiten, und zu wenig Fleiß auf die Motivierung, Verbindung, und den Numerus Ihrer Bildern, Ideen und Sätze zu legen.“ (1820. április 21.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 7.

17 „Ich beneide Sie um die schöne Fähigkeit um so mehr, da ich nicht einmal im Stande bin einen Brief in ungarischer Sprache zu schreiben, geschweige druckwürdige Aufsätze in deutscher und ungarischer Sprache zugleich.“ (1820. augusztus 8.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 12.

bizonyítékaként Gaal költőbarátját nem csak irodalommal kapcsolatos témákban tanította, hanem olykor életvezetési tanácsokkal is ellátta:

Itt egy recept az ellen az átkozott fejfájása ellen:

1. Egyen kevesebb liszteset és kevés zöldséget;
2. Csak kevés bort igyon, azt is vízzel;
3. Mozogjon sokat a szabadban;
4. Tartsa a lábait melegen, de a fejét ne túl forrón;
5. Dolgozzon legtöbbször állva, ám étkezés után csak azt követően, hogy megemésztette az ételt;
6. Ne aludjon túl sokat.

Azt gondolom, hogy a fejfájása az alsótestéből ered, ami ellen ezek a módszerek nem rosszak. Ennél jobbat Dr. Köffinger tud majd Önnek ajánlani (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 16.).¹⁸

Egy hónappal később újabb receptet küld barátjának, ezúttal egy megfelelő, igényes tinta készítési módjáról, amit viccelődve így indokol: „És végül az Isten szerelmére kérem, szerezzen be magának mihamarabb egy olyan tintát, amitől nem fenyeget az a veszély, hogy még a ránézéstől is sárgalázat kapok” (– ford. H. V., MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 17.).¹⁹

Elmondhatjuk tehát, hogy Gaal György Kisfaludy Károlyhoz írt leveleinek megismerése a kutatástörténet eddigi eredményeit apró, de jelentős információkkal egészítette ki, valamint megtöltötte étellel. Újdonság, hogy Gaal kezdettől fogva több kötetben kívánta megjelentetni meséit, s

18 „Hier ein Recept gegen Ihr verwünschtes Kopfweh.

1. Essen Sie wenig Mehlspeise u. wenig Gemüse.
2. Trinken Sie wenig Wein, und auch dieß mit Wasser.
3. Machen Sie brav Motion im Freyen.
4. Halten Sie die Füße warm den Kopf aber nicht zu sehr.
5. Arbeiten Sie meistens stehend, nach Tische aber nicht ehe, als sie verdaut haben.
6. Schlafen Sie nicht zu viel.

Ich vermthe, Ihr Kopfweh wird aus dem Unterleibekommen, und dagegen sind diese Mittel nicht übel. Bessere wird Dr. Köffinger zu rathen wissen.“ (1820. december 20.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 16.

19 „Ich bitte Sie endlich um Gottes Willen, sich ja baldmöglichst eine Tinte anzuschaffen, bei deren Anblick ich nicht Gefahr laufe, das gelbe Fieber zu bekommen.“ (1821. január 10.) MTAK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. 17.

a tervezet első kötetével már 1820-ra készen volt. A folklorisztika történetében ritka jelenség, hogy Gaal a cenzúra hatására kénytelen volt jelentős mértékben átírni a mesék szövegét. Ezeknek az eltéréseknek a feltárása a jövőbeli kutatások feladata lesz. Értékes ismerni Gaal fordítással kapcsolatos felfogását, mely szerint csorbíthatatlanul igyekezett visszaadni a Kisfaludy szövegeket német nyelven, amit feltehetően valamilyen mértékben a mesék fordításánál is követett. Sajnálatos módon nem tudunk meg semmit a mesék gyűjtési-lejegyzési módjáról, az azokat lejegyző Esterházy-közkatonákról, a fordítások menetéről, illetve arról, hogy Gaal Bécsben milyen kapcsolatban volt olyan értelmiségi körökkel, akik mesekiadással foglalkoztak. Az a tény, hogy a levelezésben ilyen csekély szó esik Gaal népmesegyűjtő tevékenységéről, azt sugallja, hogy a mesekutató számára mérföldkőnek számító kiadvány a szerző szerteágazó életművében csupán epizód jelentőségű volt. Értékes viszont azt bizonyítva látni, hogy Gaal ismerte Mailáthot és Mednyánszkyt, ám a levelek tükrében kapcsolatukat továbbra sem tartom közelinek, csak azt láthatjuk bizonyítva, hogy tudtak egymásról, de semmiféle diskurzusnak nyomát nem találni egyelőre. Bízom abban, hogy a további, Gaalhoz kapcsolódó levelezések feltárása további gyöngyszemeket fog a felszínre hozni mind Gaal és Kisfaludy kapcsolata, mind az első magyar népmesegyűjtemény keletkezéstörténete kapcsán.

Forrásjegyzék

- Gaal György levelei Kisfaludy Károlyhoz. MTAK Kézirattára Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 124. V. (27 levél).
- Gaal György levelei Toldy Ferenchez. MTAK Kézirattára Magyar Irodalmi Levelezés 4-r 66. (84 levél).
- Gaal György levelei Friedrich Volkehez. Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung (9 levél).
- Gaal György levelei Gustav Schäferhez. OSzK Leveléstár (1 levél); Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung (7 levél).
- Gaal György levele Heinzmann Karolinához. OSzK Leveléstár (1 levél).
- Gaal György levelei Horvát Istvánhoz: OSzK Leveléstár (13 levél).
- Gaal György levelei Ignaz Gustav Castellihez. OSzK Leveléstára (1 levél); Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung (1 levél).
- Gaal György levelei Jankovich Miklóshoz. OSzK Leveléstára (2 levél).
- Gaal György levelei Kisfaludy Sándorhoz. MTAK K 376/79.

Gaal György levele ismeretlen személyhez. OSzK Levelestára (3 levél); Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung (2 levél).

Felhasznált irodalom

- Bánóczi József. 1883. *Kisfaludy Károly és munkái I–II*. Budapest: Franklin Társulat.
- Bánóczi József. 1893. *Kisfaludy Károly minden munkái*. VI. Budapest: Franklin Társulat.
- Bence Erika–Németh Ferenc. 2015. A magyar történelem idegen kultúrtérben. In *Nyelvi sokszínűség Európában: 2013. május 10–11.*, szerk. Pletl Rita, Nagy Imola Katalin. Marosvásárhely–Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Bognár Teofil. 1893. Idegen eredetű népmeséink. *Katolikus Szemle*: 539–562; 793–804.
- Boldog-Bernád István. 2016. Levelek tükrében: Kisfaludy Károly és Szemere Pál kapcsolata. In *A két Kisfaludy*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán. Balatonfüred: Tempevölgy könyvek 21.
- Dávidházi Péter. 2004. *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deréky Pál. 1980. *Hormayrs ungarischer Kreis*. Doktori Disszertáció. Universität Wien.
- Domokos Mariann. 2005. Gaal György mesegyűjtése. Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból. *Palimpszeszt* 23. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/03.html (Utolsó letöltés: 2018. febr. 26.)
- Eichinger Viktória–Heydemann, Klaus. 2004. Georg von Gaál. In *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn*, szerk. Wynfried Kriegleder, Andrea Seidler. 267–280. Burgerland: Bremen.
- Farkas Gyula. 1934. *A magyar irodalom története*. Budapest: Káldor Könyvkiadóvállalat.
- Gulyás Judit. 2011. A magyar folklorisztika előzményei. In *Magyar néprajz. I. 1.*, főszerk. Paládi-Kovács Attila. 127–142. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Havay Viktória. 2011. Gaal György német népmesefordításai. *Etnoszkóp* I (1): 50–69.
- Havay Viktória. 2017. Gaal György népmeséi, avagy mit tudunk a magyar elsőről? In *Nyom-Követés 2.*, szerk. Domokos Gyöngyi, Káli Anna, Major Ágnes, Szabó P. Katalin. 45–55. Budapest–Újvidék: Vajdasági

- Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály.
- Horváth János. 1936. *Kisfaludy Károly évtizede*. Budapest: Kókai Lajos Kiadása.
- Horváth János. 1955. *Kisfaludy Károly és íróbarátai*. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó.
- Horváth János. 1978. *Magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth Károly. 1984. Kisfaludy Károly. In *A magyar irodalom története III. (1772–1849)*, főszerk. Sótér István. 401. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ipolyi Arnold. 1858. A magyar népmeseügy s különösen Gaal György mesegyűjteménye. I. *Új Magyar Múzeum* VIII (10): 413–414.
- Kerényi Ferenc szerk. 1983. *Kisfaludy Károly válogatott művei*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó. 350.
- Nagy Ilona. 2015. Adalékok Gaal György kézirat hagyatékának sorsához. In *A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok*. 65–71. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Ratzky Rita. 2004. Majláth gróf titkos jelentései a bécsi Polzeihofstellének az 1840-es évekből. In *Hatalom és kultúra Az V. Nemzetközi Hungrológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai I.*, szerk. Jankovics József, Nyerges Judit. 117–122. Budapest: Nemzetközi Magyarorságtudományi Intézet.
- S. Varga Pál. 2005. *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Szerényi Vilmos (Szentmiklóssy Alajos). 1823. Märchen der Magyaren-ről. *Tudományos Gyűjtemény* I: 118–120.
- Szilágyi Márton. 2010. Toldy Ferenc mint középpont. (Orlai Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről). In *Építész a kőfejtőben. Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. Hites Sándor, Török Zsuzsa. 270–277. Budapest: Reciti.
- Tody Ferenc. 1831. *Kisfaludy Károly Minden munkái*. Öszveszedte Toldy Ferenc. Buda: Egyetemi Nyomda.
- Toldy Ferenc. 1832. *Kisfaludy Károly élete*. Buda: Egyetemi Nyomda.
- Voigt Vilmos. 1982a. A magyar népmese kutatás a múlt század első felében. In *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*, szerk. Kriza Ildikó. 139–150. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Voigt Vilmos. 1982b. A magyar népköltészet forrásai – egy forráskiadvány tervezete. *Artes Populares* 8. 217–221. Budapest: ELTE BTK.
- Voigt Vilmos. 1987. Gaal, Georg von. In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 5., szerk. Ranke, Kurt. 623–625. Berlin–New York.
- Voigt Vilmos. 1989. A magyar mese- és mondakutatás bécsi triásza. In *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. I. A II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Bécs, 1986. szeptember 1–5.) elhangzott előadások*, szerk. Jankovics József. 375–379. Budapest–Wien.
- Voigt Vilmos. 1997. Gaal György. In *Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében. Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára*, szerk. Csoma Zsigmond, Gráfik Imre. 205–216. Szombathely: Vas Megyei Önkormányzat.
- Voigt Vilmos. 2014. Georg von Gaal: *Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen* (Wien, 18309). A kéziratot hagyaték konkordancialistája. In *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István. 341–361.

GAAL GYÖRGY LEVELEI KISFALUDY KÁROLYHOZ –
A NÉPMESEKUTATÁS SZEMPONTJÁBÓL

Gaal György (1783–1855) első magyar népmesegyűjtemény közreadója Bécsben tevékenykedett a 19. század elejétől. Célja a magyar kultúra megismertetése és népszerűsítése volt. Esterházy Miklós könyvtárosaként rendkívül széles látókörű, hat nyelven beszélő szaktekintély volt, aki a Kisfaludy testvérek munkáit is németre fordította. 1820-ban Kisfaludy Károly kezdeményezte párbeszédüket, hogy megköszönje hozzá intézett jó tanácsait. Egy belsőleges mentor–barát viszonynak lehetünk tanúi a leveleken keresztül. Ezen levelek (27 db) németül íródtak, melyeket részben 1936-ban már publikáltak. A népmesekutatók sosem foglalkoztak ezen forrásanyaggal mélyrehatóan. Jelen kutatásomban feltártam a teljes német nyelvű levelezést, majd bemutattam, hogy milyen új információkat kaphattunk belőlük az első magyar népmesegyűjtemény keletkezéstörténetéről; Gaal fordítástechnikájáról, műfajelméletéről, illetve az ún. „bécsi triász” másik két tagjáról.

Kulcsszavak: Gaal György, Kisfaludy Károly, levelezés, népmesekutatás, népmesegyűjtemény, fordítás, 19. századi irodalom, „bécsi triász”

THE LETTERS OF GEORG VON GAAL TO KARL VON KISFALUDY – AN
EXAMINATION FROM POINT OF VIEW OF THE FOLKTALE REASERCH

György Gaal (1783–1855) the publisher of the first Hungarian folk tale collection has been active in the cultural scene in Vienna from the beginning of the 19th century. His main goal was to introduce and promote Hungarian culture in the Centre of the Habsburg Empire. He was the librarian of Prince Nicolas von Esterházy, expert in more than six languages, and he translated the contemporary works of the Kisfaludy brothers into German. In 1820 Karl von Kisfaludy initiated their dialogue to thank him for his good advice. Through their letters we can witness an intrinsic mentor-friend relationship. These letters (27 pieces) were written in German, and some of them were already published in 1936. Folktale researchers have never worked with this source material deeply before because of their language incompetence. In my present research I reveal the complete German-language correspondence, and then introduced some new informations we learned from it about the history of the first Hungarian folktale collection; I will also introduce Gaal's translation technology, genre theory, and the other two members of the so-called “Triade of Vienna”.

Keywords: Georg von Gaal, Karl von Kisfaludy, correspondence, folktale research, folktale collection, translatology, literature of the 19th century, „Triade of Vienna”

Renáta MAROSI

J. Selye University, Faculty of Education
Department of English Language and Literature
Komárno, Slovakia
marosireni@gmail.com

THE ENCHANTING NANNY AND THE ENCHANTED CASTLE

*Intertextuality in P. L. Travers's
Mary Poppins Novels
with regard to Edit Nesbit's The Enchanted Castle¹*

Introduction

Pamela Lyndon Goff, better known as P. L. Travers became famous and acknowledged once her first *Mary Poppins* book was published in 1934. Between 1935 and 1988 she wrote seven other books about her magical nanny (*Mary Poppins Comes Back*, *Mary Poppins Opens the Door*, *Mary Poppins in the Park*, *Mary Poppins in the Kitchen*, *Mary Poppins from A to Z*, *Mary Poppins in Cherry Tree Lane*, *Mary Poppins and the House Next Door*). The idea of the magical nanny originates in various literary texts, since, as a keen reader from her childhood, Travers was deeply enchanted and later on was (un)consciously inspired by tales such as *The Sleeping Beauty*, the original Grimm's tales, and Victorian novels such as Beatrix Potter's *Peter Rabbit*, Rudyard Kipling's *The Jungle Book*, Lewis Carroll's *Alice's Adventure in Wonderland* and last but not least by Edit Nesbit's *The Enchanted Castle*. Therefore, it is not surprising that Valerie Lawson, Travers's biographer claims that the author of the *Mary Poppins* books considered it an honour when she learnt about a thesis comparing her book to Nesbit's amusing story (Lawson 1999, 334).

1 The essay is based on the presentation given at the Nyom-Követés 3 Conference on 11 November 2017 in Szabadka.

Lawson is not the only one who points out Nesbit's influence on Travers.² In her publication, *Intertextuality and Psychology in P. L. Travers's Mary Poppins Books* (2014) Julia Kunz intends to scrutinize some of the aforementioned Victorian literary texts, and thus also at the same time by highlighting particular passages, characteristic features and adopting philosophical, psychological, folkloristic theories, she aims at demonstrating Carroll's, Barrie's and Nesbit's story as books that might have affected Travers in writing her *Mary Poppins* novels.

In my essay, I intend to elaborate and expand one of the chapters of Julia Kunz's work as studying Nesbit's influence on Travers's *Mary Poppins*, Kunz's focuses only on one chapter "The Marble Boy"³ (*Mary Poppins Opens the Door*). I assert that Nesbit's influence on the stories of the magical nanny can be found in various other stories and chapters, such as "Bad Tuesday" (*Mary Poppins*), "Bad Wednesday" (*Mary Poppins Comes Back*), "Lucky Thursday" (*Mary Poppins in the Park*), "Full Moon" (*Mary Poppins*), "Happy Ever After" (*Mary Poppins Opens the Door*) and "Hallowe'en" (*Mary Poppins in the Park*). I also argue that to a certain extent in her *Mary Poppins* books, Travers's approach towards imagination and reality, her idea of dangerous wishes, her thoughts about eternity and the reconciliation of the opposites experienced in a unique and unrepeatable place and time could originate in Nesbit's masterpiece, *The Enchanted Castle*. Consequently, the paper aims at revealing Nesbit's (in)direct influence on Travers's *Mary Poppins* books by focusing on the aforementioned chapters and motives.

It might be difficult to decode which motifs of Nesbit's story affected Travers directly or unconsciously, and which aspects are only similar to the mysterious nurse's novels considering the authors' similar imagination and common interest in philosophy (theosophy) and mythology. In the

2 See also: Maria Nikolajeva. 2015. *Children's Literature Comes of Age: Toward a New Aesthetic*. London and New York: Routledge; David Sandner and Jacob Weisman. 2013. *The Treasury of the Fantastic*. Tachyon Publications; Jamie Williamson. 2015. *The Evolution of Modern Fantasy: From Antiquarianism to the Ballantine Adult Fantasy Series*. Palgrave Macmillan.

3 In the Park, Jane and Michael Banks meet Neulus, Poseidon's son, a statue which after coming alive spends some hours with the children walking in the Park and eating ice cream. In her work, Kunz briefly compares Nesbit's and Travers's life and finds some common features (e.g. difficult childhood). Furthermore, she emphasises that for both Nesbit and Travers the presence of deities was significant. The former one 'settled' Phoebus Apollo, Mercury, Psyche Aphrodite, Hebe in her castle, while Travers 'put' Neulus to the Park.

first case (direct or unconscious influence), the paper will not make any distinction as “presumably, both options could be easily acceptable and taken either separately or simultaneously” (Marosi 2017, 105). The second possible case could be explained by the notion of intertextuality, which is based on the assumption that “a literary text is not an isolated phenomenon but is made up of a mosaic of questions, and that any text is the ‘absorption and transformation of another’” (Cuddon 2013, 367; quoted from Kristeva 1986). Thus, every text is connected to other texts, and a literary text is a constant dialogue between authors, readers and cultures. It might be assumed that since P. L. Travers was inspired by Edit Nesbit, her Mary Poppins world could be interpreted as a dialogue with *The Enchanted Castle*, thus Travers’s *Mary Poppins* must not be separated from Nesbit’s castle. It can also be stated that Travers borrowed the aforementioned motives (e.g. wishes, unity) from Nesbit either intentionally or unconsciously, definitely not claiming that Nesbit stands for her only inspiration.

In order to justify my viewpoints elaborated above, the aforementioned topics will be analysed mostly by using basic theoretical works on children’s literature (e.g. Colin Manlove’s *From Alice to Harry Potter: Children’s Fantasy in England*), essays (e.g. Anita Moss’s *Makers of Meaning: A Structuralist Study of Twain’s Tom Sawyer and Nesbit’s The Enchanted Castle*) and books on Edit Nesbit (e.g. Julia Briggs’s *A Woman of Passion: The Life of E. Nesbit*).

*

Both in *The Enchanted Castle* – set in Victorian England – and in the Mary Poppins books – set in post-Victorian, early Edwardian England – the protagonists are mostly siblings who are invited to take part in various adventures. Occasionally Jane, Michael, John, Barbara and Annabel Banks spend their days with their magical governess, Mary Poppins: they fly on magical balloons above the park, they participate in extraordinary tea parties either on the ceiling or under the sea, they have fun with celestial creatures up in the sky or in the Park.

Just like Jane and Michael, the protagonists in Nesbit’s *The Enchanted Castle* also set off and experience unexpected journeys and adventures. During their summer vacation, whilst playing and pretending to be explorers, Gerald, Jimmy, Cathy discover an enchanted castle and meet Mabel, the niece of the enchanted castle’s maid. Together they face wonders which are mostly unpleasant miracles. This group of friends has no nanny who would help them during their journey. They can only rely on their

own creativity and ingeniousness when, unintentionally, they experience the tricky and dangerous powers of a magic ring, and thus they either get to know some strange and frightening characters like the Uglie-Wuglies, or they meet the helpful and nice statues of some Greek gods and goddesses that come alive in the garden of the castle.

The tasks of dangerous wishes: education and punishment

Both in Nesbit's novel and Travers's books, it is the children's wish that evokes adventures. As far as wishes and their consequences are concerned, my focus is on nightmares (with regard to the *Mary Poppins* books) and dreadful adventures (with respect to *The Enchanted Castle*) that, I assert, have finally all contributed to the personality development of the protagonists, to the way how they observe their lives, how they make their choices, what they long for or even what they do not want to wish for anymore.

Nesbit's magic ring and Travers's *Mary Poppins* share the same attribute if we decode them as sources of magic. The wishing magic ring evolves many unexpected difficulties and adventures: it gives the wearer the power of invisibility, it helps the children in the castle see the statues of Greek gods and goddesses coming alive in the garden, it endows them with courage, it changes some protagonists into statues, it alters their appearance and it recalls Ugly Wuglies – artificial creatures out of old clothes, pillows, brooms, umbrellas – to life. Mabel and her friends call forth these creatures and events due to their irresponsible and careless behaviour and speech. For instance, Mabel proclaims improvidently that “it's a ring that makes the wearer four yards high” (Nesbit 1907, 128) when she actually turns into a truly tall girl.

Just like the ring evolves several unpleasant adventures by granting careless and irresponsible wishes, Travers provides the reader and the characters with three chapters which serve to show the way how and by whom Jane's and Michael's unbeneficial and ill-willed wishes are fulfilled. Once when Jane and Michael Banks behave impolitely and disrespectfully, they long for something more exciting and some change: to be alone, to be an only child, to be miles away from their home, or to have a more interesting life. In each case, in order to fulfil these wishes, *Mary Poppins* calls forth frightening situations by evoking nightmares. In “Bad Wednesday” (*Mary Poppins Comes Back*), when Jane gets into the family's Royal Daulton Bowl that she has broken before, she meets the patterns of the

bowl who are peculiar characters from the past. In “Bad Tuesday” (*Mary Poppins*), when Michael steals Poppins’s magic compass with which they have been travelling around the world that day, he brings forth the animals from it who seem to be very aggressive and are ready to attack him. In “Lucky Thursday” (*Mary Poppins in the Park*), Michael takes Mary Poppins’s silver whistle away, he dreams about a Cat Star that is in the future far away from his home.

Therefore, as far as Mary Poppins’s role and the role of the ring in wish fulfilment are concerned, what Hermes, a Greek god proclaims: “The ring is the heart of the magic” (Nesbit 1907, 150), is similar to what Alfred, Michael’s toy insists:⁴ Mary Poppins “is a fairy-tale come true” (Travers 2010, 471). Both statements carry the same important message: without the magic ring and without Mary Poppins no magic or extraordinary adventure can be present and realized since *they* conjure the supernatural.

Whilst conjuring the supernatural and granting wishes, both Mary Poppins and the magic ring intend to demonstrate that wishes could be dangerous. Just like Mr Twigley, Mary Poppins’s cousin (who is able to fulfil all his wishes on special days) points out that wishes “are tricky. And hard to handle” (Travers 2010, 360); Kathleen in the *Enchanted Castle* also concludes that “magic things are spiteful” (Nesbit 1907, 127). Moreover, wishes could be “frightening and mystical” (Manlove 2003, 45), and even if they promise everything (e.g. happiness or magic power), finally making wishes “turns out to be the source of chaos” (Walter 2004) leading to perplexity, fear and confusion. Just like Manlove’s and Walter’s statements above, Brigg’s thoughts about dangerous wishes, their outcomes and the protagonists’ fear could be easily and unequivocally adapted to Jane and Michael Banks’s nightmares: “sooner or later the magic itself becomes *threatening, entrapping or imprisoning*, and the protagonists are usually glad to be released from it, back into the old familiar world, which may not have changed, even though they themselves have done” (Brigg 1987, 250).⁵

One of the examples for the aforementioned statement about a likely adaptation is that each protagonist feels to be entrapped and betrayed as, they find out soon that not everything that seems to be perfect at first sight is wonderful indeed. Just like Mabel and her new friends realize that a living ‘puppet-audience’ or invisibility is not as enjoyable as they thought,

4 Although Alfred is only a toy, he is able to speak as, similarly to Nesbit’s marble statues, comes to life on New Year’s Eve by favour of Mary Poppins.

5 Italics are mine.

after spending some funny hours on the Cat Star and in the Royal Daulton Bowl, Jane and Michael realize that their companions are evil, harmful, selfish and aggressive creatures. Thus, the adventure becomes ‘threatening’ as they feel this is not exactly what they have wished for, and they are entrapped in their own wishes and desires, they are uncertain about the forthcoming events. Therefore, at that point, the protagonists are re-considering their wishes and they realize the possible consequences of thoughtless wishing.

Furthermore, children of each novel experience imprisonment both emotionally and mentally since it is only the magic ring or Mary Poppins who have the power to control the events. For instance, Jane and Michael fall asleep and wake up unintentionally and without being aware of the happenings: when right after she has broken the bowl, “Jane shut her eyes, not daring to look and see” (Travers 2010, 190), and, thus, her dream is about to begin once she hears a voice from the bowl talking to her; Michael’s dream ends in the same way: as Michael is struggling and fighting to escape the evil cats, suddenly a familiar voice, the Park Keeper’s, is warning him “Mind what you’re doin’! You knocked off me cap” (Travers 2010, 576). Thus, actually he is kicking only in his dream, and, at this point, Mary Poppins wakes him up without being aware of it. Unfortunately, Mabel in the enchanted castle has no opportunity to wake up as she meets the frightening Uglie-Wuglies indeed: “They’ re not true they can’t be true. It’s only a dream they aren’t really true [...] And then Gerald was there, and all the Ugly-Wuglies crowding round” (Nesbit 1907, 99). Unsuccessfully, she is trying to deny their presence, she is helpless, her authority to act and change the situation is ‘imprisoned’, she is powerless. Thus, each protagonist experiences the adventures without their own free-will, behaving and acting as the ‘circumstances’ (Mary Poppins and the ring) want them to. Nevertheless, the feeling of imprisonment and powerlessness teach the protagonist obedience, thoughtfulness and humility: they learn to follow and pay attention to instructions, rules and others’ advice.

Finally, each character faces imprisonment either metaphorically or literally. Mary Poppins sends Jane and Michael to a different time and place in their nightmares: amongst the characters of the Royal Daulton Bowl from the past, to the cats from the Cat Star living in the future. Neither Jane nor Michael are allowed to escape the scene. Jane is forced to stay an only child with the patterns of the bowl, while the cats from the Cat

Star forbid Michael to leave their home. Just like Mary Poppins, the magic ring also dominates the time 'where' the protagonists get to and the place where they are located. The ring's magic works in time spans of seven, so children could not get rid of its effect earlier: by using the ring and becoming invisible, Gerald and Mable are not allowed to be visible; Kathleen's body is imprisoned by turning into stone; Mable is entrapped in her own body by becoming enormously tall; Jimmy is imprisoned in another time and place by becoming old and rich and getting to London. By the end of the adventures, these experiences of imprisonment all contribute to the protagonists' final realization of the truth: they should not have wished, they should have been more content with their lives or appearance, they regret their wishes, and their only wish is to return to their ordinary lives.

Eventually, as Mary Poppins lets them free and the magic ring's power comes to its end, they "are usually glad to be released" from the frightening adventures or nightmares, and they are exceedingly grateful for returning to "the old familiar world, which may not have changed, even though they themselves have done". That is to say, although their primary world remains the same, it is their attitude towards their beloved ones and lives that have changed. For instance, after Michael woke up from his nightmare about the monstrous animals that appeared in his nursery to threaten him, drinking his cup of milk, he "slipped down into his bed. He had never known it be so comfortable, he thought. And he thought, too, how warm he was and how happy he felt and how lucky he was to be alive" (Travers 2010, 74).

As one could see, irresponsible wishes eventually do not lead to beneficial and pleasant adventures and experiences; instead, they evolve fear, insecurity and chaos. Both in the adventures of Mabel's friends' and the Banks siblings' nightmare, the experience of imprisonment is dominant as the protagonists do not have any power to change the events and handle evil characters: they are threatened by the happenings, they cannot leave the 'scene' (a bow, a star, their own body) where they are forced to spend some time. These terrifying adventures and nightmares aim at punishing and educating the protagonists in each novel. Considering the reason why Mary Poppins grants Jane's and Michael's wishes, her attitude could be interpreted as an unusual, extraordinary teaching method. Instead of preaching and rebuking, by evolving nightmares Mary Poppins draws the children's attention to the fact that they have to be very careful about what they wish for otherwise their selfish and evil wish can come true. In the

castle, Phoebus, the Sun-god explains how to wish properly, which is consistent with the nanny's and the evil cats' advice: "Wish exactly, and the ring will exactly perform" (Nesbit 1907, 142). In other words, if one asks consciously and wishes precisely, one is granted with that wish exactly. Besides learning how to wish carefully, all the protagonists learn to appreciate their lives, their beloved ones or to become satisfied with their appearance and social status. After being punished for their thoughtless behaviour and speech, realizing the truth, and apologizing for their irresponsibility, they return happily to their primary world without longing for any change.

Facing the uncanny: absolute reality and universal unity

The protagonists return happily as their primary, familiar world offers security and comfort, while in that other mysterious world facing the supernatural they are terrified. The fear of Nesbit's and Travers's characters originates mostly in the same thing: they face something unexpected, unfamiliar, or, in another word, uncanny, which has never been experienced before. I claim that Moss's assertion about the purpose of meeting the uncanny in *The Enchanted Castle* could be aptly applied to the adventures of Mary Poppins; since, in Moss's opinion, the uncanny is introduced to the protagonists in order "to perceive reality in expanded ways" (Moss, 1982, 42), and, thus, to observe their primary world and their life from a different perspective. In *The Enchanted Castle* it is the ring that "expands the perceptions and imaginations of the children" (Moss 1982, 43), and in the *Mary Poppins* books, it is the magic nanny who aids children in observing reality from a new viewpoint. Nevertheless, it is important to point out that in both novels, the journey of attaining an expanded perception on reality is not related to frightening adventures and nightmares but to enjoyable observation and magnificent experience or, in case of the *Mary Poppins* stories, pleasant dreams, dream-like adventures.

Gerald highlights a diverse perception on reality when discovering the castle, he tries to persuade his sceptical brother that this residence could be an enchanted castle: "How do you know? Do you think there's nothing in the world but what you've seen?" (Nesbit 1907, 11). Whilst spending time in a celestial circus, Mary Poppins's good friend, the Sun has the same approach when Michael wonders if he has hold the real Moon in his hand before: "What is real and what is not? Can you tell me or I you?"

Perhaps we shall never know more than this – that to think a thing is to make it true” (Travers 2010, 271). Gerald’s and the Sun’s thought and advice is thus analogous to the theosophical concept of reality (an eastern occult philosophical school that was important to both writers), according to which “everything that exists has only a relative, not an absolute, reality, since the appearance which the hidden noumenon assumes for any observer depends upon his power of cognition. Nothing is permanent except the one hidden absolute existence which contains in itself the noumena of all realities” (Blavatsky 2003, 39). That is to say, as Gerald and the Sun proclaim, imagination and different perception of reality is able to create a relative reality. Nesbit and Travers also depict the experience of absolute reality where all realities dwell; this perception requires a unique and unrepeatable time and place.

The ‘absolute existence’ that includes ‘all realities’ is depicted in some chapters of Travers’s *Mary Poppins* books (*Full Moon, Happy Ever After, Hallowe’en*). Travers, to a certain extent, could have been inspired by several scenes of *The Enchanted Castle*, mostly by the “dreamlike party” (Ness 2011) with the living marble statues and the festival of the harvest, which is a unique event as it is the only time when all people could see the living marble statues and when all the questions you aspire to know could be answered. Hereinafter, some Travers’s motifs will be demonstrated, the ones that could originate in Nesbit’s novel. In terms of intertextuality, each motive could be interpreted as an outcome of several ‘dialogues’ between Nesbit and Travers and as Travers’s response to Nesbit’s text.

First of all, Travers might have been inspired by the moonlit scenes: while some protagonists are swimming in the lake with Phoebus, one of the living marble statues, the “moon was high in the clear sky-dome” (Nesbit 1907, 143), even in gods’ world there are seven moons instead of one, and finally the festival of the harvest also begins “as the moon rises it strikes one beam of perfect light on to the altar in certain temples” (Nesbit 1907). While in *The Enchanted Castle* the Moon and its light create mysterious and cosy atmosphere pointing out the presence of deities (they also come alive by moonlight), in the aforementioned chapters of the *Mary Poppins* stories it mostly projects its light onto dream spots thus by foreshadowing dream-time, and indicating the uncanny since the “moon often symbolizes the unconscious, illuminating the dreamtime” (Bowen 2012, 9). Therefore, for instance on New Year’s Eve the silver rays

of the white moon “poured down on the wide lawns of the Park” (Travers 2010, 465), and on Halloween when “[e]very house was fast asleep the full moon filled the world with light” (Travers 2010, 651). Thus, both Nesbit and Travers depict the Moon and its light in order to draw the reader’s attention to something deeper and extraordinary that is beyond our conscious, ordinary perception and observation.

Travers could have been enchanted by Nesbit’s notion of (universal) unity and harmony. In “Full Moon”, when children celebrate Mary Poppins’s birthday in the Zoo together with the other animals, the Hamadryad explains this particular night as follows: “Tonight the small are free from the great and the great protect the small [...] it may be that to eat and be eaten are the same thing [...] We are all made of the same stuff, remember, we of the Jungle, you of the City” (Travers 2010, 117). The notion of ‘we are one’ and the depiction of a harmonious, peaceful life without cruelty and hostility is also proclaimed by Phoebus, when he comforts Kathleen and Mabel, who have just turned into statue, that they do not need to be afraid of the stone dinosaur:

“And if we’re both statues, shall we be afraid of the dinosaur?”
[asked Kathleen] “In the world of living marble fear is not,” said Phoebus. “Are we not brothers, we and the dinosaur brethren alike wrought of stone and life?” (Nesbit 1907, 142).

Based on this explanation, her fear is meaningless as they, Kathleen and the dinosaur, are all one, they are equal as their substance (“stone”) is consistent and their fate, to live as stones (even if this state is transient) is the same.

However, this unity is not confined only to her and the stone animal. As Kathleen represents humanity and the dinosaur the species, this unity comprises all people and all animals. This universal unity is pointed out again when the festival of the harvest takes place and when “All the faces, bird, beast, Greek statue, Babylonian monster, human child and human lover, turned upward” in the moonlight (Nesbit 1907, 180). As Moss (1982) claims, this moment expresses a profound wish for a “resolution to oppositions” – god and human, magical and real, meaning and meaninglessness, day and night, stasis and movement, visible and invisible (44) encounter peacefully. Travers follows the formula of this universal unity, as the Hamadryad does not set a limit to this unity but

instead, he expands it to the entire humanity (“you of the City”) and to the whole animal world (“we of the Jungle”), where all the opposites are also reconciled, as “[t]onight the small are free from the great and the great protect the small” – human and animal, ordinary and extraordinary, the weak and the strong meet each other without any thought of hostility, harm and fear. Furthermore, in “Hallowe’en”, another chapter of the *Mary Poppins* books, there is portrayed a deeper interpretation of the ‘resolution to oppositions’. At this special night in the Park it is not the eaten and the eater, the weak and the strong that is reconciled but Jane’s and Michael’s conscious and unconscious, the familiar and the uncanny, the ‘visible and the invisible’. In this particular time, the shadows are free from their owners and have fun in the Park. Finally, Jane and Michael are led to this party and dance happily with their shadows. In a psychological perspective, the Shadow is the repressed, hidden part of the personality, which also displays both bad (fears) and good (normal instincts) qualities (Jung 1988, 168, 481, 482; Marosi 2016, 125). Being reconciled to that part of our personality is essential since as Travers claims, “Only the integration of good and evil and the stern acceptance of opposites will change the situation and bring about the condition that is known as Happy Ever After” (Travers 1989a, 268). That is to say, if one reconciles to his Shadow, s/he can live happily ever after without no more fear and distress.

Here we could decode Nesbit’s third possible influence on Travers in addition to the moon scenes and universal unity, and that is the experience of perfect happiness when one could gain limitless but transient knowledge, a perfect insight into the world, human life and the whole universe. In the chapter, “Happy Ever After”, Jane, Michael and Mary Poppins spend their New Year’s Eve in the Crack (referring to the time between the first and the last stroke of twelve before midnight) that is just as particular as the festival of harvest since this is the only place and time where besides celebrating with fairy tale and nursery rhyme characters, all the figures that are supposed to be foes are having fun, and all the oppositions are reconciled – for instance, Red Riding Hood and the Wolf are embracing each other, and the Lion and the Unicorn are not fighting for the crown as it was depicted in the original nursery rhyme. In this perfect amicability in the Crack, they experience what Zipes called “the vision of eternity” (Zipes 2015, 411) referring to Mabel, Gerald and Jimmy’s experience at the festival of harvest:

She glanced round quickly. [...] Everybody had a partner. No one was lonely or left out. All the fairy-tales ever told were gathered together on that square of grass, embracing each other with joy. “Are you happy, Jane?” Michael called to her, as he and Friday [from Robinson Crusoe] went galloping past. “For ever and ever!” she answered smiling, and for that moment knew it was true (Travers 2010, 472).

When Jane and Michael understand that the only absolute perception of all realities is possible in a certain unity (e.g. in the Crack), Jane realizes that celebrating in the Crack, for that moment, knows it is true and that she is happy forever (Marosi 2016, 120). Thus, Jane experiences and observes the vision of eternal unity and happiness in the Crack: nobody is having fun alone, the differences and the opposites are not present at all in that reality. On one hand, her comment that she is happy forever might point out an Australian aboriginal dream theory (connected to Travers’s homeland), according to which “[t]he dreaming is objective Now, the everlasting nonexistence from which existence rises” (Travers 1989b, 34). It is a “condition beyond time and space as known in everyday life and the aborigines call it the ‘all-at-once’ time [which means that] they experience Dreamtime as the past, present and future coexisting” (Crisp 2010; Marosi 2017, 125). In other words, while Jane and Michael are only dreaming about the New Year’s Eve celebration, they are spending their time in a continuous present. However, on the other hand, the idea of the continuous present could have been just as familiar to Travers from the festival of the harvest:

One wonders how one can ever have wondered about anything [...] Time is not; into this instant is crowded all that one has ever done or dreamed of doing. It is a moment and it is eternity. (Nesbit 1907, 179).

Mabel and her friends entering “a communal realm of absolute meaning” (Moss 1982, 44) face absolute reality when no more questions are left unanswered, all things are comprehended at once without speech as if they should have been always obvious. In the perception of eternity, they could perceive time untraditionally: this eternity comprises the past (“all that one has ever done”), the present (“it is a moment”) and the future (“all

has ever... dreamed of doing”) at the same time. Consequently, both the Australian aboriginal dream theory and Nesbit share the same opinion about the possible existence of the continuous present, even if in *The Enchanted Castle* this theory is applied only to ‘real’ adventures, while in the stories of Mary Poppins this perception could be used only in children’s dreams.

Finally, Nesbit could have affected Travers in the way how she ends her stories and how she decodes or refuses to distinguish between the ordinary and the supernatural. By the same token, Moss’s conclusion about *The Enchanted Castle* could be easily applicable to the Mary Poppins stories as well: “the central questions in the fantasy, “What is real? What is magic?” are left unanswered. In the end the characters doubt that there has been any magic at all” (Moss, 1982, 44). Each protagonist unsuccessfully intends to determine the barrier between reality and fiction. Nonetheless, in each case, the characters are finally provided with evidence that proves that their adventures were true and happened indeed. Mabel, Gerald, Jimmy and Kathleen read an article with the title “Mysterious Disappearance of a Well-Known City Man” who is no one else than one of the Ugly Wuglies that has come alive as a wealthy business man. Similarly, although Mary Poppins does not allow the children to talk about their adventures once they wake up, finally she lets them learn that they are right: they notice her belt that she got as a birthday present from the Zoo, a brooch from under the sea and her grassy slippers in which she was dancing in the Park on New Year’s Eve. Consequently, although at first sight there is a definite refusal about revealing the reality of adventures, in order to comfort the characters, each story offers some clues to make sure that they have really had the opportunity to perceive and observe the supernatural.

In conclusion, based on emphasizing and decoding various passages of *The Enchanting Castle* (spending time with Greek deities, the festival of harvest) and comparing it to particular chapters of the *Mary Poppins* books (“Full Moon”, “Happy Ever After”, “Hallowe’en”) from psychological, philosophical perspectives, with the help of literary analyses of other scholars (e.g. Zipes, Moss) and the notion of intertextuality, I conclude that a variety of motifs is identical in the two stories. For instance, P. L. Travers could have been inspired by Nesbit’s moonlit scenes and by her intention with it – to highlight and foreshadow something extraordinary. Furthermore, the notion of eternal happiness and limitless knowledge about the universe together with the experience of universal unity and

harmony might all originate in Nesbit's writing considering the characters' comments and explanations. Finally, just like Nesbit, Travers chose to half deny, half reveal the truth about the protagonists' adventure thus maintaining the mysterious border between dream and reality, the fantastic and the real. Consequently, Travers's works use the same motives as Nesbit, but she presents them in a different context, as if she replied to Nesbit's text or tried to continue it.

Conclusion

Edit Nesbit's oeuvre and literary masterpiece, *The Enchanted Castle* influenced and amused such writers as J. K. Rowling, C. S. Lewis or P. L. Travers. The paper focused on how *The Enchanted Castle* might have affected P. L. Travers's well-known series, the *Mary Poppins* books with respect to the significance and the dangerous aspects and outcome of wishes, and the experience of absolute reality, eternity and limitless but temporary knowledge about the universe. The paper pointed out the similarities between the aforementioned books with special attention to potential intertextual links, that is to say, as if Travers's books were a kind of response to Nesbit's novel.

Both Nesbit and Travers highlight the consequences of unbeneficial wishes that are granted either by the wishing ring or Mary Poppins. Although the protagonists' intention with wishes differ, the outcome is the same. Jane and Michael are dissatisfied with their lives, Gerald's company is curious and careless, and they wish for something more that turns out to be by no means pleasant to them. Disregarding the fact that the Banks children wished on purpose while Gerald's Jimmy's, Kathleen's and Mabel's wished accidentally, each wish has led to hopelessness, chaos, fear and perplexity. Finally, by getting into some far worse realities than their primary reality, they start to appreciate their beloved ones; they become satisfied with their lives, and long for living their ordinary lives. They also learn that wishes could be dangerous; and thus they need to be thoughtful when they wish for something with the magic ring or when Mary Poppins is present.

Furthermore, each novel points out the importance of imagination, another form of reality. The Sun teaches Jane and Michael that whatever we imagine it exists and that our imagination is unlimited to time and place. Gerald admits to his companionship that we must not always ob-

serve our world traditionally and we have to see beyond the ordinary. Besides other subjective realities, each protagonist learns that there is an absolute reality in which all realities are comprised. Thus, whilst taking part and observing the festival of the harvest in the enchanted castle with the living statues of some Greek gods and goddesses, or having fun on Hallowe'en, New Year and Full Moon with Mary Poppins, the protagonists as Special Guests of each event learn that by the reconciliation of the opposites (human-animal, human-transcendent, strong-weak, light-darkness, familiar-uncanny, conscious-unconscious) one can get a glimpse of eternity that might be consistent with absolute reality, where everything becomes completely understandable and one could be happy 'for ever'.

Literature

- Blavatsky, Helena P. 2003. *The Secret Doctrine. The Synthesis of Science, Religion, and Philosophy*. Pasadena: Theosophical University Press. Online Edition. <http://www.holybooks.com/wp-content/uploads/The-Secret-Doctrine-by-H.P.-Blavatsky.pdf> (Accessed April 18, 2016)
- Bowen, Elizabeth L. 2012. "Learn to Explore Dreams by Interpreting Myths and Fairy Tales". *Jung Society Newsletter Articles*: 8–10. <http://www.jungatlanta.com/articles/fall12-dreams-and-fairy-tales.pdf> (Accessed April 18, 2016)
- Briggs, Julia. 1987. *A Woman of Passion: The Life of E. Nesbit*. New York: New Amsterdam Books & The Meredith Press, Inc. https://books.google.sk/books?id=zRS_AAAAQBAJ&lpg=PR8&dq=doris%20langley%20moore%20edith%20nesbit&hl=sk&pg=PR4#v=onepage&q=doris%20langley%20moore%20edith%20nesbit&f=false (Accessed April 18, 2016)
- Cuddon, J. A. 2013. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Wiley-Blackwell.
- Crisp, Tony. 2010. "Australian Aborigine Dream Beliefs". <http://dreamhawk.com/dream-encyclopedia/australian-aborigine-dream-beliefs/> (Accessed April 18, 2016)
- Grilli, Giorgia. 2014. *Myth, Symbol and Meaning in Mary Poppins: The Governess as Provocateur*. Translated by Jennifer Varney. London and New York: Routledge.
- Jung, Carl- Franz, Marie- Louise von-Henderson, Joseph, Jacobi L., and Jolande- Jaffé, Aniela. 1988. *Man and His Symbols*. New York, Lon-

- don, Toronto, Sydney, and Auckland: Anchor Press Doubleday. https://monoskop.org/images/9/97/Von_Franz_Luise_Marie_Jung_Gustav_Carl_Man_and_HisSymbols_1988.pdf (Accessed April 18, 2016)
- Kristeva, Julia. 1986. "Word, Dialogue and Novel". In *The Kristeva Reader*, edited by Toril Moi (ed.), 34-62. New York: Columbia University Press.
- Kunz, Julia. Intertextuality and Psychology in P. L. Travers's Mary Poppins Books. *Approaches to Literary Phantasy. Vol. 7*. Peter Lang Edition, 2014.
- Lawson, Valerie. 2013. *Mary Poppins, She Wrote. The Life of P. L. Travers*. New York: Pocket Books.
- Manlove, Colin. 2003. *From Alice to Harry Potter: Children's Fantasy in England*. Christchurch: Cybereditions.
- Marosi, Renáta. 2016. "Meeting Mary – Meeting Your Self. The Functions of Dreams in the Mary Poppins Books". *Eger Journal of English Studies* XVI: 109–135.
- Marosi, Renáta. 2017. Neil Gaiman and P. L. Travers among the Stars. *Eruditio Educatio* 3: 105–18.
- Moss, Anita. 1982. "Makers of Meaning: A Structuralist Study of Twain's Tom Sawyer and Nesbit's The Enchanted Castle." *Children's Literature Association Quarterly* 7 (3): 39–45. Project MUSE.
- Nesbit, Edith. 1907. *The Enchanted Castle*. London: Unwin. pdfbooks.co.za.
- Ness, Mari. 2011. "*The Difficulties of Magic: The Enchanted Castle*." <https://www.tor.com/2011/09/29/the-difficulties-of-magic-the-enchanted-castle/> (Accessed November 3, 2017)
- Prickett, Stephen. 2005. *Victorian Fantasy*. Waco, Texas: Baylor University Press.
- Schenker, Elmar. 1991. "Domesticating the supernatural: Magic in E. Nesbit's Children's Books." In *The Victorian Fantasists. Essays on Culture, Society and Belief in the Mythopoeic Fiction of the Victorian Age*, edited by Filmer, Kath, 205–17. Palgrave Macmillan. <https://books.google.hu/books?id=eEevCwAAQBAJ&pg=PA206&dq=edith+nesbit+enchanted+castle+analysis&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKewiAo-J7w3-rWAHUREVAKHapqAqwQ6AEIOjAD#v=onepage&q=edith%20nesbit%20enchanted%20castle%20analysis&f=false> (Accessed April 18, 2016)
- Travers, P. L. 1989a. "About the Sleeping Beauty." In *What the Bee Knows:*

- Reflections on Myth, Symbol and Story*, edited by P. L. Travers, 261–71. Wellingborough: The Aquarian Press.
- Travers, P. L. 1989b. “The Legacy of the Ancestors”. In *What the Bee Knows. Reflections on Myth, Symbol and Story*, edited by P. L. Travers, 30–35. Wellingborough: The Aquarian Press.
- Travers, P. L. 2010. *The Complete Mary Poppins*. London: HarperCollins Children’s Books.
- Walter, Natasha. 2004. “The accidental realist.” *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2004/oct/09/featuresreviews.guardian-review26> (Accessed November 3, 2017)
- Zipes, Jack, ed. 2015. *The Oxford Companion to Fairy Tales. Second Edition*. Oxford: Oxford University Press. <https://books.google.hu/books?id=okEFCgAAQBAJ&lpg=PA411&dq=the%20enchanted%20castle%20victorian%20fantasy&hl=sk&pg=PR3#v=onepage&q=the%20enchanted%20castle%20victorian%20fantasy&f=false> (Accessed April 18, 2016)

A VARÁZSLATOS DADA ÉS AZ ELVARÁZSOLT KASTÉLY

Intertextualitás P. L. Travers Mary Poppins könyveiben

A tanulmány célja P. L. Travers *Mary Poppins* műveinek, illetve a művek intertextualitásának vizsgálata Edit Nesbit *Az Elvarázsolt kastély* című könyve vonatkozásában. Traverst számos viktoriánus korabeli fantasy mű inspirálta a csodálatos dádáról szóló történetek írásakor: Beatrix Potter és Rudyard Kipling állatvilága (*Nyúl Péter kalandjai, A dzsungel könyve*), J. M. Barrie varázslatos *Sohaország*a s végül, de nem utolsó sorban Edit Nesbit még varázslatosabb kastélya egyaránt meghihlette. Mindkét tárgyalt mű (*Mary Poppins, Az Elvarázsolt kastély*) főszereplői gyermekek (jellemzően testvérek), akik váratlan természetfeletti kalandok sorozatán mennek keresztül. Izgalmas kirándulásaik közben s bizonyos különleges alkalmakkor (Halloween estéjén vagy az Aratók ünnepén) mindannyian szembesülnek a kívánságok veszélyes voltával, egy bizonyos másik világgal és annak teremtményeivel (természetfeletti lények, istenek, életre kelt szobrok) így tapasztalva meg az univerzális egység, a „teljes” valóság s az örök boldogság élményét. Elmondható tehát, hogy mindkét mű, hasonló vagy ugyanazon motívumokból táplálkozik, más-más módon „megtöltve” azokat.

Kulcsszavak: intertextualitás, *Mary Poppins, Az Elvarázsolt kastély*, veszélyes kívánságok, univerzális egység, „teljes” valóság

THE ENCHANTING NANNY AND THE ENCHANTED CASTLE

Intertextuality in P. L. Travers's Mary Poppins Novels with regard to Edit Nesbit's The Enchanted Castle

The purpose of the study is to examine intertextual features in P. L. Travers's *Mary Poppins* books with respect to Edit Nesbit's *The Enchanted Castle*. Travers was deeply inspired by some Victorian books: by Beatrix Potter's and Rudyard Kipling's animal worlds (*The Tale of Peter Rabbit, The Jungle Book*), by J.M. Barrie's *Neverland*, and last but not least by Edit Nesbit's enchanted castle. In all of the novels (the *Mary Poppins* books, *The Enchanted Castle*) the protagonists are mostly siblings who take part in various unexpected adventures. During their journeys they face the dangerous consequences of wishes, and on particular days (e.g. Halloween, the festival of the harvest) they all have the opportunity to get to know other worlds and meet unfamiliar creatures (fairy characters, speaking animals, living statues), thus experiencing universal unity, absolute reality and eternal happiness. Consequently, each work utilizes (quite) the same motives, but the authors elaborate them in different contexts.

Keywords: *Mary Poppins, The Enchanted Castle*, dangerous wishes, universal unity, absolute reality, eternity

SEMSÁG Tibor

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest

semsag.tibor@gmail.com

NEMZEDÉKI NARRATÍVÁK MEGJELENÉSE FEHÉR RENÁTÓ, JUHÁSZ TIBOR ÉS TINKÓ MÁTÉ KÖLTÉSZETÉBEN¹

A Kemény István összegyűjtött verseit tartalmazó *Állástalan táncosnő* című kötet fülszövegében k. kabai lóránt a következő kijelentésekkel méltatja a költőelődöt: „Mindannyian Kemény István zakójából bújtunk elő”; „alig tudjuk kivonni magunkat hatása alól”; illetve „Legalább két, de inkább három költőgenerációt érintett meg a munkássága, amelynek minden korszaka revelatív” (Kemény 2011). Furcsának tűnhet, hogy éppen egy fülszövegbeli laudációt idézek a Kemény-líra jelenkori fontosságának bemutatására, de a nevezett paratextuális műfajnak ebben az esetben kiemelkedő szerepe van. Kemény gyakran írja az újonnan induló fiatal költők verseskönyveinek fülszövegét (mint például Bödecs Lászlóét), ezzel is erősítve a költőnemzedékek közötti kapcsolatokat (Bödecs 2015). Ha pedig a fenti fülszöveg írójának költészetét szeretnénk elhelyezni a magyar irodalom időbeli, jelen esetben nemzedéki palettáján, akkor azt valahová a legújabbak (mint például az *Apokrif* folyóirat köré csoportosuló költők) és Kemény István generációjának munkássága közé tehetjük; ügyelve arra, hogy ez a besorolás inkább a pályakezds idejét, illetve az adott poétika jellegzetességeit kell, hogy szem előtt tartsa, mintsem a szerző életkorát, ugyanis egy-egy szerző más életkorú nemzedékhez is tartozhat a poétikai tendenciákat figyelembe véve (Benedek 2016, 247). Ehhez még vegyük hozzá azt is, hogy k. kabai némelyik kötetének is Kemény volt a fülszövegírója.² Látható, hogy a fülszöveg műfaja ez esetben a költőgenerációk keresztútjaként funkcionál.

1 A tanulmány a Konferencia a tízéves Apokrif folyóiratról című tudományos tanácskozáásra készült. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1088 Múzeum krt. 4/a, 2017 november 24. Előadásra nem került.

2 Például a *Semmi színnek* (K. Kabai 2016).

Nem véletlen, hogy éppen Kemény István költőfigurája kerül ebbe a – mondhatni – apaszerepbe. A költő (és generációja) számára valamiért különösen fontos a nemzedéki perspektíva megléte (Fekete 2012, 157). A korai líra rejtélyességével kapcsolatba hozták a generációs tudást, mint ami közelebb vihet a nehezen felfejthető költeményekhez (Fekete 2012, 159). Alighanem a 90-es évek vége felé kezdődik el a költő pályáján az a változás, amelynek következtében egyre több nyíltan vallomások, számvető verset olvashatunk, s ez a folyamat a 2001-es *Hideg* című emblematisz kötetben kulminál (Kemény 2001), majd folytatódik a 2006-os *Élőbeszéd*ben is (Kemény 2006). Ennek az érett korszaknak az eddigieknél is fontosabb elemévé válik a nemzedéki introspekció, a családtematika, és a már említett nyíltság összefügg Kemény régi vágású képviselési beszédmódjával (Fekete 2012, 162–164). Tehát Kemény mint a későbbi költőgenerációkra tudatosan odafigyelő figura; és a Kemény-oeuvre mint a nemzedéki élményekre, a generációs különbségekre és a közelmúlt történelmi kontextusaira érzékeny poétika vonzó mintát jelenthet a fiatal lírikusok számára, amikor azok a saját nemzedéki problematikájuk lírai megjelenítésén dolgoznak.

Ez a dolgozat részben ennek a kapcsolódásnak próbál utánajárni a címben felsorolt apokrifés költők és Kemény lírájának összehasonlításával, részben pedig a költőelődtől elszakadva próbálja értelmezni a fiatal szerzők nemzedéki önmegjelenítését néhány szöveghely felhasználásával.

Fehér Renátó *Garázsment* című kötetének nyitóverse, a *Határsáv* (Fehér 2014, 7) a *Keresztény és közép* (Kemény 2011, 357–360) parafrazisának tekinthető. Az első, ami feltűnő a két vers összevetésekor az a későbbi költemény rövidegsége. Talán a hangvételben tapasztalható különbségek miatt. Fehér verse is a jellegzetes élőbeszédszerű modalitásban íródott meg, de mégsem annyira dramatizált ez a beszéd, s nem is annyira ironikus, mint Keményé (Fekete 2016, 199–216). Fehér költeménye az elődre építve már megengedheti, hogy sokkal direktebb legyen, a korábbi vers tematikai csomópontjait megtartva sokkal kevesebb információt közölve vezet be a kötetét. Direktség alatt a hangsúlyosan jelen lévő egyes szám első személyű beszélőt, és az általa tett performatív kijelentéseket kell érteni, amik ars poeticaként működve előrevetítik a kötet problematikáját („én vagyok az első, aki belekérdez / a megszakíthatatlannak hitt történetekbe”, valamint „Én válaszul / megesküszöm Istenre, hogy nem látnak többet” Fehér 2014, 7). Kemény versében a paródia tárgyává tett

család vagy inkább családtípus³ díszletező jellemzése történik meg, ahol a dramatizált beszédmódnak megfelelően az olvasóhoz (nézőhöz) való odafordulásokat találhatunk (Pl. „De nehogy valami tragikus, nagy nép / öntelt osztályát képzeld ám el,” Kemény 2011, 359). A család(típus) jellemzésére használt „hideg” szó, vagy a „hideg az egész család” mondatának folytonos ismételtetése, valamint egyéb szövegrészek (pl. „mindenre gondol”) nyomatékosító céllal való megisméltése is a dramatikus megszólalás részét képezik, ugyanakkor redundánssá teszik a szöveget (Uo., 357–360).

További fontos különbségként figyelembe kell venni, hogy a Fehér-versben a lírai én szakítópróba elé állítja a családot⁴ („Én válaszul megesküszöm Istenre, hogy nem látnak többet” Fehér 2014, 7), míg Kemény versében meg sem jelenik a nyílt színen. Itt egy olyan hang szól, aki az olvasóra értett mondataival (pl. „Kihajtasz rajta: húsz év, elfonnyadsz rajta: hatvan” Kemény 2011, 360) nemhogy egyfajta kilépést performálna, hanem éppen ellenkezőleg, mintegy bevonja a potenciális olvasót a saját körébe, ami ennek a családnak a miliője. Mintha ebben a korábbi versben minden gúny ellenére is ott bujkálna valamiféle szimpátia a megrajzolt család (és egyben osztálytudat) iránt. Olyan szövegrészekben érhetjük tetten ezt a szimpátiát, amik a közösséget mint az egyént óvó, de be is záró csoportosulást láttatják: „Szabadulni tőle csak gúnyal lehet. / Együvé tartozás a többi.”; vagy „Veled is meg van áldva és / nélküled is, te jó gyerek. [...] Ott lesz a végén és képvisel” (Uo., 359–360). A *Határsáv*-ban kérdésessé válik, hogy „ott lesz-e a végén” (Fehér 2014, 7), hogy a vers beszélője a család(történet) része marad-e egyáltalán („Mert nem lehet úgy élni, hogy *jól van, ami van,*” Uo.). Ennek oka abban a viszonyban keresendő, amit a lírai szubjektum az osztálytudaton keresztül megképződő kollektív, másrészt intim-családi történetekkel ápol („Vasutasok és pedagógusok szerelme”; „örökségnek jobbra vezérlő kudarc”; Csak kioktató, kisemberi dac...” Uo.). Ő az, aki problémává teszi a nemzedékről nemzedékre öröklődő történetek automatizmusát, méghozzá azzal, hogy nem csupán passzív befogadó kíván lenni („...aki belekérdez a megszakíthatatlannak hitt történetekbe [...] aki kíváncsi az apró részletekre...”

3 Már a címadással kezdetét veszi a szatíra: a keresztény középosztály szociokulturális kategória két külön jelzőre bomlik, s habár az „és” szócska összeköti őket, mégis mint diszkrét elemek, tudóskodó címkék állnak a vers élén.

4 Nyilván erre utal a vers címe, de ez csak a vers végén válik nyilvánvaló, az elején konkrét referenciaként jelenik meg a kifejezés („a nyugati határsáv egy rövid szakaszán” Fehér 2014, 7).

Uo.). Másfelől finoman jelzi a nyelvi különállását („Én olyan mondatokon szoktam a beszédhez,/ amiket lánykéréseken mondani kell” Uo.). Akár még egy olyan értelmezést is meg lehet kockáztatni, hogy a *Határsáv* enje a hasonulás és az elkülönöződés játékán keresztül a Kemény-lírával, illetve a költőapa irodalmi generációjával kívánna leszámolni ezekben a sorokban. A vers első szakaszában található intertextusok – „Mindegyikük jó katolikus:/ *sehol egy öngyilkos, se megesett lány, se alkoholista*” (Uo.) – és a többi szatirikus megjegyzés jelentik a hasonlóságot, míg az elkülönöződést az a *szakítás* jelenti, amiről már szó esett.

A kötetnyitó vers utáni folytatást figyelembe véve úgy tűnik, hogy ez a több értelemben is felfogható szakítás vagy elszakadás nem igazán sikerül. Az egész könyvet meghatározza a nemzedéki problémakör, a lírai én figyelmének középpontjában áll a megelőző generációkkal, sőt a jövőbeliekkel való foglalkozás is („*csak egy régi hátlapszöveggé lennék. Majd nem érti az unokád*” *Csak szilveszter*, Fehér 2014, 23). Szénási Zoltán *Az átképzett tanár* című verset tekinti ebben a vonatkozásban kulcsdarabnak.

Ülök kádban, fotelben, teraszon,
kicsoszogok a piacra, átfestem a régi játszóteret.
Az emlékezéshez szervezem a napokat,
mert családdá minket a történetek tettek.
Ezeket, sajátok híján, újramesélem,
apám leveleiből, nagyapám naplóiból,
hozzájuk öregszem, ahogyan később kéne tenni,
és elalszom magam mellett.
Így tanulom és tanítom meg
(mint az átképzett tanár,
egy leckével a diákok előtt),
hogyan kell felnőtté, szülővé, apró öreggé válni.
De az újak már átfogalmazzák a szabályokat:
a hunyó lesz a hős, a keresés győzelem (Fehér 2014, 11).

„A családhoz való viszonyt a *Garázsmenet* több versében – a szubjektum integritását is megbontó (»elalszom magam mellett«), centrifugális erőként ható – elszakadás vágya alakítja, itt viszont a leválás képtelenségével szembesülhetünk” (Szénási 2015, 374–375). Ebben a versben is van egy utalás a későbbi nemzedékekre, s az „újakra” adott reflexió eléggé negatív kicsengésű. Ezzel a költői én az idősebb generációk berögzült

szólamához, a „bezzeg régen” mentalitásához hasonlatos gesztust tesz, csak hogy itt egy a családról leválni szándékozó fiatal bizalmatlansága nyilvánul meg. Ha az eddig idézett versrészleteket, mind az eljövendő generációkra tett utalásokat, mind *Az átképzett tanár* utolsó sora előtti részeket összeolvassuk az olyan szövegrészekkel, mint a „Rám nem hagytak múltat, amit be kéne vallani, / és sérelem sincs bennem semmi örökölt.” (*Ká-európai ismerős*, Fehér 2014, 56) vagy a „Te mégis többet érsz: a jelen állás szerint / nekem még kölyköm se lesz, aki kihasználhat” (*Anyajegy*, Uo., 19). két-két sora, akkor kirajzolódik, hogy egy olyan félelemtől van itt szó, ami a valóban csak erre a nemzedékre vonatkozó történetek hiányával fenyeget. A rendszerváltás előttről megörökölt családtörténetek, illetve történettöredékek kulturális hulladékként kerülnek át a posztsovjet érába, s láthatóan problémákat gerjesztenek.⁵ A szubjektum egy köztes pozíció foglyává válik, az Átképzett tanárban egy egyszerre fiatal és öreg figurát látunk, akit a nem személyesen rá vonatkozó, de mégis általa birtokolt örökség terhe kvázi előregít, miközben – ahogy a többi idézetben is megmutatkozik – nem vet túl sok bizalmat a jövőbe.

Valami nagyon hasonló idegenséggel szembesül Juhász Tibor hosszúversének figurája is. A *Kitartó*ban egy fiatal proletaroid értelmiségi szívós munkával próbál bekerülni a nyilván nem véletlenül ezzel a névvel jelzett kocsmá közösségébe, a „siker” elmarad, végül kénytelen elfogadni, hogy nem tartozhat hozzájuk. A teljes befogadást az jelentené, ha kapna a pult alatti házi pálinkából, ami ennélfogva a két világ határát szimbolizálja. A vers végén hangzik el a kötet egyik legemblematiszababb mondata: „Új voltam itt, fiatal, velük ellentétben, akikkel a történelem esett meg” (Juhász 2015, 69). Habár a vers komoly hangvételi, mégis kissé ironikus hatást kelt, hogy a költemény hőse „lefelé törekszik”. A kötet egyik recenszenének meglátása szerint azért nem lehetséges ez a határátlépés – még a személyes identitás megtagadásának árán sem –, mert „nem az emberek, hanem a tér hordozza az identitást”, illetve „A város állapota és múltja szabályozza ezt a kollektivitást, a hiányzó tapasztalatok pótlására egyszerűen nincs mód” (Bihary 2016). Itt az eddigi nyomvonalat követve az válik érdekessé, hogy míg a Fehér-poétikában tapasztalt probléma a saját történetek hiányával ezeknek a szimulálására, valamint magának a problémának a kibeszélésére készítette az ént; addig itt nem annyira a történetek konstruálásán van a hangsúly, hanem a közös élményeken ala-

5 Szénási Zoltán a „maradék” szó különféle variációkban való előfordulásait emeli ki, mint az „alig észrevehetően működő szimbolizáció” egyik példáját (Szénási 2015, 375).

puló odatarozáson, és a kocsmá – mint valami térbeli apapótlék – általi beavatódáson. A szimulálás viszont közös vonás, a Juhász-versben megjelenő fiatal mindent próbál úgy csinálni, ahogy az ottani férfiak teszik. Vigh Levente ezt az utolsó ciklust úgy kezeli, mint ahol a „személyes és személytelen megszólalásoknak az összetalálkozása [...] történik meg” (Vigh 2015), ami érthető a könyv második részének váltása, és az egész működésmódjának fényében,⁶ azonban a jelen dolgozat nézőpontjából rá lehet kérdezni arra, hogy a *Kitartó*ban valóban személyes vonatkozásról beszélhetünk-e. Az eddigiek ismeretében úgy is értelmezhetjük a költeményt, mintha a beilleszkedni kívánó fiatalember egy színház díszletei között mozogna, de sohasem kapna igazából szerepet, csak a próbákra engednék be. Ott van-e igazából? Vagy csak ebben a térben jár-ke? Innen nézve éppen, hogy a személyes viszony kialakításának lehetetlenségéről szól a vers, legalábbis, ami ezt a szociális teret illeti, s még mindig inkább a második ciklus (*Ez nem az a környék*) anyaversei nevezhetők személyesnek (*Melegebb öl; A csörömpölés után; és Példaérték*, Juhász 2015, 25–27).

Tehát az eddigiek szerint a vers a történelem utáni nemzedék történelembe való visszalépésének kísérletéről tesz tanúbizonyosságot, méghozzá szociográfiai hangoltsággal. A versben megnyilvánuló szubjektum pozíciója felől nézve interpretálhatjuk úgy a sikertelen határátlépést, mint ami azért nem járhat sikerrel, mert akkor az egyszerre proletár és értelmiségi figura elvesztené az értelmiségivé válás képességét, az írást, az irodalomba való belépés jogát, miközben a többiek „Egy szájhagyományban élő rendszer igazolványait sokszorosították” s számukra az írás azt jelentette, hogy „az acélgár öltözőszekrényeibe karcolták napjaik striguláit” (Juhász 2015, 68). Nem véletlen, hogy itt is megjelenik egy irodalmi apakép, vagyis inkább nagypapa, Kassák Lajos, aki egyesíti magában a munkás és az író szerepeit, ezért mintát jelent a költőfigura számára; de a történeti avantgárdra jellemző lelkes aktivizmus hiánya miatt diszkrepancia lép fel – akár ezt is érthetjük a szakítás gesztusaként: „Mikor felszabadulásra vágytam, azt akartam hallani, amit Kassák, amitől kettéhasadnak a falak, de csak a hamar elhaló visszhang válaszolt a gyárok kongó belsejéből” (Uo., 64).

6 „Itt már nem látszik elegendőnek a pusztá otlét hitelességbiztosító szerepe, a megszólalásnak az ön- és környezetértékelés, a másik megmutatásával lehetséges fokozatos énfeltárukozás lesz a szervezője – itt az énnel a regresszív univerzum „lételemeivel” való eredendő összefonódása a családi környezet képeiben, a hozzátartozókkal folytatott interakciókban mutatódik fel” (Vigh 2015).

Érdekes, hogy a könyv szociográfiához való közelíthetősége milyen irodalomelméleti problémákat generál, ahogy azt Bereti Gábor recenziójában olvashatjuk (Bereti 2017). A recenzens mintha számon kérné a juhászi lírapoétikán, hogy miért nem válik valószerűbbé, a történelemábrázolás hagyományába illeszthetőbbé, annak ellenére, hogy egyébként pontosan ismeri fel a kötet működési mechanizmusait. Az iromány vége felé azt olvashatjuk, hogy a „líra teljes eszköztárát képes mozgósítani az ábrázolás, esetünkben a közösség egzisztenciális és szociális állapotának minél érzékletesebb megjelenítése érdekében”, nem sokkal később a következő megállapításokkal találkozunk:

A fikcióban zajló történés ideje elkülönül, valószínűleg az élményszerűség hiánya miatt, önmaga történetiségétől, előzményei, azok a fogódzók, amelyek ismerete segíthetné az összehasonlító értelmezést, s amelyek fellelhetők a valóságban, alig érzékelhetőek, ezért a narráció kvázi-valósága jóval inkább képszerűnek, mint folyamat-szerűnek hat. S ez hátráltatja az adottnak tekinthető igazságon túli értelem megnyílását (Bereti 2017).

Ezután pedig a szerző a generációs szempontból sem mellékes *Az erkölcsök miatt* és a *Jó lesz a száraz is* című versekből (Juhász 2015, 23; 27–28) idéz olyan részleteket, amelyek „a történetet történelemmé segítő” irányjelzőknek bizonyulnak (Bereti 2017). Számomra úgy tűnik, hogy a kritikus itt végső soron prózapoétikai elvárásokat támaszt a lírákötettel szemben. Ráadásul ezek az elvárások a realista elbeszélés szociográfiai irányultságú hagyományára emlékeztetnek, talán ez volt a számonkérés irodalmi mintája, talán nem, de nem lenne meglepő, mivel a Kádár-korszak magyar irodalmában ez a műfaj nem volt mentes a fikció és a valóság viszonyára vonatkozó problémáktól (Böhm 2012, 171–179), amelyeket a szóban forgó könyvkritika is érint. Vajon, ha több lenne azokból a „fogódzókból”, amikről Bereti ír, akkor nem féltő, hogy a sajátos atmoszférájukat vesztenék el a versszövegek? S az imént idézett észrevétel („fikcióban zajló történés ideje elkülönül, valószínűleg az élményszerűség hiánya miatt, önmaga történetiségétől...” Bereti 2017) nem annak a felismerése lenne, amit korábban fejtegettünk a *Kitartó* című verssel kapcsolatban, csupán másfajta modalításban? Véleményem szerint a tárgyalt generációs szakadék és idegenség szempontjából nézve nagyon is érthetővé válik, miért teremti meg ez a költészet a nevezett elkülönülést. Persze egyáltalán nem arról van szó, hogy ezt

a verselést ne „kísértené” a prózává válás jövőbeni lehetősége, mint ahogy azt a kötet fülszövege mutatja: „célja, hogy egy sajátos, narratív hangot alakítson ki, mellyel karaktereket bemutatva és történeket elmesélve olyan problémákkal tud foglalkozni, melyek személyessége sokakat érinthet” (Juhász 2015). Emellett pedig a szociográfiai vonalra visszatérve, Smid Róbert rövid kritikája is érinti a témát, és ezt az irányultságot negatívan értékeli: „amikor az általa megfogalmazott koncepció félremegy, úgy tűnik, mintha valamifajta társadalmi feladatvállalást, tanulságot kísérelne meg kierőszoakolni saját magából a kötet” (Smid 2015).

Találhatunk olyan verset a költőtől Az *Apokrif* hasábjain, a *Bérházak geometriája* címűt (Juhász 2014, 10–11), ami a kötetbeliekhez képest valamivel direkter és erőteljesebben társadalomkritikus hangvételű. Talán emiatt nem került be a könyvbe. A lírai alany királyi többesben szólal meg egy egész nemzedék nevében, illetve a munkáscsaládból származó bölcsészek sorsát vetíti elénk különböző változatokban. Amellett, hogy a kamaszkor és az elhúzódo felnőtté válás korszakának tipikus eseményeit karikírozza,⁷ az utolsó részben a(z ön)sorsrontó vagy -javító bölcsész képét úgy alkotja meg, hogy az miközben szociális perspektívából a líraiság elvesztését jelenti, a csillagbámulás közhelyével az addig narratív kijelentésekkel operáló szöveg leglíraibb részét is adja egyúttal: „Aztán visszamenekültünk az egyetemre, / ahol Kerouac oldalas mondatainak vágyait / elemeztük és cáfoltuk meg. És mikor ezzel is / megvultunk, egy vállalati parkolóból / felnéztünk és nagyobb rendben láttuk / égni a bérházak geometriáját / körülöttünk, mint a csillagokat felettünk” (Juhász 2014, 11).

Tinkó Máté költészete jócskán eltér az eddig vizsgált két korpusztól. Egyrészt a debütáló kötet (Tinkó 2014) sokkal több verset tartalmaz, mint a korábbi szerzők könyvei, másrészt retorikailag sokkal bőbeszédűbb. Az asszociatív gondolatfutamok, széttartó tematikájú verstömbök, gyakran be nem fejezett, vagy éppen túlbonyolított mondatok versvilága ez. Az imént felsorolt jegyek némileg Tandori „fecsegő” poétikájára emlékeztetnek. A gyakran feltételes módban megfogalmazott bonyolult mondat szerkezetek,⁸ a direkt pongyola ragozások⁹ vagy éppen hiányos

7 „Mikor megtaláltuk a mindig péntekre postázott / termékkatalógusban szüleink mosolyát, / közvetlenül az elégedettség ernyedarcú / maszkjai alatt, akkor táborüzet gyűjtötünk / az érettségi bizonyítványokból és diplomákból, / mert azt hittük, ezzel felégetünk mindent, / ami ehhez a belső égésű motorhoz köt minket” (Juhász 2014, 10).

8 Pl. „Talán / képes lettem volna annál nagyobb / hazugságra is, hogy szerettem / volna, ha jobban figyelek” (*Súlyfelmérés*, Tinkó 2014, 34).

9 Pl. „Az arcod mindig másként / teremti meg a láthatást” (*Részeid*, Uo., 63).

tagmondatok¹⁰ eszünkbe juttatják a tanulmány elején citált hibapoétikát, azzal a speciális problémával együtt, hogy a rontott szöveg irodalomkritikai nézőpontból veszélyes terep, mivel elképzelhető – különösen egy elsőkötetes költő esetében –, hogy azt pusztán hibának minősíti a recepció, mint ahogyan az megtörtént Kemény István *A koboldkórus* című kötetével ([Szabó 1996, 569–581]. A kritikát idézi és a hibapoétikára adott reflexiót vitatja: Fekete 2016, 207–208). Ilyen kiélezett kritikával személy szerint nem találkoztam, olyannal viszont igen, amiben a verselés „szétesettsége” és az „önkéntesen alkotott szavak” nem függetlenednek attól a ténytől, hogy egy fiatal lírikus debütjéről van szó.

Tinkó versei összegubancolódott fonalakhoz hasonlítanak, készarva hiányzik belőlük a szigorú rendezettség, konstrukció. Vass Tibor és Rubin Szilárd műveivel mutat rokonságot a kötet anyaga, bár az előbbi sajátos nyelvjátékai nélkül, *csupán önkényesen alkotott szavaival követi* a neoavantgárd költőt. A szétesettség mögött felfedezhető egyfajta kétségbeesett egységre törekvés, a „dolgok, életek” összefésülésére, erős fényben való áttekintésére. Ám erre még nem ért meg az idő, a szerző még nem dolgozta össze a szálakat (Csep-Csányi 2014; kiemelések tőlem – S. T.).

Úgy látszik, hogy az alapvetően a szövegekre koncentrááló receptív olvasásmód sem tud teljesen függetlenedni a költő személyétől és az életkórától, kénytelen valamennyire generációsan olvasni azokat.

Az eddig elemzett két szerzőhöz viszonyítva Tinkó költészete közelebb áll Fehéréhez, mivel itt is kiemelkedő szerepet játszik a történelem, benne a családtörténet (töredékei) és a beszélő ezekhez való viszonya. Azzal a különbséggel, hogy ez a poétika a tárgyalt nemzedéki nézőpontból kevésbé próbál meg valamiféle szilárd álláspontot képviselni (a kötet cím utal erre). A lírai én számára az emlékezet töredékeinek köznyelvi stílusú (leginkább a kedélyes szóval leírható), áradó szólásokban való rögzítése jelenti a legfőbb célt, mintha át akarná menteni az utókor számára a saját és az előző generációktól örökölt emlékeit. S emiatt ennek a költészetnek a tétje abban határozható meg, hogy milyen mennyiségben képes maga és az olvasó számára előállítani ezeket a történettöredékeket (hálózatot alkotva ezzel), s közben a saját kérdéshorizontja felől vallatóra fogni azokat (pl. „Milyen

10 Pl. „Olyan engesztelhetetlen, / ostoba hasonlattal, amit / kizárólag magamra / lehetne öltetni: érintésre / a jótól is inkább” (*Téltagadások*, Uo., 19).

lehet egy saját lakás, fali csempe / törékeny üveg belülről, konyha olajszagban [...]” *Tengerszintek*, Tinkó 2014, 87). Lépten-nyomon belebotlunk az anyával,¹¹ az apával,¹² a kettőjük kapcsolatával¹³ vagy a nagyszülőkkel, dédszülőkkel kapcsolatos emlékekbe¹⁴ és velük együtt a közelmúlt történelmi eseményeire való utalásokba.¹⁵ A generációs olvasat felől nézve a történetiségre adott (ön)reflexiók, kiszólások válnak igazán érdekessé, amik közül a *Terápia-oteszok*-ciklus indító költeménye emelkedik ki a legjobban, némileg ellentmondva a fentebb leírt „iránytalan szándékú írnok” szerepének (*Egy MRI-vizsgálat elé*, Uo., 66). „A történelem majd nem / emlékezik – mennyi éve annak –, / hogy ebben a szobában figyeltem, / ahogy alszol. Én azt mondom: / legyen a történelem / halott, ha nem hiszi létezésed [...]” (Uo., 60). A szövegrész a személyes emlékezetet állítja szembe a lírai én számára fontos személyt elhanyagoló, ezért nem-emlékező történelemmel. A második mondat performatív kijelentése pedig meg is tagadja a történelem „jogát” ahhoz, hogy élő legyen, ha ennyire nem veszi figyelembe az egyes embert. Akár a kötet ars poeticájaként is érthetjük ezt a dacos állítást és az utána következő odafordulást: „Történelmem: halott / leszel, képregény leszel, nagy és rossz- / arcú hősökkel, és rejtegeted meztelen / nőidet a lepel mögött” (Uo., 60). Ezek a szövegrészek válaszolnak arra a korábbiakkal kapcsolatban feltehető kérdésre, hogy milyen szándékkal születhet meg ez az emlékgyűjtő költői kísérlet. A történelemmel mint nagy volumenű elbeszéléssel kapcsolatos bizalmatlanság készíti az ént a magántörténelem, a kisember történelmének létrehozására, a szűk családi környezet apró-cseprő eseményeinek költői leltározására. Érdekes, hogy az idézett szövegrészben egy olyan elsősorban vizuális, másodsorban szöveges narratív

11 Pl. „Anyám tálalja már a levest, kevesebbet nekem, / hogy kétszer szednem lehessen józan indok. / Szép anyám ebben az ebédben, illata, mint / megvetett ágyból, körbelengi a folyosót lassan. / Tőle gyakorolt arcomon gyanútlan mozdulnak / összevarrt hegek, ahogy a félelmet kimondja” (*Ne kezdődhetne azzal*, Tinkó 2014, 22).

12 Pl. „Aztán indultunk és apám sírt, / akkor tényleg, mert nem én lettem a középső / közhely. De a kocsiban már csak annyit / mondott, hogy az idő szürke, akár / az a két galamb, és mutatta is őket” (*Egyébként motor zaja*, Uo., 17).

13 Pl. „Anyám és apám repülőn szerettek egymásba, / valahol a felső troposzféra és az alsó sztratoszféra között. [...]” (*Amíg a dolgok nem rendeződnek*, Uo., 7).

14 Pl. „Aztán becipeltük / az Oriont, nagyapa Orionját, / hogy a pusztulást legalább / lemorézthassa rajta” (*Vissza kéne élve*, Uo., 47).

15 Pl. „De az egész család nem tudhat kivonulni. / Lajos bácsi Metzbe ment, nagyapám Kádár / sofőreként a székesfehérvári állományban / itt maradt. Feljebbvalóit isteníteni kezdte. / Mi meg a kinti rokonokról szépen, lassan / feledkezni kezdtünk” (*Transz*, Uo., 80).

médiummal azonosítódik a történelem (a képregényről van szó), aminek itt érezhetően a gyakran negatívként értékelt jegyei emelődnek ki („nagy és rosszarcú hősökkel” Uo.), gondolván itt a sematikus eposzi kelléktárra. Egy másik értelmezési lehetőség szerint, az alapján, hogy a lírai alany a birtokának tekinti a történelmet („Történelmem” Uo.) a versrészlet inkább a saját próbálkozásának kudarcáról szól. A személyes vonatkozások utáni keresés¹⁶ közben összehordott és -barkácsolt „múltarabok”¹⁷ a képregény diszkrétan elválasztott képeihez hasonlatosan, tömbszerűen állnak egymás mellett, pontosan úgy, mint a versek a kötetben. Ezek szerint a versrészletben a költői én a saját alkotásmódjára reflektál.

A versek egyik legizgalmasabb tendenciájának tartom azt, hogy a történetalakításra és emlékezésre való reflexió összefonódik a fogantatás, a születés metaforikájával. Az eddig vagy lábjegyzetben vagy a főszövegben idézett költemények közül három, a *Nancy-sírgödör*, az *Egy MRI-vizsgálat elé* és a *Terápia-noteszok* névtelen első verse rendelkezik ezzel a kettősséggel. A sorban második vers egy nagyon komplex módon mutatja be az ének saját magához, a költői szerepéhez, az írásmódjához, a szülői nemzedékhez és az egész kötetben uralkodó halál¹⁸ és születés tematikához való viszonyát. A vers tere alkalmat szolgáltat arra, hogy a vélhetően valamilyik hozzátartozó betegségével való szembenézés („Öt nap múlva sugarak pásztázzák végig a koponyát / férfiak és nők kiértékelik a kapott eredményeket [...] visszafordíthatatlan a sérülés [...]” Uo., 66), a szülők boldog pillanatainak felidézése („de erről a köldökről csak anyám jut eszembe / apám hogy kapta föl mint pihét forgatta meg [...]” Uo.) és a saját születésének örökölt emlékezete („egymásnak hajtott fejjel sütkéreznek ezer és ezer- / kilencszáznyolcvannyolc szűkös derekán öt nap / múlva még nem tudják majd Istenem hogy élek is” Uo., 67) egymásra íródjon. Azonban az intim viszonyok, avagy a magánemléktár megírása nem mentes az alanyi költővé válás félelmétől, s összefüggésbe hozható a másik elvesztésének félelmével, illetve – a korábbiakra visszatérve – értelmezhetjük úgy ezt a költői eljárásmodot, mint ami *magán* keresztül próbálná menteni embertársait: „visszafordíthatatlan a sérülés természet ennélfogva / be lehet

16 Ennek a fontossága olvasható ki a következő részletből: „Ezt jegyezd meg jól, fiam! csupán a magyarázatnak nem / jutott több hely, ő biztos tudta, a személyes fölfedezések / mögött az rejlik, valami *ténylegszemélyes*” (*Pontosan így*, Uo., 57).

17 Ha plafonra nézek, mely egy obszervatórium / szétszórt emlékeit idézi hívószóként, / ilyen apró pontokból, dirib-darabokból össze- / rakosgathatnám franciaországi múltadat” (*Nancy-sírgödör*, Uo., 85).

18 Legkoncentráltabban az *Egy ápoló félálma telőben* című ciklusban (Uo., 41–58).

rendezkedni a következmény logikája szerint / a természetes a félelem a rettegés a cincogás ne félj / alanyi költő nem leszel [...]” (Uo., 66). A folytatásban pedig az alanyiség félelme egy önironikus alakzattá válik azzal, hogy az alany a saját köldökéről arra a lényre asszociál, aki terhesen, tehát feltűnő köldökkel hordozta és később világra hozta őt: „mert aki alanyi költő az menthetetlenül saját / inkább gyönyörűséges köldökét nézze / de erről a köldökről csak anyám jut eszembe [...]” (Uo.). Ezután következik a vers azon szakasza, aminek két részletét már idéztem, most lássuk bővebben: „apám hogy kapta föl mint pihét forgatta meg / a Néva a Duna a Körös-holtág fölött iránytalan / szándékú írnoknak ők elixír a készítés skrupulus / a szolgálélekség mítosz a megfejtéshez összekötni / autóstérképeket folyosókat tisztaszobát / pályaudvaron lépcsőfordulóban állva / szerették magukban a másik embert [...]” (Uo.). Tehát ebben a szövegekörnyezetben található a már idézett önreflexió, és a szakaszt olvasva az eddig felvázolt képet azzal egészíthetjük ki, hogy a személyes viszonyok, jelen esetben a szülőkkel való kapcsolat segíti (valamennyire) a lírai ént az áradó emlékek rendezéséhez. Az „ők elixír” kijelentése után a dikció még a szokásosnál is asszociatívabbá és nominálisabbá válik.

A köldök motívuma a már elemzett, a (halott) történelemről szóló, cikluskezdő költeményben is megtalálható: „A tükör felületén egy mély értelmű köldök, / alatta gyermekígéret fordul” (Uo., 60). A *Nancy-sírgödör* című versben a múlt összeállításának lehetőségét (lásd fentebb) egy abortusz emléke hiúsítja meg: „De előbb féltékenység, elnagyolt harag / támad egy veled hasonszőrű ellenében: / bezzeg ő az abortusznál végig melletted / volt, a kezedet is fogta, s mesélt az ég / jóvátételéről” (Uo., 85).

Összegezve az eddigieket, úgy tűnik, hogy a személyes viszonyok, a szűk családi környezet piedesztálra állítása és a „nagybetűs történelem” leértékelése együtt jár egy olyan történetfelfogással, ami a generációs tudásra és emlékezetre épít, mert azt látja az emlékezet méltó helyének,¹⁹ s egyúttal a nemzedékek egymást váltó dinamizmusát főként az anya és a hozzá kapcsolható szül(et)és motívumának gyakori megjelenítésén keresztül tiszteli.

19 A kifejezést Pierre Nora híres esszéjének értelmében használom: „Vegyük egy olyan elvont *lieu de mémoire* példáját, mint a generáció fogalma. Demográfiai tartalma révén anyagi, hipotetikus tartalma révén funkcionális - mivel alkalmasint az emlékezet kikristályosodását és átadását biztosítja - s ugyanakkor szimbolikus is, mivel egy olyan kevés ember által megélt esemény révén mutat be egy tapasztalatot, melyet a többség nem ismer” (Nora 1999).

Irodalomjegyzék

- Benedek Anna. 2016. Kemény zakója. In *Turista és zarándok: esszék és tanulmányok Kemény Istvánról*, szerk. Balajthy Ágnes, Borsik Miklós. 228–252. Budapest: Jak+Prae.hu.
- Bereti Gábor. 2017. Juhász Tibor: Ez nem az a környék. *Kortárs*. <http://www.kortaronline.hu/archivum/2017/07-08/arch-bereti-juhasz.html> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Bihary Gábor. 2016. Városemberek (Juhász Tibor: Ez nem az a környék. FISZ–Apokrif, 2015; Purosz Leonidasz: A városnak meg kell épülnie. FISZ, 2016), *Műút*, nov. 26. <http://www.muut.hu/?p=22612> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Bödecs László. 2015. *Semmi zsoltár*. Budapest: FISZ.
- Böhm Gábor. 2012. Realizmus és nemzedéki narratíva Tar Sándor prózájában In *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*, szerk. Garami András, Mekis D. János, Németh Ákos. 171–179. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Csepcsányi Éva. 2014. Az összegubancolódott fonalak versei. *Irodalmi Jelen*, okt. 27. <http://www.irodalmijelen.hu/2014-okt-27-1036/az-oszszegubancolodott-fonalak-versei> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)
- Fehér Renátó. 2014. *Garázsmenet*. Budapest: Magvető.
- Fekete Richárd. 2012. „Mást mondok én tenéked” – Kemény István és a kortárs magyar líra In *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*, szerk. Garami András, Mekis D. János, Németh Ákos. 157–169. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Fekete Richárd. 2016. „Tudom, hogy tévedek”: Kemény István verseinek élőbeszédszerűsége és a hiba poétikája. In *Turista és zarándok: esszék és tanulmányok Kemény Istvánról*, szerk. Balajthy Ágnes, Borsik Miklós. 199–216. Budapest: Jak+Prae.hu.
- Juhász Tibor. 2014. Bérházak geometriája. *Apokrif* 7 (2): 10–11.
- Juhász Tibor. 2015. *Ez nem az a környék*. Budapest: FISZ.
- K. Kabai Lóránt. 2016. *Semmi szín*. Szeged: Tiszatáj Alapítvány.
- Kemény István. 2001. *Hideg: versek 1996–2001*. Budapest: Palatinus.
- Kemény István. 2006. *Élőbeszéd*. Budapest: Magvető.
- Kemény István. 2011. *Állástalan táncosnő: Összegyűjtött versek 1980–2006*. Budapest: Magvető.
- Nora, Pierre. 1999. Emlékezet és történelem között. *Aetas*. http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)

- Smid Róbert. 2015. Vándorló könyvespolc 3. *Szépirodalmi Figyelő*. http://www.szifonline.hu/?cikk_ID=339 (Utolsó letöltés: 2018. 05.22. 18:35)
- Szabó Szilárd. 1996. Bevezetés Kemény István módszerébe – Kemény István: A koboldkórus. *Jelenkor* 39 (6): 569–581.
- Szénási Zoltán. 2015. Otthonos otthontalanság (Fehér Renátó: Garázsment), *Jelenkor* 58 (3): 372–376.
- Tinkó Máté. 2014. *Amíg a dolgok rendeződnek*. Budapest: FISZ.
- Vigh Levente. 2015. „Rongyértékek, kartonvagyonok” (Juhász Tibor: Ez nem az a környék). *Kulter*, jún. 10. <http://kulter.hu/2015/06/rongyer-tekek-kartonvagyonok/> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 22.)

NEMZEDÉKI NARRATÍVÁK MEGJELENÉSE FEHÉR RENÁTÓ, JUHÁSZ TIBOR ÉS TINKÓ MÁTÉ KÖLTÉSZETÉBEN

Az *Apokrif* folyóirat köré csoportosuló három fiatal költő poétikájában meghatározó szerepet játszik a nemzedékiség problémaköre. Úgy is mint a saját nemzedéki mivoltukra, valamint az őket megelőző generációk irodalmi és történelmi örökségére adott poétikai reflexiók együttese. Mindhármuk költészetére jellemző, hogy a családtörténeteket és a kollektív emlékezetben fennmaradt történeteket nem egymástól elválasztva, s egészes formákban közölve, hanem töredékes formákban és egymásba fonódva prezentálják. A hagyományos műfaji szemléletben az elbeszélő prózához köthető alakzatok líraformákban való közlése nem független a saját hely keresésének, a saját nemzedéki szerep kialakításának szándékától, s az irodalmi hagyomány kritikájától. A dolgozat a rendszerváltó generáció nagy költőjének, Kemény Istvánnak a hatását méri le Fehér Renátó és kisebb mértékben Tinkó Máté költészetén mint a generációs problematika lírai megjelenítésének átörökítőjét. Emellett a költők releváns műveinek összehasonlító elemzésével kísérli meg feltárni, hogy a három verskorpusz milyen sajátosságokkal, egymáshoz képesti hasonlóságokkal és eltérésekkel rendelkezik a poétikai eljárás módokat illetően.

Kulcsszavak: nemzedéki narratíva, családtörténet, *Apokrif*, rendszerváltás, kollektív emlékezet

NARRATIVES OF GENERATION IN THE POETRY OF RENÁTÓ FEHÉR, TIBOR JUHÁSZ AND MÁTÉ TINKÓ

The topic of generation plays a significant role in the poetics of the three poets who are closely related to the journal called *Apokrif*. They reflect upon their own generation and upon the literal and historical heritage of the older generations. The stories about family and which are derived from the collective memory of the society are not presented here as whole, standalone constructions, but only in fragments. They use the narrative perspective not in fictional prose, rather in poems. This phenomena is intertwined with their intentions to find their own place in literal tradition and being critical about the tradition. The study tries to examine how the poetry of István Kemény – one of the best poets from the generation who changed the system – effected the poetry of Renátó Fehér and in lesser extent of Máté Tinkó. Poetry of István Kemény is entitled with the problematics of generation, which inspired this new generation of poets to write their own poems with similar interest. With the comparative analysis of the relevant poems of the three poets, the study examines what are the specificities, the differences and the similarities among their poetic constructions.

Keywords: narratives of generation, family story, *Apokrif*, change of system, collective memory

SZABÓ P. Katalin

Ötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, XVIII-XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest
katalinszabo@caesar.elte.hu

A TÁRSADALMI FELEMELKEDÉS MÓDOZATAINAK VIZSGÁLATA DUGONICS ANDRÁS DALMÁCIAI SZÁRMAZÁSÚ CSALÁDJÁN KERESZTÜL¹

Bevezetés

„Bizonyos értelemben bátorság kérdése csupán, hogy egy kivételes forrást feldolgozva a történész pusztán érdekes esettanulmányként tekint saját munkájára, vagy valamely »nagy történelmi kérdésre« adott választ lát meg benne” (Szijártó 2014, 75). Dugonics András és a boszorkányság kérdésével már sokan foglalkoztak,² de az hangsúlyosan nem merült fel a szakirodalomban, hogy a boszorkányság kérdését a Dugonics családban érdemes a várospolitika és a társadalmi struktúra kontextusában megvizsgálni. Brandl Gergely és Tóth G. Péter is a „társadalmi, politikai vagy

1 A tanulmány a Nyom-Követés 3. című tanácskozáson elhangzott *Vigyén ördög, tartson pokol!* – Dugonics András és a boszorkányság gazdaságpolitikai kontextusa című előadás szerkesztett változata. Az előadás elhangzott: Nyom-Követés 3. VMDOK–DOSZ ITO, Szabadka. 2017. november 11.

2 Palugyai Imre, *Szabad királyi városok*, 1853., Ipolyi Arnold, *Magyar mitológia*, 1854., Jósika Miklós, *A szegedi boszorkányok*, 1854, Farkas Antal, *Dugonics Album*, 1876., Kovács János, Dugonics anyja. (A szegedi boszorkányperekből). *Pesti napló*, 1880. február 14. reggeli kiadás, 1. Dugonics András anyja boszorkányként való megégetésének cáfolata, Kordé Imre, *Boszorkánylegenda Dugonics András édesanyja körül. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Ethnographica et Linguistica. In memoriam Gedeon Mészöly*. Szeged: Szegedi Városi ny., 1961. 115–117., Péter László, *Kosztolányi naplója. Délmagyarország*, 1985. augusztus 3., 6., Dugonya Mihályné Barak Margit – „Dugonics András édesanyját, mint boszorkányt megégették”, Péter László, *A szegedi sereg-szemle: A Dugonics legenda*, 1999., Kulcsár Zsuzsanna, *Inkvizíció és boszorkánypörök*, Gondolat, 1968. 190., Horniczky Anikó, *Egy boszorkánylegenda cáfolata: Dugonics András édesanyjáról*, Kovács János írásai tükrében. *Szeged*, 2001. február, 9–12., Kozma Zsuzsanna Ida, *Boszorkányrejtély a Dugonicsok körül. Szegedi Boszorkánysziget*, 1728. július 23. *Szeged*, 2017. június, 8–13.

gazdasági háttér referenciaforrásainak vizsgálatát” tartja a szegedi boszorkányperek anyagának kiadásában előremutatónak (Brandl–Tóth G. 2016, 28). Dolgozatomban csatlakozom továbbá Szilágyi Mártonhoz, aki felfigyelt Dugonics idegen, dalmáciai származásának és a boszorkányvád kialakulásának lehetséges kapcsolatára (Szilágyi 2007, 92), és arra keresem a választ, miként adhatott precedenst egy, a városban nagy presztízzsel rendelkező család tagjának megégetésére ezen alkalom.

Klaniczay Gábor tanulmányában összefoglalta, hogy „az 1728-as boszorkánypánikot részben magyarázza az azt megelőző pestis (1709, 1712), az árvíz (1712), a várost elpusztító tűzvész (1722), a megismétlődő aszály és éhínség, valamint a megelőző évtizedek betelepülései nyomán nemzetiségileg megosztott városlakók sok ellentéte, a „magyar párt” vereségével és Podhradszky György győzelmével végződő 1728-as városi tisztújítás körüli konfliktussorozat” (Klaniczay 2010, 130–131, lásd még Komáromy 1910, 395). Tanulmányom kutatásának kiinduló tézise mindezek alapján az volt, hogy a boszorkányvadászat válságkezelési mód, amelynek megvoltak a lélektani motivációi: „A boszorkányüldözés válságjelenség. Az egyensúlyát veszített közösség bűnbakot keresett és talált, és ehhez ideológiát, megfelelő hatalmi háttérrel. És ezt tette elsősorban akkor, amikor valamilyen járvány vagy időjárási katasztrófa sújtotta, és ezek kísérőjelenségeként felfordult a politikai világ” (Miskolczi 2016, 21). Hipotézisem, hogy a katolikus Dugonics család egyik tagjának megégetése politikai aktus volt, arra való kísérlet, hogy a dalmáciai származású katolikus família növekvő vagyonosodását és hatalmi térnyerését megakadályozzák.

Egy Dugonics-boszorkány az európai botrányban

Dugonyáné neve először 1726. június 4-én merült fel Dóka Panka és Kökényné ügyének sérült ívpapírú tanúkihallgatási jegyzőkönyvtörredékében. Ekkor úgy említették őt, mint olyan valakit, aki „jó tanú” lehetne Kökényné ügyében (1726/1/II/A; Brandl–Tóth G. 2016, 52). Közéleti vonatkozásban, tekintve, hogy egy a helyi közösségi életben aktív család egy nőtagjáról volt szó, aki 55 évesen özvegy és akinek mostohafia életének jelentős részében városi tanácsos [32 évig töltötte be a tisztséget (Cserzy 1918, 5)], a helyi politikai érdekek megvizsgálása mindenképpen hasznos. Mivel maga is bábaasszony volt, a perbe könnyen belekeveredhetett. Megnevezve több vallomásban is találjuk 1728-ban. Tóth Ádámné Kor-

csek Zsuzsanna (1728/2/XVIII; Brandl–Tóth G. 2016, 153), Végh Istváné Koncz Sára (1728/2/XIX; Brandl–Tóth G. 2016, 157) és Danco János (1728/2/X; Brandl–Tóth G. 2016, 120) csak boszorkánytársának vallotta Dugonyánét. Dugonyinéként nevezték meg,³ de így is csak partnerüként emlékeztek meg róla Légrádi Jánosné Malmos Katalin (1728/2/XI/A; Brandl–Tóth G. 2016, 122) és Horváth Mátyásné Bogadussané Ilona Örzse („Dugonyinét biztatta, hogy megszabadéttya, s-azért nem mondotta s-nem vallotta” 1728/2/XXI; Brandl–Tóth G. 2016, 161). Özvegy Danyi Jánosné Tóth Erzsébet azt vallotta, hogy a bujáki boszorkány összejövetelen a felsővárosi koldusbíróval egyetemben Dugonyáné is jelen volt. A dokumentumban elírás is lehet, mert Dugonyáné nevét áthúzták, s fölé azt írták, hogy Felső-Várasai (1728/2/XII/B; Brandl–Tóth G. 2016, 129). Azt állította továbbá Tóth Erzsébet, hogy Dugonyánén keresztül kényszerítette az ördög, hogy ne tegyen vallomást („Dugonyáné kérte, hogy ne valljon reája édes anyám.” 1728/2/XII/A; Brandl–Tóth G. 2016, 127). Rózsa Dániel is boszorkánynak vallotta Dugonyánét, amint a többi fogvartottat is (1728/2/XIII; Brandl–Tóth G. 2016, 135). Katona Ferenc (1728/2/VII/A; Brandl–Tóth G. 2016, 103) és Özvegy Légrádi Jánosné Malmos Katalin (1728/2/XI/A; Brandl–Tóth G. 2016, 122) ugyaneként tett. Danco Jánosné Hisen Borbála confessiójában Dugonyánét rontással vádolta. Látható ebben rivalizálási ellentét is a palánki bábaasszonyok között. A konfliktust követő másnap délelőtti, 10 órai időpont megjelölés a meggyötérés bizonyosságát kívánta megerősíteni.

Profusnét[?] Dugonyáné rontotta meg és Koszgyogyettóné[?] palánk[an]. És hogy az fatens n[ota] b[ene] gyógyéttotta, egykor előlvtették ötet. Egész az Strausz előtt való korcsmáig úzték, hogy magát a gyógyításb[a] avatta. Amint hogy megvallotta az fatens, és ezért másnap 10 óra tájb[an] meg is gyöttrötték, Dugonyáné, Koszgyogyettóné[?]. És ha szentölt vízzel nem érték vólna, talán meg is fojtották vólna. Az ajtó hasadékján mentek bé (1728/2/IX/A; Brandl–Tóth G. 2016, 113).

3 Köszönöm dr. Tóth Kálmán javaslatát, hogy a Dugonya és a Dugonyi névváltozatok újlatin, olaszhoz közelálló nyelvi formákként is vizsgálandók, és hogy esetleg a század közepétől horvát és bunyevác, tehát délszláv hatásra válhatott a családnév szlávos végződésűvé. Elfogadom javaslatát, hogy a későbbiekben fontos lenne tisztáznom, hogy a 18. századi Szegeden újlatin vagy délszláv nyelvcsaládba tartozó nyelvvaltozatot értettek dalmát nyelv alatt.

A gyógyító asszonynak már életét is alapos oka volt féltetni a fenti sorok szerint, de Hisen Borbála vallomása azt is megmutatja, hogy a boszorkányper többnyire a palánki betelepített lakosságot sújtotta. Erre Reizner János is felfigyelt, amikor Szeged városmonográfiájában a boszorkányperrekről így fogalmazott: „legtöbbnyire az idegen lakosok s illetőleg a ráczok és dalmaták sorából” kerültek ki az elfogottak (Reizner 1899, 352).

Marinka Palánkb[an] Borbély Istványnál lakik, igen fő ördög. Palánkb[an] igen görbe asszony, feketéb[en] jár, özvegy asszony. Palánkban Dugonáné, Koszgyógyéttóné, Rácz Kata urastúl és Felső Városon Tót bába asszony. Veresné meg tudgya mondani, de Veresné nem az (1728/2/IX/B; Brandl–Tóth G. 2016, 115).

Dugonyáné nem egyszerűen bábaasszony volt, hanem közgyógyító. Ebből az következik, hogy szolgáltatásai talán szélesebb kört érintettek, kevéssel jobb életlehetőséget biztosítottak számára. A vallomások retorikailag is tanúsítják, hogy a perbe fogottak jellemzően szegény emberek és asszonyok, özvegyek voltak (Mihalovitsné „alaptalanul állította, hogy a kivégzettek a leggazdagabb egyének voltak, mert ellenkezőleg, az egy Rózsát kivéve valamennyien szegények voltak” Reizner 1899, 355). Heka László, aki monográfiájában a szegedi bunyevác közösséget vizsgálta, a bunyevácok állattartási szokásairól azt jegyezte le, hogy Palánkban ez csak a legvagyonosabbakat jellemezte. Munkájában közölte az adatot, hogy 1724-ben Dugonyiné Babának 2 tehene, külön tételként szerepeltetve a felsorolásában, hogy Dugoni Miklósnak 1 tehene volt. Szerepel továbbá az összeírásban, hogy Dugoni Miklósnak volt egy szénaboglyája, illetve szőlője és hordója, viszont az utóbbi két tulajdonnal bírók közül azon két ember egyike volt a palánkiak között, aki nem foglalkozott pálinkafőzéssel. Dugoni Miklósnak cselédjei és béresei is voltak (Heka 2009, 151–152). Érdekes, hogy 1750-ben már nem szerepel palánki Dugonics családtag a négy legjelentősebb állattartó dalmata között (Heka 2009, 152). Ennek feltehetően az az oka, hogy elköltöztek Palánkról (amely az ekkor még katonai erődítményként működő szegedi vár külső erődjeként funkcionált) a Felsővárosba, ahol a vagyonosabbak éltek. Heka László is lejegyezte, hogy a 19. század elején már az egyik legjelentősebb állattartó család egyike a Dugonicsoké (Heka 2009, 153). Kovács Pál koldusbíró vallomása az asszonyok confessiójához képest eredményesebben rávezeti a kutatót a társadalmi viszonyok megértésére. A dolgozat további részeiben látni fogjuk, hogy a Habsburgoknak

tett katonai szolgálatok miként befolyásolták a dalmata lakosság életkörülményeit. Ezen a ponton elégséges konstatálni, hogy a katonarenden való lakhatás katonai szolgálatok nyújtását jelenthette Dugonya Mihó részéről.

Katona Eörse, és Tóth Mártony is azok voltak. Oláh János mellett egy özvedgy Katona renden lévő asszony. Dugonyáné. A hajában volt a gonosz ördögösség, azért nem vallhatott. És mikor fürösztötték is, nem engedték az ördögök vallani. Ha az nem lett volna, nem hadta volna magát csigázni. Az Alsó Városiak nem engedték az kapitányságot meglenni Felső Városon (1728/2/VIII/B; Brandl–Tóth G. 2016, 109).

A legfontosabb elem a confessióban a marginálisnak ható megjegyzés: az Alsóvárosiak és a felsővárosiak között konfliktus bontakozott ki a városkapitányság körül, a katonarenden lévő dalmaták ebben érintettek lehettek. Komáromynál nem szerepel Dugonyáné ügyének anyaga, és Reizner is úgy tudta megsemmisültek („elhányódtak” Reizner 1899, 350), de Brandl Gergely és Tóth G. Péter forráskiadványában már szerepel az 1728/2/XVI szám alatt. A Dugonyáné által elmondottak nem kapcsolódnak szorosan a tanulmányhoz, a szegedi perekben szokásos elemek jelennek meg vallomásaiban:

És az egész testét, szeméremtestét is, alfelén megcsókolta, háromszor körül táncolta, azután szép legény képé[be] elváltozott. Azután közösködött véle, mint az karó olyan teste, és hideg volt. Nem volt magva néki, de az fatenstül elment az mag. Lábnál fogva felveszik az asszonyt, és úgy bagzik velük, nagyobb idessége vagyon, mint az világi embernél. [...] A ördög éjjel járt hozzá, aki bagzott véle, otthon is. Jobban is szerette, mint az világi embert. Az ura mellette feküdt, mégis végb[en] vitte, de ura nem ismerte meg, de nem tartott az ördög magot nála. Mikor felkelt, úgy vitte végben, az ura mellé olyankor söprőt tett, az ördög megcsinálta, hogy asszonnyá vált a söprű (1728/2/XVI; Brandl–Tóth G. 2016, 145–146).

Koncz Ibolya, aki a boszorkányüldözések jogtörténeti kérdéseivel foglalkozott, feltárta az 1728-as peranyag alapján, hogy a szegedi városi tanács ismerte és használta a Praxis Criminalist (használata júliustól volt előírva, de ők már júniusban is ezt alkalmazták, Koncz 2007, 164). Mivel

se a kérdéseken, se azok sorrendjén nem változtattak, könnyű észrevenni a vallomásokban a hasonlóságokat. A vádlottak mindig feleletet adtak arra a kérdésre, hogy vagyon-e szövetségük az ördöggel és mi formában (Brandl–Tóth G. 2016, 145). Koncz Ibolya és Reizner János felvetésének érvényességét magam is osztom, lehetséges, hogy a válaszokat a vádlottaknak sugalmazták (Reizner 1899, 346). Koncz felfigyelt arra is, hogy habár Magyarországon a boszorkányperekben nem volt szokás az ördögről beszélni, „[a] szegedi per esetében azonban a vádlottak szinte teljesen egybehangzó válaszokat adtak erre a kérdésre” (Koncz 2007, 166). Dugonyáné vallomásában a szövetségkötés nemi aktus által való végbemenetele, a mag (ami egyes vallomásokban nincs az ördögnek, egyesek szerint van, de mindig eszükbe jut erről beszélni), az ördög szeméremtestének és alfelének megcsókolása, megkerülése, a bagzás, a seprű férjuruk mellé helyezése az ágyban stb. minden vallomásban valamilyen variánsban megjelentek. Reizner összefoglalója a vallomások érdekes interpretációja:

[...] a vádlottak egymással bizonyos összeköttetésben állottak. Többnyire kiélt kéjencek s titkos betegségekben szenvedők voltak. A betegség jelei mindegyiküknél majdnem ugyanazon helyeken fordultak elő. A közös sors, a kéjvágó és a sebeket gyógyító kenőcsök használata az illetőket összeterelte, érintkezésbe és közelebbi ismeretségbe hozta. Ilyenkor használták a kéjes élvezeteket szülő kenőcsöket is, miből az öreg Rózsánál mindenkor nagy készlet volt [...]. (Reizner 1899, 346).

Figyelembe véve, hogy Tápay Szabó Gabriella foglalkozott a 18. századi szegedi tanácsi jegyzőkönyvekkel, tudható, hogy erősen katolikus mentalitás uralkodott Szegeden (nemcsak szenátor, mint alább látjuk majd, de civis is csak katolikus lehetett a kiváltságlevelével szerint). Helyesnek tartom Tápay Szabó megfigyelését, hogy a bűnök tűzhalállal való büntetését az is indokolhatta, hogy a polgárok úgy értékelték, ezek az idős emberek Isten ellen követtek el csúf bűnöket (Tápay Szabó 1933, 24). Viszont Reizner összefoglalója azt is mutatja, hogy miként csapódhattak le ezek a confessiók az egyszerű emberekben. A vallomásokat még a máglyahalál előtt is el kellett ismételniük, és egy katolikus személynek katolikus környezetben egyes szám első személyben azt mondani, hogy szentségtörést és paráznaságot követt el, megsemmisítő lehetett. Kiélt kéjenceket ebben a vallásos környezetben nehéz elképzelni, mivel rendkívül szigorú vallás erkölcsi szabályok szerint éltek: 1729-ben ha valaki elhagyta a férjét, 100

korbácsütést kapott 3 pénteken át (Tápay Szabó 1933, 47), erre csak a férj/ feleség bocsánatánál lehetett számítani, egyebekben paráznaságért, bigámiáért a jegyzőkönyvek szerint még az 50-es években is lehetett lefejezést nyerni (Tápay Szabó 1933, 50–53). Dugonyáné és társai körében Koncz Ibolya az ügyészek halálos ítéletének indítványát azért is gondolta indokoltnak, mert a delikvensek és az ördög közti szövetség halálukig tartott (Koncz 2007, 167). A Dugonyánéra vonatkozó ügyészi indítvány így szólt:

Quarti ordinis: Consimiliter mulier Margareta Barak, Michaelis Dugonyi relictæ vidua, vanis fallibilisque illecebris illecta horribilissima artis magicæ crimina commitendo Deum maximum, fidem christianam abnegare ac immensis blasphemys afficere verita non fuisset. Quam ob rem divinis humanisque legibus vetitam ad instar reliquorum prænumeratorum similium malefactorum modalitate proscripta, ignis conflagratione damnandam postulatur per eundem fiscalem (1728/2/XXVI; Brandl–Tóth G. 2016, 173–174).

Az ügyész máglyahalálra vonatkozó indítványában nagy súlyt kap, hogy Margit a legnagyobb Istent és a keresztény hitet megtagadni (deum maximum, fidem christianam abnegare) és káromolni nem átalta (blasphemys afficere verita). Ugyanakkor halálra ítéletét a rendelet szerint társai sorsának analógiája is erősítette, nemcsak az üres és megtévesztő csábítás, csalogatás (vanis fallibilisque illecebris illecta) és a mágia büntette. A rontásaira való bizonyítások pedig így kerültek megfogalmazásra:

Quoad fassionem Margarethæ Barak, Michaelis olim Dugonics viduæ. Testis: Christianus Vekeprud, carcerum civitatis præfatae custos, præstito iuramento fatetur: hogy Barak Margaretha az ő feleségének gyermekszülésében bábája lévén, belső részeit igen megrontotta. Arestomban létében is kérte említett Dugonyinét feleségestül, hogy segítene rajta. Amaz felele, hogy amidõn õ megszabadúl, akkor fogna meggyógyulni. Amint is egy darab ideig való sínlõdése után meghalálozott és egész haláláig az fatens felesége megírt bábát okozta és átkozta (CCVII. 23. Reizner 1900, 432).

A fenti idézetből kiderül, hogy Dugonyáné konkrét kázusában mi adta az alapot a perbe kerülésre: levezetett egy szerencsétlen szülést, ahol az asszony rövid szenvedést követően meghalt, és halálos ágyán békétlen-

ségében mindvégig Dugonyánét kárhoztatta. Dugonyáné perbe citálására meggondolatlan kijelentése adott alapot, amely voltaképpen annak a szomorú megállapítását jelentette, hogy gyógyító asszonyként felmérte, a gyermekágyas nőn nem tudott segíteni, s a hölgy szabadulást szenvedéseitől már nem tőle, csak a haláltól remélhette.

1728. július havi halálra ítélték ügyében a szavazások jegyzékében Dugonyánéra vonatkozóan is szerepel az egyhangú, tizenkét tagú szavazási eredmény, mellyel az asszonyt viva cremetur ítélik. Néhányszor született csak ettől eltérő ítélet (Rohonkáné állapotosnak mondta magát, ezért egyhangúan elhalasztották az ítélethozatalt: „dicit se esse praegnantem, differatur post”, Malmos Katát nem élve égették el, hanem „corpus comburatur”, Rózsa Dániel ítélete pedig előzetes, nyilvános kínzással bővült volna az élve égetés mellett, de utóbbi kettőt nem szavazta meg a tanács: „[12 strigula] vivus cremand [4 strigula] cum praevia tortura [1 strigula] cum pub”; CC-VII. 31. Reizner 1900, 446). A per rövid lefolyásának nevezhető, mert nem egészen egy hónap alatt lezajlott: 1728. június 26-án történt a vádlottak boszorkányság miatti perfelvétele és július 21-én már latin és magyar nyelven is kihirdették a halálos ítéleteket (Komáromy 1910, 401). Egy szál még elvarrásra érdemes ezen a ponton, ti. hogy volt arra precedens, hogy a városi tanács egy vádlottnál visszakozni kényszerült, mert a nőt férje megvédte: Mihalovicsné Szubin Beda asszonyt állítólag Dugonyáné nevezte meg a tűzhalál előtt, de ez bizonytalan. Mindenesetre megmenekült, és végül ő tett panaszt III. Károly előtt a szegedi boszorkányperek miatt:

„Csak amidőn férje hazakerült s ez lármát csapott, bocsátották szabadon Beda asszonyt, ki rettenetes félelmek közt élte napjait, minden perczen tartva attól, hogy újból befogatják. Mihalovics is szorongott feleségének sorsa miatt és ezer forintot ígért, csak feleségét ne zaklassák, kiért különben egész vagyonával kezességet vállalt. Megnyugtatták ugyan, hogy félreértés történt, de azért a Mihalovics-pár megnyugodni nem tudott [...]” (Reizner 1899, 353).

Feltételezhető, hogy a szegény bábákért és emberekért senki nem tudott volna vagyoni kezességet vállalni, s a városi tanácsot Mihalovics-asszony tűzhalálra ítéletétől a férj gazdasági potenciálja rettentette el. Erre Margitnál a történetek szerint nem volt lehetőség.

A múlt század kutatói között akadtak a Dugonyáné legendájának valóságtartalmát megkérdőjelezők. Kordé Imre lejegyezte, hogy a (felsővárosi)

nép ajkán élő legendáról van szó, amely magától terjedt szájról szájra. Rakodczay Pál ItK-ban megjelent naplóközlése szerint Balog István visszaidézte („jut eszembe”), hogy ifj. Dugonics maga „beszélte” azt, hogy „az édesanyját boszorkánynak hitték és bevetették a Tiszába, ott le nem merült, azért megégették”. Cobor Péter és Ráth Végh István is ehhez a népi vonalhoz csatlakoztak Kordé Imre szerint (Kordé 1961, 115–117). A boszorkányfűrésztés megemlítése mérvadó, hiszen ezek éppen ebben a korszakban a leggyakoribbak (a 18. század első három évtizedében). Az eljárás eredményét istenítéletnek tekintették. Az istenítéletek eredete a magyar jogrendszerbe valószínűleg a szláv népektől került, „alapja a pogánykorban az a hit, hogy az istenséget bizonyos cselekményekkel az igazság kinyilvánítására lehet kényszeríteni”, a magyar középkori jogrendszerben a tüzes vas, forró víz, hideg víz próbák voltak gyakorlatban (Eckhart 2000, 329).

A tömeges és az egyéni boszorkányfűrésztésből, az utóbbi elsősorban Erdélyben, a Partiumban és a Tiszántúlon volt leginkább jellemző (Tóth G. 2001, 271–272). A dolgozat szempontjából azért is lényeges ez az információ, mert ahogy Tóth G. Péter megállapította, a boszorkányfűrésztések társadalmi igényekkel kapcsolódtak össze. A klímátörténeti adatok (ti. az időjárás, a rossz termés, az éhínség) alapján tudjuk, hogy ez az aktus azt az igényt fejezte ki, hogy adjanak esőt a boszorkányok, akik ellopták: „esővarázsló funkciója is lehetett a boszorkányfűrésztéseknek” (Tóth G. 2001, 274). Ahol tömeges boszorkányfűrésztés volt, ott általában megjelent az esőlopás bünténye: „a tömeges boszorkányfűrésztések elsősorban azokon a helyeken fordulnak elő, ahol a perekben gyakran említik az esőlopás vádját vagy a szárazság tényét (Felvidék, Partium)” (Tóth G. 2001, 280). Emellett büntetés funkciója is volt, mert az úzás nem volt társadalmilag elfogadott (Tóth G. 2001, 276). Attól még, hogy Balog István az ifj. Dugonics által mondottakra édesanyjával kapcsolatban így emlékezett, nem biztos, hogy így történt (Kordé Imre meg is állapítja, hogy tévesen emlékszik). Kordé Imre a legenda igazságtartalmának kétségbe vonásáról is írt, hogy „[n]em helytálló az ellenzők olyan érvelése, hogy a Dugonics család még ha igaz is a legenda, szégyellte volna vállalni azt”, illetve hogy „az ilyen múlttal rendelkező család leszármazottját polgártársai nem választották volna olyan magas közbiztonsági tisztviselésekre” (Kordé 1961, 117). A Dugonics családnak valójában nem volt oka a szégyenre, hiszen a boszorkánypánik elborzasztotta a közvéleményt, családtagjuk áldozat volt (noha Kozma Zsuzsanna ma is úgy nyilatkozik, hogy a família a városi tanács szégyenfeltájként őrizte meg emlékezetében az eseményt; Kozma 2017, 8).

Szeged környékét nemcsak a döbbenetes hír kavarta fel, hanem az is, hogy a szegedi boszorkányüldöző bírák a környék mezővárosainak szétküldték a tanúvallomások és vallatások során szóba került nem szegedi vádlottaknak a nevét, mintegy ösztönözve a környék bíróságait az ő példájuk követésére (Klaniczay 2010, 119).

Ennél inkább a közéleti kontextus érdekes, és ez indokolhatja azt is, hogy ifj. Dugonics édesanyja talán miért ellenzi,⁴ hogy idősebb fia belépjen a piarista rendbe. Véleményem szerint a család szokásrendjének megfelelően, neki is városi hivatalt képzeltek volna el (ő viszont elköteleződött a tanári pálya mellett, és ezzel a családban innovatívnak számító utat választott).

Arra vonatkozóan, hogy egy idegen származású család két fia közül a gyermekek két külön pályán indultak el, s ezek közül csupán egyiküké a politikai asszimiláció útja, számos példát láthatunk. Az egyik ilyen például Meltzl Oszkáré és Hugóé, akik közül Oszkár az erdélyi Szász Néppárt politikusa és országgyűlési képviselő volt (Egry 2004), aki fellépett a magyarosítás ellen, míg a németországi egyetemeket végzett Hugó a kolozsvári egyetem rektora és a német nyelv és irodalom tanára, Eötvös Loránd „társa” volt (T. Szabó 2014, 139). A két gyermek iskoláit is úgy választották meg, hogy az eltervezett életpályának később megfeleljenek. További példaként megemlíthető, hogy az eredetileg németországi származású Perczel családban Mór és István testvérek voltak, de István a szabadságharc idején lojális maradt a császári csapatokhoz, s később császári és királyi helytartósági tanácsos lett, míg Perczel Mór Kossuth táborát erősítette és a szabadságharc egyik tábornoka volt. A német polgári családból származó Aulich Lajosnak, a Szemere-kormány hadügyminiszterének, testvére hadbíróként, később törzshadbíróként szolgált, éppen úgy, mint az aradi vértanúk hadbíróságát vezető Karl Ernst (Katona 1983, 41). Vagyis, arra, hogy egy családban a fiúgyermekek több lehetséges úton indulnak el, hogy a család jövőjét biztosítsák, nemcsak *A köszívű ember fiaiban* találunk példát.

Adott tehát egy olyan gazdasági szituáció a Dugonics családnál, amelyben a sikeres dalmáciai idegen kereskedői sikeressége, ambíciózussága a város sorsát illetően politikai súlyt kaphat. Adott, hogy a fő-

4 „Anyja ellenkezését legyőzve 1756-ban belépett a piarista rendbe” (Szörényi, 1996, 108). „Anyja ellenezte de ő állhatatosan megmaradt szándoka mellett s anyja ellenzéseit szelíden legyőzve, 1756-ban csakugyan a szerzetbe lépett” (Endrődy 1881, 23).

bírót és Dugonya özvegyét máglyára küldték egy olyan perben, ahol a boszorkányvezér éppen a város legvagyonosabb polgára, egyben egykori főbírója, aki a vád szerint eladta a csapadékot a töröknek (és ezért náluk nem lett termény, amit learathattak volna, vagyis megrendült a város gazdasági pozíciója, a település polgárait megjósolhatóan éhezés várt). A boszorkányvádakban kardinális az éhínség, a rossz időjárás. Egy olyan városban, mint alább láthatjuk, amely több mint egy évszázadon át állandóan hadszíntér, az éhezésnek nagy lélektani hatása volt. Egy kivételtől eltekintve az elítéltek idős emberek voltak, akik termelésre már nem voltak képesek, akár felesleges éhes szájként is lehetett rájuk tekinteni. Analógiaként ismert, hogy a leghosszabb boszorkányper szintén politikai volt Magyarországon, melyben az ágensek, szereplők az arisztokrata legmagasabb társadalmi körökben éltek. Az erdélyi 1614-es per elsődleges célja a birtokszerzés és a fejedelmi hatalom megszilárdítása volt. „Politikai gyökerekből nő ki, de aztán ezt a vonását fokozatosan elvesztve egyszerű boszorkányperként fejeződik be” (Balanyi 1918, 20). Lényeges elem, hogy Rózsa boszorkánykapitányt éppen az a kamarai támogatást élvező Podhraszky György vádolta a legkategorikusabban, aki az 1726-os és 28-as tisztújítások során kirobbanó és fizikai tettlegességig jutó német és magyar polgárság konfliktusában győzedelmeskedett. A boszorkányper ideje alatt a városi ítélkezést az ellenfél, helyettes bíró, Müller János vezette. A korábbi városvezetésből többek is belekeveredtek a perbe (Brandl-Tóth G. 2016, 31–32).

Ismert továbbá az is, hogy a Dugonics család férfi tagjai a későbbiekben ifj. Dugonics András kivételével tagjaivá váltak a városvezetésnek. A Dugonics család főszerepet vállalt Szeged gazdasági fellendülésében:

Dugonics gyermekévei a XVIII. századi Szegeden, a török hódoltság aléltóságából feleszmélt és nemzeti hivatásának tudatára ébredt Szegeden telnek el. Dugonics tanúja és részben átélője annak a csodálatos folyamatnak, mely az ország legkülönbözőbb tájairól összehaverődött délszláv, német és olasz konglomerátumot szinte észrevétlenül magyarrá varázsolja át s Szegedet érzésében és nyelvben legmagyarabb várossá teszi (Balanyi 1918, 18).

A dédapa Dugonya Mihó Dalmáciából érkezett (már 1722-ben a palánki tűzvész károsultjainak jegyzékén szerepelt neve), dalmát származású ember volt a városban, aki több házassága során magyar nőket vett el feleségül.

Dolgozatomban Péter László megállapítását fogadtam el: „A kutatás mai állása szerint az a valószínű, hogy máglyán meghalt özv. Dugonya (vagy Dugonyi, mert így is írták egy időben a Dugonicsokat) Mihályné Barak Margit az író dédapjának lehetett a második felesége, tehát nem az, akitől az író származott (mert az, valószínűleg még Dalmáciában meghalt, a neve sem ismeretes), hanem a Szegedre költöző dédapjának itt feleségül vett özvegye” (Péter 1985, 6). Ismereteim szerint legfrissebb publicisztika a témában Kozma Zsuzsanna Ida tollából született, aki Dugonics Ádám lányának, Teréziának leszármazottja. Kozma Zsuzsanna írásában leginkább arra törekszik, hogy a vérvonalat visszavezesse a 18. század első évtizedeibe. Írásának két legfontosabb tézise, hogy Dugonics András író Dugonics András és Tardi Margit gyermeke, és hogy sem az édesanyja, sem a nagyanyja nem került máglyára, mivel a leszármazottaknak vérvonala nem egyezik [Barak] Margit bábaasszonyéval (Kozma 2017, 8–13). Dugonya dédunokája, ifj. Dugonics András piarista szerzetes és egyetemi oktató 1740. október 17-én született Szegeden. A Dugonics-fivéreknek 1743-ban született egy Borbála nevű lánytestvérük. A gyerekek édesanyja Imre Katalin volt, születési sorrendjük pedig így alakult: András, 1740; Ádám, 1742; Borbála 1743; (Habermann 1992, 62). Édesapjukat, id. Dugonics Andrást 1744-ben istenkáromlásért nyelve kivágására és fővesztésre ítélték (Gergely–Vass 1985, 613), majd pár év elteltével a városkapitányságra is megválasztották.

A nagyanya Szűts Anna 1717-ben gyermekágyi lázban halt meg id. Dugonics András születése után. Kozma Zsuzsannánál Tadi Margit neve szerepel, és hogy 1713. november 30-án életet adott Borbálának; Kozma Zsuzsanna Prónaira hivatkozva állítja ezt. Leírja, hogy Borbála és András anyjának, Tadi Margitnak halálára nem talált adatot, és legerősebben ifj. Dugonics András író szépirodalmi műveire hagyatkozva úgy gondolja, hogy id. Dugonics András városkapitány 65 éves korában halt meg. Utóbbi adatot ifj. Dugonics Andrástól tudja: az író közölte testvére, Ádám levelét az *Ulysses* előszavában:

Az édes Atyánk, egygyetlen-egygy Világi gyönyörűségünk, életének, a'-mint iránzom, hatvan ötödik esztendejében, súllyos ugyan, de nem unalmasan betegsége után, huszon ötödik Aprilisben, az az: éppen Szent Márk napján dél-után, egy fertály hatra, szemem' láttára, sok sirásink, és könyv-húllatásunk között, ki-adta a' Lelkét (Dugonics 1780, [4–5]).

Kozma Zsuzsanna kalkulációja szerint ha 1780-ban az apa 65 éves, akkor id. Dugonics András 1715. április 26. és december 31. között született. Dugonics Ádám levelére az ilyen mértékű hagyatkozás azért nehéz, mert az „a'-mint iránzom” szófordulat azt jelenti, hogy Ádám nem tudta hány évesen halt meg az édesapja, ami inkább tipikusnak mondható, hiszen nem tartották a korszakban számon az életkorukat. Az arra vonatkozó adatot, hogy Szűts Anna 1717-ben Dugonics András születését követően gyermekágyi lázban halt meg, Lugosi Döme tárta fel 1940-ben. A Kozma Zsuzsanna által leginkább hivatkozott Prónai-életrajz jóval korábbi, 1903-as. A Dugonics Borbála személyére vonatkozó adatok annyi kitételrel érdekesek, hogy a Kozma Zsuzsanna által hivatkozott szakasz a levélben („Sött Borbálát, édes Atyám' kedves Nénnyét-is, fel-ruháztattam hasonló gyász ruhával.” Dugonics 1780, [7]) nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a Tadi Margit nevezetű személy valójában Barak vagy Tadián Margit volt, és hogy Borbála azért is él még 1780-ban, mert esetleg az anyakönyvben visszatámozták a születését. Az is lehet, hogy valóban idősebbnek hitték később Borbálát a közösségben, de néninek, nénjének a nőrokonokat ma is nevezik. Barak Margit Borbála nevű lánya vélhetően minden védelemre rászorult, édesanyja meghurcolása miatt. Dugonics Mihály özvegye Barak Margit alias Dugonyáné szerepel *A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusában* is, szerepe boszorkány volt, az életkora pedig 55 év, nemzetisége az adatbázis szerint bunyevác (A magyarországi boszorkányság forrásai, Kód: 72806Co1352). A bunyevác nemzetiségi megjelölés azért izgalmas, mert a népcsoport az első délszláv betelepülőket jelentette a földrajzi térségben, s eszerint vagy férje nemzetiségével jelölték Margitot, vagy maga is egy betelepített katolikus és a császárhoz lojális népességgel érkezett Szegedre (Kitanics 2017, 17–24). Az előbbi következtetésnek ellentmond Reizner leírása az asszonyról: „Barak Margit, Dugonics Mihály özvegye, szegedi születésű, 55 éves. Önvallomási jegyzőkönyvei hasonlókép elhányódtak” (Reizner 1899, 350).

Dugonyáné halála a századfordulás publicisztikában

A témával foglalkozók nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy melyik nőtagját ölték meg a boszorkányperben a Dugonics családnak. Rögzítendő, hogy 1855-ben Sárváry Béla úgy vélte, hogy Imre Katalint égették meg Szegeden. Szokatlan, hogy nem figyel fel annak ellentmondásosságára, hogy miként lehetne/kellene egy városkapitány feleségét ilyen szörnyű

módon közösségre kivégezni, hiszen a kapitány mint fentebb is láttuk, jóval később halt meg. (A kínvallatást Nagy Frigyes 1740-ben, Mária Terézia 1776-ban, a bajor király 1806-ban törölte el. Mária Terézia 1756-tól minden kínvallatásra és megégetésre vonatkozó ítéletet bekért a Helytartótanácsnak. Az utolsó boszorkányégetés 1782-ben történt Svájcban [Glarus városban]. Miskolczi Ambrus Hans-Jürgen Wolfrá hivatkozva úgy tudja, hogy a legkésőbbi boszorkányégetés Magyarországon történt volna 1969-ben, mikor egy öregasszonyt szerettek volna megégetni. Miskolczi, 2016, 24.) Véleményem szerint azért ilyen gyakori még a századfordulós publicisztikában is Dugonics édesanyjának a megégetésének a története, mert a sajtó mindig hajszolta a szenzációt. Eleinte alkalmas történetnek bizonyult a romantika felfokozott miszticizmus iránti érdeklődéséhez, a későbbiekben pedig beilleszkedett a tiszazugi mérgezésekkel kapcsolatos izgalmakba, hiszen ott is egy csoport nőről volt szó, akiknek a vezetője a helybéli bába volt. Visszatérve Dugonicsnak a Vasárnapi Újság így írt a szomorú történetéről 1855-ben:

1740. oct. 17. született Szegeden, hol atyja városkapitány volt, de hol anyja a hírhedt boszorkányperben mégis máglyára lön kárhoztatva. Láta ezt a még kis Dugonics is, s hogy vagy szülejét megmentse, vagy ő is vele vesszen, a magas lángokba utána ugrott, de a gondviselés nem engedé meg, hogy illy jeles tulajdonokkal felékitett ifjú kora halállal múlték ki; megragadák őt a környezők és megmenték életét : hogy a kis fiu, ki anyja szerelmére az ábrándok tüzében is kész volt elveszni, az erény, tudomány és hazaszeretet valódi szövétnekévé növekedjék (Sárvári 1855, 172).

A megható motívum, hogy a kisfiú Dugonics a lángok közé veti magát halálba küldött édesanyja után, később egy irodalmilag jelentéktelen versben is megjelenik. Kozma Zsuzsanna is kiemeli, hogy a szörnyű égetést a kisfiú id. Dugonics végignézi (Kozma 2017, 10). Ezen a ponton annyi kiegészítést szeretnék tenni, hogy a korszakban egy 14 éves fiú már nem számított kisfiúnak. A 18. század második feléig nem gondolták a gyereket gyámolítandó lénynek (Pukánszky 2001,132). A nemesi származású lányok ebben a korban már házasulandók voltak (Péter 2013, 123, különösen 147–149). A költő Juhos János Szegeden is tanult, valószínűleg innen volt az indíttatása ifj. Dugonicsal foglalkozni, később jogi doktor lett, és 1885–1888-ig a fumei tengerészeti hatóságnál dolgozott.

A temető lakói boldogok –
De a kis árva oly boldogtalan! ...
Tiszamentén a máglya fellobog:
A máglyán édes, kedves anyja van,
»Megálljatok!« – kiált és könye foly
S a népen át a tűzbe ront az árva,
Fölötte öszszecsap a füstgomoly –
Anyja s fiú egymás karjába zárva (Juhos 1861, [3]).

A romantikus, érzelmes jelenet az olvasók figyelmét is magára vonhatta, de nem tehetséges verssorai miatt, hanem mert adatait tévesnek találták már 1861-ben, egy lapszámnyi idő elteltével. Említett lapszámomban a szerkesztőség védekezni kényszerült:

A mult számunk tárcájában »Dugonics emléke« című költemény azon szakaszaira, melyekben a boszorkányégetésre történik hivatkozás, megjegyzésünk feledékenységből kimaradt [kiemelés tőlem]. A költemény fiatal írója az említett szakaszokban nem szigorú történelmi adatokra vonatkozik, miután ezek nyomán Dugonics korszaka nem esik össze a mult század első felében történt boszorkány-ügygyel (n.n. 1861, [4]).

Ezzel azonban nem ér véget a tévedés hagyományozódása. A századforduló után is számos példát találunk arra, hogy azt gondolták a kutatók, hogy a szeretett (gyakran jó öregként, derékként emlegetett) ifj. Dugonics édesanyját küldték máglyára. 1923-ban például a Horthy-rendszer hivatalos lapjában, az Új Időkben, Pekár Gyula író, országgyűlési képviselő írt így:

[...] a XVI. század második harmadában már gyűjtják a boszorkány-máglyákat az asszony ellen, – négy századon át égnék ezek, hisz tudjuk, még Dugonics Andrásunk szegény édesanyját is boszorkányként égették el nálunk a XVIII. században (Pekár 1923, 438).

Ahogy Dobos Ilona összefoglalta, a szájhagyományozódás egyik elemi sajátossága a kronológia hiánya. A népi kultúrában „semmi sem történt olyan nagyon régen”, az időmeghatározás bizonytalan, de a lényeges elemet kiemelik, megjegyzik (Dobos 1986, 152). Pszichikai okai vannak an-

nak, hogy emlékezetükbe vésik az eseményt (Dobos, 1986, 162), a nevet, a memóriájuk „tele van indulattal, érzelmek fűtik át” (Dobos 1986, 163). Az irodalomtörténeti munkákban már igen korán helyesen jelölték meg a rokonsági fokot, csak azt nem, hogy Dugonics valójában ezt a horrort nem láthatta:

Ezen, a régiek közt legolvasottabb magyar regényíró született 1740 oct. 17-ikén Szegeden, hol atyja város kapitány volt, s gyermek korából azon kegyetlen emlékezése maradt fenn, hogy szeretett nagyanyját, mint boszorkányt, megégetni látta (Heckenast 1858, 31).

Érdekes, hogy Heckenast kötete 1858-ban jelent meg, s nem sokkal korábban Ipolyi Arnold még bizonytalan volt a rokonság mibenlétét illetően, de idézte a tanulmányban korábban elemzett peranyagot:

Barak Margeta, Dugonics Mihályné bábasszonyra a vád: fideam xtiannam abnegare ac deum immensis blasphemiis afficere; – különösen [...]: »hogy az ördög az is parancsolta, hogy mikor templomban is vadnak, vissza mondották az imádsághot, és azon három szót is, hogy ugymond a kinek nevében beállottunk és beesküdtünk segélylyen meg bennünket, aztat nagyobbacsán kellett mondani, mindenkor el is mondotta az fatens, az ördög jelen volt mindenkor« (Ipolyi 1854, 418).

Ipolyi hízegő lábjegyzetben fogalmazza meg kérdését: „ez derék Dugonicsunk szegény anyja volna? kit tehát hasonló sors ért, mint a híres Kepler anyját” (Ipolyi 1854, 418).

Mára nem kétséges, hogy id. Dugonics mostohaanyját ölték meg. Az 1728-as szegedi boszorkányperben 18 vádlott közül kettő már az ítélethirdetés előtt meghalt, a boldogtalan Dugonyáné abba a 12-be került, akiket élve elégették (Klaniczay 2010, 119), habár az erre vonatkozó adatok még az 1940-es évek sajtójában is bizonytalanok.

Az 1730-ban pörbefogott szentesi vádlottak közül Vecseri István gazdálkodó özvegyét, Nagy Erzsébetet előzőleg »kegyelemből« kivégezték s csak azután égették meg. Két évvel később a szegedi Dugonics András édesanyja, Barak Margéta bábaasszony esett áldozatul a boszorkánygetés szörnyű babonájának (Derzsik 1940, 11).

III. Károly 1728. augusztus 27-én királyi leiratban megtiltotta Szegednek, hogy a még fogságban lévő 28 emberről ítéletet hozzon (Sebald 2000, 17). A Dugonics családban történt égetésnek a közösség felől kettős gazdasági kockázatminimalizálási stratégia lehetett a motivációja: a dalmát, katolikus, ahogy alább látni fogjuk, német politikai törekvéseket támogató és képviselő, megerősödő családnak a vagyonának a megszerzése hasznot hajthatott a városnak, másrészt a magyar városi tanácstagokkal etnikai különbözőség okán ellenkező dalmát (és így császári) politikai rivális bázisnak a meggyengítését is szolgálta. A Dugonics-família a későbbi évtizedekben nem véletlenül törekedhetett a többi nagy befolyással bíró családdal való szövetkezésre házasságok útján, valószínűleg éppen ennek a tanulságnak okán. Mivel a társadalmi struktúra interperszonális viszonyokban jön létre (Szijártó 2014, 68), igyekeztek a szenátorokat adó családokkal kollaborációra lépni. Noha a kamara ellenezte a városi tanácstagok között a rokonságot, erre mégis akadt példa, és nemcsak a Dugonics családnál.

A Dugonics család PR-ja a szegedi városvezetésben

Szijártó M. István *A történész mikroszkópja* című kötetben Robert Darn-ton nyomán fogalmazta meg, hogy „a múlt kultúráiba azokon a pontokon tudunk behatolni, ahol nem értünk valamit” (Szijártó 2014, 36). A Dugonics család a városvezetésben aktívan közreműködő familia volt. Hogyan fordulhatott elő, hogy a városkapitány mostohaanyját máglyára küldték? Miként lehetett egy leendő városkapitányt, a későbbi polgármester apját nyelve kivágására ítélni? Miként férhetett össze egy család presztízse és a máglyahalál?

A dalmáciai származású család Szegedre költözésének történelmi hátterét Prónai Antal meglehetősen jól feltárta. Szeged 1686-ig 144 évig a Török Hódoltság része volt, ez alatt az idő alatt elveszítette egykori libera regiae civitas jogállását. Folyamatosan megfogyatkozó lakosságszámának hátterét egyfelől az adta, hogy a frontvonal része volt még a felszabadulást követően is, másfelől pedig, hogy amikor 1686-ban a törökök megpróbálták elcserélni Szegedet és Pécs-et a török kézen lévő Egerért és Székesfehérvárért, a cserét a császáriak nem fogadták el (Szakály 1985, 22 és Reizner 1899, 176), ezért az elkövetkező időkben a török által állandó zaklatás érte Szegedet. I. Lipót 1690. október 16-án szentesítette a Diploma Leopoldinum oklevelét, melyet 1691. december 4-i keltezéssel, január 21-én kéz-

besítettek. Prónai azt írja, hogy leginkább ettől a hitlevéltől kezdődően indul meg a szerbek, németek, dalmátok terjeszkedése déltől észak felé (Prónai 1903, 2). Kitanics a három migrációs hullámból a legnagyobb-nak a bunyevácok 1683-tól való dél-magyarországi beköltözését nevezi (Kitanics 2014, 129). A délszláv terjeszkedés a Habsburg-politikai törekvésekkel összhangban állt: R. Várkonyi Ágnes szerint nevezett diploma lehetőséget adott a belső rend megteremtésére, mivel elrendelte a német generális parancsnoksága alatt az országban állomásozó német őrseget (R. Várkonyi 1989, 92). Marczali Henrik is azt emelte ki a korszakról írva, hogy a cél a terület császári ellenőrzés alá vonása volt:

A katolikus horvát, az óhitű szerb, de még a lutheránus erdélyi szász is egyaránt alkalmas arra, hogy az udvar vezetése alatt sakkban tartsa a magyarságot. Nagyszabású telepítés volt hivatva átalakítani az egész ország etnográfiai képét. [...] A terv szerint a városokba csak németet szabad telepíteni. [...] nálunk a lehető leg-silányabb emberanyaggal elégedett meg a kormány, csak katolikus legyen (Marczali 1881, 537).

Szeged 1715-ig határszéli erősség volt (Reizner 1899, 185), a felszabadulás után nem kapta vissza rögtön a kiváltságait. A városmonográfiák kiemelik a város hatalom általi sanyargatásában a kiváltságok nélkülözni kényszerülését: „Mindezekhez a XVIII. sz. első negyedében meg-meg-újuló áradások és egyéb elemi csapások járulnak, amelyek az amúgy is elgyengült város lakosságát sújtják. Betetőzi a csapások sorát a császári sereg vezéreinek és a kamara felügyelőinek önkényeskedése, akik sem-mibe sem véve Szeged régi kiváltságait, szinte jobbagyosorban tartják a város lakosságát” (Vincze 1942, 4–5). Ifj. Dugonics Andrástól megköze-lítőleg negyven *analecta* maradt fenn, melyek közül egy 1929-ben a So-mogyi Könyvtár birtokában volt, a többi pedig a Nemzeti Múzeumban. Utóbbiak között tárta fel Lugosi Döme 1929-ben ifj. Dugonics Szeged történetével foglalkozó *annalesét*. („A monográfia jegyzetek a Nemzeti Muzeum Fol. Lat. 81. Dugonics *Analecta* c. kötetének 147–156. lapja-in, nem időrendi sorrendben található.” Lugosi 1929, 4. Egy következő tanulmányt tesz szükségessé, hogy azokat a latin nyelvű okiratokat, melyek alapján ifj. Dugonics megírta Szeged városmonográfiájának alapja-it, áttekintsük. Utóbbiakat Lugosi Döme törölte és elhagyta az 1929-es kiadásból. Az Országos Széchenyi Könyvtár 1949-ig a Nemzeti Múze-

umban működött, ezért őrizték itt a Dugonics-kéziratokat. 1985-ben a várba, mai helyére, költözött az állomány.) Ifj. Dugonics a Szeged városmonográfiájának induló annalest 1775-ben kezdte el írni, de később nem dolgozta ki és nem is fejezte be. Városmonográfiája még az évről évre történő narrálás római eredetű és a középkorra jellemző annales műfaját követi, a római történetírás mélyen morális jellege közelebb állt hozzá, mint a modern történetírás (mert „the Romans used history to discuss the moral dimension of political questions” Mellor 1999, 4.). A magyarországi történelemtudományban a 18. században még divatos annalisztikus elrendezésű történetírás, melyet ifj. Dugonics választani látszik, a korszakban Európában már elavultnak minősült. Ifj. Dugonics annalesét 1715-ig vezette el, amikor is III. Károlytól Szeged visszakapta szabad királyi városi kiváltságát. A törés feltehetően inkább szándéktalan abba hagyás, mint tudatos határpont kijelölés az író részéről. 1719-ben címerét is visszakapta a város (A címerre vonatkozóan lásd: Szeged Szabad Királyi Város Címeres Kiváltságlevele 1719. Szerk. Dr. Csáky Imre. Ford. Dr. Géczi Lajos, Dr. Soós István, O. Szabó Rita, Barlai Gábor, Budapest–Szeged, 2003. Facsimile.). Ezt követően már csak egy bejegyzés áll ifj. Dugonics munkájában, mely Hofmanségg gróf szegedi utazásával kapcsolatos.

A korszakban a császári udvarból prefektúrát állítottak fel a városban (lásd Szakály 1985, 30). A bécsi vezetés több hivatalt is működtetett, mint a postahivatal (1717-től) és a sóhivatal (Szeged az 1711. évi udvari rendeletről sóraktári főhely volt, Reizner, 1899, 241). A már említett etnikai villongásokon kétségkívül az sem segített, hogy a hivatali tisztviselők a fentiekből érthetően németek voltak, ráadásul mivel a város katonai stratégiai szempontból nélkülözhetetlen, a két (marosi és tiszai) határőr kerületből a Titeltől Szegedig tartónak szegedi központja és szegedi kommandánsa volt (Szakály 1985, 30). Az őrség szerb és magyar katonákból állt, akik földművelésből és kereskedésből éltek, de indokolt megjegyezni, hogy a Szeged-Szabadka-Baja-Zombor térségben letelepedő bunyevácok fegyveres szolgálatot is vállaltak (Kitanics 2014, 130). Dugonics Mihály feltehetően az 1716–18 közötti migrációs mozgásban vett részt, ami már nem érintette jelentősen a bunyevác, dalmata népességet és ő már feltételezhetően nem vállaltathott Habsburg katonai szolgálatot, de az, hogy Dugonyné Palánkon a katonarenden lakott, ezt a következtetést bizonytalanná teszi (a migrációra és a bunyevácok katonai szolgálatára vonatkozóan lásd: Kitanics 2014, 74).

A korábban említett kiváltságlevél azért is lényeges a városban működő hatalmi viszonyok vizsgálatához, mert megszabta a városi élet szerveződé-
sét (Vass 1985b, 100–105). Itt rögzített sarkalatos privilégium volt például a városi tanács, vagy hogy a város maga engedélyezhette az idegenek (hospites) beköltözését falai közé. Szabadon választották bírójukat, plébánosukat, csak saját bírójuk ítéltetett felettük, pallosjoggal (*ius gladii*) rendelkeztek, vagyis az igazságszolgáltatás és a normák kialakítása a város kezében volt. Ha valamelyik polgár utód nélkül halt meg, vagyona visszaháramlott a városra (ezt szokás a boszorkányperek kapcsán érdekként kiemelni). A város rendelkezett bizonyos regalékkal, és a polgároknak nem kellett vámot és harmincadot fizetni a kereskedés után. Eszerint a teljes jogú polgár (*civis hungarus*) kereskedelemmel foglalkozott, volt háza és földje stb. A *civis*, hospites és az *incolae* személyek jogai külön-külön voltak megfogalmazva a kiváltságlevélben, Prónai lejegyezte, hogy a Dugonics családban a teljes jogú polgári címet már id. Dugonics András megszerezte, aki 1747-ben került a városi előljárók sorába, és habár 1750–56-ig a gimnáziumi anyakönyvben még *civis* dalmataként szerepel, de 1756 után *civis hungarus*ként tölti be a városi tanácsosi tisztséget (Prónai 1903, 7).

A közigazgatási, gazdasági és igazságszolgáltatási irányítást a városban három testületi szerv látta el (Vass 1985, 528, 537). A 60 tagú választott község (*electa communitas*) tagjai a vagyonos polgárok voltak. A belső tanács mellett tanácsadóként működő külsőt (*senatus exteriorist*) a szószóló vezette, innen lehetőség volt bekerülni a belső tanácsba, de előbbi 1790-től végleg beolvadt a *communitas*ba (Vass 1985, 532–541). A bírót két évente választották, a rendészeti feladatokat a városkapitány látta el, mindkettőn szenátori tisztséget is betöltöttek. (Mindkét tisztelet betölthette akár dalmáciai személy is. 1722–23-ban a bírói tisztelet a város egyik legvagyonosabb embere, Szijártó Dejánovics János viselte, aki dalmata volt, Heka 1998, 97) A gazdasági ügyekkel 1779-től foglalkozott a polgármester (Vass 1985, 30), vagyis Dugonics Ádámnak polgármesterként sokkal nagyobb befolyása volt, mint családjában bármely elődjének. (A városgazdálkodás irányítóival kapcsolatban lásd: Vincze 1942, 32.) Tekintve, hogy id. Dugonics András városkapitány volt, szenátornak is kellett lennie, így szenátorként nemcsak gazdasági, hanem politikai hatalommal is rendelkezett, 1780-ban pedig már Dugonics Ádám is a község tagja volt. Ádám a szószólói tisztelet is betöltötte, tehát megfelelt a szenátorokkal szembeni folyamatosan növekvő kívánalmaknak. 1782-ben a választott község egyesült a városi tanáccsal, vagyis id. Dugonics András életében még ez a két

tanács külön tartotta üléseit. A városi tanács gazdasági, igazgatási, ítélkezési ügyekkel foglalkozott. A legfelsőbb szerv, a belső tanács (magistratus) élén a bíró állt (aki nem feltétlen volt azonos a polgármesterrel, de némely polgármesterek bírók is voltak; id. Dugonics András és Ádám nem töltötték be bírói tiszteletet, lásd Vass 1985, 531, bíró csak katolikus és szenátor személy lehetett, Vass, 1985, 529), és a tagok az effektív városirányítást végezték, választás útján nyerték el tisztségüket egész életükre szólóan (Vass 1985, 532). A tanácsüléseken a legbefolyásosabb családok vettek részt, akik között német, dalmata és szerb származásúak is voltak. Például Aigner, Babarczy, Dugonics, Graf, Kiss, Müller, Petrovits, Podhradszky, Schwarcz, Szilber, Szluha, Volford stb. (Vass 1985, 532). A Dugonics család hatalmi viszonyait tekintve azt kell észrevennünk, hogy az 1728-as boszorkányperek idején a városi tanácsot a királyi biztos által kinevezett, a kamarához közel álló Podhradszky család tagja vezette, de mivel a belső tanácsban konfliktus tört ki, a magyarok megválasztottak egy másik bírót is, Müller János személyében. Id. Dugonics András Müller Crescentiával kötött házassága befolyásának növekedését jelentette a városban, ugyanúgy, ahogy Dugonics Ádám fiának, Antalnak Szilber Annával kötött házassága is. Dugonics Ádám számos családdal ápolt komaságot, és Antal fiának Graff Antal gyógyszerész volt a keresztapja (Habermann 1992, 62). A későbbiekben is megmaradt a család politikai hatalma, mert Dugonics Ádám második házasságából leszarmazottak a Polczner családot alkották a 20. század fordulóján, akik országgyűlési követet is adtak Szegednek, de Szojka Kálmán országgyűlési képviselő is a család tagja volt (a familia leszarmazottjait lásd bővebben: Cserzy 1918, 6–7). Kezdetben a politikai befolyásuk a gazdasági erejükből következett, de később ez a két tulajdonsága a családnak nem feltétlen korrelált egymással (a társadalom szinte minden értelmiségi rétegében jelen voltak: főjegyző, szolgabíró, táblabírók, orvosok, plébános, császári és királyi tábornokok, huszárezredes stb. került ki soraikból, Cserzy 1918, 6–7). Id. Dugonics András gazdasági ereje megkérdőjelezhető, mivel tudható, hogy első házassága idején jelentősen eladósodott.

A család korai történetéhez nélkülözhetetlen a császári udvar ambícióinak ismerete. A beköltöztetett dalmát közösség Palánkra húzódott a 18. század első évtizedeiben (Prónai szerint 1710 és 1720 között [Prónai 1903, 4]). A piarista rend Palánkon található templomában 1725-től dalmát prédikátort alkalmaztak, és 1730-tól csak dalmát nyelven volt hallgatható a prédikáció, mert a magyar lakosság kiszorult a városrészeiről. Prónai

úgy gondolta, hogy a betelepülő Dugonicsok iparos kereskedők voltak. A gimnáziumi anyakönyvből tudható, hogy az író nagyapja 1725-ben már polgárjoggal rendelkezett, id. Dugonics András 1722-től minimista a szegedi piarista gimnáziumban. Prónai felfigyelt arra, hogy az iskolai schematismus szerint id. Dugonics András 1727/28-ban kimaradt az iskolából (ezt Kozma Zsuzsanna vélhetően jól összekapcsolta a boszorkányégetéssel, Kozma 2017, 10):

1722/23-ban minimista; 1723/24-ben a katalogus hiányos, D. András nincs benne; 1724/25-ben coniugista; 1725/26-ban minor parvita. Eddig pusztán a tanulók neve szerepelt a jegyzékben, ez évtől kezdve jegyzi a nemzetiséget (D.-nál: dalmát), szülőinek polgári állását (D.-nál: polgár) és szülőhelyét (D.-nál: Szeged). 1726/27-ben a katalogus ismét hiányos. Végre 1727/28-ban a principisták között találjuk D. Andrást (Prónai 1903, 6).

Prónai is felfigyelt a városban dúló nemzetiségi viszályokra, de a pozitív eredmény felől közelített a narratívához, s arra fűzte fel az elbeszélést ifj. Dugonics életéről, hogy id. Dugonics András bekerült a városi előljárók közé. Dicsőségesen kiemeli, hogy „vir literatus et linguarum gnarus” (irodalomban és nyelvekben jártas férfi – ford. tőlem) volt, „műveltségénél fogva polgártársai maguk fölé emelték” (Prónai 1903, 6). Egy megjegyzés erejéig tudósít arról, hogy a szerb-dalmát-magyar konfliktusokban a katolikus dalmátok könnyebben asszimilálódtak. Id. Dugonics András vagyos polgár lett (Prónai 1903, 7), többek között fakereskedéssel is foglalkozott. A város külső tanácsának 1747-től 1760-ig tagja, 1760-tól 1780-ig városi tanácsos volt, közben 1768–1771-ig a városkapitányi tisztelet is betöltötte. Mindebből arra következtethetünk, hogy az istenkáromlásért való nyelve kivágásának ítéletét valamiként nem hajtották végre rajta. Az 1744. IV. 20. Tanácsi Jegyzőkönyv szerint azért ítélték el Dugonics szűcsmezt(!), mert ittasan a következőket találta mondani: „Szent János csak egy mezitelen cigányforma rossz gyerek volt; egy lepedő volt a nyakába, mikor a Krisztust megfógták; Szent Jánosról leszakították a lepedőt és mezitelen elszaladt. Én is lehetek olyan szent, mint Szent János.”⁵ Nyelve kivágását

5 Ld. Dugonics András által elhangzottak bibliai igehelyre való utalások is lehetnek: Mk 14, 50–52. Köszönöm dr. Tóth Kálmán észrevételét, hogy az ítéletmódosítás lehetséges enyhítő körülményei között megfontolásra érdemes az igehely, és az, hogy a káromlás nem Istenre vonatkozott.

és a lefejezést elkerülte, mert az ítéletet arra változtatták, hogy a palánki templomnak 6 font viaszt kellett adnia, a felső- és alsóvárosinak pedig 5–5 font viaszt juttatnia (Tápay Szabó 1933, 21). Az ítéletmódosítás körülményeit a kutatás jelen fázisában még nem tudom. Analóg ügyben káromkodásért a templomnak 4 forintot kellett fizetnie egy másik delikvensnek, de arra is látunk ugyanakkor példát, hogy pénzfizetés helyett opcióként felkínálták, hogy az elítélt festő megfesthette Szent Mihály arkangyalt a templomnak (Tápay Szabó 1933, 22).

A magyar polgári családból származó Imre Katalinnal való házasságát (1739–1763) követően még előnyösebb házasságot kötött, Müller Crescentia vagyonos, nemesi családból származott. A két fiú (András, Ádám) után, két lánya született (Cecília, Jozefa). Id. Dugonics András végrendeletében az özvegyre és a lányokra hagyta vagyona (talán nem túlzás így fogalmazni) egészét. A végrendeletből kiderül, hogy két háza (egy Residentialis, és egy árendába adott bolttal összekötött a rác piacon), juhái és szarvasmarhái voltak (összesen 24), hat jármos ökrei szekérrel és ekével, három kocsislova csézával, egy különálló telke, ezeken túl Rochus városban volt egy szárazmalma, a Tiszán pedig egy negyedrészes vizimalma, mindezeket Müller Crescentiára hagyta. Utóbbi macskástól együtt. A két első házasságából származó fiúra mindössze 200–200 Ft-ot hagyott. Ugyanakkor Andrásnak, az írónak kikötve, hogy csak „nagy szükségben vegye ki az árváktól” (Budapesti Hírlap 1902, 14). Egyértelmű, hogy árvák alatt a lányokat értette, s nem a városban élő árvákat. A végrendelet külön rendelkezett az utolsó pontban Imre Katalin a házasságba hozott lányáról, Éváról, aki semmit sem kapott. Arra vonatkozóan, hogy ez a pénz mennyit érhetett a korszakban, viszonylag pontos képet tudunk alkotni, mivel ifj. Dugonics András a könyvnyomtatótól 1790-ben 80 példányt kapott ajándékba az *Etelka* című regényéből, ami 160 forintot ért, Dugonics megjegyezte, hogy más könyvvarussal jobban járhatott volna, de ragaszkodott Landererhez. A könyvben található nyolc (tíz) kép kimetszéséért pedig 70 forintot fizetett Tischler Antal rézmetszőnek: „Ezen képek mind-össze hetven forintomban vannak, mellyeket a ki-mettszésért fizettem. Ajándékozott nékem a Könyv-nyomtató 80 Példákat; tehát 160 forintokat” (Dugonics 2003, 483).

Az inflációt figyelembe véve egy évtized alatt nem romolhatott olyan sokat a forint, tehát az mondható, Dugonics életkörülményeit figyelembe véve ez nem számított olyan jelentős örökségnek. Rádóczy Gyula írta, hogy a korszakban 1 forint alatt nem konstans, hogy a 60 krajcár értékű forintot értették. Utóbbi a kamarai forint volt. Rádóczy adatai alapján

1759-ben egy ló ára 60 fl volt, vagyis Dugonics öröksége három lovat és megközelítőleg 10 öl fát ért volna 1757–59-ben (1 öl fa ára 3 fl 40xr volt; Rádóczy 1982, 38–39, 61).

A Dugonics család társadalmi kapcsolataira és a helyi hatalmi kontextusokra Dugonics Ádám (1768: városi írnok, 1771–1773: kültanácsi tag, 1774: városi aljegyző, 1779: szószóló, 1781–1782: városi tanácsos, 1790–1796: polgármester, 1796-tól városi tanácsos, 1802-ben országgyűlési követ, 1804–1806: polgármester, 1807–1814: városi tanácsos, Habermann 1992, 62) halálát követő per még jobban rávilágít. Ekkor ugyanis ifj. Dugonics András a városi tanácshoz fordult az „unokafíú”, kikövetkeztethetően Antal, miatt. A panaszlevél azt is jól szemlélteti, hogy a Dugonics család vagyonsodása az idő alatt, amíg polgármestert adott Szegednek, még tovább nőtt. Ádám az első polgármestersége idején az egyik legnagyobb bérbe adója volt a városnak. Rákos István az 1793-as felsővárosi bérbeadók összeírásában felfigyelt arra, hogy Ádám 2 szállás bérbeadásával 425 és 250 Ft árendát kapott évenként (ennél a tételnél egyébként szerepelt magasabb is). Ez azt jelentette, hogy Ádámnak a bérbe adott juhok számával (juhonként 1 Ft) megegyező összegű árendát fizetett a bérlő (vagyis összesen 675 juha volt). A gyapjúkonjunktúrából és a juhtenyésztésből a városban több család vagyona gyarapodott (Rákos 1985 202–203). Az egyik szállás Madarász-tónál 288 hold 700 szögöl (a 2 szobához, 2 konyhához, kamrához, lóistálló és szekérszín tartozott), a másik jóval kisebb területű, Maty környékén 79 hold (szoba-konyhás ház juhistállóval és kamrával, tartozott még hozzá egy szénásakol, ill. isztronga), a bérlői juhászok voltak (Juhász 1985, 444–446).

Az sem csak presztízs és kapcsolati tőkenövekedést okozott, hogy egy királyi oktatót és piarista szerzetest is éppen Ádám közéleti sikereinek idején tudhatott magáénak a família. Arról ugyanis Giovanni Levi írt, hogy egy pap rokon gyakran adókedvezményeket is jelentett a családnak, tehát tudatos stratégia volt a familiák részéről, hogy legyen a családtagjaik között plébános. A Dugonics családban a későbbi generációban is található. Levi ír arról, hogy noha a foglalkozás- és névazonosságokban nehéz eligazodni a 17. századi Chiesa családban, de megfigyelhető, hogy nemzedékről nemzedékre van gabonakereskedő, pap, orvos/felcser és földbirtokos a piemonti familiában. „Minden generációban két személy körül koncentrálódik a földbirtok: a legfontosabb a pap, akinek nincsenek közvetlen örökösei, és adókedvezményekkel bír. A javak igen könnyen forognak a családon belül, és viszonylag mellékes, ki műveli meg közvetlenül a földeket, illetve, hogy ezek a kataszterben kinek a nevéen szerepelnek” (Levi 2001, 196).

Ifj. Dugonics András, Ádám halálát követően Representatióval a Tárnok székre idézték, mely a szabad királyi városi bíróságok fellebbezési fóruma volt. András a Representatiót több szempontból sérelmesnek tartotta [például „azt költetik kihozni, hogy immár az unoka-fiút a városi ítélet condemnálta és így ő a tárnok-székre apellált, mely condemnatióról én mindeddig semmit se tudok” (Dugonics 1881, 177)], és András a városi tanácshoz fordult érdekeinek védelme érdekében 1815. december 3-án, ekkor 75 éves volt. A városi tanácshoz intézett levélből egy különösen vagyonos család életkörülményeibe nyerünk betekintést, mivel ifj. Dugonics András részletesen, a tőle megszokott őszinte indulattal felsorol mindent, amit tud, hogy visszanyerhesse tulajdonait (a levél szemlélteti, hogy az ügy érzelmileg rendkívül felkavarta). Főként András használati tárgyairól, állatokról értesülünk: beszámol egy hintóról, melynek javítását mindig ő állta, s melyet 24 éve birtokolt, s alkalmanként Beniczkynének adott kölcsön. Leírta, hogy még Ádám életében magához vett „egy drága ezüst pápaszemet” (uo., 178), sajnálta, hogy ezt nem tette meg „egy ötven forintos Pixis”-ével (uo.) is, mert Ádám nem volt tubákos, ő viszont néha folyamodott ehhez az élvezethez. Antal Beniczkyné Theresiának nem ezt az értékes pixist adta oda ugyanis járandóságként, hanem egy vélhetően kevésbé drágát (András nem kapott meghívást az osztályozásra, mikor a javakat szétosztották). András a könyveket maradéktalanul megkapta, mert Antal „a könyveket gyűlöli” (uo.). Dugonics sérelme, hogy a hintót Beniczkynének adták, a hintóhoz tartozó két lovat pedig Antalnak. Elégedetlen továbbá a lovak felbecsülésével is, mivel „öcsém vette, mikor a lovak ócsók voltak, azaz kétszáz forintokon mind a kettőt.” (uo., 179). Antal ezen az értéken becsültette fel a lovakat, pedig Dugonics azokat együtt 500 forintra értékelt. Azt kérte a fiatalembertől, hogy térítse meg a másik ló értékét, vagyis fizessen 250 forintot Beniczkynének (a másik ló legyen az asszonyé). Bizonyos „vas-másá-ló” (többek között gabona mérésére szolgáló vasmázsa) felértékelését hozta fel Dugonics analógiaként, mely nem a régi értéken lett felbecsülve, hanem az aktuálison – helyesen. Kifogásolta aztán Dugonics a vágott tüzelőfa Antalnál történt visszatartását is, úgy gondolta, hogy el lett rejtve. Továbbá, a baromfi felosztását kérte, mivel azok Antalnál maradtak, s Beniczkyné csak három idei pulykát kapott. Sajnos, nem írta le, hogy összesen mennyi baromfi volt. Felmerült még egy vizes hordó kérdése, melyet András által csináltatott Ádám, s itt az érték megfizetését kérte, mivel ennek hasznát nem vette (a hordók használata a korábban említett szőlőültetvényekhez és borkereskedelemhez kapcsolódott, ezek szerint a Beniczkyek nem fog-

lalkoztak szólóval). Beniczkyné kapott egy házat egy üsttel, „mely-is több harmincz esztendeinél, mióta kő-müves munkával bévagyon a katlanba csinálva.” (uo., 181). Antal ezt is osztályba eresztette, de az ő házánál maradt két üst egyikét törvényesen Beniczkynének oda nem adta. András megnevez egy Instrumentumot, „melyet a Mathematikusok Laterna Magikának neveznek” (uo.). Ezt Antal kölcsönkérte a saját fiainak, de viszsza nem adta Andrásnak, pedig ő Beniczkyné leányának és fiainak vette. A laterna magica egy szemléltetőanyagok vetítésére szolgáló gép volt, melyet a korszakban sokra értékelték az Európai értelmiség körében. Ehhez az eszközhöz András matematikusként és tanárként nyilván érzelmileg is kötődött. Kérte továbbá a saját, Beniczkyné és Ádám portréit, mert mindhármát ő fizette ki. A portrékat Mertz János festette (Habermann 1992, 62 és Nagy 1985, 692)). Ádám portréját a Piaristák Museumának szánta. Aztán megnevez még apróbb tételeket: egy almáriumot, egy ötven forintos pixist (valószínűleg elfelejti, hogy már egyszer említette), egy kanapét, egy matracot, hat pár findzsát, melyet Ádám elajándékozott, végezetül megjegyezte, hogy „Köszönje meg az Unoka-Fiú: hogy a Selyem Paplanokról még semmit se szólok” (uo. 182), vagyis utóbbiakat feltehetően nem kérte, de szólni azért mégse bírt elmulasztani róluk. Ezek a jószágok, háztartási eszközök a család polgárosodását is jól szemléltetik, látható, hogy már egy nagy változásokon átment értelmiségi család tagjai osztozkodtak a vagyonon a 19. század hajnalán.

1794-ben Ádám vásárolt egy rókusi szárazmalmot feltűnően jó áron, 207 forintért (Juhász 1985, 450). Vegyük észre, id. Dugonics András is Rókuson rendelkezett malommal! Arra vonatkozóan, hogy a gabonakereskedelem még mindig forrását jelenti a megélhetésüknek egy igen érdekes részlete mutat rá csupán a levélnek. András ugyanis visszakéri az Ádámnak kölcsönadott 1000 forintját is. A kölcsönadott pénz különös huncutságra derít fényt: Dugonics Fundusra (földbirtokra) adta kölcsön, amit Ádám Faragó Antaltól vett, aki nem akarta neki eladni, mert Ádám nem rendelkezett joggal a Fundus megvételéhez. „Kéntelesítetett tehát az Öcsém más pénzével és más nevével élni, és így Duka szolgabírónak nevével (kinek jussa volt a Fundushoz) és az én pénzemmel megvenni” (uo., 180). Ez a város birtokviszonyaira is rálátást enged, de további kérdéseket is megnyit, ti. hogy Ádám halála után vajon Duka szolgabíróé volt-e a birtok, avagy az is processus tárgyát képezhette. Pro forma nem lehetett Ádámé. Ez a kérdés egy következő tanulmányom tárgyát képezi.

A Dugonics család társadalmi kapcsolatainak mozgósítására már az előző passzus, melyben törvényeken is átlépnek, hogy megszerezzék, amit szeretnének, is jól rámutat, de az is, hogy Dugonics érdekeinek érvényesítésére végső érvként a városi tanács előtt az országos tekintélyét említi: „Akárhova viszem pedig pörömet, bizonyos vagyok abban: hogy ha ők Dugonics királyi oktatónak nevét: fontos panaszszát hallják, igazságos kéresemet meg-ösmerik” (uo., 183).

Antal személye a tanulmány szempontjából több irányból is vizsgálatra méltó: egyrészt házasságával folytatta a család ambícióinak teljesítését, hiszen Szilber-lányt vett el, másrészt András interpretációja szerint nem tett eleget az értelmiségi emelkedésnek. Theresia a női princípiumot teljesítve megteszi, ami a kötelessége, hiszen férje Csongrád vármegye főjegyzője, a fia pedig szolgabíró lett. András Antallal morálisan is elégedetlen, piarista szerzetesatyaként pedig feladatának érezhette a közösség erkölcsi irányítását.

„Intessék meg a felfuvalkodott ifjú; juttassa eszébe: ki vagyok én és ki légyen ő? [...] Én, ugymint a familiának öregbike, feltartom magamnak azt a just, hogy oly hazug ifiat még többször is rendbe szedjem, hogy a familiának kisebbítésére ne éljen, hanem magát fedhetetlenül viselje” (Uo., 179).

Antal teljesen elvesztette András bizalmát, hiszen Dugonics olyan részleteket is nehezményez, hogy Antal Ádám halálát követően a kulcsokat magánál tartotta egy hétig, Dugonics szerette volna, ha olyannál vannak a kulcsok, aki nem lakik a háznál „és az irásokhoz, mikor kedve tartya ne férhessen” (uo. 180). Külső tekintélyhez is folyamodott, Szilber szenátort kérte meg a közbenjárásra, de eredménytelenül. Végül úgy mondta, „szinte erőszakkal” vette el a kulcsokat Antaltól. András feltehetően igazságtalan a férffel: Antal 1805-ben a szeged-felsővárosi lovas polgárőrszázad kapitánya, 1808-ban városi officialis és földbirtokos, 1815-ben városi tanácsos volt. 1816-ban, egy évre rá ezen ügyre, meghalt. Lányára, Theresiára 1816-ban 356 juhot testált az évi két, őszi és tavaszi nyírásból származó gyapjúval együtt (Rákos 1985, 204, lásd még Habermann 1992, 63). Feltehetően András és közte nézőpontok mentén voltak különbözőségek. Antal is egy innovatív utat választott, az első földbirtokos volt a családban.

A perrel kapcsolatban annyi elmondható, hogy a portrékat feltehetően nem kapta vissza András. Ez onnan tudható, hogy Dugonics Antal lányának, Theresiának egyik gyermekének, Bánhidy Máriának és férjének,

raggambi nemes Fluck Ferencnek, a sóhivatal vezetőjének fia, Fluck Dezső (1860–1935) miniszteri tanácsos (Habermann 1992, 82) örökségében bukkant fel a Dugonics Andrást ábrázoló portré. (A kép 1927-ben jelent meg a Széphalomban, és Fluck Dezső közlésében Dugonics Antal András testvéreként és polgármesterként szerepel, ami helytelen, mert Antal nem volt polgármester és András testvére sem. Lásd: Fluck Dezső közl. 1927. *Dugonics András arcképe*, 1796. In *Széphalom*.)

Antal földbirtokos foglalkozása és Fluck Dezső nemesi címe kapcsán leszögezendő, hogy a Dugonics család emelkedésében a nemesi cím megszerzése jelentette volna a végső célkitűzést. Dugonics Ádám 1791-ben nemesi cím adományozásért folyamodott először I. Lipóthoz, majd Ferenchez, de a nemesi címet a Dugonics család végül nem nyerte el. Antal szerepvállalása a család további emeléséhez, apja célkitűzésének a megvalósításához néhány évtizeddel korábban még időszerű lett volna, de a polgári forradalmak korában talán megkésett. András kritikáját a família kisebbitési vádjának kontextusában így lehetséges érteni. Antal hagyatéki leltára szerint a három legjobb életszínvonalú család egyike volt a Dugonicsoké, mert ostyasütő vasuk, palacsintasütőjük, téglázóvasuk (a mai vasaló elődje, Juhász 1985, 469), egy fazéknyi sáfrányuk (Juhász 1985, 470), tilolt len, fonal és kender (Juhász 1985, 472), kanapés ülgarnitúra (Juhász 1985, 456) volt a háztartásukban, melyek közül az első csak két másik családnak volt, a második pedig mindössze hatnak a városban (Juhász 1985, 471). A tiló és rokka nyomát mutató adatok Juhász Antal szerint azt jelzik (különben megint csak három gazdag családnál), hogy cselédjeik lehettek, akik a rostonövények feldolgozását művelték (Juhász 1985, 472). Sőt, Antal bírt azzal a dolmánnyal, nadrággal és mentével, amit az 1805. évi előírás rendelt a polgároknak (ezzel még ketten dicsekedhettek a városban, Juhász 1985, 475). Hagyatékában hat könyvet találtak, melyből az egyik Dugonics András *Bátori Máriája* volt (Gergely 1985, 702). Szeretném hangsúlyozni, hogy a Beniczky családhoz a Juhász által kiemelt módos családok között egyelőre nem találtam adatot, de ez nem szabad, hogy félrevezető legyen: a beniczei és micsinyei Beniczkyek az egyik legrégebbi nemesi családok egyike (Nagy 1857, 294–300). Beniczky Miklós a család szegedi ágának a megalapítója volt Dugonics Ádám lányával, Dugonics Teresiával kötött házasságával (Habermann 1992, 24). Ádám remekül adta férjhez a lányát.

Összegzés

A Dugonics család a legbefolyásosabb családok egyike volt Szegeden. Dugonits András (1715–1780) haláláig a külső városi tanács tanácsosa volt, 1768–1771 között városi kapitány, 1775-ben polgármester. A városi tanácsnak 32 évig tagja volt (Endrődy 1881, 22). Fiát, Dugonics Ádámot kétszer is megválasztották Szeged polgármesterének⁶ (1790–96., 1804–1806), sőt 1802-ben országgyűlési követ is volt (Horváth 1923). Lányának, Theresának a férje micsinyei és beniczei Beniczky Miklós a megyeszékhelyen, Szegváron főjegyzőként és főszolgabíróként működött.

A Dugonics család vagyona láthatóan kereskedésből, bérletekből származott, id. Dugonics András végrendelete alapján a malom és az állatállomány, valamint a fakereskedéssel összefüggő tények alapján látható, hogy a család a németek által képviselt, vagy másként kamarai gazdasági érdekek felé orientálódott, és ez is tipikusnak mondható, ugyanis a valaha határőr szlávokból jellemzően sikeres kereskedők váltak, akik a jószágkereskedelemben is érdekeltek lettek. Ugyan a dalmátokat jellemzően magyarpártiakként szokás jellemezni, de a Dugonics család ügyeiben a német érdekek érvényesítése jól látszik. Szeged agrárkereskedelemre berendezkedett város lett, és a malmok, juhok, hordók és üstök birtoklásából arra következtethetünk, hogy a Dugonics család is ehhez igazodott. A család társadalmi felemelkedése arra a korszakra tehető, amikor Szeged maga is felzárkózik, vagyis a 18. század második felére.

Dolgozatomban egy szegedi dalmát család tipikus társadalmi felemelkedését mutattam be, melyhez a gazdasági erőn és a politikai hatalomszerzésen túl ügyes házasságkötések és komaságok is szüksége-

6 Dugonics András erről így ír nagy szeretettel: „Csereinek ezen ohajtassa bé-telleyesődött Urunknak 18o5-dik esztendejében, Dugonics Ádámnak (édös Öcsémnek) másadszori Polgár – mesterségében. – Pillig Jósef Úrra bizattatott tudni-illik (kie’-koron Kis-Teleki Tiszt-tartó vala) hogy azt a Csengelei sívány homokot bé ültettesse. Ki is (Inspectori Cím alatt) a munkát szívesen föl vállalván (sött a Fölséges Kamarától is, sub Nro. 7o53 Aprilisnek 24-dikén 18o5-dikben ki-adott parancsa szerént, ezen hivataljában négy száz forint jövedelemmel mög – erősítetven) oly serényen fogott a Fa-ültetshöz: hogy még abban az 1895-dik esztendőben száz- hatvan - egy- ezer fánál többet ültetett -bé, pedig oly szerencsésen : hogy (az akkori eső üdőnek tartossága miatt) annyira mögmaradott e számos ültetmény: hogy belőlle alig száradott - ki két-ezer: a többi Fák pedig (egy esztendő alatt) oly gyönyörűen fol- nevekődtek; hogy én 18o6 dikban 28-dik Augustusban (azon faknak sűrű árnyékjok alatt) minden unalom nélkül, vígan ebédöltem” (Dugonics 1808, 193–195).

sek voltak. Meghatározhatónak tartom, hogy elsőként az asszimilációs törekvések, a katolikus szellemi műveltség, a Habsburg-lojalitás voltak nélkülözhetetlenek a sikeres pályához, majd már az 1720-as évektől kezdődően a család fiúgyermekének megfontolt iskoláztatása. Például az a döntés, hogy id. Dugonics András a piaristákhoz járatta, magyar iskolába a fiúkat, pedig akkor még működött a városban dalmát iskola is (Cserzy 1918, 5, a dalmát iskola 1739-ben jött létre és 1770-ben szűnt meg; Gergely 1985b, 615). Ifj. Dugonics András perirata arra is rámutat, hogy a család számára a tanulás, a könyvek szeretete elengedhetetlen volt, nyilván azért, mert ezáltal vált lehetségessé a Bessenyei által kidolgozott társadalmi program, vagyis a szellemi arisztokrácia tagjaihoz való csatlakozás (mintegy alternatív tervként, ha a politikai nemesség elnyerésére nem nyílna tér). Az Antal által választott földbirtokos-lét egy másik, a családba újonnan adaptált életpályamodell volt, melynek indokoltságát a tanulmányban említett Chiesa család felemelkedése is igazolhatta volna. A nemességet a német származású Fluck család és az ősi magyar Beniczky család tagjával kötött házasságokkal végül elnyerték mindkét ágon, ha a Dugonics nevet nem is tudták továbbörökíteni.

Összegzőképp elmondható, hogy a felemelkedés messzemenőig sikeres volt, melynek csúcsát Dugonics Ádám közéleti pályája jelentette, valamint ifj. Dugonics András egyidejű tudományos, országos jelentősége. A fivérek (testvérek, családtagok) híres összetartása a családstratégiákban okvetlen esszenciális elem. Feltételezhető, hogy 1780-ig a család stratégiai vezetője id. Dugonics András volt, majd halála után Ádám. Miután Ádám elhunyt, a stratégia építményén repedezések mutatkoztak. András a városi tanács előtt is konfrontálódott Antallal, az összhang megbomlott. Ádám fiának halálát követően pedig a korábbi egységet megvalósító családmenedzsment végleg abbamaradt. András bármennyire is kiváló tudós, az igazi zseni a családban véleményem szerint Ádám volt, legalábbis ebben a tekintetben.

Irodalomjegyzék

- A magyarországi boszorkányság forrásai, Kód: 72806Co1352, <http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanypererek/> (Utolsó letöltés: 2017. nov. 8.)
- Balanyi György. 1918. Dugonics emlékezete. In *Dugonics András halálának századik évfordulóján. A Dugonics-Társaság emlékünnepe 1918 február 24-én*. Szeged: Dugonics Nyomda Részvénytársaság.

- Brandl Gergely–Tóth G. Péter. 2016. *Szegedi boszorkányperek 1726–1744*. Budapest–Szeged: Balassi–Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára.
- Cserzy Mihály. 1918. Dugonics András. *Délmagyarország*, febr. 24.
- Derzsik Ferenc. 1940. Babonásak vagyunk. *Szentesi Napló*, dec. 25. 11.
- Dobos Ilona. 1986. *Paraszti szózhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest: Gondolat.
- N. N. 1902. Dugonics András kétszáz forintja. *Budapesti Hírlap*, (242): 14.
- Lugosi Döme s.a.r. 1929. *Dugonics András Szegedi monográfiája*. Szeged: Szegedi Hírlapkiadó és Nyomdavidálat.
- Dugonics András. 1780. *Ulyssesnek, ama hires és nevezetes görög királynak csudálatos történetei*. Pest: Royer Ferenc.
- Dugonics András. 1808. *Cserei, egy honvári herceg*. Szegeden: Grün Orban.
- Dugonics András. 2002. Etelkának Kulcsa. In *Dugonics András Etelka*, szerk. Penke Olga. Debrecen: Debreceni Egyetem. Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Eckhart Ferenc. 2000. *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. Mezey Barna. Budapest: Osiris.
- Egry Gábor. 2004. Egy másik kiegészítés: Adalékok az 1890. évi Sachsentag történetéhez. *Korunk*. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00076/2004honap4cikk599.htm> (Utolsó letöltés: 2018. márc. 2.)
- Endrődy Sándor. 1881. Dugonics András. In Dugonics András. *Bátori Mária*. Budapest: Aigner Lajos.
- Gergely András. 1985. A reformkori város kulturális élete. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 669–718. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Gergely András. 1985b. Művelődési viszonyok a 18. században: Az oktatás fejlődése. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 614–617. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Gergely András – Vass Előd. 1985. Művelődési viszonyok a 18. században: Az egyházi és hitélet. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 610–614. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Giovanni Levi 2001. *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest: Osiris.
- Habermann Gusztáv. 1992. *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*. Blazovich László lektor. Apró Ferenc, Gál Endre. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből 19*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár–Móra Ferenc Múzeum.
- Hans Sebald. 2000. *Boszorkányok hajdan és ma*. Budapest: Holnap.

- Heka László. 1998. A bunyevác (dalmaták) Szeged életében. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XXVI.*, szerk. Blazovich László. 63–183. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.
- Heka László 2009. *A szegedi dalmaták (bunyevácok) története*. Szeged: Bába Kiadó.
- Horváth János. 1923. Levelek Etelka írójához. In *Napkelet*. Budapest: Magyar Irodalmi Társaság.
- Ipolyi Arnold. 1854. *Magyar mythologia*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- Juhász Antal. 1985. Az életmód és tárgyi ellátottság. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 439–483. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Juhos János. 1861. Dugonics emlékezete. *Szegedi Híradó*, júl. 24.
- Katona Tamás vál. és szerk. 1983. *Az aradi vértanúk. I. kötet*. Budapest: Európa.
- Kitanics Máté. 2015. *A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16-18. században*. Doktori disszertáció. http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/disszert/kitanics_disszertacio.pdf (Utolsó letöltés: 2018. márc. 6.)
- Klaniczay Gábor. 2010. A halasi boszorkányok és az új kultúrtörténet In *Megtalálható-e a múlt?: Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*, szerk. Bódy Zsombor, Horváth Sándor, Valuch Tibor. Budapest: Argumentum.
- Dr. Koncz Ibolya Katalin 2007. *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-Római Birodalomban és a királyi Magyarországon*. Doktori disszertáció. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5649/1157.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. márc. 7.)
- Komáromy Andor. 1910. *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kordé Imre. 1961. Boszorkánylegenda Dugonics András édesanyja körül. *Acta Universitatis Szegediensis: Sectio Ethnographica et Linguistica. Különszám*.
- Kozma Zsuzsanna Ida. 2017. Boszorkányrejtély a Dugonicsok körül: Szegedi Boszorkánysziget. 1728. július 23. *Szeged*, jún. 8–13.
- Heckenast Gusztáv kiad. 1858. *Magyar írók arcképei és életrajzai*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- Marczali Henrik. 1881. *Magyarország története. II. rész*. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat.
- Miskolczy Ambrus előszó, szerk. jegy. 2016. *Felvilágosodás és babonaság: Erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789-90-ben*. Budapest: L'Harmattan-Könyvpont-PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék.

- Nagy Iván. 1857. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. kötet.* Pest: Friebeisz István.
- Nagy Zoltán. 1985. A késő barokk és klasszicizmus kora az építészetben. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 669–695. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Pekár Gyula. 1923. A nő szabadságharca: A boszorkány. *Új Idők*, dec. 23.
- Péter Katalin. 2013. *Magánélet a régi Magyarországon.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Péter László. 1985. Kosztolányi naplója. *Délmagyarország*, augusztus 3.
- Prónai Antal. 1903. *Dugonics András életrajza.* Szeged: Dugonics-Társaság.
- Pukánszky Béla. 2001. *A gyermekkor története.* Budapest: Műszaki.
- R. Várkonyi Ágnes. 1989. A Habsburg-abszolútizmus berendezkedése Magyarországon (1686–1711) In *Magyarország története 1686–1790*, főszerk. Ember Győző, Heckenast Gusztáv. Budapest: Akadémiai.
- Rádóczy Gyula. 1982. *Mária Terézia magyar pénzverése.* Budapest: Magyar Éremgyűjtők Egyesülete A Magyar Numizmatikai Társulat Közreműködésével.
- Rákos István. 1985. Mezőgazdaság és agrártársadalom. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 171–300. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Reizner János. 1899. *Szeged története I.* Szeged: Szegedi Szabad Királyi Város Közönsége.
- Reizner János. 1900. *Szeged története IV: Oklevéltár.* Szeged: Szegedi Szabad Királyi Város Közönsége.
- Ronald Mellor. 1999. *The Roman Historians.* London–New York: Routledge.
- Sárváry Béla. 1855. Dugonics Endre síremléke. *Vasárnapi Újság*, június 3., 172.
- Szakály Ferenc. 1985. A török kiűzésétől a szatmári békéig. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 15–82. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Szeged Szabad Királyi Város Címeres Kiváltságlevele 1719.*, szerk. Dr. Csáky Imre, Ford. Dr. Géczi Lajos, Dr. Soós István, O. Szabó Rita, Barlai Gábor szerk. Budapest–Szeged.
- Szijártó M. István. 2014. *A történész mikroszkópja: A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata.* Budapest: L'Harmattan.
- Szilágyi Márton. 2007. Dugonics András és az „idegenek” In Sz. M. *Határpontok.* Budapest: Ráció.
- Szörényi László. 1996. Dugonics András. In Sz. L. *Memoria Hungarorum: Tanulmányok a régi magyar irodalomról.* Budapest: Balassi.
- T. Szabó Levente. 2014. Mit tegyünk az első nemzetközi összehasonlító

irodalomtudományi lappal?: Szempontok az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok (Acta Comparationis Litterarum Universarum) újraértéséhez. *Literatura* (2).

Tápay-Szabó Gabriella. 1933. *Szeged erkölcei a XVIII. században*. Gyoma: Tápay-Szabó Gabriella.

Tóth G. Péter. 2001. Folyampróba – Liturgikus vízpróba – Boszorkányfűrösztés In *Demonológia és boszorkányság Európában*, szerk. Pócs Éva. Budapest: L'Harmattan–PTE Néprajz Tanszék.

Vass Előd. 1985. A város önkormányzata és gazdálkodása. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 515–596. Szeged: Somogyi Könyvtár.

Vass Előd. 1985b. A szabad királyi jogállás visszaszerzése és érvényesítése. In *Szeged története II.*, szerk. Farkas József. 83–105. Szeged: Somogyi Könyvtár.

Vincze Sándor. 1942. *Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében*. Baja: Corvin Nyomda.

A TÁRSADALMI FELEMELKEDÉS MÓDOZATAINAK VIZSGÁLATA DUGONICS ANDRÁS DALMÁCIAI SZÁRMAZÁSÚ CSALÁDJÁN KERESZTÜL

Dolgozatom mikrotörténeti vizsgálat, melyben egy szegedi dalmát család tipikusnak nevezhető társadalmi felemelkedését mutatom be a gazdasági erő és a politikai hatalomszerzés kontextusában. A 18. század első felében elharapódzó boszorkányüldözések gyakran összekapcsolódtak leszámolásokkal, társadalmi konfliktusokkal, misztikus gondolkodással és a bírósági mechanizmusokkal (lásd. az 1728-as szegedi boszorkányperben, melyben Dugonics mostohaanyját megölték, és amely Rózsa Dániel Szeged egykori főbírájának pere, aki a vád szerint egy zacskóban eladta a csapadékot a töröknek). Dolgozatomban a boszorkányság kérdését a Dugonics családban a várospolitikára és a társadalmi struktúra kontextusában vizsgálom. Kiinduló tézisem az volt, hogy a boszorkányvadászat válságkezelési mód, és a tanulmány hipotézise szerint a katolikus Dugonics család tagjának megégetése politikai aktusként is értelmezhető.

Dolgozatomban végigveszem, hogy a nyilvánosság milyen interpretációkat ismert Dugonyáné megégetéséről, és hogy a dalmáciai származású katolikus familia története miként kapcsolódott össze a város történetével, hogy a Habsburgoknak tett katonai szolgálatok miként befolyásolták a dalmata lakosság életkörülményeit.

A Dugonics család a város egyik legbefolyásosabb családja volt és ennek kapcsán dolgozatom kiinduló kérdése, hogy miként fordulhatott elő, hogy a városkapitány mostohaanyját máglyára küldték?

Kulcsszavak: társadalomtörténet, boszorkányvadászat, politika, katolikus vallás, Dugonics András

INVESTIGATION OF METHODS OF SOCIAL MOBILITY VIA ANDRÁS DUGONICS' DALMATIAN FAMILY

My essay is an examination of micro history related to as typical social mobility of a Dalmatian family from Szeged in the context of economic forces and gaining political power. In the first half of 18th century, the increasing number of witch-hunts often joined with showdowns, social conflicts, mystical thought and the judicial mechanism (see Szeged witch trial in 1728, in which Dugonics's stepmother were killed, and which was Dániel Rózsa's trial who used to be work as Chief of Szeged. Rózsa sold the rain to the Turkish in a bag according to the allegation.) In my essay, I analyse the question of witchcraft in the Dugonics family and in the view of the urban policy and the social structure. My starting statement is witch-hunts were parts of the crisis management. Secondly, burning one member of the Catholic Dugonics family could be interpreted as a political act – according to my essay's hypothesis.

My essay introduces the interpretations of Ms Dugonya's burning that were known by the publicity. Furthermore, I show the attachment between the history of a Dalmatian Catholic family and the history of the town, Szeged. Finally, I deal with the question of how the mandatory military service to the Habsburg family influences the Dalmatian community's life conditions.

The Dugonics family was one of the most influential family of the town. This brings us back to my essay's first question: how could it happened that the mother of Captain of the City was sent to the stake?

Keywords: history of society, witch-hunt, policy, Catholic Church, Andras Dugonics

TANOS Márton

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest
tanosm@gmail.com

METAFORIKUS TEREK A SAULUSBAN¹

Csak a táj nem változik. Órákon keresztül ugyanaz a kő és homok, egyhangú patadobbanás, ugyanaz a csend, kilúgozott ég. Legszívesebben ordítanál vagy énekelnél: „Uram, fordulj szembe!” És megint elmúlik egy nap, anélkül hogy elkezdődött volna.

(Mészöly 2015, 136)²

Mészöly Miklós *Saulus* című regényéhez éppen fél évszázados recepciótörténete során többféle „értelmezői segédegyenest” használtak már annak érdekében, hogy a regény parabolikusságában rejlő különböző jelentéslehetőségeknek formát adjanak. A geometriai eredetű fogalom segítségül hívása nem véletlen, hiszen Thimár Attila *A szó univerzuma* című tanulmányában – szintén geometriai fogalmat használva – a Mészöly-életművet úgy méltatta, hogy belső szervezésének jellemzéséhez a korpusz egészlegességét, a szimmetrikusságát (gömbstruktúráját) emelte ki (Thimár 2017, 756). Ez a kerekesség, szimmetrikusság, kristályosság az életmű kitüntetett szövegének, a *Saulus*nak is sajátja. Ha a „segédegyenest” ebben az értelemben olyan eszköznek tekintjük, ami a mű egy vagy több lényegi pontjával érintkezik, azokról valamilyen tanulással szolgál, akkor ilyenként kezelhető a térpoétikai vizsgálat is: a hasznát és a korlátait is egyaránt ismerni kell. Ez az értelmező metafora ugyanis implikálja, hogy egyetlen segédegyenes, mely szükségképp egyetlen szempontot állít fókuszba, nem lehet elégséges egy kidolgozott olvasat megalkotásához – különösen igaz ez Mészöly szövegei esetében –, de úgy tapasztalom, hogy tekintetbe véve a szerző erősen vizualizáló, leírásokra épülő prózastílusát, a tér poétikai vizsgálatát valójában nemigen kerülhető ki.

1 A tanulmány alapját képező előadás a szabadkai Nyom-Követés 3. irodalomtudományi műhely-konferencián hangzott el 2017 november 11-én.

2 A regényből származó idézeteknél megadott oldalszámok a szöveg legújabb kiadását követik: Mészöly Miklós. 2015. *Saulus*. Pécs: Jelenkor.

Mészöly képiségben gyökerező írásmódja bizonyosan nem független az őt ért világirodalmi hatásoktól, hiszen az egzisztencialisták, Camus és Beckett mellett Mészölyre számottevően hatott a francia „új regény” műfaja (azaz az előbbi két szerző hatása egyaránt jelen van az „új regény” szerzőinél és Mészölynél is). Noha az „új regény”, ahogy más irányzatok sem, szintén nem erőszakolható szigorú kategóriák közé, de általánosságban a modernség kezdetén formát öltő (nyelv)filozófiai kételyek kiteljesedéseként is értelmezhető: egyfajta válaszként a nyelv uralhatatlanságából és korlátosságából fakadó válságtapasztalatra – hiszen ekkortól válik központi teoretikus problémává az embernek nyelvvel való viszonya –, másrészt a metafizikai gondolkodás válságára adott válaszként.

Az „új regény” poétikájának megtermékenyítő hatását sejthetjük Mészöly prózájának markáns vonásaiban, például a cselekmény minimalizálásában, de abban is, hogy szövegeinek alapjellegzetességei közé tartozik a szenttelen ekfrázis, a megfigyelés, a nyomozásos narratíva különböző módosulatainak használata. Annak ellenére, hogy ezek az irodalmi-filozófiai hatások nyilván nem csupán specifikusan Mészölyt érték, de gondolkodását alapjaiban határozták meg az e problémakörhöz kapcsolódó termékeny feszültségek: az elmondhatóság tökéletlenségének tudata, a jelentés leválása az alkotói intencióról – ebből fakadóan az utóbbi felfüggesztésére általa tett tudatos erőfeszítések –, valamint a paradoxonok meghatározta gondolkodás. Thomka Beáta e jellegzetességeket egy újfajta szervességgel bíró szövegépítés kísérleteként értelmezi.

Főleg a szerző korai regényein ismerhetők föl egyértelműen az „új regény” hatásának nyomai, melyeket szintén a látás- és leíráscentrikusság jellemez, de az általa létrehozott narratív terek minősége, funkciója eltér azokétól. Tehát hasonló poétikai eszközöket használ, az előbb említetteken kívül a komponált hiányok és elhallgatások beiktatását, sőt a fabuláris szint redukálását is – de egészen más célból.

Mészöly „[...] feszesen szikár epikai szerkezetei, törmelékekből építkező és a dolgok egyidejűsítésére törekvő, a folyamatot állóképé sűrítő, a mozdulatlan látványt kimozdító és történessé transzponáló kísérletei között ingázva mind tapinthatóbb és nyilvánvalóbb bennem a fölismerés, hogy ennek az opusnak a mélyszerkezetét meghatározó tengelyen elválaszthatatlan egységben áll az emberi létezésnek és históriának mint történülésnek az értelmezése, a *történetetésnek* mint feladatnak az elfogadása, *egy organikus világ léte-*

sítésének szándéka – és mindennek lankadatlanul erős reflektálása” – fogalmazza meg a maga szervességfelfogását Thomka Beáta (Thomka 1995, 14).

Mészöly azonban a narrativitáshoz fűződő általános kételyeket elmentétükre forgatta, mert szövegei nem a jelentés ellen dolgoznak, az ő kételyei inkább az egyetlen jelentés szingularitására, kizárólagosságára vonatkoztak. Ez írásmódjában térpoétikai szempontból úgy jelentkezik, hogy a tárgyak és a terek leírt felszíne mögötti motivikus és metaforikus jelentésmezőt nem fölszámolni szándékozott – mint ahogy azt az „új regény” vezéralakja és legfőbb teoretikusa, Alain Robbe-Grillet elgondolta, amit érzékletesen példáz első regényének, *A rádióknak* a címe is. Éppen ellenkezőleg: Mészöly inkább megnyitni igyekezett a szövegei jelentésmezéjét. Robbe-Grillet poétikájának fontos eleme volt, hogy különböző gesztusokkal radikálisan fölszámolja a történetet, pontosabban, hogy a történet saját narratív eszközeivel önmaga hitelét vonja kétségbe, a leírásokat megfossza asszociációs mezejüktől. *A holnap regényének egyik útja* című esszéjében igen pontosan megfogalmazza elképzelését a leírás funkciójáról: „A tárgyak [...] lassanként elvesztik majd változandóságukat és titkaikat, lemondanak hamis rejtélyességükről, gyanús belső tartalmukról [...]. A dolgok nem lesznek többé a hős kusza érzelmeinek kusza visszfényei, gyötrelmeinek képei, vágyainak árnyai” (Robbe-Grillet 1967, 65). A mészölyi leírások felszíne mögött ezzel szemben nem a történet tagadása vagy a metafizikai hiány található, hanem olyan jelentéslehetőségek sora, amelyek titokként és többértelműségként, azaz végső soron egymás mellett létező jelentések lehetőségtereként nyilvánulnak meg a szövegekben. A rejtett, plurális referenciájú jelentéstér a szöveg két szintjén hagy olvasható nyomokat: a prózanyelv metaforikus szintjén és a szöveg motívumhálójának a szintjén – természetesen, egymástól nem teljesen függetlenül.

Ez a jellemző talán annak is köszönhető, hogy Mészöly filozófiai gondolkodását nemcsak a modernség filozófiai dilemmái, hanem a keresztény és a buddhista metafizika is befolyásolták. Jól példázza ezt egy, a szerző *Tárgy és atmoszféra* című esszéjéből kiragadott mondat: „A tárgyi elemek egyik sajátossága, hogy hozzásegítenek az önmagán túlmutatóhoz. A kimeríthetetlenséget teszik átélhetőbbé olyan értelemben, hogy egy számszerű felismerés számszerű közvetlenségével állítanak szembe” (Mészöly 1980, 93).

Az imént Thomka Beátától idézett jellemzésből az is kibontható továbbá, hogy Mészölynek nemcsak a tárgyakhoz, a tárgyak leírásához, hanem az időhöz is sajátos viszonya volt, újító fölfogása tehát az elbeszélés teljes kronotoposzára kiterjedt: regényeiben jellemzően a múlt és jövő keresztmetszetében álló idősíkot, a mindig meghatározhatatlan minőségekkel terhes jelent preferálta. A jelen ugyanis amellett, hogy tulajdonképp identifikálhatatlan, és ez lényegében axiomatikus tulajdonsága – hiszen amint reflektáltta, úgy múlttá is válik –, mégis, okait és eredőit, a megtörténtet és a potenciálisan megtörténhetőt is összegzőn magában hordja. A jelen időnek ez a tulajdonsága alapvetően befolyásolja Mészöly számos regényének, többek közt a *Saulus*nak az időszerkezetét – s így végső soron értelmezési lehetőségeit is.

A regény expozíciójában vázolódozó probléma homályos apóriaként jelentkezik: Saul, az elbeszélő-főszereplő, aki a jeruzsálemi templomi rendőrség egyik megbecsült nyomozója, egyszer csak egzisztenciális válaszút előtt, egyfajta „identifikációs határhelyzetben” találja magát. A főszereplő-elbeszélő metafizikai értelemben két stabil identitásállapot közti üres térbe kerül, az általa használt enigmatikus regénynyelv pedig folyamatosan szembesíti ezzel az olvasót. Rögtön az első bekezdésben Saul a belső változás kezdetét egyfajta percepció tünetként érzékeli; néhány mondatával megteremt a regény tér- és időbeli bizonytalanságot sugalló kronotopozát, melyben a jelen időt egyfajta speciális „elnyúló egyidejűségként” jeleníti meg. Saul ezzel már itt a lehető legpontosabban rögzíti a rögzíthetlent: saját – egyelőre önmaga számára is referencializálhatatlan – bizonytalanságát. „Nyolc napig most távol voltam a várostól, s egyre jobban érzem, hogy közben történt valami velem. Vagy a várossal? Még mindig nem tudom pontosan” (Mészöly 2015, 7). A leírás roppant érzékletessége miatt mintaértékkel bír a regény kronotopikus felépítésének jellemzésében. A közelmúlt egzisztenciális értelemben az elbeszélő-főszereplő jeleneként értelmeződik (a „most” időhatározónak köszönhetően még grammatikailag is), másrészt pedig az előbbivel szoros összefüggésben Saulnak a térhez való viszonya is azonnal probléma tárgyává válik: azaz már a felütésből sejthető, hogy a tér lesz az a médium, amelyben az elbeszélő-főhős lélektani válsága metaforizálódik, valamint hogy instabillá vált térérzékelése szerves összefüggésben áll az időérzékelésével is. A regénybeli önnarráció a kezdeti elbizonytalanodás *utáni* pillanattól az átfordulás *előtti* utolsó pillanatig tart, ennek értelmében is határhelyzetről beszélhetünk. A térpoétikai elemzés tehát azon a hipotézisen alapszik,

hogy Mészöly ebben a regényében a történő lélektani metamorfózis egy lehetséges ábrázolási módját írja meg. Saul belső vívódása, identitásának alakulástörténete tehát ebben az illékony minőségekkel, határhelyzetekkel ellentétekkel terhelt „téridőzónában”, azaz egy kimerevített jelenben és egy instabil(ként érzékelt és ábrázolt) térben zajlik, a térszerű figuratív ábrázolásmódok is sokszor ebből a bizonytalanságból nyerik jelentéspotenciáljukat.³

A szorosabb térhoétikai vizsgálat megkezdése előtt három premisszát bocsátanék előre: az első szerint a *Saulus* térhoétikája a fény és a sötétség viszonyának dialektikus újraértelmezésén, az optikai metaforákon, a metaforikus térértelmezésén, valamint a látomásos térbeliség fogalmain keresztül ragadható meg. A második szerint, melyről már esett szó, a térbeliséggel kapcsolatos szöveghelyek az egyes szám első személyben narráló Saul tudat- és lélekábrázolásának metaforikus megnyilvánulásai. A harmadik szerint pedig ennek tudat- és lélekábrázolásnak az alapvető narratív eljárása a projekció, azaz a tudatállapot kivételése a térre, a teret leíró mentális nyelvre, ami befolyásolja annak értelmezését is.⁴

*

A térhoétikai elemzés egyik lehetséges eszköze a szélsőséges magassági vagy mélységi pontok vizsgálata, hiszen a mitikus-allegorikus gondolkodásban vagy a hiedelemvilágokban ezek jellemzően többlettartalmakat vesznek föl. Mészöly több regényében is haszonnal vizsgálható a horizontális és vertikális irányok metaforikája, és ez alól a *Saulus* sem képez kivételt, hiszen benne mind a horizontális, mind a vertikális irányoknak poétikai jelentőségük van. A horizontális irány például a regényben megtett út/utak allegorikus többletjelentése szempontjából fontos. Az út, azon túl, hogy az egyik legalapvetőbb archaikus irodalmi toposz, Mészölynél mégsem a hagyományos értelmével, az életúttal – hiszen a regényidő re-

3 Nem tartozik a térhoétika vizsgálati körébe, de az elbeszélő-főszereplő térhoétikai eszközökkel kimutatható egzisztenciális határhelyzetét érzékelteti a cím „hibrid” szerkezete is, amely értelmezésem szerint nem a Károli *Bibliából* származó névalak miatt jött létre – bár az elemzések jellemzően az elbeszélő-főszereplőt Saulus néven említik –, hanem a főszereplő két nevének összetételéből. Ezt látszik alátámasztani, hogy az Istefanossal való sorsdöntő eszmecsere végén, mely az egyetlen pontja a regénynek, ahol a neve elhangzik, Istefanos *Saulként* szólítja meg. E két név feltételezésem szerint tehát az elbeszélő-főszereplő két stabil – azaz a regény *előtti és utáni* – identitásállapotának jelölője: a zsidó Saulra, és a keresztény Paulusra utalnak.

4 Sajnos a regény teljes metafora- és motívumhálójának kimerítő elemzésére jelen tanulmány keretei között nincs mód, csak a regény ívének nagy vonalakban történő fölvázolására.

ális tartama eleve csak Saul egy rövid életszakaszára terjed ki –, hanem sokkal inkább a szenvedéssel hozható összefüggésbe, ami a főhős esetében tükröképe, térbeli kivetülése a lélektani változástörténete során megtett belső útjának.⁵ Ezt és ezen keresztül a tudati projekció működését is szemlélteti az a szöveghely, melyben Saul – egy nyomozásos üldözés mellék-, de koránt sem mellékes jelenete alkalmával –, két gyermek egyébként jelentéktelen ügyességi játékában, azaz a játék alapelvében ismer rá a *saját* határhelyzeti állapotára, ami a játék lényegének metaforikus önmagára vonatkoztatásából következhet. A játék lényege, hogy egyiküknek egy ezüstpénzt kell elgurítania a másik felé úgy, hogy az egy keskeny fénycsík alkotta „útszalagon” belül maradjon.

Egy pillanatig hadarva sugdolóztak, amiből egy szót sem érttem, aztán odaguggoltak a rejtkehelyükre, és ügyesen elgurították az ezüstöt. Még véletlenül se penderült ki a fénycsívból, a kövezet huppanóit érintgetve nyílegyenesen bukdácsolt a célig. Én meg azon kaptam magamat, hogy a szakállamon keresztül belemélyesztem körmömet az államba, egészen a húsig – mintha ezen a szorításon múltna, hogy a mutatvány sikerül-e. S mintha ezzel a mozdulattal el is oroztam volna tőlük a pénzt meg a mutatványt⁶ (Mészöly 2015, 16).

Térpoétikai olvasatomban Saul erős érzelmi érintettsége saját (öntudatlan) metaforikus térértelmezésével magyarázható, hiszen önnön létpozícióját a szűk pályán, tehetetlenül mozgó ezüstpénzével azonosítja, amely egyfelől a fény kijelölte határhelyzetben nyílegyenesen halad az egyetlen számára lehetséges irányba, de másfelől egyszerre „bukdácsol” is: nagyobb léptékben főhős belső változástörténetére is ezek a paradox minőségek jellemzők.

Vannak az elbeszélő-főszereplő öntudatlan tudatműködésre más példák is: a szöveg többször visszatérő mozzanata a látványperspektíva kitágulása, ezekben a „váratlan megnyilatkozásokban” pedig Saul szintén saját jelenbeli állapotára ismer. Öntudatlan a narráció annyiban, hogy bizonyos látványingerekre szomatikusan, zsigerileg reagál, sejtet-

5 Ezen a ponton kapcsolódik össze *Az atléta halála* és a *Saulus*. Őze Bálint, az *Atléta* főszereplője és Saul nagyon hasonló módon viszonyul a regényekben megtett úthoz: mindketten az élethivatásként vállalt szenvedés és az önkontroll eszközeként tekintenek rá. Maga a szerző is vallott e két regény lényegi összetartozásáról.

6 Kiemelés tőlem – T. M.

ve azt, hogy a változás legmélyebb személyiségrétegeiből, tudattalanának szférájából indul, de emiatt az élményt nem képes nyelvi pontosan referencializálni. Szintén a regény elejéről való a következő idézet:

Kis idő múlva egy teknőforma szurdikba kerültem, ahonnét nem vitt tovább út. [...] S nem is volt zárt egészen, a tenger felé kinyílt, egy ablakszerű nyiladékon látni lehetett a keleti part erdőségeit és a Nebo csúcsát. Az ilyen váratlan megnyilatkozások mindig nagyon erősen hatnak rám. Minden feladat összezsugorodik ilyenkor, amit a nagytanács és a saját lelkiismeretem jóváhagy – ezért gondolom, hogy csak a gyengeség jele lehet. De ezt utólag mondom, akkor nem így éreztem, s még gondolni se gondoltam semmire. Leültem a nyiladékkal szemben, és nézni kezdtem az egyik szál fűvet, ahogy a kőmorzsalékos földből kibújtt – s valahogy keserű lett bennem az ártatlanságom. [...] A tenger gyűretlen fémlapként, zsírosan fénylett a távolban. S mindez együtt – a csend, a tenger, az elszórt fűszálak – annyira sérthetetlen és személytelenül védtelen volt, hogy nem tudtam elfojtani magamban a megszágyenült boldogságot (Mészöly 2015, 12–13).

Jól érzékelhető, hogy Saulban egyfajta felszabadultságot, katarziszérzést ébreszt a szűk perspektíva váratlan kitárulása egy totális látószög felé. Ez és a regényben található számos hasonló szöveghely Saul azon sejtésére referál, hogy a jelen töredékességéből, instabilitásából, ha csupán metaforikusan és sejtésszerűen is, de „ráláthat” valamilyenfajta, számára még ismeretlen és még nem hozzáférhető jövőbeli egészlegességre. (Az értelmező is hasonló felszabadító horizonttágulást élhet át, amikor a mézőlyi leírások felszíne mögé igyekszik bepillantani.)

A horizontalitás mellett a vertikálisnak is metaforikus szerep jut. Megfigyelésem szerint a regényben szereplő, vertikális mélypontok jelentése is metaforizálódik, azaz általában véve Saul lélektani-egzisztenciális mélypontjának megnyilvánulásaként olvashatók. Az első szöveghely azért különösen érdekes, mert egy látomás leírásába ágyazódik, ami azonban plasztikus, érzékletes, térszerű formában jelentkezik: „Fönt a tetőn feküdtem, a sátram előtt, a csillagokat néztem. Hiába próbáltam eljutni valamilyen számvetésig, nem sikerült. Mintha két vasnyárs között feküdtem volna, kifeszítve. Még soha nem volt olyan látomásom, amilyenről a próféták beszélnek; de annál gyakrabban láttam magamat

egy iszonyú nagy tér közepén, a saját üres jelenlétem legalján⁷⁷ (Mészöly 2015, 76). A látomásban megképződő imaginatív tér, amelynek jellemzői a nagy kiterjedésű üresség és a mélység, Saul köztes lélektani helyzetének a tériesülése. Ez a minimalista térkonstrukció azért nagyon beszédes, mert a térpoétika egyik konszenzusos alapjára reflektál. Térta-
pasztalatunknak ugyanis evidens módon van kitüntetett pontja: a saját testünk, hiszen a látószögünket ez a speciális hely határozza meg (nem véletlen, hogy a pszichológia is analóg módon az orientáció fogalmával dolgozik). Nincs ez másként Saul látomásában sem, csakhogy az abban létrejövő imaginatív térnek éppen az jellegzetessége, hogy *nincsenek* viszonyítási pontjai, azaz Saul nem képes a saját ürességében a saját énjét pozicionálni.

Ezzel hozható összefüggésbe Saul egy másik látomásos álomképe, amely szintén több más szöveghellyel tart kapcsolatot. Az álomleírás versszerűen rövid és tömör: „Aztán semmi más, csak ez: *Végtelen nagy sík víz. Egy kéz emelkedik ki a vízből. Tűzi a nap. Egy ember támaszkodik erre a kézre, és tartja is ezt a kezét.*” A szöveghely földidezi egyrészt a korábbi, a szurdikbeli, tengerre néző perspektívatágulást, de egyúttal Saul látomásos ürességérzetét is. De nem újrajátszódnak, hanem felülíródnak ezek a szöveghelyek azáltal, hogy itt egy stabil képelem kerül az üresség középpontjába: a kéz és a rátámaszkodó emberi test egymást feltételezik és kiegészítik a látomásban. Mivel Saul a regény folyamán nem tesz szert olyan stabilitásra, mint amit ez a nagyon képszerű szöveghely tükröz, de ekként előreutal a regényzárlat utánra, az átfordulást követő állapotra.

A másik vertikális mélypont is látomásos jellegű, de abban különbözik az előzőtől, hogy ez egy konkrét térta-
pasztalatból indul ki. Saul egy kútba ereszkedik alá:

Ez a legmélyebb kútakna a városban, az aljára kerengő lépcsősor vezet le. Egy ideig fönt ácsorogtam, a tamariszkusz-bokrokat néztem, időnként enyhe szél mozgatta meg őket. Kallódó jelenlét mindenütt. Aztán lebotorkáltam a meredek lépcsőkön. A hűvösség minden lépéssel följebb kúszott rajtam, végül egészen ellepett. [...] Lent a kútnál már végleges volt a sötét; a fény lehet ilyen végleges a láng belsejében. Ami ennyire fokozhatatlan, vajon különbözik is? (Mészöly 2015, 101–102)

7 Kiemelés tőlem – T. M.

Ez a szöveghely párhuzamba állítható a főhős már idézett önmagába való látomásos alászállásával. A lefelé tartó út azonban ezúttal nem egy vizuális élményben teljesedik ki, hanem éppen annak *hiányában* – épp ez indukálja Saulban az idézetet lezáró kérdést. Pontosabban, a kérdés retorikai, azaz Saul valójában nem kérdez, hanem állít, méghozzá azt, hogy a fény és a sötétség okozta vakság végső soron egy és ugyanaz. Ez a dialektikus paradoxon mint filozófiai tanulság azért is nagyon fontos, hiszen a regényben, a *Saulus* térbeli metaforahálóját működtetve, szinte minden a látás érzéke körül forog a regényben. Ezért is lehet ez a szöveghely egyben a regény kitüntetett, szimbolikus fordulópontja: Saul a szövegben elsőként itt tapasztalja meg a vakságot fizikálisan is. Ez a tapasztalat azonban még nem kiteljesíti, csak megelőlegezi az elbeszélő-főhős belső metamorfózisát. Saul ugyanis, ha explicit módon nem is hangzik el, de eredetileg más okból, éppen hogy nem a vakság tapasztalatáért megy le a kútba, hanem hogy annak mélyén, a víz tükörfelülete által *szembesülhesen* a saját arcképével. Ezt indirekt módon meg is fogalmazza a kútjelelet előtt: „Egy kúthoz hozzátartozik, hogy az ember enyhülést vár. Felfakad valami, a víz, és azt tükrözi, ami nem ő. Semmi nem képes erre, csak ez az állhatatlan elem. Ekkora alázatra!” (Mészöly 2015, 100–101). Itt is, mint sok más irodalmi szövegben, a tükörképpel való találkozás vágya az önidentifikáció problematikusát jelzi, Mészöly azonban annyiban itt is módosít, hogy a hangsúly az önszembesítés kísérletének sikertelenségén van. Saul így egy egészen másfajta tanulságot von le a kút-élményből, mint amit a tükörképével való találkozásból nyerhetett volna, de e másfajta tanulság sem nélkülözi a *tükörszimmetria* tulajdonságát. A fény és sötétség mint ellentétek kizárják egymást, de fokozhatatlanságukban egyesülnek is, hiszen az ellentétes minőségek eredője azonos. A végletes különbségek azonossággá alakulnak Saul gondolkodásában, ez fog érvényesülni később a Törvényhez való hozzáállásában is.

Saul belső alakulástörténetének kitüntetett pontjai a regény végéig következetesen az áttételező vizuális metaforák médiumán belül maradnak. Ahogy Saul látása a regény vége közeledtével egyre inkább elhomályosodik, úgy veszi át az inger helyét narrációjában a látványszerű, realiztikus imagináció. Mint például a következő szöveghelyen is: „Én meg hagyom, hogy az úttest közepére vigyen a lábam. Hosszú, egyenes utca, igazi *Vicus Rectus*, csupa nyitott kapuval, aztán valami napsütött pusztá, az éggel, ahová az utca vezet” (Mészöly 2015, 149). A leírásból úgy tűnhet, Saul egy határozott kontúrú, reális képet rajzol, de a regényzárlat kontextusából

egyértelműen kiderül, hogy ekkor már nem egy valós tér képét látja, hanem kreatív tudatműködése a korábbi emlékeiből állítja össze a látványt.⁸ Ebből kifolyólag pedig ez az elképzelt tér még határozottabban metaforikus jelleget ölt. Ezt szemléltetendő, az idézetből itt csak a „Vicis Rectus” kifejezést emelem ki: a jelzős szerkezet jelentése „egyenes utca”; a rectus azonban, csakúgy, mint a magyar nyelv „egyenes” szava, átvitt értelemben is használatos: fordítható még „helyes”, valamint „biztos” értelemben is (Györkösy 2014, 472). Tekintve, hogy ez a regény utolsó mondatainak egyike, a belső látvány és a szemantika ebben az esetben tökéletesen tükrözi egymást – hiszen Saul ekkorra már ténylegesen a belső metamorfózis küszöbén van. A regényzárlat egyúttal egyértelműen vissza is utal arra a már elemzett szöveghelyre, mely elgurított ezüstpénz útját írja le: ott analóg módon, a pénz nyilegyenes útját szintén a fény jelölte ki, csakúgy, mint Saul ön maga útját saját térszerű imaginációjában.

Láthattuk, hogy Saul belső és külső útja a fény és sötét szélsőségei, az ürességérzet, a mélyre ereszkedés és a látomásosság tapasztalatain keresztül vezet. Mészöly ezt a két szorosan egymáshoz tartozó belső és külső utat egy nagyon kimunkált és tömör prózanyelven írja meg – nem véletlen, hogy Thomka Beáta a szikársággal mint esztétikai minőséggel jellemzi Mészöly írásmódját (Thomka 1991, 1995) –, melynek szemantikai teherbírását szinte a végletekig feszíti. Ennek egyik eszköze a paradox időkezelés is: a változásban levés, a történő változás, a „már-nem-de-még-nem” köztességgel terhes jelenbeli állapotának nyelvi reprezentációja. A Saulban tatóngó „üres jelenlét” megtöltődése, jelentéssé válása a tényleges megtérés – vagy megértés – pillanatának tapasztalata azonban már nemcsak hogy a látáson, de még a metafora nyelvén is túli tapasztalat. A látomásos katarzispontig elvezető út gazdagsága azonban új és új olvasásokra sarkallja az értelmezőt. A nyelvi-motivikus enigmatikusság ellenére

8 Erre egyértelmű bizonyítékul szolgál, hogy a szöveghely két változatban is szerepel a regényben, de szó szerinti átfedések is vannak (köztük az elemzésben kiragadott mondatokkal). Saul éppen szállásadójához tart, amikor az egyenes utca képe az emlékezetébe ég. „A forduló után bevágott a pillantásom a házak közé. Hosszú és keskeny utca, egyáltalán nem meredek, minden köve ismerős s az arcok is. Köszöntek, kitértek, utánam néztek, nem köszöntek, behúzódtak, rést nyitottak. De akkor még nem volt mozgás. Hagytam, hogy az úttest közepére vigyen a lábam. Egy hosszú lélegzet esett volna jól, amennyik addig tart, ameddig a házak, csupa nyitott kapuval. Aztán valami napsütött pusztta, az éggel, ahová az utca vezet” (Mészöly 2015, 116–117). Saul tehát ezt a képszerű emléket „hasznosítja újra” a regény záró jelenetében, ugyanakkor megint csak a tükrözés mozzanatát érhetjük tetten.

pedig egy mozzanat – szintén paradox módon – minden újraolvasással csak egyre bizonyosabbnak látszik a regénnyel kapcsolatban: bármilyen elemét is vizsgáljuk a Saulusnak, bármit is állítunk a vizsgálat fókuszába, bármilyen segédegyenessel próbáljuk meg leírni a regény alakzatát, mindenhol következetesen a szimmetria működését tapasztalhatjuk benne.

Irodalomjegyzék

- Györkösy Alajos. 2014. *Latin–magyar kéziszótár*. Budapest: Akadémiai.
- Mészöly Miklós. 1980. *Érintések: Esszék*. Budapest: Szépirodalmi.
- Mészöly Miklós. 2015. *Saulus*. Pécs: Jelenkor.
- Alain Robbe-Grillet. 1967. A holnap regényének egyik útja. In *A francia „új regény” II.: Tanulmányok, vita*, vál. Konrád György. 60–68. Budapest: Európa.
- Thimár Attila. 2017. A szó univerzuma: A Mészöly-próza végtelenjei. *Vigilia* 82 (10): 755–759.
- Thomka Beáta. 1995. *Mészöly Miklós*. Pozsony: Kalligram.
- Thomka Beáta. 1991. A szikárság esztétikája. *Jelenkor* 34 (1): 51–53.

METAFORIKUS TEREK A SAULUSBAN

Készülő disszertációm tematikai alapját Mészöly Miklós regényeinek prózapoétikai elemzése adja. A különböző regények vizsgálati szempontjainak közös nevezője a térpoétika, mivel Mészöly prózájában a tér jellemzően fontos szerepet tölt be. Megfigyelésem szerint a Mészöly-regények általános vonása a tér metaforizálódása, ami a terek szemantikájának, olvasási lehetőségeinek kiszélesedéséhez vezet. A metaforizáció azonban a különböző szövegekben merőben eltérő módokon, valósulhat meg.

Mivel a szerző összes regényének vizsgálata jócskán meghaladná az előadás időbeli kereteit, így csupán egyetlen szöveg térpoétikájával kívánok foglalkozni, Mészöly *Saulus* című regényével, fókuszban a narráció és a leírt terek poétikai felépítettségének összefüggéseivel. Tanulmányomban e különböző eljárásokat és jelentéslehetőségeket kívánom ismertetni.

Kulcsszavak: Mészöly Miklós, regényelemzés, *Saulus*, térpoétika

METAPHORIC SPACES IN SAULUS

The prose poetical analysis of Miklós Mészöly's novels is considered to be the thematic fundament of my dissertation. Spatial poetics forms the common ground of the different novels' analytical aspects as it plays a particular and an important role in Mészöly's prose. According to my observation, the main characteristic of Mészöly's novels' is the metaphorization of space which leads to the widening possibilities of the semantic spaces. Nevertheless, the aforementioned metaphorisation could be realised differently in the various texts.

Since the examination of the author's all novels would be beyond the time limit, in my paper, I would like to deal with only one text's spatial poetics, with the Mészöly's *Saulus*, bringing into focus the connexion of narration and the described spaces' poethical constructions, intending to describe these different methods and possible meanings.

Keywords: Miklós Mészöly, novel analysis, *Saulus*, spatial poetics

TARÓDI Laura Luca

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Magyar alapszak, Budapest
lucatarodi@gmail.com

POÉTIKAI KONVENCIÓK ÉS IRODALMI TENDENCIÁK AZ APOKRIF FOLYÓIRAT LÍRÁJÁBAN ¹

*Török Sándor Máttyás, Evellei Kata, Mizsur Dániel,
Stolcz Ádám, Bödecs László
és Nyerges Gábor Ádám költészete*

Kortárs művekkel foglalkozó tanulmány esetében a vizsgálat alá vetett szövegek még azt a friss bizonytalanságot hordozzák magukban, hogy talán feltételezhetjük, milyen mélyről erednek a gyökereik, de azt már nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy utóéletükben milyen hatásoknak lesznek kitéve (és fordítva) – vajon bekerülnek-e valaha a kánonba vagy a felejtés homályába vésznek. Emiatt még tanulmányom megkezdése előtt tisztáznom kell, hogy vizsgálatom célja nem verselemzés és nem is az ezen alapuló bírálat, hanem egy szövegek által generált, bírálatoktól mentes stílusvizsgálat. Ehhez főként a hermeneutika ösvényén keresztül közelítem, figyelembe véve a kortárs irodalomról vallott és eddig megírt kritikai értekezéseket és tanulmányokat.

Legfőbb forrásként Lapis József *Közelítések a kortárs magyar költészet-hez* című könyvét használtam, hiszen releváns megállapításokkal mutatja be a kortárs irodalom fősodrába tartozó írókat, költőket oly módon, hogy célja nem egyfajta determináló kinyilatkoztatás, hanem értő párbeszédre invitáló értekezés, amely kontextust és kiindulási alapot nyújt a kortárs irodalmi művek értelmezéséhez.

1 A tanulmány azonos című előadás alapján készült a Konferencia a tízéves Apokrif folyóiratról című tanácskozáson. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1088 Múzeum krt. 4/a, 2017. november 24.

A kortárs líra előzményei

Keresztury Tibor még a 90-es évek végén foglalkozott a posztmodernben megjelenő hagyományválasztás szabadságával, és az ebből származó irányzatnélküliség besorolhatatlanságának sokféleségével.

Eszerint a kilencvenes évek fiatal költői e tulajdonságcsoporthoz tartoznak a szétszalazását, majd újra összerakását hajtják végre. Megfogalmazható, hogy a kétezres évek fiatal generációjáról ez már csak részben mondható el. Épp ezért nehéz besorolni ezt a korosztályt a választás körülményei szerint (Keresztury 2000, 67).

Kulcsár Szabó Ernő szintén osztja ezt a véleményt: a 70-es, 80-as évek születési által írt poézisnek irányzattörténeti helye nem könnyen határozható meg – a megformáltság, a beszédmód, sőt, még a lírai világkép tekintetében is kevés köze van a posztmodern poétikákhoz.

A fiatal kortárs írókra a legnagyobb hatást a megelőző egy-két generáció neves költői gyakorolták, például Kemény István, míg a huszadik század olyan költőóriásai, mint József Attila és Pilinszky János, inkább első verselmények és elköteleződés tekintetében voltak meghatározóak (Kulcsár Szabó 2008, 6–7).

Ugyanakkor a hagyományok öröklődését, azok fogadtatását illetően megjelentek jóval kevésbé optimista vélemények is, melyek a probléma gyökerét a generációs válságból és a környezeti változásokból eredeztetik. Bertha Bulcsú a következő sorokat írja 1986-ban, a JAK megalakulása utáni időszakban:

A mi generációnk különösen peches és elárvult, az öregek soha nem engedtek bennünket a nagy játék közelébe, s mire meghaltak, színre lépett egy erőszakos fiatal dandár, mindent lesöpörve. Nincs érték, amit elismernének, mivel a mi alkotásainkból egyetlen betűt sem olvastak el (Angyalosi 2016).

Éppen ezért is nehéz besorolni egy olyan lírát, amely többé-kevésbé önkényes hagyományválasztásokon alapul, a megfejtéséhez talán közelebb visz, ha az egyes írók hatásköreinek árnyékában keressük a válaszokat – a lírai sajátosságok fényében.

Ezek a tulajdonságok igen sokrétűek, alapján elmondható a posztmodernről, valamint a kortárs költészetről is, hogy a nyelvet tekinti az irodalmi műalkotás közegének, viszont az önreflexió már nemcsak önma-

gára és érzéseire reflektál, hanem ezen túl minden szövegbeli – sőt kívüli tényezőre is. Ebből is fakad a személytelen hangnem. A lírai szubjektum mindenhol ott van, de megkérdőjelezi magát, külső jegyekre reflektál, az olvasó helyett – önmaga reflexiójával kényszeríti asszociációra a befogadót – és ezáltal felülemelkedik a versen, kilép a lírai én stabil pontjából és mindenbe bebújik, megtöltve jelentéssel az apró részleteket, amelyek elvesztik pusztán díszítő jellegüket.

Ugyanakkor a kortárs verseket nemcsak különféle esztétikák, filozófiák vagy hagyományok befolyásolhatják/építhetik, hanem akár „rombolások” is, illetve a kanonizált szöveghagyományok keresztre feszítése, hogy aztán kukás zacskóval letakarva azokat, az abszurd oltárára helyezték az illetékesek. Erre jó példa lehet a trash irodalom megjelenése, mely „a hetvenes-nyolcvanas évek hatásvadász horrorfilmjeinek, sci-fi világának túlzó, humoros, kissé cinikus utánzása, felidézése.” Mint ahogyan utalt erre Dunajcsik Máttyás is a *Trash reality az irodalomban* című beszélgetésben (Csepcsányi 2014).

Ennél a pontnál megemlíteném, hogy az *Apokrif* folyóirat 2011-es Téli számában fellelhető *Kis irodalmi Ál-manach* című fejezetben kifejezetten az említett stílus jegyében íródott versek sorakoznak fel, vagyis abszurd, groteszk és minden tekintetben hagyománydöntő művek.

A folyóirat 2007-es megalakulása óta tehát szem előtt tartja friss, fiatalos szemléletét – egy olyan poétikai sokszínűséget, mely támogatja a legkülönbébb stílusú és tartalmú művek befogadását amellet, hogy egy lényegi elemeiben rendezett és többé kevésbé egységes útra épít. Vizsgálatomban épp ezért az öt leggyakrabban publikáló szerző műveit fogom megvizsgálni, időrendben haladva a kezdetektől. Ennek segítségével kaphatunk végül egy olyan egységes képet a folyóiratról, mely nemcsak az *Apokrif* lényegi elemeit foglalja magában, hanem a kortárs irodalom alakulásában fellelhető jellegzetes változásokat, hullámokat is.

Ahogy Margócsy István a *Képirás* folyóirat *Apokrif*-számának előszavában fogalmaz:

E csoport sokféle tehetséget gyűjtött magába, a szerzők nemigen kapcsolódnak egymáshoz sem világlátásukban, sem stíluskeresésükben: ám mégis összeköti őket valami újnak az akarása – valami olyan újé, mely már (vagy még?) nem hasonlítható a megelőző generációk útkereséséhez [...]. Sok tehetség írja ezeket a sokat ígérő, izgalmas, érzékeny műveket, ezeket a nemegyszer még egyenet-

len, de mindig nyitott darabokat: ami a legjobb bennük, az talán a mindannyiukra jellemző éles szemű odafigyelés a világ sok furcsaságára, s bonyolultságára (Margócsy 2010, 1).

Az *Apokrif* folyóiratról íródott meghatározások közül szerintem e sorok adják vissza leginkább azokat a sarkalatos pontokat, melyekkel láthatatlanban is finom korlátokat vonhatunk a folyóirat lényegi definiálására vonatkozó kulcsszavak köré. „Érzékeny”, „nyitott”, „éles odafigyelés” – a folyóiratokban megjelent verseket végigolvasva nem is fogalmazhatnánk meg találékosan azt a lírai esszenciát, mely finoman, alig láthatóan – valamiféle belső szabályrendszer mentén – összekapcsolja a műveket.

Török Sándor Mátyás költészete az átmenetiség jegyében

Török Sándor Mátyás műveit olvasva szem előtt kell tartanunk az átmenetiség és a test–természet kölcsönösségén alapuló finom rezdülések karakteres jelenlétét. A szerzők közül nála érezhető a legerősebben a fiatal költőkre jellemző kettősség, mely egyrészt az önelemző, befelé figyelő szubjektum révén, másrészt pedig a stílushullámban érhető tetten: „[s] zárnyakat növesz, / [v]ad karmokkal / [r]agaszkodj a földhöz, / [m]ert akárhol is érjen a vég, / [m]indig az maradsz. / [e]-mailezz velük, [h]a félsz az emberektől [...]” (Török 2010, 21); „[h]ol van már a régi dallam, melyben annyi, szörnyű hajlam, / [ő]rület, spleen, megdicsőül; bőrkötésben kínhalál [...]” (Török 2008, 14). Láthatjuk, hogy a versek eklektikáját főként a stílusban, a szavak és kifejezési mód keveredésében érhetjük tetten, ezek többé-kevésbé jelen is vannak egészen a 2009-es évfolyam téli számáig, de erről majd később fogok szót ejteni.

Az *Apokrif* folyóirat 2008. évi első évfolyamának harmadik számában megjelent verseiben – mint a *Felejtés*, *Egyedül* vagy az *Örültek* – nagy hangsúlyt kapnak az idősíkok váltogatásai. Ezek, első publikációiban még főként benyomások alapján egy „belső fiktív” világban valósulnak meg, melyek előre és hátratekintésre készítetik a szubjektumot, de a gyakori verseken belüli időváltás ellenére a mondatfelépítés mégis lineárisnak mondható: „[...] hol a vers, mi megtalál, / [h]a fájdalmunk oly mélyre váj / [h]ogy, mint égő tűzmadár, / [s]zétporladunk tőle már? [...] [m]ilyen messze van tőlünk / [m]ég, ahová igyekszünk?” (Török 2008, 14). Korai költészetében tehát még nincsenek kiszólások, élőbeszédszerű megszólalás helyett inkább egy monologikus belső hang gondolatait olvashatjuk.

A testkép ábrázolását főként az apró mozzanatok, finom rezdülésekből adódó asszociációk jellemzik, melyeket olyan szavakkal fejez ki, mint például a horzsolás vagy a zsibbadás – láthatjuk, hogy az alaphelyzetekre erős természetközelség jellemző, melyeket benyomásokkal és érzésekkel jelenít meg, ezáltal pedig összekapcsolja a kettőt. Viszont itt a test még a leg-erősebb kifejezőeszköz, anyagisága nincs megkérdőjelezve, nem kerül ki a „szellem” fennhatósága alól: „[e]lhagyott sziget partjait / horzsolják acél penge-fodrok [...] egy kihűlt testet sodor messze mély / hullámverésnél az alkony” (Török 2008, 13). Verseiben a változás pozitív, míg a folyamatos, következetes műveletek többnyire negatív aspektusokban jelennek meg.

Ami a stiláris jegyeket illeti, a korai verseiben még többnyire kötöttek a versszakok, a központozás, így a gondolatmenetek is kifejtettek és meghatározottak. Néhol rímekeket is használ, de nem következetesen, inkább egyfajta belső ritmus szerint, néhol még alliterációk is találhatóak verseiben, például „volt virágok” (Török 2008, 9); „[...] minden szörnyen szökdös, csipog, csahol” (Török 2008, 8); „[...] minden olyan pontosan pattan, / [m]int rossz csapból szorgos csepegés” (Török 2009, 24).

Ezekből is láthatjuk, hogy korai verseiben még túlsúlyban vannak a romantikus, újklasszicista elemek, melyek jelenléte mellett egyre gyakrabban tűnnek fel a kortárs poétikákra jellemző stílusjegyek. Karakteresebb változást a 2009-es évfolyam harmadik számában megjelent verseitől kezdve érezhetünk, mint például *Barátok közt* című művében: „[h]arsog a ház: / [f]elharsogják szegényt. / [ö]ngyi lesz a fal, lány neuron- / halmaz omlik a szőnyegre [...]” (Török 2009, 22). A változás tehát főként önmaga és ezáltal a külvilág ironikus megközelítéséből fakad, de ide sorolhatjuk még az idegen szavak használatát és a monologikus mondatszerkesztés fellazulását is.

Az alapvető jellegzetességek ugyan megmaradnak, mint a test és a természet közötti erős kapcsolat, de immár a test is kezd „feleszmélni”. A változás ebben, valamint a fesztelenebb, hétköznapiabb hangnemben érezhető, több az idegen vagy épp köznapi szó, mint például a foszforeszkál, trabant és panel. A helyszínekkel szintén ez történik, ezúttal már valós, létező térbe helyezte át magát a szubjektum, és immár képes a „kitekintésre”, magából másokba helyezi át a folyamatokat, megosztja belső világát, amitől egészében oldottabbá válnak a versek: „[p]ocsolya az út szélén / [m]it keres egy panelház, / [e]gy trabant, egy fa, és annyi / [g]yalogos mellette, / [k]örötte, felette?” (Török 2009, 21). A teret kiterjeszti – kiemeli önmagából – és a poétikai értelemben vett „geocentrikus világgépet” felváltja a „heliocentrikus” szemlélet, tehát a mindennapok közegeben való létezés megélésének lejegyzése.

Ezekon kívül játékosabb elemekkel is kísérletezik, erre példa *A csonka kanári* című versében a ritmikusság és szavak játékos használatából fakadó humor: „[...] mint lapos kanári / oly nagyon haláli [...]” (Török 2009, 28); „[...] [a]pa-[a]nya hazaér / »Itt a vég, itt a vég« agyrém ragrímek, / [h]iper-metamorfózisban” (Török 2009, 23).

Innentől kezdve a képiségnek halványabb szerepe lesz, nagyobb hangsúlyt kapnak a hétköznapi szituációk, az igék száma megnő, ezáltal cselekményesebbé válnak a folyamatok. De nemcsak ebben, hanem a hasonlatok használatában is tendenciaváltozást tapasztalhatunk, hiszen kiterjeszti, és végigvezeti azokat a verseken, belőlük eredeztetve a különféle szituációkat. Előbbi versben ez például a kanári kilapulásának mibenléte, vagy *A találgatás* című versben a hallgatás: „[a] találgatás: / fémesen csillogó lepel / mosatlan edények között. / csak a csendben nem tud csörömpölni. / ezért van minden egyes szála / [a] hallgatásba beledolgozva. / A hallgatás: / testbe dolgozott / találkozás [...]” (Török 2010, 3). Ez jó példa arra is, ahogyan az egyes motívumokat következetesen összeköti és végigvezeti a versben, így egymás értelmének függvényében, de külön-külön értelmezve is megállják a helyüket, erősítve a „poétikai hatást”.

Később tovább erősödnek a már felvázolt tendenciák, vagyis a de-poetizált hangnem erőteljesebbé válik, a szójátékok és a szarkasztikus humor pedig egyre sajátosabb jegyei lesznek e lírának. A jelzők fogyanak; Török kezdi szétválasztani a szubjektumot a tértől, tehát már nemcsak önmagából emelkedik ki, hanem a szubjektum kiindulópontjának helyzetéből is (mely megegyezik a vershelyzetben felvázolt térrel): „[e]l sem indultunk [...] egy száguldásra termett szerelvényben / helyettünk a háttér mozog” (Török 2010, 21). A háttér, amelynek ő már nem szerves része többé, hanem független szereplője, akit a különféle, általa megfogalmazni kívánt értelmezések zászlaja alá állíthat és tehet mozgalmassabbá.

Fontossá válik verseiben a hallgatás, melyet kihagyásokkal és a töredékes felépítéssel ér el. 2010-től megjelent műveitől kezdve az eddig következetesen egymásra épülő sorok felbomlanak, a központosítás elmarad, a szavak egymásra hatása készletti az olvasót asszociációra. A költemény szálait a lezárás adja, mely szintén fontos jellemzője a kortárs versnek, például a *For rent*nek és *Requiem ante portas*nak: „[d]orombol. Marad. / Csontos kályhacső. / Szikkadt ínszalag- / gerendák felett / hólyagos tető” (Török 2010, 18).

Összességében tehát a kezdeti szárnybontogatásokból lassan kialakult egy kortárs irodalom jellemzőit magába foglaló óvatos stíluskövetés, mely az iróniában, az elszemélytelenedésben, az élőbeszéd-jellegű sorok megjelenésében, valamint a metaforák kiterjesztésében éleződik ki.

Mint ahogyan Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya is fontos poétikai tendenciának tartja, a legújabb költőket érintő hazai hagyományra éppúgy jellemző a tudatosan depoetizált, alulretorizált nyelvhasználat, valamint a szerepek kiiktatásában megalapozott versbeszéd (Kulcsár Szabó 2008, 6–7).

Az irónia és a finom megfigyelések keveredése Evellei Kata verseiben

Evellei Kata apokrifos költészetében az irónia használatát, az egyéni, karakteres hangnemet és a nézőpontok váltakozásával elért hatásokat találtam meghatározó versalakító tényezőnek.

Első, folyóiratban publikált lírai műve a 2008 tavaszi, stílusparódiákra épülő számában jelent meg. Karakteres, ironikus hangneme már korai műveiben is érezhető; a *Werther's original* című versében például a húsz éves Werther szemszögéből ír egy panaszos hangvétellű fennkölt verset, amelyet ismétlésekkel, ellentétekkel, nyelvi stíluskeveredéssel és túlzásokkal tesz humorossá: „[...] Róma sose Róma, / lásd vak és süket. / E sötét csöndbe hajítom a naplóm / s összeesem, produkálva a padlón / madár-se-látta röhögőgörcsöket” (Evellei 2008, 16). A meglepő ellentétekből származó humor (mely itt a csöndbe hajított könyv utáni madár-se-látta röhögőgörcs) egyébként nemcsak stílusparódiáiban, hanem többi művében is meghatározó lesz a későbbiekben.

A következő számban megjelent *Kétezredik évben és Felesleges kísérlet* című verseit még az átmenetiség jellemzi, de már itt is érezhető a költőnő karakteres hangja. Rímelése következetes, a klasszikus, kötöttebb alkotásokban a díszítő elemek is helyet kapnak.

2009-es *Kirajzolódom, Vándorlás és Vonaton* című verseiben már sokkal erősebb a „kortárs elemek” jelenléte. A központozás hiánya miatt szinte a befogadónak kell összeválogatni a részeket. Ebből adódóan a kifejtettséget a finom mozzanatok, színek és érzések együtthatói adják meg. Sajátos, az egész versre kiterjesztett hasonlatokkal dolgozik, abszurd képekkel és a sorok összemosódásával ösztönöz minket asszociációra és értelemkeresésre: „[...] gyakori a tagadás és a hiány alakzataira, szavaira építő retorika, az elszánt tétovázás, a tudatos bizonytalanság” (Lapis 2014, 35). Lapis József kortárs tendenciákról és beszédmódok-

ról szóló megfogalmazása Evellei költészetére is több szempontból áll (Lapis 2014, 35). Maga a szubjektum szimbólumokból épül fel, amelyet már maga a cím is – *Kirajzolódok* – finoman érzékeltet: „[...] alattam / szétfut a víz a papíron / bármennyit is megyek immár / nem tudom ki-egyesíteni a földet” (Evellei 2009, 8).

A köznapi hangnem, valamint a szubjektum magából való kiemelkedése nála különösen meghatározó, ezáltal jön létre egy hullámzó – egyszer személyesebb, majd eltávolító megfogalmazási mód, mely a humornak valamint a tragikumnak (is) az egyik legfontosabb táptalaja: „[...] minden / erényemet leviszem / a kirakatból a pincébe csupán magamat hagyom / ott figyelni hátha történik valami” (Evellei 2009, 8); „[...] gondoltam, amint a nagyapámat / elcsomagolták egy dobozba, / hogy, mint a kinőtt játékokat, / ne is vegyék már többet elő [...]” (Evellei 2010, 35); „[...] jó napot, aki valaha, / Én asszony Catia Gomez, ügyvezető igazgató, / Szent Jakab pénzügyi és kölcsön cég [...]” (Evellei 2010, 17). Láthatjuk tehát, hogy ez a hullámzás egyaránt jellemző a verseken belüli megszólalásra, az első idézetre, de az egyes folyóiratokban, egymás után megjelent versek összességére is.

Az ironia és a humor ötvözése szintén meghatározó Evellei költészetében: „[...] kéz a kézben az életunt galambfiókák / levetik magukat a kémményről: / de nem megy, már tudnak repülni. / Sebj, a macskának még sikerülhet” (Evellei 2009, 6); „[...] voltál már elutasította a helyi bankok az Ön országában? / Van egy rossz hitel? / Voltál már kereseti ezt a lehetőséget? / Itt van esély alkalmazni egy kölcsön cégünk, / mert lehet, hogy sajnálom” (Evellei 2010, 17); „Egy kissé talán nyugtalanít, / hogy lemaradtam a gyerekkoromról, / félig-meddig átaludva mindent [...]” (Evellei 2010, 35). Lapis József írta, hogy „[...] a sornál fontosabb lesz a mondat, háttérbe szorul a paródia, s előtérbe kerül a beszéd – játszi – komolysága” (Lapis 2014, 34). Lapis József tanulmányában, melyben az ironia és a beszédforma szintaktikai alapú jelenlétéről – ezek változó tendenciáiról – ír a kortárs irodalomban, úgy fogalmaz, hogy „[...] az ironia formális, textuális inverzió alapuló aspektusa helyett szembetűnő a modális természetű, reflektív önironia [...]” (Lapis 2014, 34).

Evellei 2010-es *Költői hajlamokkal megvert kedveshez és Hogyan próbáljunk emancipált benyomást kelteni* című művei kísérletező kiugrásnak számítanak. Enyhén avantgárdos beütésű prózaversekben keveredik a modern és a kortárs stílus, ezekre jellemző nyelvi játékokat láthatunk. Előbbi formáját illetően közelít a prózavershez, a szubjektum gyakran re-

flektál magára főleg ironikus hangnemben. Idézések és közbevetések bontják meg a vers egységét, erősítve a humort. Mindkét vers élőbeszéd-jellegű, amire rá is erősít jelzőkkel, majd önreflektáló magyarázatokkal.

Hogyan próbáljunk emancipált benyomást kelteni című művében például az alaphelyzet szerint egy nő olyan verset ír, amelyben verset ír: „[e]z most én leszek. Tatjánát utánzom, / úgyhogy készülj föl egy jó hosszú levélre, / itt-ott rímekkel, szép sorba, láncon” (Evellei 2010, 41).

Ezekben az alkotásokban a költőnő keveri a klasszikus és köznapi stílust, ezt a szavak élőbeszédben használt fonetikus leírásával teszi még humorosabbá, karakteresebbé: „[...] jaj hát most kicsináljak / kedves Freud Zsiga bácsi tessék már mondani mit kezdjek ezekkel / az ösztönlényekkel akik még képesek örülni az életnek anélkül / hogy / felebarátaik minden rezdülését azonnal boncolgatni és kritizálni / kezdenék” (Evellei 2010, 38).

Későbbi verseit – mint az *Aszimmetrikus táj*, a *Leltár* és a *Gazdátlan ház* – a finom mozzanatokon alapuló benyomások töltik meg, a hasonlatok egységesek, de az időtlenség mindenre kihat, túlsúlyban vannak a történetést kifejező igék, ezáltal a cselekvést kifejezők elvesztik „lendületüket”; az alkotások elvontak lesznek és jelentőségteljesek: „[i]tt egy fügefá nőtt a falból / ott a tetők egymáshoz érnek / fehér vízcsepp a kőre rajzol / udvar sötétjén kong a lépted” (Evellei 2010, 34); „[t]engernyi most a messzeség. / A fák sós szélőtől részegek. / Kövek közt hullám tévelyeg. / Felhőtlen súlytól kong az ég” (Evellei 2010, 36).

A kortárs irodalomban népszerű a gyermeki szemszög használata, ezt Evellei Kata egy traumatikus élmény tárgyias leírásával kapcsolja össze (melyet a már említett *Leltár* című vers mutat be legszemléletesebben): „[...] gondoltam, amint nagyapámat / elcsomagolták egy dobozba, / hogy, amint a kinőtt játékokat, / ne is vegyék már többet elő” (Evellei 2010, 35). E vers kapcsán fontos még megemlíteni a verseire jellemző kettősséget, mely egyszerre érzékeny/zárkózott, de ugyanakkor kritikus és kemény is, vagy ahogyan Makai Máté tanulmányában olvashatjuk: „[...] jellemzően introvertált, már-már defenzív líraként mutatkozik be, amely mégis határozott, a szövegek együttes olvasatát követően könnyen felismerhető szerzői nyelven szólal meg” (Makai 2014, 71).

Fontos továbbá kiemelni *Chatresztelenítés* című versét, mely az interneten megjelenő művek anyagságának problematikájára építi fel a gondolatmenetet, a távolság és a személyes jelenlét hiányára: „[...] közös világhálószobánkat posztmodern pókok szövik be lassan. [...] számolni kellett volna perceinket. / A kapcsolat megszakadt” (Evellei 2011, 51).

Két ember világhálóra épített kapcsolatáról szól a vers, mely a távolság–internet metaforára épít. Térey *Niebelung lakóparkja* kapcsán fogalmazza meg Lapis József, hogy az ilyen jellegű műveknél lényegében az elválasztottság tapasztalatáról van szó, amikor a levélíró maga testként működik – mégis sóhajtozik a testi jelenlét után, melyet egy elektronikai eszköz sem tud megteremteni (Lapis 2014, 22–23). Érdekes továbbá kiemelni azt a kettős feszültséget, mely az időbeli együtt-, de térbeli különlét problematikájából következik – a „modern ember szerelmes vágyódása”, ami végül visszhangozva veszik bele a világháló korlátok nélküli tereibe.

Az általam felsorolt apokrifek költők közül talán Evellei Kata költészetében érezhető leginkább a „csendes keresztmetszet” alkalmazása, vagyis a hallgatás és az elhallgatás megfogalmazási módjainak működtetése. Habár a központozás hiányában és a mondatok felbomlásában kiéleződő kihagyásra is van példa, mint a *Túlélve, gúzsban* című versében: „[m]a új nap van és a változatosság / kedvéért ismét önkezemmel, / megint el akarom magamtól, és újra meg akarom magam [...]” (Evellei 2011, 53), költészetére mégis inkább a különféle situációk finom hasonlatából és az érzelmekből adódó hallgatás jellemző: „[...] e miniatűr / jégtömböket magunk előtt görgötjük. / Ketten vonulunk, mint a sínpár, / de párbeszédünk oldhatatlan [...]” (Evellei 2011, 54); „[...] így lessük egymást, mozdulatlan / egymást búvóló kigyók, törhetetlen / csöndben lapulva, kimondhatatlan / átkok súlyától földre nyomva” (Evellei 2012, 25); „[...] [k]útba ejtett kavics konok / csendjével rád nem gondolok, / meg ne zavarjam álmodat [...]” (Evellei 2010, 36).

Későbbi verseinek nyelvezetét is erősen meghatározza az ironikus, de-poetizált hangnem, melyekben előszeretettel alkalmaz egymáson „elcsúszó” hasonlattöredékeket, melyek a vers világának fokozatos kirajzolódása révén nyernek egyre sokrétűbb jelentést – a vers egésze pedig asszociatívabb tartalmat. Fontos kiemelni továbbá az abszurd elemek megjelenését és használatát, mint a kortárs irodalmat alakító esztétikai elemet, ilyen például *Daymares* című verse, melyet Edward Gorey grafikus képei nyomán fogalmazott ciklusba: „[...] a nők fehérek, a férfiak feketék. / Tele van velük a tábla, mint az erdő. / A szájukból füst jön, nyikorognak a végtagok”, majd később „[...] a kopoltyúszoza mindig zárva van, / nem tudom, hova tették a kulcsát [...]” (Evellei 2015, 17). Az abszurd elemek különálló jelentésköröket, ezáltal pedig apró világokat jelenítenek meg, melyek megbontják a szöveg koherenciáját – félig asszociatív, félig magyarázható ábrázolásokat hozva létre.

Testértelmezései egyre tágabb értelemben jelennek meg, a bevillanó testrészek átveszik a szubjektum szerepét, és reagálnak helyette: „[...] talán nem akarta ő maga kinyitni. [...] Félt, hogy a szája kivetette volna magából” (Evellei 2012, 48), vagy éppen egy önmagában elveszett ember számára jelenik meg a kinti tér illúziójaként: „[...] egyszer mégis kinyitottam az ajtót. / Addig feszítettem, amíg a belső víz engedett, / feketén zúdult ki, nyálkásan, mint a hús [...]” (Evellei 2015, 17).

Evellei Kata költészete rengeteg újító és befogadói szempontból mérésnek mondható kortárs elemet tartalmaz, mint az abszurd, groteszk képek, kiterjesztett testmetaforák, meghökkentő tárgyiasással megfogalmazott, bekövetkezett és elkövetkezendő tragédiák jelenléte. Mindezekbe belecsempészi apró megfigyeléseit, amelyek átadhatóvá teszik a nehéz témafejtegetéseket, Murzsa Tímea megfogalmazásával élve Evellei Kata első, *Álombunker* című kötetéről: „[...] kiüresedett, mozdulatlan világok rajzolódnak ki előttünk, felderengő alakokkal, »megtévesztően élő sziluettekkel«. De mindezeket egy figyelő, érzékeny szem látja, aki reflektál a jelenségekre és megleveníti őket” (Murzsa 2014).

Mizsur Dániel idő- és térkezelési módszerei

Mizsur Dániel 2012 tavaszán jelent meg először az *Apokrif*ban, a verseiben az idő- és térbeliség sajátos megközelítésmódjait találtam különösen meghatározónak. Költői hangneme erősen maszkulin jellegű, a belső világokat egyszerű kifejezésmóddal, de mégis komplex jelentésegységekkel teremti meg – minimális központosítást használ.

Az *Apokrif* 2012 tavaszi számában megjelent *Ár-apály* című versét főnyom mozzanatokból felépülő, koherens textus és belső világ jellemzi. A mű egy olyan alaptézisre épül, melyre minden azt követő sor is fel van fűzve, bővítve a kontextust. Ezt a versfelépítést egyébként későbbi verseiben is megtalálhatjuk.

A versekben tapasztalható időtlenséget a „napokból kilépő idő”-vel idézi elő, az ár-apályhoz és a keringőhöz hasonlított kilengések révén: „[m]int ár-apály jelenség vagyok manapság; / a napokból kilépő idő szemelvényei közt / egy pont körül / (egy ismeretlen pont körül) / járok egy keringőt [...]” (Mizsur 2012, 11).

Ezt követő, *Jobb dolgunk nem akadt* című versében hasonló módon alakítja a körülményeket; a legtöbb asszociációs lehetőség itt is az időtlenségből fakad, a cím a versbe fonódva alakít ki egy alapfeltevést, amelyből

aztán kibontja a többi részt. Gyakorlatilag minden mozzanat az időbeliséghez kapcsolódik, vagy azt fejezi ki: „[...] kilenc óra volt, / még sötét. / A pincér, aki kiszolgált, / e kései időpont ellenére aludt” (Mizsur 2012, 11), mind a mesterséges, mind a természetes fényeknek nagy szerepük van a műben, ezzel is játszani tud az idő látható elemeivel.

Bedi Kata kritikája hasonló megállapításokat tesz Mizsur költészetét illetően: „Mizsur számára a pillanatnyi változás, az alig észlelhető mozgás, a mozgás okozta térbeli viszonyok és a fény változásának rögzítése a központi téma. Pontosabban: mintha a versek beszélője az apró mozgásokból érzékelné, hogy él, hogy van élet” (Bedi 2017). Mizsur költészetében tehát meghatározóak ezek a mozzanatok, melyek verseinek háromdimenziós mozgatórugóit adják. Az itt és most lefokozásával leveszi a hangsúlyt a konkrét eseményekről, szereti az idő változásának fényében vizsgálni a helyzeteket, míg a teret változatlanul hagyja: „[...] ma sem láttam sokkal többet legalábbis annál, / amennyit tudni érdemes [...]” (Mizsur 2012, 12).

Későbbi verseiben a térbeliségre is nagy hangsúly kerül, legyen szó testi vagy szellemi terekről. Így tehát a test nála nem szervek és sejtek sokasága, hanem kitöltendő terek együttese, melyek egy torz tükrökkel leborított szobához hasonlítanak leginkább. Ezt a szemléletet *Négysoros* című versében is jól láthatjuk, amelyben egy kifordított állapotban lévő szubjektum néz önmagába: „[...] mi minden marad ki, / ha elállsz nézésed elől [...]” (Mizsur 2012, 27). Hasonló módon játszik a terekkel *Akkor* című versében, melynek keretes szerkezetét a testben lévő tér végtelen kiterjesztésével alkotja meg. – Míg az első sor így hangzik: „[...] kinyitnak és becsuknak [...]”, az utolsó így szól: „[...] ahogy tereid is elhagyott végüket keresik” (Mizsur 2012, 27).

Ezek a változások későbbi verseiben még komplexebbé válnak, megoldásait a vidámparkban található *brake dance* nevű játékhoz lehetne hasonlítani, melynek lényege, hogy óriási csésze alakú székek forognak egyszerre egy hosszú, kör alakú pályán, egy meghatározott kisebb körön belül, ezen kívül pedig még saját tengelyük körül is. Hasonló komplexitású mozgás tapasztalható e versekben is, csak itt a terek, az időbeliség és a szubjektum kiterjesztett pályáján mozognak az említett tárgyak.

Az idő múlását e művek finom hasonlatokkal érzékeltetik, például az *Emlék* című költeményben egy kifordított helyzettel, ami így szól: „[...] lábad alól ne fogyjon a talaj [...]” (Mizsur 2013, 46); „Apró részletek egymásutánjai adnak ki egy sajátos, magányos világot. Mert ugyan a város, a tér van terítéken, de Mizsur mindvégig önmagáról beszél [...], versei ezt a

foszladozó, félhomályos teret és a fogódzók keresését, a reflexiókényszert ábrázolják pontosan” (Bedi 2014). Ebből az igen pontos kritikai összefoglalóból is jól láthatjuk, mennyire sokrétű Mizsur költészetében a tér, gyakorlatilag egy ember minden – akár testi, akár lelki – „összetevőjének” színterét kirajzolja előttünk.

Később aztán *Akvarell I–II.*, valamint *Az utolsó tájkép* című versében már szó szerinti keretbe helyezi a vers világát, ezzel még kötöttebbé téve az időtlenséget: „[a]ztán már csak itt lenni. Ebben a tájban. / Mint valami ősminta, ahonnan minden elindul, / mintha minden ide sűrűsödne. / Nagyon is egyszerű kép kell hogy legyen ez, / amelyet vékony fakeretbe szorítva / egyszerűen a falra menekítesz [...]” (Mizsur 2014, 19); „[...] tovább most már nem kell mennem, / idáig is felesleges volt, tudom, / ha akadna itt még más, e két / színre hangolt tájban, / másra már az sem mutatna.” (Mizsur 2013, 46); „E két szín már semmi helyett sem áll. / Hogy tőlünk vonták-e el, / vagy csak mi olvadtunk hozzá / a tenger éjszakánál is szorosabb sötétjéhez, / nem tudom” (Mizsur 2013, 46). Ahogyan a színek és terek finom mozzanatait kirajzolja előttünk, egyre inkább szembesülhetünk azzal a ténnyel, hogy belső változásai artikulálják ezeket a tereket, melyek akaratlanul is meghatározzák a szubjektum állapotát.

2014-es *Nyelv és kavics* című versében a csend motívuma kap nagy szerepet, erre építkezik. A szavak forognak és kopnak, majd; idézem: „[...] erőtllenül fordulnak át / a maguk vájta csendbe” (Mizsur 2014, 19); „Nem jut el hozzád, csak a megszűrt csend. / A város tompa zaja, folyó elnagyolt hulláma: / neked némafilm” (Mizsur 2014, 19). Érdekes megfigyelni, hogy az apokrifos költők hogyan használják fel ezt a motívumot úgy, hogy idomul verseik stiláris sajátosságaihoz – versvilágaikban abszolút otthonosan telepszik meg a csend, Mizsur Dánielnél például tér-meghatározó szerepe van.

Gyakran él az intertextualitás eszközével, mint például *Négysoros* című versében (Mizsur 2012, 27) – utalva Pilinszky művére, vagy József Attila költészetére történő utalásokkal a „Talán eltűnök hirtelen...” kezdetű vers felütésével. Összességében tehát elmondható róla, hogy „Mizsur Dániel több szálon kötődik a magyar későmodernséghez, de a kortárs költészet legújabb teljesítményével is képes párbeszédbe lépni” (Konkoly 2018).

Térszemléletéről és -felépítéséről megállapítható, hogy egészen egyedi módon reflektál a külvilágra és saját belső változásaira. Versei során egyre komplexebb, ugyanakkor pontosabb tér-idő–test–fény összetételeket ka-

punk, melyek egy megbízható, monologikus megszólalás által bontakoznak ki. Ebben a költészetben inkább a vers pillérei szempontjából láthatunk modernebb, komplex megközelítést, míg a versnyelv higgadt marad és egységes.

Stolcz Ádám szélsőséges hangvétele

Stolcz Ádám költészetében az abszurd helyzetekbe átcsapó, csattanókból fakadó humor karakteres jelenléte emelkedik ki. Első, *Apokrif*ban publikált verse 2008 őszén jelent meg *Etűd, halkán* címmel, első kötete pedig 2015-ben *Becsapódás* címmel. Műveit már a kezdetektől meghatározza az élőbeszéd-jellegű hangnem; egyszer költőien fogalmaz, majd a következő pillanatban már meglehetősen harcias és szókimondó – kedveli a nyers kifejezési módot és a tabuként kezelt témákat, ami miatt olyan ambivalens hullámvászon jön létre verseiben, melytől hol oldottabbá, hol pedig ironikussá és durvává válik az adott szöveg.

B. Kiss Mátyás *Becsapódás*ról írt kritikájában kifejti, hogy Stolcz „[...] a kortárs közbeszéd egyik neuralgikus pontjára tapint rá [...]”, amikor a kapcsolaton belüli erőszakot az elkövető – a férfi – szemszögéből mutatja be. Ezt már csak fokozzák azok a „provokatív és arcromboló” nyelvi gesztusok, melyekkel sokkolni szeretné az olvasót (B. Kiss Mátyás 2016).

Verseit többnyire következetes felépítés jellemzi: „[...] olyan tiszta lettem, hogy azóta / vagyok én a szájvíz. / Én vagyok az ember. / Az a termék, / amivel még / a véce is gargalizál / naponta kétszer.” (Stolcz 2009, 35); „[...] sokáig húzzák, / és most te is húzod, / a másik végén a szájad. / Valahová rá kell tekerned a kötelet” (Stolcz 2008, 5). Mondatszerkesztése lineáris, legtöbb versét versszakokra osztja fel, ám ezek inkább a jelentés szempontjából tekinthetők meghatározónak.

Verseiben nagy szerepe van a női testnek, valamint a női és a férfi princípiumnak. Inkább típusokról beszél, mint konkrét szereplőkről, de ha mégis így tesz, akkor az ironikus és kemény hangnemmel elveszi a dolog érzelmi életét, tehát épp ezzel az eszközzel tompítja a személyességet.

A *Közterület*, valamint a *Karcolat a barátságáról* című verseiben is tárgyiasított hasonlatokként jeleníti meg a női testet: „[...] a metró húzogató / fogselyemként / a női testek porcelánkészlete között” (Stolcz 2009, 36); „[...] veszélytelen női testeken / állnak be ők is kaszkadőrnek [...]” (Stolcz 2009, 37). Ez utóbbi versében a hasonlatai már nyitottabbak, a női testek néhol már a vers színteréül is szolgálnak – a női test mint tárgy vagy eset-

leg szintér – a tárgyiasítás és a cselekmények abszolút kiterjesztése a versekre: „[...] a test válik tehát az egyetlen kommunikációs csatornává, helyesebben az interszubbektivitás terévé” – írja Pap Zsolt *Húscsafat két fogad között* című kritikájában, melyben a testet mint egyetlen kommunikációs eszközt emeli ki Stolcz költészetében (Papp 2017).

Később egyre összetettebbé válnak az abszurd hasonlatok, a humor sok esetben már a szélsőséges kifejezések együtthatójából is fakad: „[...] mindig elmenekülök onnan, / ahol állok, / és mint a kutya pórázát, / húzom a belemet” (Stolcz 2012, 29); „[...] kitekeredek a tolószékemből! / Ó helyfoglalásos mókuskerekem!” (Stolcz 2011, 25); „[...] akár a csöves / akire rágyújtottak egy bokrot az éjjel / Ha jössz, / az érhálózatom égő csipkebokrából figyelek [...]” (Stolcz 2009, 24).

Az abszurd képeket hétköznapiabb leírások váltják fel, például a városban (főleg a Blahán) töltött hétköznapiak: „[...] beléd kapaszkodtam a Blaha Lujza téren / ahogy a zászlóba szokás a csúcson [...]” (Uo., 24). Ugyanakkor a versek központja továbbra is a test/testek körül keringenek, csak már megfelelő térben konstruálva meg az eseményeket: „[...] látom, ahogy néznek azok a szomorú szemek / a hájas tested mézeskalácsos örömkunyhójából, / ahol aztán végleg túsul ejtettelek” (Stolcz 2015, 9).

A testet általában kívülről szemléli, ehhez közelít, majd távolodik el: „[...] rajtam csak a csatornázás ronda [...]” (Stolcz 2009, 24); „[b]ocsánatot kérek! / Lehet, hogy én hibáztam. / Kit érdekel! Elfutok, / de látom: / valaki megállít, / aki lefogja a lábam, / mozdulatlanok vagyunk, akár a kéz a börtönrácson” (Stolcz 2015, 11). Jól látható az az állandó ingaszerű mozgás, mellyel egyfolytában minket és magát is eltávolítja a megszólítottól, erőteljes képekkel és szójátékokkal erősítve fejezi ki a szubjektum által átélt és elkövetett eseményeket, – ezáltal hozva létre a már említett hullámozást, mely egy folytonos neurotikus alaphangulatot kelt.

„[...] ugyancsak a képiséghez kötődő kérdés a testiségnek, az erőszaknak egyfajta túlbujánzó megmutatására törekvő írásmód, amely gyakran képzavarokat eredményez, vagy egy igen jó sikerült kép szükségtelen továbbbírását, kibontását, esetleg asszociációs lánc építését ebből kiindulva” – olvashatjuk Papp Zsolt kritikájában, mely jól összefoglalja azt a versnyelv és metaforikus képek elegyéből származó kettős feszültséget, mely általában meghatározza Stolcz Ádám verseit (Pap 2017).

2009-es *Lux Aetherna* című versében ismét a nemek viselkedése közötti különbségek kapnak szerepet, valamint az igencsak erőteljes, végle-

tes és nyers jelenetek, mint a *Gyomorszájba rúglak* című vers, vagy a „[I] egyszívesebben agyonütnélek, / izzadok akár egy közönséges állat” (Stolcz 2009, 13) kezdetű vers, melynek címe egyébként *Szomorúság*.

Későbbi verseiben is következetesen megjelennek a már említett jellegzetességek, de eszközeit, ugyanakkor stiláris jegyeit tekintve egyre többször kapnak helyet a nyelvjátékos kifejezések és a szokatlan testhasonlatokon alapuló helyzetek: „[...] merev arcomra kiül a képernyő kímélet [...]” (Stolcz 2011, 25), valamint „[...] az indoor jakuzzim a nőben [...]” (Stolcz 2012, 26), melyek e költészet szintén kiismerhetetlenül változó testmegközelítéseinek számát növelik.

Ami tehát a művekben leginkább eltér a „megszokottól”, az egyrészt a tabuk zavarba ejtően nyers leírása, amit személyes hangvételi, önelemző sorok követnek, másrészt a végig egy nézőpontból történő megszólalás és történetvezetés, mely egy hullámváz, ideges szubjektum jelenlétével keveredik. Az bizonyos, hogy a kortárs versekre jellemző az ilyen mértékű abszurditás használata, mint ahogyan testmetaforák és azok megalkotási módjainak megjelenítése is, melyeket Stolcz egyre jobban csűr-csavar előre és hátra, egyre meghökkentőbb, egyedi képeket hozva létre ezáltal az évek során.

Bödecs László és a viláépítés módszerei

Bödecs László *Apokrif*ban megjelent verseiben a belső világok építési módjai és az egyéni szimbólumhasználat emelendők ki. A folyóiratban *Rekonstruál* című versével jelent meg először 2012 telén. Hangneme de-poetizált, tárgyias, verseit lineáris felépítés jellemzi. Költeményeiben szeret a szavak jelentésárnyalataival játszani, melyek hatásukat tekintve nemcsak a mondatokat, hanem az egész verset befolyásolják. Ezek az apró szemantikai eltolódások a már említett *Rekonstruál* című versben is jelen vannak, ahol a vers hétköznapi világát a szubjektum saját magában építi fel, mint ahogyan az alábbi idézetben is láthatjuk: „[I]éépíteni magamban ezeket az utakat és alagutakat. / Táblákat és korlátokat rakni [...] áttenni a hangsúlyt a testépítésre, izommunkába fojtani / a lehetőségek elvi mitizálását, eposzt egy nőért [...]” (Bödecs 2012, 31). Bödecs a szójátékoknál gyakran játszik az igekötők váltogatásából eredő jelentéseltolódásokkal, például: „[...] lejárni, eljárni, megjárni [...]” (Uo., 31), valamint a jelentések egymásra hatásával, úgy, mint „[...] pincékbe, / padlásra, templomba, masszázsrá” (Uo., 31).

Verseiben meghatározó fontosságúak a biblikus utalások. A szakrális jelképeket, utalásokat új, hétköznapi aspektusba helyezi, mint például Máté evangéliumának egyik fejezetét, melynek átirata így szól: „[...] megvárattál és én megvártalak / indultam volna, visszafordultam” (Bödecs 2013, 29); „[...] elnapoltam a feltámadást, / egy nagy kötömb mögött [...]” (Bödecs 2014, 43).

A versnyelvben nála is nagy szerepük van a kihagyásoknak és a csendnek: „[...] úgy nézni, mintha nem is kéne, / próbáltam, csak nincs kit éppen” (Uo., 29); „[...] nem beszéltünk sokat, / nehezebb lett a szótlansággal, / szótlanabb minden perccel, / ha ilyen nehéz, mondtam végül, / maradjon magának [...]” (Bödecs 2014, 43). Ez a különféle használati tárgyak, jelképek hiányában, azokra való utalással jelenik meg: „[...] egyszerű volt az érintésed, / mikor megmostad a hátam, / természetes és megnyugtató, / mint az ágyynyikorgás, a mikró, / amikor csenget, mert meleg az étel” (Bödecs 2013, 38); „[...] és láttam, hogy milyen állandó kézsülésben élni: / elgyötört föld emlékeit, fossziliát, rozsdás ekét / a tarlóban tankok taposta ösvények mentén találni [...]” (Bödecs 2015, 18).

Nemcsak Mizsur, hanem Bödecs költészetében is meghatározó szerepe van az intertextualitásnak, habár előbbi annak főleg kontextusformáló erejét használja ki, Bödecs inkább az átvett mondatokból alakítja ki és gondolja tovább az adott jelentéseket. Pap Zsolt így ír róla kritikájában: „[...] Bödecs László versnyelve ugyanis folyamatosan játékba hoz más szövegeket, rendkívül gyakran épít be különböző intertextusokat. Ez mintegy performatív gesztusként szervesen illeszkedik abba a megkezdett ívbe, amit fentebb értelmeztünk, azaz a nyelv, az irodalom nyelve, az önmegragadás nyelve, egyáltalán az irodalom, a művészet olyan közegként, „házfalként” van jelen, amelyhez viszonyulni kell” (Pap Zsolt 2016). – Ily módon illeszti, építi tehát bele Bödecs versvilágaiba az intertextualitás elemeit.

Az egyes részek között erős ambivalencia érződik, – míg egyszer imajellegű megszólalásban, transzcendens erőkből bízó emberként nyilatkozik meg, három sorral arrébb már egy világból és vallásból kiábrándult egyén hangján szólal meg: „[m]egmozdul a kő, feljön a nap, / ismerős és vakító, kikékül az ég. [...] tapasztaltan pislogunk egymásra, / mint futószalagra tett napos csibék” (Bödecs 2014, 42); „[...] fél füllel hallgatni a kínos imát, / sejtve, hogy / szeplőtelen szüzeket / ostromolva / hiába is remélsz pinát” (Bödecs 2013, 29); „[...] meguntam, hogy balfasz, / és azt is, hogy nincsen, / teremtek, mert unalmas [...]” (Bödecs 2015, 23).

Főműsoridőn túl című versében szintén hétköznapi helyzetet teremt meg, melyben apró, finom, néhol ironikus mozzanatokkal fejezi ki a szubjektum helyzetét és érzéseit: „[...] miután rosszfűből jó srácba, majd intrikusból kerítőbe gyúrtak át, / és már összehoztak az összes nővel, / közben végignézték, hogyan leszek / egyre lustább, testesebb és kopaszabb, [...] szenvedni is csak egyre csendesebben tudok” (Bödecs 2013, 30).

Hasonlatait fordítottság jellemzi, például *Eljövétel* című versében: „[...] még sosem jártál ezen az idegen helyen, / összetapadó testrészek között / ahol mélyre hatolnak az érintések, / ahol a víz langyos a fehér bőrödön [...]” (Bödecs 2013, 38); „[...] szeretőt tartani nem neveltek, / úgy gondoltam, jónak kell lenni, / és néha mondtam, / hogy szeretem őt, / csak nem eléggé, / hogy őszinte mégse legyek” (Bödecs 2014, 29); „[...] más napokon az emberek / ezresével születtek, / ma persze csak neki / van születésnapja” (Bödecs 2015, 19). Láthatjuk, hogy egy kijelentéssel/feltevessel kezdi felépíteni a vershelyzetet – ez az első mozzanat még nincs konkretizálva, így erőteljes asszociációt enged meg, majd egyre jobban körvonalazza, felépíti a vershelyzetet, a „mondanivalót”, hogy teljessé váljon a kép.

Műveire jellemzőek az olyan benyomásokon alapuló, elszórt, apró „nyomok”, melyek az emberi jelenlét meglétét feltételezik, tevékenységeihez kapcsolva készítenek asszociációra. Ilyen például a korábban már említett ágyynyikorgás vagy a mikro csengetése.

Eljövétel című versétől fogva ismét a biblikus vonások határozzák meg a műveit. Ebben a költeményében szintén a szakrális hasonlatok keverednek a hétköznapi helyzetekkel, személyekkel, ezáltal a szubjektum gyakorlatilag egy sajátos modern-pogány hitvilágot hoz létre, melyet azzal ér el, hogy a jelentésektől elvonja a szakrális jelentéseket – és köznapi kontextusba helyezi őket. (l. *Et resurrexit, Hiába is, Unalom*)

Hangneme néhol akár egy szkeptikus istené is lehetne, például a már említett 2015-ös *Unalom* című versében, ahol a teremtés aspektusai is megjelennek: „[...] teremtek, mert unalmas / a semmi is / és egyébként itt minden” (Bödecs 2015, 23), valamint a 2013-as *Eljövétel*ben, ahol a kiábrándultság a vulgáris kifejezőmód és a szakrális jelképek keveredéséből eredeztethető: „[...] ahogy nézegetted magad, / és azt mondtad, milyen elbaszott szűz voltál, / kellett volna, hogy felébresszen [...]” (Bödecs 2013, 39).

Ami a szubjektumot illeti, általában önmagából indul ki. Nem terjeszti ki az érzéseit és nem vonja be a külső szemlélőt személyes hitvilágába vagy

a szerelmi életébe. Ha valami úgymond csoda-szerűnek tűnik és ezáltal megismételhetetlen, mindig hangsúlyos, hogy ez egyedül neki az: „[...] emlékezzek: csodák nincsenek, / köztünk semmi sem változott, / mindig is ember voltál, / és csak számomra / egyszerű és megismételhetetlen” (Uo., 39); „[...] de ha rá gondolok, még / fennakad a szemem, / és a hamu nadragomra / hull észrevétlen. / Egy pillanatra / ilyenkor magam is / csak fénykép vagyok, / árnyék kövön, kerítésen” (Bödecs 2015, 19). A csoda nála fordítva működik tehát – habár főként környezeti tényezőkkel, azok változásával fejezi ki őket, lényegében a szubjektumra van hatással őt „változtatja át”, tehát összhangban áll a testen kívüli eseményekkel.

A személyességet ezek az apró mozzanatok adják meg, melyek jelképes, apró tárgyakban és már említett mozzanatokban nyilvánulnak meg, melyek aztán megfelelő kontextusba helyezve az olvasó személyes reflexiójára bízják a vers értelmezésének egy részét.

Mészáros Dorottya ekképpen összegzi Bödecs 2015-ben kiadott, *Semmi Zsoltár* című kötetében megjelent költeményeit: „[...] végigtekint hagyományokon, életeken, érzéseken. Belepillant a mindennapokba, illúzióinkba, reménytelenségünkbe, üres cirkuszainkba, és szikáran pontos verseken keresztül tekint végig az omladozó falakon, az emlékezet díszletein, és mindent értő szemmel néz végig az egyéni múlton, jelenen és jövőn” (Mészáros 2015).

Úgy gondolom, hogy az általa leírt jellemzés áthatja Bödecs apokrifos költészetét is (nem hiába került bele a legtöbb *Apokrifban* publikált verse a kötetbe, mint például a *Rekonstruál, Megszülettél, Szélütés*), melyek egyaránt magukban hordozzák a folyóiratra jellemző finom mozzanatok megjelenítését, a kortárs költészet elszemélytelenedését, melyet sajátos módon tesz hitelessé, valamint vezet be az intertextualitás és szakrális jelképek más kontextusba helyezése révén egy újragondolt, egyéni szimbólumrendszert.

A nyelvi játékok Nyerges Gábor Ádám lírájában

Nyerges Gábor Ádám apokrifos verseiben a mindent átjáró nyelvi-szemantikai játékoságot és az ezzel kölcsönhatásban álló érzelmi hullámmás a legmeghatározóbb mozzanat. Első műve, melyet a folyóiratban publikált, *Karthágó* címmel jelent meg a legelső, 2008/1-es számban. Ez a verse mind hangnemét, mind stílusát tekintve szokatlannak mondható, nyomokban még posztmodern, sőt avantgárd jegyeket is mutat.

Stílusára jellemző az élőbeszédszerű, közvetlen hangnem, keveri a líra, a próza és a dráma eszközeit is. Az utóbbi hatását erősítő tulajdonság például az instrukciószerű leírások, valamint a versvilágra utalás párbeszédekkel és kijelentésekkel.

Verssorai szaggatottak, gyakran szakítja meg a mondatok linearitását közbevetésekkel, kiszólásokkal, a szerény központozás miatt pedig erősen oda kell figyelnünk az egységek felépítésére: „[...] mások elhangzott és még elhangzani is túl aljas dolgaiért / pirulva / (ami a sajátjaimat illeti, azokért meg köpninyelninemtudván / sápadt-riadt föl-fölismerésekkel lakolva) / kavarog bennem meglehetősen kevés emlék [...]” (Nyerges 2008, 36). Ebben a versben a gyermeki hangnem sajátos megnyilvánulását érezhetjük, – például a negyedik emelet birodalomként való értelmezése, vagy akár a szövegbe ékelt iskolai definíció miatt: „[...] a hiány definitíve a tudomány jelenlegi állása szerint / költészettel száz százalékosan nem lefedhető terület. [...] több portrém is / (inkább gúnyrajz vagy karikatúra) / őrizi mégis / inkább csak halványítja vagy elfedi / azt az arcot / amit megőrizni kellett volna / ehelyett meg látod / nevetlen, gyártott [...] örökké iskolába kell járni / még egész érett fejjel is [...]” (Nyerges 2008, 34–37). A hangvétel és a szaggatott stílus is mind-mind egy gyerek beszédmódjára emlékeztet. Ezáltal a versek kettős olvasatúvá válnak, melyet főként a beszédhelyzet, a stíláris és grammatikai eszközök artikulálnak. Ilyen például a *Karthágó* utolsó, *Egyre nehezebb* című fejezetében belépő rímeltetés is, mely által végbemegy egy másik személylé váló átalakulás: „[...] megyek az utcán és valaki más megy bennem / azzá válva helyettem akivé nekem kéne lennem”, majd pár sorral lejjebb egyértelmű, hogy már egy felnőtt emberről van szó „[...] megváltottak és hagytam / és pár napja már nem borotválkozom / mert másvalaki szakálla nő rajtam” (Nyerges 2008, 38); „[...] te vagy a test. / Te vagy a kenyér. / De ami még ijesztőbb / a szonett is te vagy” (Nyerges 2008, 30). A kettős szerepek hullámozása egyébként a vers szerkezetéről végig elmondható – a külső és belső tényezők kölcsönösen reagálnak egymásra.

Habár Nyerges Gábor Ádámnak – saját bevallása szerint is – minden újabb kötetében változik a hangneme és ezáltal némileg a stílusa is, 2010-es első – *Helyi érzéstelenítés* című – könyvében (melynek címadó verse a 2009-es *Apokrif* nyári számában is megjelent) még hasonló jegyeket fedezhetünk fel, mint korai apokrifos korszakában.

Smid Róbert így ír róla *A grammatika érzéketlensége* című recenziójában: „A gyakori írásjelhiány mindezek tekintetében pedig nem olvashatatlaná teszi az egyes darabokat, hanem sokkal inkább biztosítja a

szövegértelmezés pluralitását, az enjambement-ok pedig a megszólalásra törekvés adekvát kifejezésévé válnak. Mert bár a szavak nem pótolhatják az érzéseket, ennél többet a líra képtelen felmutatni: amikor már csak egy rím tudja felidézni a beszélő számára a másikat (*Helyi érzéstelenítés*), akkor evidenssé válik, hogy kizárólag a szöveg építőelemeiből és nem érzelmekből születhet meg a vers” – Nyerges költészetében tehát a szöveg építőelemei legalább akkora részt vállalnak az értelem megteremtésében, mint maguk a belső világ eseményei (Smid 2011).

A nyelvezetnek meghatározó szerepe van, és mint ahogyan például egy drámai monológ során a beszélőtől függően változik a hangnem, a folyóiratban megjelent versekről is elmondható ez a sajátosság. Nyerges költészetében az ómagyar nyelvezettől kezdve – „[...] ézes tilutott dzsimilcsnek [...]” (Nyerges 2009, 5) egészen a szlengig minden beszédmód megfér egymás mellett. Gyakran bukkannak fel a versekben szójátékok, ismétlések, kihagyások, melyek hatása szintén túlmutat a pusztán díszítő szerepen: „[...] a nő pedig, akitől nem félsz, csak től [...]” (Nyerges 2009, 31); „Te. / Te. / Te. / Mindig mindenhol csak te. / Uncsi” (Nyerges 2008, 30); „[...] mint hideg víz egy metaforikus (hasonlatikus) halban / vagy mint hasonlatikus hal / némi hasonlatikus vízben / ésatöbbi ésat [...]” (Nyerges 2009, 7).

Költészetében a csendet és a hallgatást hasonló módon alkotja meg, mint például a rímekkel elért jelentést és szubjektumváltozást – „[a] két tákolt mondat közt elszívott pár szíverősítő csend / azért jelentett valamit [...]” (Nyerges 2009, 31); „[...] hiányjeleket szúrunk egymásba fejfának [...] hang nélkül párbeszélnek / el egymás mellett” (Nyerges 2009, 32). Ismét grammatikai reflexiók között bukkán fel ez a költői eszköz.

A versekben található kiszólások, a verseket felépítő nyelvi elemekre való visszautalások lelassítják, megbontják a gondolatmenetet, mely miatt szaggatottá válik a textus és precízebb odafigyelésre készíti a befogadót. 2009-es *Interferencia* című versében így szól: „[...] összehajtjuk az életet / és betakarjuk az elvetélt feltételes módokat” (Nyerges 2009, 32–33); „[...] felidézve hogy még az út (vers) elején elcserélted (tem) / az E/1-et” (Nyerges 2009, 31); „[...] egy egész élet összes kiszáradt zérómorfémája / esik le így” (Nyerges 2009, 5).

Ami a mozzanatok, elvont fogalmakat illeti, a legtöbb tárgyként kerül értelmezésre, ezáltal pedig rugalmasan kerülhetnek át egyik mondatkörnyezetből a másikba úgy, hogy közben változtatnak az egyes egység jelentésén: „[...] összehajtjuk az életet [...]” (Uo., 32); „[...] valaki maradjon már édes istenem / lekapcsolni ezt a zajt [...]” (Uo., 32). Későbbi verseiben

a testmotívumok szintén eszközként jelennek meg, melyeket különböző aspektusba helyez át – használati tárgyat vagy épp díszletet készítve belőlük. Épp ezért a testet a neuronokig lebontja, és nem láttatja egészében: „[...] ki lelkének szeplő-neuronjait hús / elektrolitként át-átfutod [...]” (Nyerges 2012, 47).

Nyerges Gábor Ádám korai, apokrifos lírájáról elmondható az, ami számos kortársra jellemző – mint a központosítás hiánya, a grammatikai elemekre való reflektálás, kiszólás a versből, szleng- és idegenszó-használat, ugyanakkor ez a poézis nevezhető az általam felsorolt öt szerző közül a legeklectikusabbnak – már ami a versnyelvet, a stílust és (talán a témaválasztást is) illeti. Arról, hogy honnan eredhet, mi artikulálja főképpen ezt a hosszú, terebélyes gondolatmenetekből álló, élőbeszéd-jellegű költszetet, Lapis József megfogalmazása adta meg számomra a választ. Kiemeli, hogy Orbán Ottó lírája mennyire meghatározó a szerző költszetében: „[...] az *Apokrif* folyóirat főszerkesztőjeként is ismert költő komoly (ironikus, szellemes) párbeszédet folytat a lírai »új érzékenység« folytathatóságának jegyében a költőelőddelel” (Lapis 2014, 22–23).

Összefoglalás

A versek sokszínűségéből adódóan elmondható az *Apokrif* folyóirat lírájáról, hogy megőrizte azt a szabadelvű, fiatalos jellegét, melyet a kezdetekkor tűztek ki céljául az alapítók. Tíz éves fennállása alatt a lap a legkülönbözőbb verselési formákat, stiláris jegyeket – versalkotási módokat és témákat vonultatta fel az olvasóközönség előtt.

A leggyakrabban publikált szerzők verseiről általánosságban elmondható, hogy költszetükben nagy szerepe van a már említett apróságoknak, finom mozzanatoknak. A hallgatásnak mint esztétikai elemnek, valamint magának a csendnek – annak megfogalmazása, kezelése és „egyé olvasztása” a versvilágok megközelítési módjaival. Ez alapján tehát megerősíthetem Lapis József azon kijelentését is, mely szerint egy jó szerző – vagy ebben az esetben folyóirat – a hagyományt problémaként és nem programként kezeli (Lapis 2014, 55).

Habár a kortárs irodalom hatástörténeti elhelyezése még születőben van, meghatározó hullámai pedig még képlékeny, egyre duzzadó mederben folynak, a tanulmányok és a vizsgálat alapján is egyértelműen érezhető az a merész „kamaszlendület”, ami a hagyományok meglétét elismeri ugyan, de önkényesen válogat, újító szándékkal épít fel világokat és „pá-

rolja le” azok belső lelkivilágát, anyagában változtatva meg a születendő műveket. Ez mind stílus, mind tartalom tekintetében meghatározó, és a folyóirat sajátosságaival keveredve egy egészen egyedi és jellegzetes összképet hoz létre.

Irodalomjegyzék

- Angyalosi Gergely. 2016. Recenzió: Tükrök között: Tüskés Tibor levelesládájából, vál., szerk., jegyz. Tüskés Tibor, s. a. r., a válogatást és a jegyzeteket kieg. Simon Zsuzsanna, Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014. In memoriam Tüskés Tibor: Emlékezések, esszék, tanulmányok, vál., szerk. Tüskés Gábor, reciti, Budapest, 2014. *RECITI.HU*. <http://reciti.hu/2016/3835#more-3835>. (Utolsó letöltés: 2018.máj. 11.)
- B. Kiss Máttyás. 2016. Költészet és arcrombolás. *A szem*, okt. 28. <http://aszem.info/2016/10/kolteszet-es-arcrombolas/> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 10.)
- Bedi Kata. 2017. Képekben oldva Mizsur Dániel: *D Art7*, aug. 15. <http://art7.hu/irodalom/mizsur-daniel-karc/> (Utolsó letöltés: 2018.máj.11.)
- Csepcsányi Éva. 2014. Trash reality az irodalomban. *Irodalmi jelen*, jan. 22. <https://www.irodalmijelen.hu/2014-jan-23-1415/trash-reality-az-irodalomban> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 11.)
- Keresztury Tibor. 2000. Az üvegház törékeny nyugalma. A magyar líra az ezredfordulón. *Bárka* 8 (67): 62–70
- Kulcsár Szabó Ernő. 2008. „Magát írja, ami írva van”. Jegyzetek az újabb magyar líráról. *Prae* 3 (6–7): 5–15
- Konkoly Dániel. 2018. Szövegek és nemek között. Mizsur Dániel: Karc; Horváth Imre Olivér: Nem szimpátia. *Alföld*, márc. 14. <http://alfoldonline.hu/2018/03/szovegek-es-nemek-kozott/> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 10)
- Lapis József. 2014. I. A legújabb magyar líra az ezredfordulón. In *Líra 2.0 Közelítések a kortárs magyar költészetéhez*. 22–23. Budapest: JAK+ PRAE.HU.
- Makai Máté. 2014. A szent egyediség dicsérete. Evellei Kata: Álombunker, PRAE.HU–Palimpszeszt, 2013. *Apokrif* 23 (71): 71–75.
- Margócsy István. *Képirás*. 2010/1. 1.
- Mészáros Dorottya. 2015. Vagy mégsem? Bödecs László: Semmi Zsoltár. *Újnautilus*, jún. 6 <http://ujnautilus.info/vagy-megsem-bodecs-lasz->

- lo-semmi-zsoltar (Utolsó letöltés: 2018. máj. 11)
- Murzsa Tímea. 2014. Gestaltpszichológia. *Félonline*, febr.16. <http://felonline.hu/2014/02/16/gestaltpszichologia/> (2018. máj. 9.)
- Pap Zsolt. 2017. Két húscsapat két fogad között Stolcz Ádám: Becsapódás. *Art7*, jan. 22. <http://art7.hu/irodalom/stolcz-adam-becsapodas/> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 11.)
- Pap Zsolt. 2016. Et resurre... *Art7*, febr.18.<http://art7.hu/irodalom/et-resurre/> (Utolsó letöltés: 2018. máj. 11.)
- Smid Róbert. 2011. A grammatika érzéketlensége. *Alföld* 62.

POÉTIKAI KONVENCIÓK ÉS IRODALMI TENDENCIÁK AZ APOKRIF
FOLYÓIRAT LÍRÁJÁBAN

*Török Sándor Mátyás, Evellei Kata, Mizsur Dániel, Stolcz Ádám, Bödecs László és
Nyerges Gábor Ádám költészete*

Tanulmányom célja, hogy az *Apokrif* irodalmi folyóirat által leggyakrabban közölt szerzők verseiről egy releváns és pontos vizsgálatot hozzak létre.

Török Sándor Mátyás, Evellei Kata, Mizsur Dániel, Stolcz Ádám, Bödecs László és Nyerges Gábor Ádám költészetének indulására mind nagy hatást gyakorolt a folyóirat. Fontosnak tartom, hogy a lírai hagyományválasztás mentén haladva, a kortárs irodalom előzményeit is számba véve kialakítsak egy rövid képet – mint egy magyarázatként – a szerzők verseiben megjelenő szemantikai és stiláris jegyek meglétére. A hét felsorolt szerző verseit a lehetőségekhez mérten időrendi sorrendben (2008-as indulásától kezdve) vizsgáltam, majd rövid összefoglalóban ismertettem az eredményeket, melyek végül jó alapot nyújtottak nekem a folyóirat kortárs irodalmi életbe simuló, ugyanakkor sajátos vonásokat is felmutató elemek megállapításához.

Kulcsszavak: Apokrif folyóirat, szerzők, kortárs irodalom, vizsgálat, költészet

POETICAL STEREOTYPES AND LITERARY TRENDS IN THE POETRY OF
APOKRIF LITERARY PERIODICAL

*Poetry of Mátyás Török Sándor, Kata Evellei, Dániel Mizsur, Ádám Stolcz,
László Bödecs and Ádám Gábor Nyerges*

The purpose of my paper is creating a relevant and accurate study about the poems of the authors whose works were published in the *Apokrif* literary journal most often. The period had a significant effect on the early poetry of Sándor Mátyás Török, Kata Evellei, Dániel Mizsur, Ádám Stolcz, László Bödecs and Gábor Ádám Nyerges.

In my opinion, it is important to begin with a brief summary of the semantic and stylistic marks appearing in the authors' poems through looking at the lyrical tradition they had chosen, and also taking into consideration the historical antecedents of contemporary literature. I examined the poems of the seven authors listed in chronological order as far as possible (since 2008), and then briefly summarized the results, which provided a strong good to identify contemporary elements in the literary life of the journal that are also unique.

Keywords: Apokrif literary journal, authors, contemporary literature, study, poetry

TERNOVÁ CZ Dániel

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet, Magyar Irodalmi Tanszék
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged
dternovac@gmail.com

ÍRÓK ÉS KÖLTŐK A SZIVERI-JELENSÉG ALAKULÁSÁBAN¹

A Sziveri-jelenségről

Sziveri János költői munkássága a vajdasági magyar irodalom kiemelkedő teljesítményei közé sorolandó. Az alkotói pálya recepciójában meghatározó jelentőséggel bír az életút szempontja, ennek tényét és a helyzet reformációját, az objektív esztétikai érték megállapítását szorgalmazzák az újabb tanulmányok, melyek a fiatalon elhunyt költő művészetét vizsgálják. Sziveri lírájának olvasatát mélyen áthatja, értelmezési kereteit megszabja, illetve az üldöztetés és a száműzetés narratívájára szűkíti az *Új Symposion* folyóirat szerkesztőségének 1983-ban történt leváltása. Munkájuk és törekvéseik ellehetetlenítése köré szövődött, napjainkban is homályos történet úgy épült be a 80-as, 90-es években született, elemző, értékelő írásokba, hogy lefektette egy lázadó, megalkuvásra nem hajlandó, a társadalmi valóság és a művészet megújításáról szőtt eszméik miatt tiltott közösség morális alapokon nyugvó együvé tartozásának legendáját. A Sziveri-féle szerkesztőség igazi arca a konfliktusok során mutatkozott meg (Szerbhorváth 2005, 316), utólag a köztudatban elkönyvelt erkölcsi győzelmükhöz pedig szorosan hozzátartozik a főszerkesztő messianisztikus halála. A folyóirat második (egyes vélekedések szerint harmadik) nemzedékének története Sziveri János gyengülő egészségi állapotával, majd halálával is összefonódott, és alapjaiban határozta meg a költő lírai és szerkesztői munkássága körül kialakult kultuszt és a költészet olvasatát.

1 A tanulmány a Nyom-Követés 3. című irodalomtudományi műhely-konferencián elhangzott azonos című előadás szerkesztett változata. Az előadás elhangzott: Nyom-Követés 3., VMDOK – DOSZ ITO, Szabadka, Corvin Mátyás u. 9., 2017. november 11.

A kultusz körül kialakult diskurzusban megfogalmazódott a Sziveri-jelenség fogalma, ami olyan hatásmechanizmust jelöl, mely a személyes sorsot helyezi előtérbe és az életmű szakralizálódását eredményezi. Több olyan írás született, amelyekben a szerzők elsősorban költő és az irodalomtörténet viszonyát, a kanonizációs folyamatokat, illetve a magyarországi kritika tartózkodását vizsgálják (többek között Németh Zoltán, Novák Anikó, Csányi Erzsébet, Pintér Viktória és Ladányi István munkái). Radikálisabb és szkeptikusabb kérdésfelvetésekkel is találkozhatunk, mint Förköli Gábor írásának címe: *Kell-e nekünk Sziveri János?* (Förköli 2007). Azon túl, hogy a költő munkássága a vajdasági magyar és a magyarországi irodalmi kánon összeegyeztethetlenségének egyik jelképe (az említett tanulmányok egyik jellemző nyilatkozata, mely keserűséggel és számonkéréssel telített, hogy a magyarországi irodalomtörténet keveset foglalkozik Sziveri lírájával), egyúttal a regionális konfliktusok, nemzedéki ellentétek szimbóluma is.

Jelen tanulmány részben új kontextus keretében tárgyalja a Sziveri-jelenség kialakulásának folyamatát és a mai fogadtatás egyes aspektusait. A recepció sajátossága, hogy primer hivatkozási alapként épültek be pályatársaktól, íróktól, költőktől származó esszék, nekrológok, portrék, anekdoták, emlékező írások. A *Barbár imák költője* című kötet részben ilyen szövegek válogatásából tevődik össze, ezzel együtt a Sziveri-szakirodalomban megkerülhetetlen helyet foglal el. Meglehetősen merev és sekélyes állítás lenne a pályatársi reflexió előtérbe kerülésének tulajdonítani a költő sajátos irodalomtörténeti, viszonylag szűkre szabott helyzetét, ám az írói esszé mint olyan ez esetben recepció- és kultusz történeti távlatokat nyithat meg. A szóban forgó lírát vizsgáló szövegek között többnyire problematikus Sziveri irodalomtörténeti helye, költői munkásságának tudományos igényű behatárolása. Ennek oka részben az írói esszé sajátosságára vezethető vissza. Ami megkülönbözteti ezt a sajátos műfajt a tudományos igényű elemzéstől (részben a jelen vizsgálat egyik tanulsága alapján), az a másik arculatában a saját, az én keresése, tükröztetése, így egy zárt, a külső szemszögből való közelítéstől elhatárolódó (ön)értelmezési keret létrehozása, illetve a szilárd morális pozíció elfoglalása.

Az írói és költői reflexiók, esszék, tanulmányok kérdése más tekintetben is fontos kultusz történeti aspektusként közelíthető meg: a Sziveri-líra utóélete, hatása, ahogy a fiatalabb generációk olvassák, értelmezik, felhasználják, újraírják a költészetet, jelentős szempontot képvisel. Az 1992-ben alapított Sziveri-díjat olyan alkotók nyerik el, „akiknek vala-

milyen formában köze van Sziveri munkásságához” (Orcsik 2012, 55). A díjban részesült szerzők közül néhányan, név szerint Csehy Zoltán, Nemes Z. Márió, Orcsik Roland és Szerbhorváth György, valamilyen formában reflektáltak a kultusz kérdésére. A Sziveri-életművel kapcsolatos írásaik jelen vizsgálat részét képezik.

Zárt átmenetiség

Victor Turner a *liminalitás* és a *communitas* fogalmával jelöli a társadalmi hierarchiával, a struktúrával, az állapottal szemben álló átmenetet, „a jog, a szokás, a konvenció és a szertartás által kijelölt és elrendezett pozíciók köztes területét” (Turner 2002, 108). Ez a jellegzetesség a symposionisták többé-kevésbé társadalmi és művészeti célkitűzéseivel, önmeghatározásával is azonosítható. Így a Sziveri-féle szerkesztőség előtt is ez az (avantgárd) attitűd öröksége lebegett, számukra „heurisztikus felismerés volt, hogy a dolgoknak másképpen kellene állniuk, még ha továbbra is csak a baloldali radikális kritikába vetett hitük volt az irányadó” (Szerbhorváth 2005, 323). Sziveri líráját teljes egészében meghatározta a *liminalitás* szakasza, amely szemben áll a társadalommal, a struktúrával, a státuszrendszerrel. Így lírája tematikailag leírható a mássá válással, a mást mondással, a struktúra és az antistruktúra szembenállásának bináris jegyeivel. Mindezek a motívumok végigvonulnak a költői életmű egészén: az átmenet (szemben az állapottal), a csönd (szemben a beszéddel), a státusznélküliség (szemben a státusszal) hatja át ars poeticáját, valamint a „lealacsonyodás és a szent mivolt” (Turner 2002, 109) keveredés tükröződik vissza a személyes visszaemlékezésekben, amelyek összefonódnak a versek olvasatával. A *communitas* tagjai közötti viszonyok terméke a műalkotás és a vallás, a határmezsgyén járó és a még nem használt potenciált felvillantó vezéregyéniség, a próféta, a rituális szubjektum pedig a bergsoni *elan vital*, életlendület, nyitott moralitás hordozója a közösséget alkotó további egyének szemében. A *communitas* életerőt ad az embereknek, akik kiszabadultak a struktúrából, arra, hogy aztán visszatérjenek a társadalomba (Turner 2002, 141–142).

Más kultuszok kapcsán is említhető szakrális beszédmód, például Tverdota György József Attila recepciójának alakulásáról írt könyve alapján „homogenizáló perspektívának”, a „kultusz egyberendező logikájának” nevezhetjük azt a közös nyelvet, amely Sziveri esetében is kimutatható. A két költő műveit elemző szakirodalomban szereplő „egyes neveket

szinte el is felejtjük, s csak a valamennyiük szövegéből feltárt beszédmódra emlékszünk: a költő és a külvilág szembeállításának, a passióként elmesélt életrajznak, a nélkülözés- és el nem ismertség-mítosznak s a többi hasonló kultikus elemnek az állandóan visszatérő nyelvi formáira” (Takáts 2002, 1537–1538). Sziveri esetében viszont ez a beszédmód mintha a nemzedékre, egy adott közösségre redukálnódna. Kultusza és művészetének olvasata morális háttérként, példázatként szolgál üldöztetés-narratíva közösségének megsértett igazságérzetében. Megmaradt a meg nem értett költő, a barbár költő szerepében, kanonizációs szempontból a zárt liminális szakaszban, egy örökös átmenetiség talaján.

„mit mondana ezekre Sziveri”

Balázs Attila a Sziveri-féle szerkesztőség tagja, illetve a hagyaték és a kultusz egyik őrzője. *Fagyini fog* című emlékező és búcsúzó írása a Sziveri keletkező elefántcsonttoronyában tett látogatásokat örökíti meg. Emlékezése párhuzamot teremt a haldokló költő és a Sziveri-féle ars poetica között, illetve önreflexió is érződik, a halált saját testén tapasztaló nemzedék beszédmódjában szólal meg. A mitizálás, a legendárium kiépítése, a fikcionális portréteremtés több ízben kimutatható a szövegben. Írása szerint Sziveri látványa olyannyira a borzalom erejével hatott, hogy Zalán Tibor inkább megtagadta a látogatást, minthogy lerombolja az emlékeiben élő Sziveri-képet (Balázs 2000, 158). Annak jelentőségét, hogy ez az ábrázolás mennyire hozzátapadt a kultuszhoz és az újabb generációk Sziveri-olvasatához, Orcsik Roland reflexiója is jelzi, mely részben a fiatal költő hangján, részben irodalomtörténeti állásfoglalással közelíti meg a hagyaték témáját: „Felmerül a kérdés, vajon az olvasás során nem ragad-e rá e »kultikus« reprodukció »aurája« a befogadóra is? Képesek vagyunk-e eltekinteni a fotó hatásától? Nem ezt a szerzőt képzeljük-e magunk elé a művek befogadásakor? Vajon a végzetes betegség elfelejteti velünk, megbocsátóbbá tesz minket a Sziveri-költészet gyengéivel szemben is?” (Orcsik 2012, 56). Az idézett kérdések az életművet jelenleg körbejáró, problematizáló diskurzus legtöbbször felvetődő aspektusait összegzik: a szakrális idő és beszédmód érinthetetlenségét. Kontra Ferenc 1990-ben megjelent (és 2006-ban újra közölt) megemlékező írása szintén személyközpontú, ám az író már akkor aggodalmát feje ki annak kapcsán, hogy a saját magára is nagy hatást gyakorló látvány és a róla készült kultikus képek leszűkítik az értelmezési lehetőségeket. Arról ír, hogy Sziveri „sokoldalúbb és színesebb

egyéniség volt annál, mint amilyennek sokan láttatni próbálták. Már-már féltő volt, hogy egydimenziós kitesztelt költőként vonul be az irodalomtörténetbe, akinek nagyságát csupán az determinálta, hogy eltávolították az *Új Symposion* éléről, majd megpróbáltatások sorozatát kellett kiállnia” (Kontra 2006, 7).

Bár Balázs esszéje szerint Zalán Tibor, aki ebben az időben a *Kortárs* folyóirat szerkesztője, Sziveri barátja és pályatársa, megtagadta, hogy a haldokló költő képe befolyásolja az emlékezetét, az utóbb említett alkotónak egy újabb írása mégis a költő külsejének milyenségével indul. Arról ír, hogy „nem játszom el a kínalkozó lehetőségekkel, hogy nézne ki ma Sziveri, meghízott-e az elmúlt huszonnégy évben, vagy csak »megemberesedett« volna, avagy továbbra is szélherceggként hordozná magát a csorbuló világban” (Zalán 2014). Majd a későbbiekben mégiscsak előkerül a halottas ágy emléke. Az idézett írásban olvasható a költői kérdés „mit mondana ezekre Sziveri” – mit mondana az életműve kapcsán felvetődő aktuális irodalomtörténeti és kanonizációs felvetésekre. Ebben a beszédmódban megmutatkozik a visszaemlékező szöveg címének, a Sziveri-jelenségnek a koncepciója. Igaz ez a szöveg barátként, nem költőként emlékezik Sziveri személyére, ugyanakkor Zalán más írásaiban is misztifikálásra, szakralizálásra kerül a szerkesztőség leváltásának története, majd a hozzá kapcsolódó betegség és halál bekövetkezte, amely a fentiekben említett képhez és a kultuszhoz tapadó mítosz problematikáját szolgálja ki. *János volt, pannóniai* című szövegének soraiban körvonalazódik az elmaradhatatlan beavatottság érzése: „Sztétverésüket végignézhettem, valamennyire érintve voltam én is benne” (Zalán 2000b, 154).

Danyi Magdolna *Sziveri János költészetéről* címmel írt tanulmányt a *Holmi* folyóiratba, a cím szerint az életpályát poétikai szemszögből ismertetné a magyarországi olvasóközönség számára. A szöveg mégis saját emlékekkel indult: Danyi recenziót írt a *Hidegpróba* című kötetéről, melyet publikálás előtt odaadott elolvasásra Sziverinek. Balázs esszéjéhez hasonlóan a költő aktuális életkörülményei, lakása és magatartása is leírásra került. A felidézett párbeszédből a „költői tudatosságot” és a „szubjektíve egyedül mondhatót” vonta le következtetésként Danyi (Danyi 2000, 85). A tanulmány megjelenésekor, 1993-ban az akkor már kialakult mitizáló, szakralizáló diskurzus értelmében ezek a kategóriák inkább értelmeződnek a szakrális időbe helyezett Sziveri-féle tudatosságnak és Sziveri-féle egyedül mondhatónak, mint a kontextustól idegen olvasónak közvetíteni kívánt univerzális alkotói attitűdnek. Az írói esszé önreflexivitásának sa-

játosabb példája Tolnai Ottó szövege, melyben megkérdőjeleződik, hogy Sziveri alakjának mitizálásáról olvashatunk-e, vagy a dog főszereplése, a Tolnai-művészet motívumává vált háziállat a saját muzeológia terét bővíti ki egy szegmenssel. Míg másoknál a fiatalon elhunyt költő lakásának falai jelennek meg, addig saját szobájának falán „a henteskutyából angyallá átszellemült dogról” (Tolnai 2000b, 145) készült festmény tűnik fel. Igaz, valamivel korábban Tolnai már közölt a *Forrás* tematikus lapszámában egy írást, mely szövegközpontú esszé: a *Szelídítés* című vers sorai kerülnek párhuzamba a történetekkel. Ugyanakkor egy zárójeles megjegyzésben felvetődik egy személyes, valóban mi lesz velünk-féle kérdés: „Domonkos után ő is eltávozott – istenem, lehet, egyszer nekem is el kell mennem innen?” (Tolnai 2000a, 149).

Szerbhorváth György írja, hogy Sziveri nemzedékének a minden létező radikális bírálatának célkitűzése mellett „világos önmeghatározásra” nem maradt ideje. Így sokszor önmaguk nézetei kapcsán is ellentmondásosan nyilatkoznak (Szerbhorváth 2005, 330), a róluk írt besorolási kísérletek is gyakran egymással szemben állnak. Marno János 1988-ban úgy elemzi Sziveri költészetét, mint leszámolás a lírailag artikulálhatatlan baloldali eszmerendszerhez fűződő vonzalom bomlósszagú örökségével és a tarthatatlan avantgárd hagyományokból adódó elvárásokkal (Marno 2000, 35–36). Miközben Marno elemzésében Sziveri morális-szociális impulzivitása, profetikus kiállása „romantikus pozíció”, igaz annak „köznapian abszurd” (Marno 2000, 33), Zalán Tibor *Féreg kaparász a lélek falán* című, a fentebb említett írásához viszonyítva szövegközpontúbb elemzésében a költő antiromantikus szerepről ír (Zalán 2000a). A két elemzői elképzelés valamilyen szinten azonos tartalmat takar. Fogalmi ellentmondásuk talán a kontextusba való beavatottság szintjében keresendő. Az ellentétes fogalomhasználat egyrészt Marno távolságát, idegen pozícióját emeli ki, aki irodalomtörténeti, kulturális és paradigmatis perspektívákhoz nyúl. Az általa említett, „Kassákéval rokon” romantikus attitűd a szó „erkölcsi-világnézeti értelmében” értelmezhető, és mint ilyen, Sziveri idejében tarthatatlan, amivel maga a költő is tisztában volt. Ezért a poétikáját és politikai-eszmei állásfoglalását leginkább anti-előtagú jellegzetességekkel látták el. Viszont Marno megközelítésében, amely a ritka külső perspektívák egyike, odáig jut, hogy a szociális, bíráló tartalmak némely esetben „elhangzásuk pillanatában érvényüket veszítik” (Marno 2000, 34) – innen az óvatos szóhasználat, az ellenkultúra erejének megkérdőjelezése és talán a Sziveri-lírának, a pályatársak által tulaj-

donított értékeknek a kétségbe vonása. Írása nem leszámoló szándékú, Marno a technikai bravúrokra is kitér. Ugyanakkor jelen van a Sziveri-jelenség kérdése, „a találgatás arról, mi köti [...] Sziverit az erkölcsi-közéleti költőszereplő bálványfájához” (Marno 2000, 35). Talán az aktuális diskurzus legalapvetőbb kérdése érződik a két pozíció elkülönülésében: lényegesen máshogy olvassa és értelmezi Sziveri művészetét az, aki személyesen ismerte a költőt, és az, aki nem találkozott vele élőben, nem hallotta felolvasásait, nem tapasztalta meg életlendületét. A művészetében az élőbeszédszerűség, az akció, az egyszerűség, „a testtel megröptetett gesztikulált szó” (Marno 2000, 32) jelentős szereppel bír a művek befogadásában. Fenyvesi Ottó *Naplórészleteiben* is találhatunk erre utalást: „ahogy Sziveri mondja a verseit, ahogy csak ő tudta előadni őket. Az élő és beszélt irodalom. A szavak hallható násza, ahogy teremtőjük szájáról hömpölyögnek alá a mondatok” (Fenyvesi 1999). Mindez némileg megválaszolja Végel László kijelentését, mely szerint a költőt, sem a magyar sem a jugoszláviai magyar kritika nem értette meg: „az előző azért, mert másfelé kellett néznie, az utóbbi pedig azért, mert narcisztikus módon nem tudott másfelé tekinteni” (Végel 2000, 151).

Sziveri-díjasok tollából...

Orcsik Roland 2012-ben írt kritikát az egy évvel korábban megjelent Sziveri János művei című kötetéről, melyben összefoglalja az utókor Sziveriről alkotott általánosabb vélekedéseit, állásfoglalását. Leírta, hogy kiemelkedő költő volt, ugyanakkor költészete „egyenetlen színvonalú”, „nem volt kiszámítható alkotó” (Orcsik 2012: 57). A marnoi megállapítás evidenciának tűnik: megfogalmazódik a politikai referencialitás problémája, amelynek lényege, hogy az adott társadalmi kontextus keretein kívül elveszik a rendszert kritizáló és parodizáló líra értéke: „Felvetődik, hogy ami a diktatórikus rendszerben bátor szókimondás volt, s így etikus tettnek minősült a versírás, az a mostani fülnek didaktikusnak, közhelyesnek hathat” (Orcsik 2012: 57). Ez a tematika Nemes Z. Márió írásaiban nagyobb hangot kap. Arról ír, hogy Sziveri líráját illetően „egy adott korszak/szubkultúra gondolati argójából kimaradva nincs lehetőség esztétikai újraelsajátításra”.(Nemes Z. 2010a). *Szokatlan rendszer* című esszéje a jelen tanulmányhoz hasonlóan a szakrális idő és beszédmód tényét, az „irodalmi-nemzedéki kultuszalkotás mechanizmusait” (Nemes Z. 2010b) problematizálja. Más elméleti diskurzus felől való

közelítésben, és jóval radikálisabb attitűddel „kultikus pózként” és „az *Új Symposion*-történet preparált halottját” (Nemes Z. 2010b) határozza meg a kultusz ezen vonatkozását. Petri György költészete merül fel a legtöbbször, amikor egy-egy kijelentés a magyarországi irodalmi kánon felé próbálja közelíteni Sziveri János líráját. Elsősorban a politikai reflexiók dominanciája képez kapcsolatot a két költészeti életmű között. Nemes Z. sajátos párhuzamot von ezen poétikai azonosság alapján a két alkotó recepciója között. Gondolatmenetében mind a két költő „szövegei stimuláló fertőzősként hordozták a korszak politikai referenciáit. Ez a fertőzés a költői nyelv »hasadtságához« vezet, egy olyan állapothoz, ahol a politikum annyira átítatja az artikulációt, hogy a nyelv nem egyszerűen színre viszi és reprezentálja azt, hanem jelentéstani függőségbe kerül tőle” (Nemes Z. 2010a).

Marno idézett esszéjének több tétele hivatkozásként tűnik fel későbbi elemzésekben. Nemes Z. Márió olvasata szerint Marno „a neoavantgarde retorikát-poétikát is alkalmazó költészet önféltreértésére utal” (Nemes Z. 2010), és a felrótt poétikai túlírásokat tovább boncolgatja. Míg Nemes Z. az önsúly mozzanatát emeli át, melyet a mániaként fogalmaz át, addig Csehy Zoltán a „tökéletes-korrupkt kultúrgazdaság” (Marno 2000: 36) perverzítésát ragadja ki Marno szövegéből. A költő és irodalomtörténész tanulmánya (Csehy 2015) innovatív perspektívát nyit (például a *Bábelon* kívül egyetlen Sziveri-vers sem szolgáltatta még egy teljes tanulmány tárgyát). E szöveg tárgyát képző, szélsőséges humorral írt *Buzi az uszodában* című parodisztikus költeményben Sziveri a maga lebegő nemzedékét bekebelező, a különbözőséget nem tűrő hatalmi mechanizmust jeleníti meg. Csehy a homoszexualitás szépirodalmi és szubkulturális hagyománya felőli távlatokból tárgyalja a Sziveri-allegóriát. Többek között a versben említésre kerülő Konsztantinosz Kavafisz mint nagy előd alakja is valamelyest új értelmet nyer, így a másság egzisztencialista és ontológiai vetületéhez kötődő ideológiai, etikai és formateremtési aspektusok mutatkoznak meg. Továbbá Csehy sokakhoz hasonlóan egy Petri György költészetével való azonosságra hívja fel a figyelmet: a társadalmi és politikai közhangulatra irányuló reflexivitásra épülő tematika mellett költészettechnikai párhuzamra mutat rá. József Attila *Reménytelenül* című versének első sorát („Az ember végül homokos”) kollázs technikára hajazó attitűddel emeli ki mindkét költő az eredeti szövegkontextusból, és a maguk költészete hasznára önkényesen új értelmet közvetítő szereppel látják el.

Összegzés

A Sziveri-kultusz alakulásának kérdései, a versek szerzőközpontú olvasatának ellentmondásai többnyire említésre kerülnek, amikor a költő hagyatékáról, lírájának utóéletéről, hatásáról esik szó. Egyik nyilatkozatában a költő arról beszélt, hogy nemzedéke avantgárd, nem irodalmi vagy művészeti, hanem politikai értelemben. Ennek megfelelően kultusza elsősorban morális vetületében épült be a pályatársak, legtöbb esetben írók és költők reflexióiba. Ennek a sajátosságnak a kimutatása érdekében került sor Victor Turner kifejezéseinek bevonására, ezzel is utalva az életmű kultusztörténeti vizsgálatában a társadalom-politikai és az antropológiai aspektusok jogosultságára és nélkülözhetetlenségére egy átfogó kép létrehozásához. Ahogy Nemes Z. szövegei is jelezték, a nemzedék, társadalompolitikai kontextus, a beavatottság, a szakrális beszédmód kérdésénél kezdődik a Sziveri-jelenséget elemző aktuális diskurzus problémafelvetése.

Irodalomjegyzék

- Balázs Attila. 2000. Fagyni fog. In *Barbár Imák költője: Sziveri János*, szerk. Reményi József Tamás. 156–159. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Csehy Zoltán. 2015. Buzi az uszodában. Homofóbia mint politikai allegória? – egy Sziveri-szonett ambivalenciái. In *Bal-kánon*, szerk. Csányi Erzsébet. 37–48. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
- Danyi Magdolna. 2000. Sziveri János költészetéről. In *Barbár Imák költője: Sziveri János*, szerk. Reményi József Tamás. 85–91. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Fenyvesi Ottó. 1999. Naplórészletek. Ex *Symposion*. http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_issue_toc&issue_id=11 (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 14.)
- Förköli Gábor. 2007. Kell-e nekünk Sziveri János? *Puskin Utca* 1 (2–3): 22–27.
- Kontra Ferenc. 2006. „A múlt pora elménkre rászáll”. Sziveri Jánosra emlékezve. *Sikoly* 3 (6): 7.
- Marno János. 2000. „Felmérni egymást magánügyekben”. In *Barbár Imák költője: Sziveri János*, szerk. Reményi József Tamás. 32–38. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Nemes Z. Mária. 2010a. Személy és totem. Megjegyzések a Petri-líra aktualitásához. *Holmi* 22 (9): <http://www.holmi.org/2010/09/nemes-z-ma>

- rio-szemely-es-totem(Utolsó letöltés: 2018. 04. 14. 16:36)
- Nemes Z. Márió. 2010b. *Szokatlan rendszer. Sziveri János formalinban.* <https://marionettt.wordpress.com/2010/04/28/szokatlan-rendszer/> (Utolsó letöltés: 2018. 04. 14. 16:37)
- Orcsik Roland. 2012. „Testem át- meg átjavított térkép” (Sziveri János művei). *Műút* 57 (36): 55–57.
- Szerbhorváth György. 2005. *Vajdasági lakoma*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Takáts József. 2002. A kultusz kutatás és az új elméletek. *Holmi* 14 (12): 1534–1544. <http://www.holmi.org/2002/12/takats-jozsef-a-kultusz-kutat-as-az-uj-elmeket> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 14.)
- Tolnai Ottó 2000a. Eszi az eget. In *Barbár Imák költője: Sziveri János*, szerk. Reményi József Tamás. 147–150. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Tolnai Ottó 2000b. Sziverinek szentelt fekete füzet. In *Barbár Imák költője: Sziveri János*, szerk. Reményi József Tamás. 143–146. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Turner, Viktor. 2002. Liminalitás és communitas. Ford. Orosz István. In *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*, szerk. Sárkány Mihály, Fejős Zoltán, Voigt Vilmos. 107–144. Budapest: Osiris Kiadó.
- Végel László. 2000. Mennyi Földönfutó. In *Barbár Imák költője: Sziveri János*, szerk. Reményi József Tamás. 151–152. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Zalán Tibor. 2014. A Sziveri-jelenség. In *Litera*. <http://www.litera.hu/hirek/zalan-tibor-a-sziveri-jelenseg>(Utolsó letöltés: 2018. ápr.14.)
- Zalán Tibor. 2000a. Féreg kaparász a lélek falán. In *Barbár Imák költője: Sziveri János*, szerk. Reményi József Tamás. 132–142. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Zalán Tibor 2000b. János volt, pannóniai. In *Barbár Imák költője: Sziveri János*, szerk. Reményi József Tamás.153–155. Budapest: Kortárs Kiadó.

A SZIVERI-JELENSÉG ÍRÓK ÉS KÖLTŐK SZEMÉVEL

Egy fiatalon elhunyt művésztől kialakuló képet, a kanonizációs folyamatokat és a recepció alakulását nagyban befolyásolhatják azok az értelmezések, melyek a pályatársaktól, barátoktól származnak. Ezt a jelenséget figyelhetjük meg Sziveri János halála után megjelent esszék, nekrológok, anekdoták esetében, amelyeknek a recepción belüli külön tárgyalhatóságára hívná fel a figyelmet a jelen tanulmány. Olyan írásokról van szó, amelyek a számos tudományos megközelítés számára is hivatkozási alapként szolgáltak. Ugyanakkor megjelenésükkel az egy elnyomott nemzedékhez való tartozásból eredő determináció előtérbe helyezését is nyomatékosították, ami szintén hatott a Sziveri-jelenség kialakulására és ezzel együtt a magyarországi irodalmi élet által tanúsított távolságtartásra. A kortársak írásai mellett említésre kerülnek olyan szerzők tollából született esszék, akiknek a pályája később indult, és íróelődként tekintenek Sziverire, vagy némely esetben detronizációs szándékkal lépnek fel.

Kulcsszavak: Sziveri János, kultusz, recepció, írói esszé

THE PHENOMENON OF SZIVERI JÁNOS IN THE INTERPRETATIONS OF WRITERS AND POETS

When a young artist dies the image we create of him is hugely influenced by essays, critics, obituaries and anecdotes written by his writer colleagues. Something like this happened after the death of János Sziveri. I would like to emphasize the influence of those writings on which the structure of the poet's reception is based, including a great number of scholar researches of Sziveri's opus. At the same time these essays stress that the poet was a member of a repressed group which has utterly determined his life and art. Because of this situation his poetry has become esoteric and strange in the Hungarian literature.

Beside the works of Sziveri's contemporary writers other essays will also be part of my research which were written by authors who look János Sziveri as a literary icon or someone who needs to be deprived of his throne that he owns in the canon.

Keywords: János Sziveri, cult, reception

TORMA Mária

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest
torma.maria88@gmail.com

„VALAKI ÜL MAGASBAN, S NÉZI”¹ *Szindbád-történetek narratív sajátosságai*

Érdeklődésem középpontjában az irodalmi szövegekhez való viszonyulást alapvetően formáló narrátori hang áll. A narráció által feltételezett és ábrázolt világ elsődleges közvetítőjeként gyakran tulajdonítunk megkérdőjelezhetetlen tudást a megszólaló hangnak anélkül, hogy tudatosítottuk volna, kivel, milyen helyzetű megszólalóval akad dolgunk, noha ez a hétköznapi interakció során magától értetődő és ösztönös. Kritikátlan ráhagyatkozásunk hagyományosan a romantikus–realista regényhagyomány mindentudó elbeszélői pozíciójához igazodott, ebből származik ugyanis az a „kényelmes olvasói” póz, mely a narrátor omnipotenciájára hagyatkozik.

A mindentudó elbeszélő iránti meg-megújuló olvasói igényünkre Krúdy Gyula epikája hívta fel a figyelmet: sajátos ironiájának működése, az elbeszélői szövegek különös kaotikumának jelei egyszerre hatnak elbizonytalanítón, ugyanakkor válaszkérésre buzdítják az értelmezőt. Egyúttal saját olvasói elvárásommal is számot vetek, mikor az elbeszélői nézőpontokat és beszédhelyzeteket vizsgálva Krúdy pályájának meghatározó segédegyeneseként előálló Szindbád-korpuszt tanulmányozom.

A vizsgálat kiindulási pontjaként meghatározott szövegegyüttes Krúdy Gyula *Szindbád ifjúsága* című novellaciklusa. A kutatás során a Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság 1911-ben kiadott kötete helyett az 1925-ben az Athenaeum gondozásában megjelent kiadvány novelláinak szöveghelyeit elemzem különös tekintettel a bennük megszólaló hang iden-

1 A tanulmány azonos című előadásként a 2017. november 11-én, Szabadkán, a Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztálya által megrendezésre kerülő Nyom-követés 3. című konferencián hangzott el.

titására, a meghatározhatóságát segítő vagy hátráltató narratív elemek figyelembevételével, melyeket az elbeszélői láttatás és érzékelés határainak feltérképezésével kívánok lokalizálni. Az 1911-ben és az 1925-ben megjelent szövegkiadások nem egyeznek meg, s véglegesnek az 1925-ben megjelent szövegváltozatot tekintjük. A vizsgálathoz felhasználok a narrációs rendszer a látás mechanizmusán alapuló metaforáját, mely az egyes szólamokhoz társítható perspektívák és tudathatárok együttes jelenlétét segíti felkutatni.

A megszólaló hang vizsgálata nehezen történhet másként, mint folyamatos oppozíciók felállítása révén (hang és olvasó, hang és szereplők, szerző és hang viszonyában). Szükségünk lesz egy hipotetikus skálára, melynek egyik végén a szerzői tudattal bíró mindentudó áll, a másik végén a befogadói érzékeléstől függő szereplői tudat. Köztük az egymáshoz való fokolizációs közeledés és funkciómegosztás fokait, illetve az elbeszéltekhez való inkább rálátó vagy inkább résztvevői viszony mértékét jelző skála képezi le az interpretációs horizonton kialakult elbeszélői szólamváltozatokat, típusokat. Tehát lényegében így a hang és a történet közti távolság válik leképezhetővé annak megfelelően, hogy az elbeszélés egy elvonatkozatható, értékelő, minősítő pozícióból vagy egy szubjektív és korlátolt pontból történik. A távolság – ha tetszik – többdimenziós, nehéz megállapítani, hogy adott szöveghelyek melyik póluson álló fiktív testből és mennyiben részesülnek.

Szerző a narratívában?

Kárpáti Aurél így nyilatkozott Krúdy Gyuláról 1924 decemberében a *Pesti Napló*-ban: „Róla nem lehet hideg objektivitással írni” (Kárpáti 1924, 7). Objektív elemzést valóban kevéssé várhatunk el a Krúdy-kortárs kritika szepírói nyelven fogalmazott értékeléseitől. Szerző és regényhős megfeleltetésének alapjául az életrajzi szemléletű értelmezői hagyomány szolgál, melynek egyik legelterjedtebb példája Krúdy és Szindbád alakjának azonosítása. Amolyan Krúdy-féle iróniára vall maga a Krúdy-recepció is: méltatói között nem nehéz találnunk „Rezeda urakat, Horváth kisasszonyokat”, akik az író, mű és regényhős azonosságát valló olvasói karakterhez hűen nem veszik figyelembe valóság és fikció különbözőségét.

Egy a szerzői elbeszélés lehetőségével látványosan operáló szöveg esetében termékenynek bizonyulhat a vizsgálat körébe engedni azon eljárásokat, amelyek az olvasó számára teret adnak szerző-szereplő azonosítására.

Amennyiben ezen eljárások mögött szerzői tudatosság, netán a referenciális olvasatot jóváhagyó szerzői közöny vagy pusztá játék áll, óhatatlanul ki kell térnünk érintőlegesen a Krúdy-legenda alteregó kérdéseire, mert bár meddőnek látom a biografikus rokonítások értelmezői funkcióját, jel minőségükben a Krúdy-szövegek fontos sajátosságára mutatnak. A Krúdy-oeuvre tekintetében szerző és hős referenciális megfeleltetésének igen nagy hagyománya van, és ez az azonosító eljárás logikus láncolat mentén történik. A recepcióban hosszú időre gyökeresedik meg Krúdy és Szindbád megfeleltetése (Márai *Szindbád hazamegy* címmel regényt is ír a Szindbáddal azonosított Krúdy utolsó napjairól 1940-ben). E tény – ha tetszik – épp az elbeszélői eljárás lakmuszpapírjaként is szolgál: a megszólaló hangot a befogadó nem véletlenül érzi szerzőhöz közelinek, az elbeszélői perspektíva pedig a szereplőivel mosódik össze nem egy helyen. Innen nézve juthat el a referenciális értelmezés arra a pontra, ahol különböző fenntartások nélkül azonosíthatja a hol önelbeszélő, hol címszereplő Szindbádot Krúdy Gyulaként.

Fried István hívja fel arra a figyelmet egy Cervantes alakjára vonatkozó Krúdy-szöveghellyel kapcsolatban, hogy maga Krúdy is számol az írói személyiség és mű viszonyának összemosódásával:

Ugyancsak kinek jutna eszébe Cervantes alakját másképpen elképzelni, mint a Don Quijote felejthetetlen figuráját? A közvélemény – s mindig neki van igaza – Cervantest, a béna katonát, akinek élete csupa setétség és szegénység s aki börtönben írja isteni művét, nem ismeri. [...] A béna katona végleg elvonult a függöny mögé: a hegyek tetején, a tornyok magasságában, az emberi képzelődés bárányfelhőin csupán Don Quijote lovagi képe mutatkozik (Fried. 2006, 40).

Krúdy tehát lényegében legalizálja a fikció és valóság határait figyelmen kívül hagyó olvasói eljárásokat, és az önértelmezés részeként is elgondolhatóvá teszi. Krúdy valós személye háttérbe vonul, és Szindbád, a fiktív hős alakjában jelenik meg.

Hős (?) a narratívában

De ki is volt Szindbád? Az *Ezeregy éjszaka* meséinek hőse, akit egy határszéli kisvárosban, Podolinban nevelkedő fiú választ álneveként: „kedves olvasmányából [...] választotta magának ezt a nevet, mert abban az időben

még közel volt az a kor, midőn a lovagok, költők, színészek és rajongó diákok nevet választottak maguknak” (Krúdy 1975a); „akinek ez az álneve még abból az időkből eredt, midőn az algimnázium növendékei az ezerégyéjszaka tündérmeséit olvasták, és maguknak hősöket választottak a rege alakjaiból” (Krúdy 1975b). „Szindbád” megalkotott figurájára a textus több szinten hangsúlyosan reflektál. Egyfelől a fiú *irodalmi* hőst, *regényes* kalandort választ magának azonosítóul, polgári nevét a szöveg végérvényesen felcseréli, olyannyira, hogy a Szindbáddal bármiféle kapcsolatba kerülők is Szindbádként szólítják a címszereplőt. Kiséte ismeretlen marad. Ha a *Tájékoztatót* tekintjük, mely a *hőst* mint *hős szerelmes* értelemben terjeszti ki Szindbádra, akkor a *Szindbád ifjúsága* című kötet első novellája, az *Ifjú évek* válik az ifjú Szindbád számára kijelölt vagy kiválasztott programmá, vagyis a *Tájékoztató* a hőssé alakulás programját előlegezi meg: a fiú egy hős nevét veszi fel, majd a novella végén egy tragikus történet „hőse” lesz. A választás elbeszélői síkon tehát egy előreutalás. „Te egy hős fiú vagy. És ezért most már örökké szeretni foglak” (Krúdy 1975a) – zárul a novella Róza vallomásával a tragédiát követően. A Krúdyra jellemző keserédes elbizonytalanító és ironikus csavar azonban nem marad el: nem tisztázott, hogy tanulótársa, a púpos Gergely pápa halálában a sikertelen mentőakcióért vagy Gergely pápa sikeres elveszejtéséért nyeri el Róza szerelmét, egyszer s mind a „hős” tiszteletét Szindbád.

Ugyan az író gyermekéveinek meghatározó helyszíneire és alakjaira ráismerhetünk a novellák kellékei között, visszaemlékezéseinek adatai és figurái olykor valóban szembetűnően egybeesnek (Podolin mint a felvidéki, kisvárosi miliő, Poprád, a Szindbádot nevelők alakjának egyezései Krúdy Gyula visszaemlékezéseiben felelevenített nevelőivel), de a Krúdy-novellák Szindbádja mégis csak időn, téren, történelmen kívüli marad. E megállapítás gyanúsán általánosít, de nézzük csak meg közelebbről. Az álomszerűség és a múlt elbeszélői jelenbe transzponálása Szindbád alakját úgy láttatja, mint a fikciós valóság és annak keretén belül is fiktívnek tartható tartományok határán ide-odamozgó alakot. A fikciós valóságon belül is irodalmi alakként tűnik fel. Különössé, meghatározhatatlanná teszik, hogy még az elbeszélés közelmúltjában játszódó történetek sem árulnak el információkat a főhős jelenéről. Érzékeléseinek tolmácsolása főként a múlttal való ciklikus azonosítás vagy a romantizált környezet leírásából következik. Jelenét sokkal inkább érezhetjük sematizmusok alapján szerveződőnek, mint múltját. Rip van Winkle alakjára való gyakori utalás egyszerre szolgál tehát a lineáris időt felmondó szemlélet és az álomszerű

visszatérés gyűjtőmotívumaként, illetve lesz Szindbádot jellemző szimbólum. Szindbád hol a visszaemlékező, hol a szöveg jelenében megtett látogatások során úgy tűnik fel élete meghatározó helyszínein és fontos szerelmeinél, akár egy kísértet. De hogy e helyszínek és alakok miként is határozták meg Szindbád életének alakulását, az a történetekből nem derül ki. Az ok és okozat logikus egymásra következésében az ok kerül kiemelésre, az okozat lényegtelenné lesz, pusztán az ok újbóli és újbóli felkutatásában merül ki. Ugyanakkor nem ismerjük meg, hogy az okozat, vagyis az utazás, mi célból történik. Ezzel a folyamatszerűségében magára hajló logikai motivációval szoros összefüggésben áll a novellákban tetten érhető és a recepció által sokat, de nem mindenre kiterjedően tárgyalt időszemlélet: a változatlan, ciklikus idő. Ahogy Szindbád kísért gondolatban vagy emlékeiben élete helyszínein, úgy kísért Krúdy egynémely transzponált emléke és neki tulajdonított vonása a Szindbád alakban.

Azt a recepcióban meggyökeresedett megállapítást, miszerint a Szindbád-történeteket a változatlan időszemlélet jellemzi, e helyen nem tudjuk részletesen tárgyalni, azonban annyit érdemes leszögezni: nem mellékterméke egy írói szemléletnek és magatartásnak, mely az írói kifejezés korlátja volna – olyan sajátosság, amitől a szerző szabadulni képtelen –, hanem tudatos választás. Maga a szöveg helyezi folytonos kritika alá, s nem egyszer a humor és élc tárgyává teszi. A kisciklus (Bezeczky 2003) első darabjában (*Egy régi udvarházból*) a résztvevők időhöz való viszonyának explicitté tétele történik. A narrátor egyes alakok kapcsán megtett állításai mintha a szólamukból levont konzekvenciák gyűjtőhelye volna: „Portobányi úr a régi ház levegőjében és a pompásan terített asztal mellett sehogyan sem tudott végképpen megöregedni” (Krúdy 1975c). Portobányi nyilatkozik éveit mulásáról: „Úgy vagyok az esztendőimmal is, mint a borral. Iszom, iszom, akár három napig is, kaptos is leszek bizonyos mértékig, de aztán ne tovább. Megmaradok mindvégig egyforma állapotban” (Krúdy 1975c). Az időszemlélet itt humorforrás: Potrobányi részegségében és öregedésében is megreked. Szindbád úrapjának időérzékelése összefonódik általános indolenciájával: ami változik, az számára érdektelen. Ez az idő- és értékszemlélet magyarázza fiával szembeni érdektelenségét: „még mindig többet gondolt arra, hogy a gólyafészek a tanyaház nádas fedelén épségben maradjon, hogy a régi jegenyefák a ház körül helyükön legyenek, és se kutya, se macska el ne vesszen az ő úriházától, mint azzal törődött volna, hogy Szindbád végtére felnövekedett, talán tizenhat esztendő is elmúlt már [...]” (Krúdy 1975c). A talán árnyaló bizonytalansága a narrátori és a

megidézett alak tudatának kapcsolatára enged következtetni.

Nyilvánvaló, hogy a linearitás ok-okozati összefüggéseinek felmondásáról van általában szó, melyet a ciklikusság és az eltérő idők szimultán jelenlétének újrateremtő folyamatai váltanak fel. Az újrateremtés az azonosulás és azonosítás mechanizmusai révén történik. Gyakran íródik le, hogy egyes személyek örökéletűvé válnak azáltal, hogy lényegében azonosak anyáikkal, rokonaikkal. Például „szinte már saját maga nagyapjának érezte magát Szindbád” (Krúdy 1975d). Ennek következményeként az idő nem homogén, állandó sebességű, mélységű létezőként képzelendő el, hanem testekben materializálódott, hol feldúsuló, hol pangó elemként, melynek síkjai akár élet-halál, álom-ébrenlét, képzelet-valóság áteresztő módon összecsúszhatnak.

Itt szükséges kifejtetni, hogyan is alkalmazza a motivikus, képi jellemábrázolást egy-egy szereplőre (vagy szereplőtípusra), mely Szindbád alakjának megfestésére is áll. Kemény Gábor levezetését annyira pontosnak tartom, hogy hasznosnak tartom hosszabban is idézni.

[Krúdy a] regényalakok jellemét nem lépésről lépésre bontja ki, hős és környezete cselekvő kölcsönhatásában [...], hanem egy-egy állapotukban az idő egész folyamát tükrözi, s az egész valóságot észleli. [...] A lélek belső realitásának síkján, a szubjektív vagy atmoszférikus időben a jelen minden benyomása a múlt számtalan hasonló impresszióját szikráztatja fel, s így múlt és jelen, álom és valóság, realitás és irrealitás egymásba játszó, egymáson áttűnő, végeredményben homogén közege jön létre. [...] Ezért válik Krúdy stílusának és világképének kulcsfogalmává, már-már rendező elvé a hasonlat. [...] Nála a hasonlatok nem kötnek, hanem oldanak, nem a pontosabb kifejezésnek, hanem a hangulati teljességnek az eszközei (Kemény 1991, 68).

Mit is idéz elő tehát, hogy a hasonlatok széttartók, divergáló tulajdonsággal bírnak? Arra következtethetünk, hogy a megidézett fikciós valóság elemei önkényesen rendezhetők. Épp úgy szemlélethez kötött és az egyes szemléletek kisajátított érzékelésmechanizmusainak függvénye az ábrázolás, mint a tapasztalati világképek kialakulása. Metanarratív gesztusokként értelmezhető ez a széttartás, amely a befogadó számára olyan kódok szimultán jelenlétének érzetét adja, amelyekből az adott, ábrázolt sík jellemezhető ugyan, de nem teljességében, kompakt meglétében, hanem

minduntalan valaminek a hiányában. Így akár egy ház, tér vagy szereplő nem jelenlétében való ábrázolása nyomán nyeri el fontosságát, hanem mindig a jelenben eszményivé tett síkok (múlt, romantikus irodalom, színházi világ) egy darabjával való paralel összehasonlításában. A jelen tehát mindig jelölői funkcióban kerül a jelentett síkkal való összevetésben. A múlt habár a leírás nyomán valamelyest újra érzékelhető, mégsem megélhető. Ennek révén az elbeszélés alapélménye az állandó deficit lesz még akkor is, ha például egy utazás nem képletes, hanem adott időben, adott térben jön létre és bizonyos értelemben még siker is koronázza. (A *Szindbád és a színésznő* című novellában Szindbád végül rálel a férjét elhagyó Etelkára, és vissza is viszi Kápolnaihoz, a színésznői babérokon inkább elcsúszó, semmint azokat learató asszonyt.)

Egy-egy szereplő alakjának megfestését szolgáló hasonlatok, metaforák, szinekdochék esetében néhol olyannyira felsűrűsödik a hasonlító a hasonlítotthoz (jelentő a jelentetthez) képeket, hogy megbomlik a hierarchikus rend előtér és háttér között. S végül épp a feldúsuló képek és szimbólumok látszólag esetleges kapcsolata meséli el a gyakran történet mögött meghúzódó történet. Kiváló példa erre a *Szindbád őszi útja* című novella, melyben Szindbád a Zatureczky kisasszonyokat, s különösen Málcsi fénylő szemét keresi fel, mivel szarka tollat lát. Az asszociációs sort elindító toll metonimikusan azonosul Szindbáddal. A történet elbeszélésében nem látunk különösebb utalást arra, hogy Szindbád és Málcsi között a múltban vagy az elbeszélés jelenében történik-e több egy beszélgetésnél a patakparton. Azonban a hasonlatok asszociációs sora arra enged következtetni, hogy Málcsi nem véletlenül jár a bűnbánók fekete Máriájához, s később a szarka se száll Málcsiék felé, miután Szindbád vélhetőleg elérte célját.

Elbeszélő(k) a narratívában

Az életrajzi szemléletű alteregó-elméletek háttérében úgy hiszem, azon olvasói elvárás áll, mely a Krúdy-olvasás során nem tudatosítja (vagy nem hiszi, hogy tudatosítania kellene) a századforduló irodalmában már meglévő elbeszélői szerepváltozatokat, s így szerzővel azonosítható elbeszélőt (ill. elbeszélőket) feltételez. Alapja azon jellemző prózapoétikai eljárás, mely a harmadik személyű narratív hang révén az omnipotens elbeszélő dominanciáját érvényesíti. A személyes hangvételt, az olvasóhoz fordulás közvetlen gesztusát alapvetően a szerzői elbeszélésmódhoz társítja. Az epikai művek előtt szerepeltetett tájékoztató szövegeket szintén az írói

közlések, paratextusok körébe sorolja. Amennyiben a *Szindbád ifjúságá-*nak *Tájékoztató*jában előlépő elbeszélő szubjektív beszédmódja, illetve a kötet novelláinak elbeszélője által alkalmazott stilizált beszédmód között nem érzékel törést, érthetően az egész novellaciklusra kiterjeszti az auktorális elbeszélés lehetőségét.

Ahogy Fülöp László felhívja rá a figyelmet, állandó hatóelemként, jellegteremtő tényezőként van jelen az epikus személyessége, a személyes érdekelttség, szubjektívizáló igény. A témához, a regénytárgyhoz való elbeszélői viszony sosem kimeríten, közömbösen tárgyas.

A történetek elbeszélése nagyjából az előtérben álló narrátor által kimunkált közbeiktatott narratív közeget át, egy többelémű, leíró-lírai-reflexív formákból összetett epikus prizma használatával valósul meg. Ez a közeg- és prizmateremtés, -működtetés megkívánja és eleve feltételezi magának a személyes elbeszélő »én«-nek a folyamatos és nyomatékos jelenvalóságát (Fülöp 1986, 263).

A *Tájékoztató*ban feltételezett „szerzői hang” és a novellákat elbeszélő hang egyezése nyomán az elsődleges elbeszélő személyében is az implikált szerzőt sejtethetnénk, vagyis a korlátlan elbeszélői tekintély mindentudó birtokosát.² De ez a szerzőinek feltételezett elbeszélő nem tévedhetetlen. Számos elbeszélői előreutalásra a történet későbbi alakulása rácafol. A tűzoltólétra szerepének megítélésében (*Szindbád, a hajós*) az elsődleges elbeszélő nincs tisztában az odaállított létra ceremonikus fontosságával: „a terem közepén magas, kétszárnyú létra állott, amelyet még a tűzoltók báljáról felejtettek itt. [...] mégse jutott eszébe senkinek, hogy a létrát a terem közepéről félrevonja” (Krúdy 1975b). Az elbeszélő nem uralja saját történetalakítását: a pontatlanságok, bizonytalanságok így kérdésessé teszik a narrátor tényleges rálátását a történetekre. Ezen eljárás szerzői tudatossága abban mutatkozik meg, hogy a megtévesztett vagy szándékosan naiv elbeszélő figuráját más szöveghelyen is felhasználja az ábrázolt valóság humoros megjelenítésére.

2 Vö. „Meg kell különböztetnünk az egyedi mű teremtette szerzőt az elbeszélőtől, másfelől a biografikus írótól. Utóbbi azonosságát a szövegnek olyan alkotóelemeiből ismerhetjük meg, amelyek nem részei a fikciónak. Ilyen lehet a műfajt jelölő alcím, az előszó, a jelmondatul választott idézet s az ajánlás, amelyek létezési módját talán inkább nevezhetjük történetinek, mint szépirodalminak” (Szegedy-Maszák 1992, 147).; „Az auctor történeti, biografikus, filológiai kategória, míg az elbeszélő a teória és az interpretáció által konstruált poétikai fogalom, absztrakció” (Thomka 2007, 102–112).

Az *Egy régi udvarházból* című novellában Portobányi urat ekképp festi le: „Elhagyta Pestet, ahol meglehetősen sikerei voltak az irodalomban – Balás Sándor néha kezét fogott vele a Komlóban, és Lisznyai szűrét viselte ünnepe napon” (Krúdy 1975c). Az ironia alapja az értékkülönbséget hordozó tényezők közötti ekvivalencia feltételezése, a tettetés: az elbeszélő egyenlőséget tesz irodalmi siker és egy ismert szerzővel való felületes ismeretség, s egy másik levetett ruhadarabjának viselése között.

A narrátor mindentudásának, ugyanakkor korlátolt nézőpontjának egyik forrása lehet tanúként való jelenléte. Habár felülről látja az elbeszélteket, az elbeszélés jellege nyomán azt sugalmazza, hogy részt vett az eseményekben (Dérczy 1986, 81–94). Ezen törekvésére a beleérző, újradézó-emlékező fordulatok, érzelemkifejező indulatszók gyakoriságából következtethetünk. A *Szindbád ifjúsága* kötet valósággal tobzódik a narrátori kiszólásnak ezen fajtájában. A későbbi kötetekre nézve a forma gyakorisága csökken, habár továbbra is a prózai eszköztár szerves része marad, például „Ó, majd megismernek ők is mindeneket [...]” (Krúdy 1975e). Szindbád monológként értelmezhető gondolataiban a hasonló formulák a visszaemlékezés mechanizmusához való kötődésükkel magyarázhatók. Ezzel szemben az elsődleges elbeszélői szövegben a „felsóhajtások” látzólag indokolatlannak tűnnek, ugyanakkor szereplői helyzetbe való behelyezkedést jeleznek, egyúttal közeledést a szereplői státuszhoz annak emlékezési technikáját felvéve. Az a tendencia, hogy a Szindbád-köttek idővel egyre kevésbé élnek a narrátor beleérző funkcióját szemléltető mondathelyzetekkel, jelzi, hogy az elbeszélő és szereplő távolságában némi változás áll be.

Az önmagát kommentáló elbeszélői pozíció a Krúdy-regények azon jellegzetes poétikai eljárása, mely elsődlegesen nem a realizmus mindentudó elbeszélői rendszeréhez kapcsolódik, hanem az omnipotens elbeszélői magatartás 18. századi angol regényekben kialakult változatához, melyben a narrátor poétikai kérdéseket tárgyal, értelmezi saját tevékenységét, fölhívja a figyelmet az elbeszélés megalkotottságára. (Gintli 2015, 14) Az olvasóval való kapcsolattartás elemei is az elbeszélés aktusát nyomtatékosítják. Ilyen például a befogadó, olvasóközönség és az épp aktuális elbeszélő kollektivitását hangsúlyozó elemek jelenléte: „Ah, egy nő, aki nagyon jó volt Szindbádunkhoz” (Krúdy 1975e).

A helyzet fikciós síkját erősítik az elbeszéltséget előtérbe helyező kommentárok: „– ez szorosan nem tartozik e történethez. Elég az hozzá” (Krúdy 1975a), az élőbeszédszerű, emlékező történetészövés mondatai: „Ho-

gyan is volt ez a dolog teljes bizonyossággal?” (Krúdy 1975a), az elbeszélői kiszólás gyakran akadékoskodó közbevetései, úgy mint például zárójeles megjegyzések formájában:

[Az asszonyok] éppen úgy imádkoztak a herceg képe előtt, mint a többi szentek képeinél. (Bizonyára elfelejtették már, hogy jó párszáz esztendővel ezelőtt a herceg szívesen lehúzta kezéről a bivalybőr-kesztyűt, ha fehérnép térdepelt lábához. De most már soha többé nem húzza le a kesztyűt). [...] Lubomirski György tiszteletére is elpukkantotta a hajdú mozsarát. (Igaz, hogy csak felényi puskaporral.) (Krúdy 1975a)

A szereplői elbeszélő számot tart befogadói közönségre, meg is szólítja azt. Tehát mindenképp elbeszélői státuszba lép, mikor az elsődleges elbeszélő átadó gesztusa révén megkapja a „történetmondás jogát”. Így már valamelyest érthető, miért is tartjuk képlékenynek Szindbád gondolatainak elbeszélői és/vagy szereplői horizonthoz sorolhatóságát.

Az elbeszélő-hős

Az elbeszélői síkváltások leglátványosabb vegyülése az *Iffjú évek* novellában figyelhető meg. A spáciумot követő szövegegység – mely Szindbád és Kacsó Róza szerelmét, illetve a Gergely pápa névre hallgató fiú halálát beszéli el – már egyértelműbben rendelhető az elsődleges elbeszélői szinthez, hisz a történet ezen részében beszélhetünk megszorításokkal linearitásról és korlátozott kauzális összefüggésről (Róza szerelem → dicsekvésvágy Gergely pápa kigúnyolása → Róza–Szindbád konfliktus → Szindbád–Gergely pápa barátsága → fürdés a Poprádban → Gergely pápa halála → Róza elismerése). Emellett azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ezen rész elbeszélőjének nézőpontja szinte teljesen egybeolvad az ifjú Szindbád perspektívájával. A szereplők belső történéseinek ábrázolása is megoszlik. A fiatal Szindbád gondolatait, cselekedeteit belső szempontból jeleníti meg, ismeri indokait, míg más szereplőkkel kapcsolatban inkább külső megfigyelőként nyilatkozik, belső történéseikre külső, látható jelekből következtet. Jellegzetes szöveghely a három fiatal szereplő lelkiállapotát leíró rész: „Gergely pápa lesütötte szemét, csendesen elpirult az arca, majd könnyes szemmel távozott az emeletről” (Krúdy 1975a) ↔ „Szindbád valamely keserűséget érzett, amidőn Róza kedveskedve turkált

a hajában” (Krúdy 1975a) ↔ „Róza **szótalan és komoly volt** egész idő alatt, lenézőleg bánt a két fiúval, és sehogy sem akart Szindbád hajába kapni, amit azelőtt soha el nem mulasztott” (Krúdy 1975a). Lehetséges magyarázatul az szolgálhat, hogy a történetet az ifjú Szindbád szemszövege szervezi: ha ő nem ismeri más szereplők indokait az elbeszélő is csak következtethet vagy elhallgathat. Kérdés továbbá, hogy e jelenségre a korlátozott elbeszélői tudás bizonyítékként tekintünk-e vagy egy ismételt elbeszélői váltást, alterációt feltételezzünk.

Tekintve, hogy az elbeszélő csak Szindbád belső történéseit bírja (a többi szereplőről csak megfigyelői ábrázolásokat tesz), felvetődik, hogy Szindbád nem egyszerűen az elbeszélés fókuszpontját képviseli (akinek gondolataira a narrátori „válogató megjelenítés” bőséggel számot tart), vagyis az ifjú Szindbád nem pusztán alaposabban részletezett tárgya az elbeszélésnek, hanem a behelyezkedés révén (reflektori pozíciója okán) alanya is. Amennyiben a tudás-érzékelés határainak tapasztalata azt jelzi, hogy az elbeszélő valóban Szindbád perspektíváját veszi fel, akkor ki kell derítenünk, milyen olyan szöveghelyeket találunk, amelyek ezen esetleges felvétel mértékére és minőségére engednek következtetni. Szindbád ezen esetben fokalizátorra avanszál. Szindbád ezen szerepének érzékeltetésére Ferenczi Anna „vakablak metaforáját” célszerű továbbgondolnunk! Nevezett technikában a szereplőre rálátunk (ablak kerete, minősége), de az ablakon túli világból az ablaküveg torzításában (közegén át) csak azt látjuk, amit a térből, amelynek ő maga is része, mutat. A mindentudó elbeszélő nemcsak az ablak torzításával, minőségével van tisztában, de azzal is, amit az ablak nem mutat, illetve átvilágítani képes azon szereplői tudatokat is, amelyeket a kiemelt pozíciójú „üveg” érzékel.

Újabb értelmezésre adhat okot, ha szem előtt tartjuk: a *Tájékoztatóban* idézett Szindbád-gondolatokban a főhős előszeretettel alkalmaz önmagával kapcsolatban is harmadik személyű elbeszélést. Ez esetben az *Ifjú évek* spáciumot követő szövegegységek felfoghatók az ősz Szindbád közvetlen visszaemlékezéseiként is, s magyarázatot nyer, az elbeszélői tudat miatt az ifjú Szindbád tudatára korlátozódik. Ez esetben nem derül ki egyértelműen, hogy az öreg Szindbád mint elbeszélő többet tud-e ifjúkori önmagánál az események végkimenetelét illetően, de megjegyezhető, hogy az első szövegegységben említett Fáni-történet szerepeltetése kétségkívül előképül szolgál, s mint rokon motívum előrevetítheti Gergely pápa vízbefúlását. (Az egy képben megelőlegezett novellakifutás azt a benyomást kelti, hogy az elbeszélő a kihagyás, a tettetés alakzatát megjátszva mégis-

csak a történet és elbeszélés omnipotens alakítója.) Ezen olvasat szerint kiiktatódik a Szindbád- emlékeket transzformáló, korábban feltételezett külső, elsődleges elbeszélő, s helyébe az ősz Szindbád lép. Hogy ez az értelmezés fenntartható-e Szindbádról, mint hajósról, ősz férfúróról nyilatkozó részletekre is, igencsak megfontolandó volna. Ezáltal egy olyan összetett elbeszélői struktúra jönne létre, mely feltételez egy ifjú Szindbádot, egy őt felidéző, utazásaiban emlékezni kívánó ősz Szindbádot, ill. egy harmadikat, aki az emlékező őszes úr utazásait beszéli el annak heterodiegetikus elbeszélői tanújaként.

A felvázolt alternatíva többek között az igen gyakori átélt beszéd vonatkozásában is érdekes értelmezési utat jelöl ki. A korábban feltételezett elsődleges elbeszélő szólamában ugyanis rendkívül nagy azon közlések száma, melyek idéznek vagy szabad függő beszédben átveszik Szindbád egyes gondolatait, érzéseit, megfigyeléseit, s ez a későbbi, néhol a szereplői monológok kivonatos elbeszélései révén feldúsuló történésekkel dolgozó novellákra is igaz. Az alábbi szakaszokban találunk erre példát.

hátha ott himbálódzik ismét a vaskutyán a púpos Gergely pápa, és az egész dolog nem volt egyéb rossz tréfánál... (Krúdy 1975a)

Persze, persze, akkor huszonöt esztendő előtt karácsony volt, amikor ezen a tájon utazott (Krúdy 1975b)

van egy kép, bizonyosan tudja, egy fekete, kopott kép (Krúdy 1975b)

Ah, ez a nő volt maga az érzékiség. Szindbád forrón és hangosan felsóhajtott. (Krúdy 1975c)

A koszorú peremén a férfiak képei. Mennyi érdekes, mulatságos arc! Csak Felső-Magyarországon találni ilyen érdekes típusokat. (Krúdy 1975f)

férfú, kezében glacékesztyűvel és frakkmellényben selyemkendővel – bármi legyenek, ha nem a városbeli táncmester. (Krúdy 1975f)

Ah, mily óriási diadalom volt ismeretlen városokban ismeretlen nőket elcsábítani! – aztán tovább utazni! (Krúdy 1975g)

Vajon mi lehet az ilyen ablakok mögött? (Krúdy 1975h)

Igen, igen, egy kis regényhős nő áll itt előtte. (Krúdy 1975i)

A Krúdy-epika kiegyenlítő gesztusai okán az enigmatikus, sokat sejtető elhallgatások épp úgy szolgálnak a humor forrásaként, mint a ki nem mondó körülírásokat, elhallgatásokat „fecsegőn” ellensúlyozó zárójelezett mondatok, mondatrészek, máshol egész bekezdések. Ez utóbbiak, akárcsak a gondolati elhagyást jelző pontozások, rendkívül gyakran fordulnak elő a szövegben, s érdekes módon ezekre is az jellemző, hogy számuk a későbbi novellákban statisztikailag mérhetően csökken. A kipontozások egyrészt a tettető, korlátozott ismeretet hivatottak jelezni, de más funkcióval is bírnak: a szövegen belüli szünettartást, gondolati ritmust koordinálják, valamint alapvetően fokozzák a szöveg zeneiségét, a leíró szólamok lírai lebegését. A pontozás hozzájárul a „Krúdy-líra” definíciójához, ahogy Kelemen László írja: a hang melankóliája, asszociációk szabad csapongását álomszerűség logikája szervezi (Kelemen 1938a). Ezen álomszerű, mesei hangulat megteremtésében fontos szerepet játszanak a szünettartó gondolati ütemek, melyek egyúttal az elbeszélő szólam előbeszédyszerűségét kiemelik, továbbá a sorjázó képek artistikus nyelvezetének ellenpontjaként is érvényesülnek fenntartva a Krúdy-nyelvre jellemző hullámmás amplitúdóját. Ezzel szemben a zárójelezett gondolatok szerepe megoszlik. Egyrészt alkalmat ad az elbeszélő számára azon burjánzó részletek megjelenítésére, melyek megbontják egy-egy történet, hasonlat-folyamát. Szükségképp részletező, árnyaló, magyarázó funkciót töltenek be, az elbeszélő (sokszor akadémikus) viszonyát határozzák meg az elbeszéltekhez, a történetészövés irányát befolyásolják, vagy épp epizodikus kitérőket foglalnak magukba. Az elbeszélői kommentárok és az olvasót, befogadót feltételező megszólítások, kapcsolatteremtő narratív gesztusok gyakori gyűjtőhelyeivé válnak e zárójelezett gondolatoknak, melyeket az elbeszélőt rendező tudat sűrűn az ironikus árnyalás helyeként is használ. Hogy az elbeszélői szólam „tettet valamit” sok esetben a kipontozás mutatja meg, és – mint a szándékos elhallgatás vagy elnéző ironia gyakori jele – egyértelmű sejtetést takar, tehát nem a korlátozott elbeszélői tudást, hanem egy meglévő ismeret ki nem mondását érzékelteti. Az elbeszélő nem árulja el, hogy az, amit elmond, milyen jelentéssel bír, tettet, hogy bizonyos események okát vagy következményét a történetre nézvést nem ismeri. Ugyanakkor a szöveg e hallgatólagos tudásra, szövegszervező elhallgatásra rendre rámutat, és nem egyszer le is leplezi.

A szoros szövegolvasásban, melyben a narratív síkok és szólamok elkülönítési nehézségeire hívtam fel a figyelmet egy olyan *close reading* elemzést igyekeztem bemutatni, mely során a Szindbád-történetekkel kapcsolatos evidenciákat próbáltam árnyalni.

Irodalomjegyzék

- Bezeczky Gábor. 2003. *Krúdy Gyula: Szindbád. Talentum műelemzések*. Budapest: Akkord Kiadó.
- Dérczy Péter. 1986. Szindbád és Esti Kornél. Műfaj, szerkezet, világkép. *Literatúra*. 81–94.
- Fried István. 2006. *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház.
- Fülöp László. 1986. *Közelítések Krúdyhoz*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Gintli Tibor. 2005 „Valaki van, aki nincs”. *Személyiségelbeszélés és identitás Krúdy Gyula regényeiben*, Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kárpáti Aurél. 1924. Krúdy Gyula. *Pesti Napló*, 1924. december 31., 7.
- Kelemen László. 1938a. Nyelve, stilusa (Nyelvesztétikai vázlat). In K. L. *Krúdy Gyula. Doktori értekezés*. Szegedi Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar. [http://www.krudy.hu/Szakirod/Perkatali\(Kelemen\)Laszlo/nyelve.html](http://www.krudy.hu/Szakirod/Perkatali(Kelemen)Laszlo/nyelve.html) (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Kelemen László. 1938. Krúdy Gyula. Doktori értekezés. Szegedi Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar. [http://www.krudy.hu/Szakirod/Perkatali\(Kelemen\)Laszlo/cimlap.html](http://www.krudy.hu/Szakirod/Perkatali(Kelemen)Laszlo/cimlap.html) (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Kemény Gábor. 1991. *Szindbád nyomában: Krúdy Gyula a kortársak között*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. http://www.krudy.hu/Szakirod/KemenyGabor/KGSzny_91.pdf (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Krúdy Gyula. 1975a. *Szindbád: Ifjú évek*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/ifju-evek-1619/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Krúdy Gyula. 1975b. *Szindbád: Szindbád, a hajós Első utazása*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/szindbad-a-hajos-elso-utazasa-164D/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)

- Krúdy Gyula. 1975c. *Szindbád: Egy régi udvarházból*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/egy-regi-udvarhazbol-176E/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Krúdy Gyula. 1975d. *Szindbád: Az éji látogató*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/az-eji-latogato-1B1B/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Krúdy Gyula. 1975e. *Szindbád: Tájékoztató*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/tajekoztatas-15F8/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Krúdy Gyula. 1975f. *Szindbád: Női arckép a kisvárosban. A harmadik út*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/noi-arckep-a-kisvarosban-a-harmadik-ut-16CB/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Krúdy Gyula. 1975g. *Szindbád útja a halálnál. Ötödik út*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/szindbad-utja-a-halalnal-otodik-ut-1730/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Krúdy Gyula. 1975h. *Szindbád: A hídon. Negyedik út*. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/a-hidon-negyedik-ut-1712/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Krúdy Gyula. 1975i. *Szindbád: Szindbád titka*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szindbad-15F0/szindbad-tortenetek-15F4/szindbad-titka-1883/> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 28.)
- Szegedy-Maszák Mihály. 1992. Az irodalmi mű alaktani hatáselmélete. In *A strukturalizmus után: Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben*, szerk. Szili József. 113–152. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Thomka Beáta. 2007. Narrator versus auctor. In szerk. Bene Adrián – Jablonczay Tímea. *Narratívák* 6. Budapest: Kijárat.

„VALAKI ÜL MAGASBAN, S NÉZI”
Szindbád-történetek narratív sajátosságai

A Krúdy-életmű kultusz- és imázsteremtő szövegei a Szindbád-történetek, melyek 1911-től az író haláláig vannak jelen az életműben. Tanulmányomban Krúdy Gyula Szindbád-történetei közül a 1925-ben véglegesülő *Szindbád ifjúságát* és előzményeinek narratív sajátosságait igyekszem szemléltetni. Kiemelten a narratív identitás kifejezésének helyeit veszem számba, mint a Szindbád-történetek legfontosabb jellemzőjét: a paradox identitás elbeszéléstechnikai következményeit. Hipotézisem szerint a Szindbád-korpusz későbbi darabjaiban, ill. a regényekben ez az elbizonytalanító törekvés alább hagy, s a későbbi szövegek ki is kerülnek a modernitás felől újító, a posztmodern olvasati lehetőségeknek termékeny talajt biztosító Krúdy-művek élvonalából.

A narratív identitás kérdése egyrészt az elbeszélői és a figurális identitás egymáshoz való viszonyára, illékony körvonalaira irányul, valamint az egyes történetek, a szövegegyüttes, a ciklusok határait is kiterjed. Utóbbi révén műfaji, ill. kiadástörténeti problémákat mint az olvasási stratégiák lehetőségeit kell érintenünk, előbbi a szövegelemzés módszertanának elméleti keretéhez vezet.

Azon szövegrészek elemzését tűztem ki munkám céljául, amelyekben a mindentudó elbeszélői és korlátozott tudású szereplői megnyilvánulások között dinamikus mozgás észlelhető.

Kulcsszavak: Krúdy Gyula, Szindbád, narratív sajátosságok, narratív identitás

“SOMEBODY’S SITTING IN THE HEIGHT AND WATCHING”
Narrative characteristics of the Sindbad-stories

The Sindbad stories are cult and image creation texts of Krúdy oeuvre, which are arranged in many volumes from 1911 until the death of the writer and were created in different genres. This essay makes an attempt at illustrate the main characteristics of the narrative structures of Sindbad novels on *Szindbád ifjúsága* (finalized in 1925) and its history. Especially the question of narrative identity what recorded as the most important feature of Sindbad stories: the consequences of the paradoxical narrative identity. According my hypothesis this pursuit of uncertainty subsides in the later pieces of Sindbad corpus and the novels, what contraselects the later text and novels from the best works of Krúdy, which are providing fertile ground for innovative modernity and postmodern reading opportunities. With the help of text’s narrative analysis I try to work out which dynamic motion is detected between manifestations of the omniscient narrator and of a limited skilled character.

Keywords: Gyula Krúdy, Sindbad, narrative characteristics, narrative identity

VÁMOS Violetta

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Budapest
vamos.violetta@gmail.com

VÖRÖSMARTY GIMNÁZIUMI ÉVEI¹

Mikrotörténeti adalékok a költő középszintű tanulmányaihoz

Vörösmarty Mihály tanulmányi éveiről viszonylag sok adat ismeretes; gimnáziumi és egyetemi éveinek nyomai a levéltárakban őrzött iskolai dokumentumokban hozzáférhetőek. Gyulai Pál, az első Vörösmarty-életrajz (Gyulai 1985) írója Vörösmarty halála után Vörösmarty családjától származó adatok alapján rekonstruálta a költő gyermek- és fiatalkorát. (A Gyulai-életrajz alapjául szolgáló két levelet Brisits Frigyes közölte 1931-ben: Vörösmarty János Gyulai Pálnak és Csajághy Laura Vörösmarty Jánosnak írt levelét; Brisits 1931.) Ismert továbbá Vörösmarty 1825-ös levele, amelyet barátjához, Stettner Györgyhöz írt, és amelyben a költő curriculum vitae-je szerepel; ebben fiatal korának olvasmányai és költői fejlődése szempontjából fontos megjegyzések találhatóak (Csiffáry 1999). Gyulai biográfiája a biedermeier dagályossága ellenére (pl. „A leendő férfiú és költő már fejeledezett a gyermek-ifjában.” Gyulai 1985, 16) sok releváns információt tartalmaz a költő életével kapcsolatban, az általa megszerzett információk ma is fontos forrást jelentenek a szerző életrajzával kapcsolatban. A Gyulai Pál utáni Vörösmarty-monográfia szerzője Tóth Dezső volt, aki a máig használatos, részletes kritikai kiadást is szerkesztette. Az 1974-ben kiadott Tóth-féle monográfia (Tóth 1974) felhasználja a Gyulai-féle biográfia adatszerű elemeit, illetve kiegészíti azokat a Gyulait követő életrajzi kutatások eredményeivel, többek között levéltári forrásokon alapuló tényszerű adatokkal.

1 A tanulmány azonos című előadásként a 2017. november 11-én, Szabadkán, a Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztálya által megrendezésre kerülő Nyom-Követés 3. című konferencián hangzott el.

Az utóbbi harminc év Vörösmarty-recepciója nem fektetett különösebb hangsúlyt a költő gyermekkorára és tanulmányi éveire vonatkozó életrajzi adatok pontosítására, pedig meglátásom szerint az életrajz ezen szegmenseinek megismerése új adalékokkal is szolgálhatna bizonyos szövegek értelmezéséhez. A dolgozat témafelvetése Vörösmarty gimnáziumi latintanulmányainak kutatása során fogalmazódott meg, és az elkészültének oka a – pedagógiatörténeti kutatások eszköztárát és eredményeit is felhasználva – pontosabban rekonstruálni a költő életrajzát a gimnáziumi évek alatt, ami talán új szempontokat adhat az életmű korai szakaszának (körülbelül 1816–1825 között) vizsgálatához és értelmezéséhez is. Mivel a reformkori oktatásnak megfelelően Vörösmarty számára gimnáziumi évei során a latin nyelv és az antik kultúra tanulmányozása volt az egyik legfontosabb feladat, relevánsnak gondolom a költő gimnáziumi tanulmányainak részleteit megvizsgálni, amely adatok kiegészítésül szolgálhatnak a pályakezdő költő olvasottságával, lexikális tudásával, irodalmi műveltségével kapcsolatban. Ezek a kiegészítő adatok az esetleges későbbi kutatásokhoz (pl. az antik elemek jelenléte az epikus korszak műveiben stb.) is segítséget jelenthetnének.

Az oktatási rendszerhez – amelyben az 1800-ban született Vörösmarty Mihály tanult – sok adalékot nyújt az ekkor fennálló közoktatási határozat, az I. Ferenc által törvénybe foglalt, 1806-ban megjelent második *Ratio Educationis* (*Ratio Educationis* 1981). Vörösmarty esetében főként a gimnáziumi tanulmányokat vizsgálva számolhatunk a katolikus intézményekre kötelezően vonatkozó 1806-os *Ratio Educationis* rendelkezéseinek hatásával (ami minden gyermek számára kötelezővé tette az elemi népiskolában való tanulást; Mészáros–Németh–Pukánszky 1999, 340), mivel öccse elmondása alapján Vörösmarty csak egy évet járt a nyéki református népiskolába, és azt követően apjuk házitanítót fogadott (János visszaemlékezései szerint gyenge képességű házitanítók jöttek a házhoz, ezért gyakran került a családhoz új alkalmazott; Brisits 1931, 57). Mészáros István szerint a gyermekek az elemi iskolát 6–8 éves korukban kezdhették el (Mészáros–Németh–Pukánszky 1999, 340), Vörösmarty Mihály például 7 évesen kezdett el iskolába járni (Gyulai 1985, 8). A népiskolában a gyermekek anyanyelven való írást-olvasást tanultak, esetleg latin szavakat, szentenciákat. A tanítónak a tanulóknak a legalapvetőbb tanulást segítő képességeket kellett kialakítania: betűk, számjegyek kezelése, írás, olvasás. A néhány év múltán kikerülő gyermeknek – átlagos adottság esetén is – képesnek kellett lennie arra, hogy egy gimnáziumban elkezdhesse

a latin nyelv tanulását (Mészáros–Németh–Pukánszky 1999, 340). A Vörösmarty-család római katolikus vallású volt, ezért az iskola választásában föltehetően nem annyira a felekezeti hovatartozás, mintsem inkább a területi szempontok lehettek meghatározóak. Az a tény, hogy Vörösmarty apja képes volt házitanítót fogadni, a család anyagi helyzetének javulására utalhat, illetve az apa fokozott igyekezetére, hogy gyermekeinek a népiskolainál jobb minőségű oktatást biztosítson. Vörösmarty János visszaemlékezései szerint három évig járt hozzájuk házitanító, és ezt kiegészíti még azzal: „együtt tanultunk a’ szülői háznál, bátyám a’ letzkét mindig jól tudta, és így vele a tanítónak nem sok dolga volt, kieresztette játszani, mig engemet sokszor ott tartott” (Brisits 1931, 58).

Később, 1811-ben, egyszerre vették fel a két Vörösmarty-fiút fehérvári iskolába: Mihályt a gimnáziumba, Jánost a normaiskolába (Brisits 1931, 58). (A városi normaiskola a nagyobb tömegű népoktatás „előszobája” volt: városi iskolaként lehetőség nyílt a diákok korcsoportonkénti szétválasztására, a tananyagban pedig a népnyelvi oktatás dominált, mintegy előkészítve a gimnázium első – latin nyelvű – osztályát; Mészáros 1999, 340; Mészáros 2000, 166). A Gyulai-életrajz és Tóth Dezső monográfiája „Fehérvári Gimnázium”-ként említi az iskolát, ahová Mihály felvételt nyert, ez az információ azonban kiegészítésre szorul. 1811-ben a fehérvári gimnázium ugyanis ún. királyi gimnázium volt, mivel az eredetileg 1724-ben épített jezsuita gimnázium a jezsuiták feloszlata után a pálosok, a pálosok feloszlata után pedig állami fennhatóság alá került (Kelemen pápa 1773-ban oszlatta fel a jezsuita rendet, amivel az egyik legaktívabb tanító tevékenységet folytató rend szűnt meg; tanítási módszerük több száz éves hagyományokra visszatekintő gyakorlat volt. A világ legelső tanrendszerű rendelkezésgyűjteménye, a *Ratio Studiorum* is a jezsuiták nevéhez köthető. A pálos rend akkor szűnt meg, amikor II. József fölsozlatta a tanítási tevékenységet nem végző szerzetesrendeket, hogy tanításra ösztönözzön minden szerzetesrendet. Mészáros 2000, 171).

1811-ben világi papok és hivatalnokok látták el az iskolában a tanári feladatokat (Werner 1914, 12). A szabályozás köré tankerületi rendszert hoztak létre bürokratikus céllal, az ún. *Tanulmányi Alap* kezelésére, elosztására, a tankerületben lévő iskolák ellenőrzésére és a szabályok betartására (a fehérvári gimnázium a 6 magyarországi tankerület közül a győri tankerülethez tartozott), a tankerületek élén pedig az ún. tankerületi királyi főigazgató állt (Mészáros 2000, 169). Ezen kívül az iskola épületét és az iskola melletti rendházat már 1786-tól kezdve különféle katonai célokra

használták fel – például a pálosok eltörlése után a rendházból kaszárnyát alakították ki, és ugyanezt akarták tenni a gimnázium épületével is: ezt Benyák Bernát, az iskola akkori igazgatója akadályozta meg (Lakatos 1914, 35). Az iskola a napóleoni háborúk alatt két alkalommal a katonai kórház funkcióját is betöltötte (1805-ben és 1809-ben), miközben gabonaraktár is végig működött benne (Lakatos 1915, 31). Mivel a rendház szorosan az iskola mellett épült, addig nem lehetett elszállásolni szerzetes tanárokat, amíg nem volt az épület kiürítve, illetve magát az iskolát az 1809-es elfoglalás alkalmával csak 1811-ben szolgáltatották vissza a katonai hatóságok, abban az évben, amikor Vörösmarty Mihály felvételt nyert a gimnáziumba (Lakatos 1915, 31; Werner 1895, 9). Az épületnek Vörösmarty ott-tartózkodása idején még csak egy emelete volt, és a földszinti részén három tanterem, egy színházterem és egy oratórium kapott helyet. Az oratóriumban élelmiszer-raktár volt, amelyet csak 1813-ban szolgáltatott vissza a katonai hatóság, néhány nappal azelőtt, hogy átvehette volna az iskola vezetését a cisztercita rend, ez tehát mindvégig a tanítás kárára történő intézkedés volt (Lakatos 1913, 32.). Demeter Júlia szerint azonban ekkorra már az emeleten is kialakították öt tantermet (Demeter–Gelencsér 1990, 174). Az egykori iskola – ma múzeum – épületének történetét egy emléktábla részletezi: „Eredetileg XVII. század eleji, egyemeletes barokk épület, kisebb harangtoronnyal. 1803-ban, majd 1874–75-ben átalakították. Az utóbbi alkalommal kapta a második emeletet és a mai eklektikus külső díszítését. 1724-től a nagy híru székesfehérvári gimnázium működött falai között.” (Demeter–Gelencsér 1990, 174). Az első emeletet Demeter szerint az 1803-as évi átalakításkor alakították ki (Demeter–Gelencsér 1990, 175).

Vörösmarty gimnáziumba kerülésekor sem az iskola működése, sem a légköre nem lehetett ideális. A problémák már korábban – Benyák Bernát igazgatása idején – felszínre kerültek:

A tanárok nagy részében csökkent a buzgalom, amit onnan is lehet következtetni, hogy a hitszónoki hivatalt nem akarja egyik sem elvállalni, s nem akarnak a tanuló ifúságnak misézni. Lassanként el is öregedtek, a német nyelv nem tudása is sok kellemetlenséget okozott nekik, s egymásután mondanak le a tanárságról; helyüket világiak töltik be (Werner 1914, 45).

Az 1804-ben igazgatónak felkért Novich Józsefről (Lakatos 1914, 17) így ír iskolatörténetében Werner Adolf:

Novich József, a kit Spaits halála után igazgatónak neveztek ki, jólelkű ember volt, de nagyon gyöngye, a ki éppen ezen válságos időben nem tudta erős kézzel vezetni az intézet ügyeit. Öreg ember is volt már, a ki 29 esztendeig szolgált a tanügy terén, s nagyon szeretne volna, ha fölmentik a tanárságtól. Folyamodik is a Helytartótanács-hoz, hogy nyugalmazzák, és e mellett hadd lehessen városi tanácsos és igazgató (Werner 1894, 50).

Novich József, gymn. igazgató-tanár Székesfehérvárat, hol a humaniorákat tanította; leben-szentmiklósi származású, előbb szent Benedek-rendi pap, utóbb mint világi a székesfehérvári gymnasiumban a rhetorica tanára később igazgató s a humaniorák II. osztályának tanára volt (Szinnyei 1903, 1126–1127).

Beszédes az a dokumentum, amelyből kiderül, hogy Novichot egy tanártársa feljelentette a győri tankerületi főigazgatónál, mivel két hétig nem ment be az iskolába tanítani, diákjai hangoskodtak és zavarták a többi csoport tanulását (Werner 1895, 51). 1813-ban a győri tankerület főigazgatója így vázolja az iskola helyzetét a Helytartótanácsnak:

Farkas Gergely, explurimus, exhortator, 60 éves, tanított 31 évig, elgyengült; nem alkalmazható öregsége miatt. Neichel Ferenc 53 éves, tanított 30 évig, gyenge; egy évi pihenőt kér. Nagy Pál 53 éves, tanított 29 évig, mellbeteg. Szegedy Mihály 41 éves, tanított 14 ½ évig, gyenge; nyugalmat kér. Paulinyi József 52 éves, tanított 20 évig, 12 ½ évig kamarai szolgálatban, meggörcsült, karjai fájnak. Party Ferenc 50 éves, tanított 28 évig, erőteljes (Lakatos 1914, 29).

Amint az a Fejér Megyei Levéltárban található 1812-es és 1813-as classificatiókból kiderül, az I. grammatisták tanára Party Ferenc, míg a II. grammatistáké Paulinyi József volt, tehát ők tanították Vörösmarty osztályát ebben a két tanévben. Party Ferencsel kapcsolatos adalék, hogy nemzeti iskolai tanítóként – Werner adatai szerint – nem tudott jól latinul (Werner 1914, 29).

Vörösmarty tehát 1811-ben kezdte meg tanulmányait a fehérvári Királyi Gimnáziumban, és ezt írta róla öccse: „[...] a fehérvári iskolákban mindig első Eminens volt, pedig otthon soha sem tanult, de az iskolába igen szorgalmas és vigyázó volt, írásbeli feladatait is azonnal ott végezte,

a' cifra betűkre nem sokat adott, de jó szabatos olvasható írásával a tanárai meg-elégettek, és így neki, mint szelíd maga viseletű tanulóknak, büntetése soha nem let volna [...]” stb. (Brisits 1931, 58). Ez arra enged következtetni, hogy Vörösmartyt nem befolyásolta nagyban a fehérvári gimnázium zavaros közege, legalábbis megfelelőképpen tudott a tanulmányaival törődni. A környezetváltást és a szociális környezet megváltozását (családi körből iskolai csoportba került) valószínűleg nagyban segítette, hogy öccsével együtt maradhatott, mivel együtt szállásolták el őket kosztostartó családnál („Öccse is vele ment; nem egy osztályba jártak, de együtt voltak szállásban, mégpedig oly családnál, hol németül is tanulhattak.” Gyulai 1985, 10). A kosztosdiák-rendszer a 19. század elejének meghatározó lakhatási formája volt a diákok körében. Mivel a gimnáziumok minden esetben városban működtek, a falvakból jött diákoknak, amennyiben nem volt megfelelő közelségben a szülőházuk, a városban kellett szállást biztosítani. Ez a rendszer az iskola ellenőrzésével történt, a kosztostartó családok gyámkodtak is a náluk szállásolt diák felett. Egy 1816-os helytartótanácsi rendelet arról is rendelkezik, hogy a szállásadóknak gondot kell viselniük a diákjaik cselekedeteire is (Lakatos 1914, 73). Vörösmarty egyik legjobb barátjával, Udvardi Mihállyal, öccse osztálytársával is ebből az időszakból ismerték egymást. Vörösmarty pesti piarista gimnáziumi évéből sok Udvardihoz írott episztola maradt fenn, amelyek jól illusztrálják a fiatal Vörösmarty érzelmeit barátjától való elválása után (VMÖM 1960, 103-104). Horváth Károly így fogalmaz:

Udvardi Mihály (a fehérvári ciszterciták értesítőiben Udvary, Udvardy néven is szerepel) lehetett az első irodalmi barát, akivel a következő évben bekövetkezett elválásuk után is, éveken át levelez majd Vörösmarty, s talán éppen a közös költői kezdetekre utalhatnak a valószínűleg 1818-ból való Udvardihoz írt episztolák alábbi sorai (VMÖM 1960, 103-104): [Tégedet, aki velem nyájas zsenégre kifejlő / korban együtt buzgál járni az ősi nyomon, / Tégedet, Udvardim...] (Horváth 1968, 57-58).

Az 1813/14-es tanévet megnyitó Veni Sancte ünnepségre 1813 november 4-én került sor, és ezt már a ciszterciek celebrálták (Lakatos 1914, 132). Az iskola átvétele olyan nagyszabású eseménynek számított, hogy Kultsár István hírlapja is tudósított róla (*Hazai és külföldi tudósi-*

tások 1813 okt. 12-ei szám). Az iskola gyors átvételének politikai okai is voltak: a cisztercita rend ekkor került ki a porosz fennhatóság alól, és iskolák fenntartásával igyekezett megerősíteni magyar területen való helyzetét. A kontemplatív (szemlélődő életet élő) rendek 1802-es visszaállításával különleges körülmények léptek elő. A ciszterci rend a rendek eltörlése során nem szűnt meg teljesen, a zirci apátság továbbra is fennmaradt, mivel a heinrichai apátság tulajdonát képezte. Mivel sok németajkú szerzetes élt a zirci kolostorban, lassanként megérlelődött a magyar rendtagokban az apátság függetlenítésének gondolata (Werner 1895, 7). Az akkori porosz törvények értelmében a heinrichai apát csak porosz származású szerzetes lehetett, ami miatt nem kerülhetett magyar származású szerzetes a két apátság élére (ez az apátsági birtokok kezelésére is vonatkozott, lásd *uo.*). II. József rendeletei után még inkább függetlenedni akart a zirci apátság, amelyhez Heinrichau mind jobban ragaszkodott. A függetlenedésre leginkább megfelelő idő tehát az 1800-as évek első évtizedében érkezett el. 1803-ban Dréta Antal lett a zirci perjel, miközben a heinrichai apát (és egy személyben a zirci apát) Gloger Konstant volt (Werner 1895, 8), aki ekkortájt az eltörölt heinrichai apátságból át akarta telepíteni a németajkú szerzeteseket és egész apátságát Zircre (*uo.*). Dréta Antal azonban 1809-ben megkapta a pilis-pásztói apátságokat, mivel meghalt Schumann Teophil, és nemsokára, 1812-ben I. Ferenc Dréta Antalt választotta Zircre kormányzó-perjelnek (*uo.*). Miután azonban Gloger Konstant meghalt, Dréta Antal a függetlenedés híveként hozzálátott, hogy minél hamarabb egyesítse a kormányzása alatt álló három apátságot, így szilárdítva meg a cisztercita rend magyarországi helyzetét (*uo.*). Werner Adolf és Lakatos Dénes iskolatörténeti igazai aranykorként ábrázolják a gimnázium történetében a ciszterci szerzetesek munkájának kezdetét, ezt a képet azonban szintén árnyalni szükséges. Gyulai Pál írja le azt az emlékezetes történetet, amely szerint Vörösmarty „egész forradalmat támasztott osztályában” (Gyulai 1985, 16): a történet szerint egy alkalommal Vörösmarty egyik osztálytársával igazságtalanul bánt a tanáruk, és Vörösmarty kiállt osztálytársa mellett, ezután pedig követte őt az egész osztály. A diákok bevették magukat a közeli erdőbe, és csak hosszas tárgyalás után voltak hajlandóak visszatérni az iskolába. Bár a tanár és az iskolaigazgató megígérték, hogy a diákok nem fognak megtorlásban részesülni, végül mégis büntetést kapott az egész osztály (Gyulai 1985, 16). Ez a történet Vörösmarty János visszaemlékezésében még így szerepel:

[...] és így neki, mint szelíd maga viseletű tanulónak, büntetése soha sem lett volna, ha egy véletlen eset bele nem sodorja; volt egy Ziscercita Direktor és tanár, jelesen az ő tanára ezek, kissé tótos emberek voltak, és szerették a jó bort, a' délutáni előadáson történt egyszer hogy a' katon...k tanítványát veszővel akarta büntetni - ezt az egész ifjúság szégyenlette volna, kérték a tanárt, büntetné más-képpen, de az nem engedett: ekkor az egész osztálybeli tanulók oda hagyták az iskolát [...] (Brisits 1931, 58).

A történetet ismerve felmerül a kérdés, miszerint valóban nevezhető-e aranykornak az iskola történetében a ciszterciek odakerülése utáni első néhány év? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához két szempont tűnik használhatónak: az egyik egy 1815-ből származó adat, amikor feljelentették a lakosok az iskola tanárait a Helytartótanácsnál a diákok neveletlensége miatt. Werner ezt a korábbi évek kiszámíthatatlan légkörének tulajdonítja, amely még évekkel később is hatással volt a tanítványokra (Werner 1895, 14). Másik szempontként Vörösmarty János emlékeinek pontossága kérdőjeleződik meg: borissza tótos direktort és tanárt említ, ami Novich Józsefről és kollégáiról szintén elképzelhetőnek tűnik.² Tény azonban, hogy egyik cisztercita iskolatörténet sem említi az incidenst, még a Werner-féle sem, amelyik pedig látható élvezettel részletezi a ciszterciták előtti világi tanárok alkalmatlanságát. Amennyiben az iskola történetét feldolgozó szerzők találtak az esetre vonatkozó levéltári forrást, ennek elhallgatása a cisztercita tanárok „bűnössége” felé billenti a mérleg nyelvét. De erről nincs tudomásunk, ahogyan arról sem, hogy Gyulai Pál művében olvashattak-e az igazságtalan cisztercita tanárról.

Az 1813/14-es tanévtől kezdve is nyomon követhetőek Vörösmarty tanárai a levéltári források alapján: az iskola átvételekor bevezetett tanárok között találjuk Szegh Pált, aki a III. grammatica osztály tanára volt. Lakatos írásában a bevezetett ciszterci szerzetestanárok a következők: Villax Ferdinánd, igazgató; Pákozdy Román, az I. grammatica tanára; Szegh Pál, a II. grammatica tanára; Boross Lőrinc, a III. grammatica tanára; Ghiczy Béla, a IV. grammatica tanára; Mórocz Kálmán, az I. humanitas tanára; és Horváth Dániel, a II. humanitas tanára (Lakatos 1915, 11). Ez azonban hibás adat,

2 Vörösmarty János szintén a cisztercita gimnáziumba járt, tehát több tanára megegyezett a bátyjéival. Ha kihagyjuk a Vörösmartyt tanító világi tanárokat, három cisztercita szerzetes tanította őt (Szabó Chrysostom hitoktatót nem számítva). Amennyiben János szavai egy őt már nem tanító tanárra vonatkoznak, ezen adalék újabb információval szolgálhatna a kérdés megválaszolásában.

mivel ebben az évben (1813/14-es tanév) Szegh Pál volt a III. grammatisták tanára. Kiséte nem derül ki az osztály matriculájából, mivel ott nem szerepel semmilyen tanár neve, a tanárok nevét tartalmazó listákból azonban egyértelműen kiderül, hogy ő tanította a harmadikos grammatistákat. Vörösmarty későbbi tanáiról már a matriculák adnak tájékoztatást: a IV. grammaticában Keller Kelemen, míg az I. humaniorában Mórotz Kálmán tanította. Vörösmarty első fennmaradt szövegei ebből az évből valók. A szövegek egy részének első közlője, Brisits Frigyes szerint az 1816–17-ből származó versek az 1806-os *Ratio Educationis* hatását mutatják, a kritikai kiadás azonban az *Autobiográfiai töredékek* alapján azt is elképzelhetőnek tartja, hogy „iskolai élmények hatása alatt, de nem iskolai feladatként” készültek ezek a szövegek (VMÖM 1960, 39). A szóban forgó versek a kritikai kiadás 1–12. sorszámú szövegei, amelyekre erősen jellemző az iskolás témák kifejtése és a kezdetlegesség – mind a magyar, mind a latin nyelvű szövegek esetében (VMÖM 1960, 391–393). Az említett szövegek között olyan címűeket találunk többek között, mint például *A tavaszról*, *Az őszről* és *A szerentse változásairól* (VMÖM 1960, 8–10).

Ismeretes továbbá Vörösmarty jó kapcsolata Szabó Chrysostommal, aki – az iskolában tanító szerzetesek között egyedüliként – a teológia doktora volt, föltehetően ő volt az iskola hitoktatója (exhortator). Szabó Chrysostomról Vörösmarty János levelében a következőket olvashatjuk: „*Tünde és Ilona* című munkáját amellyet Pesten, a’ Censurán vissza vetettek, hanem a’ Fehérvári Censor akkor iskolai Direktor bátyámnak tanára volt és nagyon nagy öröme volt mindig bátyám szép magaviselete és eszében, nem tett akadályt, a’ munka ki nyomatott” (Brisits 1931, 56–57). 1914-ben kelt iskolatörténetében Lakatos Dénes leírja, hogy Székesfehérvárott 1848-ig a gimnáziumi igazgató volt az ún. revisores locales, azaz cenzor, és Szabóról tudjuk, hogy 1817-től ő volt az igazgató atya (Lakatos 1914, 130). Fehér Géza 1964-ben (Fehér 1964) nyomdával kapcsolatos levéltári források alapján kiderítette, hogy Szabó volt a cenzor, aki engedélyezte kiadni Vörösmartynak 1830-ban a *Bujdosók*, majd 1831-ben a *Csongor és Tünde* című drámáit (Fehér 1964, 490; Fülöp 1994, 19; *A Csongor és Tünde* kiadástörténetéről bővebben lásd: VMÖM 1989, 731–746).³

3 Fehér levéltári források alapján derítette ki a cenzor személyét, akit lábjegyzetében a Lakatos-féle iskolatörténet adatai alapján mutat be, tehát föltehetően nem ismerte az akkori, a cenzor személyét meghatározó fehérvári törvényt, amit ugyanazon Lakatos-szöveg részletez, pedig ez megkönnyítette volna a kutatását. A tanulmány ettől függetlenül értékes adalékokkal szolgál Szabó Chrysostom személyével kapcsolatban.

Vörösmarty tanulmányai kapcsán a tanárai kiléte mellett fontos vizsgálati anyagot jelentenek a tankönyvi szövegek is. Horváth Károly 1968-as *A klasszikából a romanikába* című monográfiájában meghatároz két művet, amit a humaniora osztályainak írt elő az 1806-os *Ratio Educationis* a latin-tanuláshoz: a Dominique de Colonia és Joseph Jouveny műveiből össze szerkesztett *De arte Rhetorica et Institutionum Poeticarum* című retorika-poétika tankönyvet, mellé auktorolvasáshoz Pierre Chompré szöveggyűjteményét, a *Selecta latini sermonis exemplaria e scriptoribus probatissimis ad christianae juventutis usum collecta* című „chrestomathia”-t (Horváth 1968, 56–57). A gimnázium világi tanárai az érvényben lévő tanügyi rendeletet, az 1806-os *Ratio Educationist* föltehetően betartották, erre egy jegyzőkönyvi bejegyzés utal (Werner 1896, 11). A két 18. századi mű azonban az 1806-os *Ratio* tervezete idején már elavultnak számíthatott, ezért ekkoriban zajlott a tankönyvek korszerűsítése: Grigely József készítette el a humaniorák számára a korszerűsített latintankönyveket (Mészáros 1980, 366). Az *Institutiones Oratoriae* és az *Institutiones Poeticae* már 1807-ben megjelent (Mészáros 1980, 366), amely kötetek mellé Hannulik János Krizosztom készítette el a korszerűsített szöveggyűjteményt Chompré műve alapján, amelynek címe ugyanaz maradt: *Selecta Latini sermonis exempla*, amely kötet 1809-re jelent meg (uo.). Werner Adolf talált feljegyzést azzal kapcsolatban, hogy 1808-ban a gimnázium tanárai az I. humaniorában a Grigely-féle *Institutiones oratoriae*-ből és a Chompré-féle szöveggyűjteményből tanítottak a tanárok, míg II. humaniorában a Grigely-féle poétikából is (Werner 1895, 52). Ennek alapján feltételezhető, hogy az iskola tulajdonában voltak később is a fönti tankönyvek, illetve 1811 és 1815 között már beszerezhették a korszerűsített szöveggyűjteményt is. A cisztercita átvétel utáni iskolai könyvtárról így ír Lakatos Dénes:

Dréta Antal, pásztoi apát és zirczi adminisztrátor, hogy a tanítás munkája igazán mélységes alapokon nyugodjék, gondoskodott hasznos könyvekről. Még 1813-ban megvette a székesfehérvári ház számára Paintner Mihály prépostnak és fő igazgatónak mintegy 5000 könyvből álló jeles bibliotékáját. A könyvtárt teljes szakértelemmel, a klasszikusok szerint kiválogatva Villax Ferdinánd, az első ciszt. igazgató rendezte, amit apáti kinevező okmánya is kiemel (Lakatos 1914, 117–118).

A tankönyvek és szöveggyűjtemények föltehetően inkább a tanárok felkészülését segíthették, az akkori gyakorlat szerint inkább saját, készített jegyzeteikből taníthattak.

Az 1816/17-es tanévet Vörösmarty már a pesti Piarista Gimnáziumban kezdte, ami meglehetősen furcsa eseménye az életrajznak, Gyulai azonban nem tulajdonít neki különösebb jelentőséget. Tóthnak sincs különösebb hozzáfűznivalója az „iskolaváltáshoz”, azonban monográfiájában hivatkozik Rexa Dezső tanulmányára, amelyben 1915-ben publikálta Vörösmarty apjának a vármegyéhez írott kérelmét szegénységi bizonyítvány kiállítására, illetve magát a *szegénységi bizonyítványt* (Rexa 1915, 556). A kérelemben az áll, hogy egy *stipendium*, azaz ösztöndíj elnyeréséhez van szüksége a bizonyítványra Nemes Vörösmarty Mihálynak, mivel a stipendiumot szegényebb tanulók részére ajánlották fel, és amire a jogosultságot szegénységi bizonyítvánnyal kellett bizonyítani (Rexa 1915, 555). Rexa megtalálta a stipendium szövegét is, amelyből kiderül, hogy azt Jettin József alapította, és tíz szegény katolikus tanuló nyerhette el, akiknek jó tanulmányi eredményét és jó magaviseletét is igazolniuk kellett. A diákok Pesten, Budán és Szegeden kerültek elszállásolásra, a jelentkezést pedig Szent István napjától Szent Mihály napjáig adhatták be Pesten. A tanulmányból kiderül, hogy Vörösmarty nem nyerte el az ösztöndíjat, mivel a Piarista Gimnázium anyakönyvében az ösztöndíjat feltüntették volna Vörösmarty neve mellett (Rexa 1915, 557; A Rexa Dezső által publikált kérelmet a Lukácsy–Balassa-féle forráskiadás fel is tünteti; Lukácsy–Balassa 1955, 17–18). Nem tudjuk pontosan, hogy végül miért íratta át apja Vörösmartyt az utolsó gimnáziumi évében egy másik város iskolájába, azonban lehetett köze az ösztöndíj elnyerésének reményéhez is. Az is fontos körülményt jelent, hogy ekkoriban Vörösmarty édesapja már betegeskedett, és fiát már nem tudta anyagilag támogatni. Tudvalevő, hogy Vörösmarty már Fehérvárott is keresett pénzt instructorként, azaz diáktanítóként: „A módosabb szülők gyengébb tehetségű gyermekeik mellé magántanítókat (informer, instructor) fogadtak, akik az iskolai magyarázatot a gyermekkel újból átvették. A magántanítókat az igazgató ajánlotta, mivel megtörtént, hogy az instructor tanítványait, némely tanítvány pedig az instructort hagyta el” (Lakatos 1914, 93). Vörösmarty Fehérváron, az I. humaniorában vállalt egy vagy több diákot instructorként, ami aligha ütközhetett akadályba, mivel Vörösmarty egész fehérvári időszaka alatt kiváló volt mind szorgalmát, mind magaviseletét tekintve. Az egyik tanítványáról tudjuk, hogy Tiringer Pálnak hívták, mivel fönmaradt tanítványának füzete, amelybe néhány korai

versét írta Vörösmarty (Horváth 1968, 56). Ennek ellenére lehetséges, hogy édesapja a fehérvári évek alatt még tudta támogatni Vörösmartyt, amire 1816-ban már képtelen volt. A pesti élettől Vörösmarty apja azt várhatta, hogy fiának több tanítványa lesz, vagy Pesten lakó Ferenc nagybátyja tudja majd támogatni a fiút rokonként (erről Perczel Mór visszaemlékezésében is olvashatunk, amikor felidézi Vörösmarty szavait 1817-ből, egy évvel Pestre költözése után: „és főleg amiatt is utazom Pestre nagybátyámhoz, mert ez megígérte, hogy ilyen magánytanítói helyet szerzend nekem” Lukácsy-Balassa 1955, 22). Vörösmarty János leveléből kiderül, hogy 1816/17-ben Mihály egy örmény özvegyasszonynál volt kosztos diák, és a lakhatásért cserébe tanította a két fiát (Gyulai 1985, 21). Az mindenesetre megállapítható, hogy Mihály nem önszántából hagyta el a fehérvári gimnáziumot, hanem édesapja rendelkezése miatt („Öt esztendő Fehérvárott töltöttem, hatodikban Pestre hozott atyám [...] 1816 novemberében Fehérvárról Pestre, hatodik iskolára.” Csiffáry 1999, 89–91), és föltehetően nehezen szokta meg az új körülményeket, legalábbis erről tanúskodnak az Udvardihoz ekkoriban írott levelei (VMÖM 1960, 103–104).

Több szerzőt is foglalkoztat Vörösmarty első pesti tanéve kapcsán – valószínűleg az érdemsorozat hozzáférhetősége miatt –, hogy 1816/17-ben romlott a költő tanulmányi eredménye. Gyulai kiemeli: „az eddig első eminens fiút, itt már az utolsók közt találjuk; az első félévben 21-ik a másodikban 25-ik” (Gyulai 1985, 21). Ez valóban látványos romlásnak tűnik, azonban érdemes összevetnünk Gyulai megjegyzését Csaplár Benedekével (Csaplár, 1900), aki kiemeli Vörösmarty tanulmányi eredményei kapcsán, hogy egyrészt a pesti gimnázium II. humaniorájába kétszer annyi diák járt, mint a fehérváriba (84 diák), másrészt osztálytársainak többsége jobb anyagi körülmények között élő családból származott, tehát a családi háttér miatt nem kellett a tanulás mellett kiegészítő munkát vállalniuk, vagy esetleg megveheték maguknak a tankönyveket. Harmadrészt Csaplár szerint a 84 diák közül 21.-iknek és 25.-iknek lenni akkoriban sem volt rossz eredmény. A tanulmányi eredményének romlására maga az ifjú Vörösmarty is reflektál az *Ad Amicum* című versében, amelynek fordítása Horváth Károly tollából a következő:

Mindig nyugtalan voltam és panaszkodtam miattatok, hogy barátaitmól elszakadtam. Kérded, mért hallgatok, mikor - hidd el - töménytelen munka hatalmas súlyát vagyok kénytelen elviselni. Ugyanis egy vég és határ nélkül buta fiút instruálok, aki a retorikai

tanulmányokat tanulmányozza, bár nincs csöpp esze sem. Erőfe-
szítéssel a negyedik helyet elértem, most azonban a tizenötödiket
tartom több munkával. A nagy szorgalommal megszerzett előkelő
hely hiányol, s ez a fokozat is – hidd el – bizonytalan. De tanítóm
ítélete szerint a versben első vagyok, s elég nekem a sors, hogy ezt
az elsőséget elértem (VMÖM 1960, 420).

Pesten a gimnáziumban a *poeta classis*, azaz a II. humaniora tanára
Horváth Ignác volt (Takáts 1895, 342), az elsajátítandó tananyag pedig a
költészettan megtanulása klasszikus szerzők művei alapján (*Ratio Educa-
tionis* 1981). Horváth Ignác inspiráló tanár és példakép lehetett Vörös-
marty számára, aki ettől az évtől kezdve egyre több verset írt, ezeknek egy
részét föltehetően iskolai feladatként. Míg az utolsó fehérvári tanévből
összesen 12 szöveg maradt fenn, az első pesti tanévből ennek a többszö-
röse. A verseken – a kritikai kiadás szerint – jól megfigyelhető Vörösmarty
fejlődése, amely az adott évben elsajátítandó tananyag hatását és olvasmá-
nyait egyaránt tükrözi (VMÖM 1960, 399). Mivel a legfőbb tananyag eb-
ben az évben a poétika volt – mint az ékesszólás második része –, logikus
módon főleg verses szövegek alkotása volt a feladata a diákoknak (VMÖM
1960, 400). A II. humaniora tanárának szorgalmaznia is kellett tehetsége-
sebb diákjait saját szövegek, műfordítások készítésére (uo.). Vörösmarty
így ír erről az évről: „A hatodik iskolában már jobb könyveket olvastam.
Baróti Aeneisét, Rajnis Eclogáit s Virág Horatiusi leveleit és némely ódáit,
a mi kiváltképpen megtetszett tisztasága és könnyűsége miatt. Olvastam
nagy örömmel Révayt is. Ekkor minden gyakorlásom abban állott, hogy
magyar elegiákat írtam s némely epigrammákat. Még ez többnyire száraz
verselés volt.” (Csiffáry 1999, 89–90) Logikusnak tűnik tehát, hogy Vörös-
marty ebben a tanévben mind a tanára, Horváth Ignác feladatai, mind
saját magyar nyelvű olvasmányai hatására is fejlődhetett írástechnikája.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Vörösmarty pályakezdésének vizs-
gálatakor új adalékot jelenthet az életrajzi elemek új szempontok szerinti
elemzése. Az életrajzi adatokat összevetve a korszak pedagógiatörténeti
jellegzetességeivel egy pontosabb rekonstrukció jöhet létre Vörösmarty
pályakezdésével kapcsolatban. Ez irodalomtörténeti szempontból lehet
releváns, hiszen például a Vörösmarty első jelentős művének tartott *Zalán
futása* bővelkedik az antik irodalmi szövegekből való átvételekben, így te-
hát vizsgálati szempontként felvetődik az antik előzményszövegek vizsgá-
latának újragondolása az azonosított tankönyvek alapján, pontosabb ada-

tokkal. Vörösmarty tanárainak és tanulmányi eredményeinek vizsgálata alkotói adottságaihoz, tanulmányosságának elemzéséhez nyújthat segítséget. A mikrotörténeti kutatások, amelyek ez esetben a költő tanulmányaira vonatkoznak, adalékot nyújthatnak a költészettani vizsgálódásokhoz is, hiszen pszichológiai értelemben a gimnáziumi életkornak megfelelő időszakban sajátítja el az ember a kognitív alapismereteket a szövegalkotás képességéhez. A költő által fiatalkorában preferált olvasmányok és tanárok személyének azonosítása színesítheti a költővé válás folyamatával kapcsolatos információkat, amely kiindulási pontként szolgálhat későbbi, részletező kutatásokhoz, amelyek a 20-30 éves költő írásművészetével összefüggő konzekvenciákat, hatásmechanizmusokat igyekeznek föltérképezni. Az újonnan azonosított és a költő által bizonyítottan olvasott szövegek, továbbá a tankönyvi fogalommagyarázatok, vagy a tanárai által preferált tananyagrészek filológiai vizsgálati anyagot nyújthatnak a korai művek esetében, mivel szélesítik a művek megszületésének körülményeiről, előzményeiről alkotott képet. Meglátásom szerint a segédtudományoknak irodalomtörténeti kutatásba való bevonása azért járulhat hozzá a korai Vörösmarty-művek recepciójának bővítéséhez, mert segíthet rekonstruálni a költővel történt iskolai eseményeket, a tantárgyi élményeket, ennek megfelelően pedig akár a korai szövegeinek motivációit is – kibővítve ezzel fiatalkori műveinek – akár a *Zalán futásának* – értelmezési tartományát.

Irodalomjegyzék

- Brisits Frigyes. 1931. Adalékok Vörösmarty Mihály életéhez és munkásságához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 40 (1): 55–61.
- Csaplár Benedek. 1900. *Jegyzetek a Vörösmarty emlék-ünneplés előzményeiről és Vörösmarty, Toldy s Bajza pesti gymnazista korából*. Magyar állam. 33. 272–274.
- Csiffáry Gabriella. 1999. *Születtem... Magyar írók önéletrajzai*. Budapest: Palatinus Kiadó. 88–91.
- Gyulai Pál. 1985. *Vörösmarty életrajza*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Horváth Károly. 1968. A klasszikából a romantikába. Budapest: Akadémiai Kiadó. 54–88., 275–355.
- Lakatos Dénes dr. 1914. A Székesfehérvári cisztercita rendi katolikus főgimnázium száz éves története. In *A Ciszterci rend székesfehérvári kath. főgimnáziumának értesítője az 1913–14. iskolai évről*, szerk. dr. Dombi Márk. 3–207. Székesfehérvár: Debreczeni István Könyvnyomdájában.

- Lukácsy Sándor–Balassa László. 1955. *Vörösmarty Mihály: 1800–1855*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla. 1999. *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest: Osiris. 340–347.
- Mészáros István. 1980. Az 1777-i és 1806-i Ratio Educationis tankönyvei. *Magyar Könyvszemle* 96 (4): 350–369.
- Mészáros István. 2000. *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest: Szent István Társulat.
- Rexa Dezső. 1915. Vörösmarty stipendiuma. *Akadémiai Értesítő* 26 (10): 553–557.
- Takáts Sándor. 1895. *A főváros alapította piarista kollégium története*. Budapest: Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 271–315.
- Szinnyei József. 1903. *Magyar írók élete és munkái (XI. kötet)*. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- Tóth Dezső. 1974. *Vörösmarty Mihály*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ratio Educationis*. 1981. Ford. Mészáros István. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vörösmarty Mihály. 1960. *Kisebb Költeményei I.*, szerk. Horváth Károly és Tóth Dezső, s. a. r. Horváth Károly, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vörösmarty Mihály, Drámái IV.*, szerk. Horváth Károly–Tóth Dezső, s. a. r. Fehér Géza, Staud Géza, Taxner-Tóth Ernő, Vörösmarty Mihály Összes Művei 9. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.)
- Fehér Géza. 1964. A fehérvári cenzor (1830–31)-ben. *Irodalomtörténeti Közlemények* 167 (4): 489–491.
- Werner Adolf. 1895. A Székesfehérvári Katholikus Főgimnázium története I. In *A Ciszterci rend székesfehérvári kath. Főgimnáziumának értesítője az 1894-95. iskolai évről*. 3–54. Székesfehérvár: Számmer Imre Könyvnyomdájában.
- Werner Adolf. 1896. A Székesfehérvári Katholikus Főgimnázium története II. In *A Ciszterci rend székesfehérvári kath. Főgimnáziumának értesítője az 1895-96. iskolai évről*. 3–58. Székesfehérvár: Számmer Imre Könyvnyomdájában.

VÖRÖSMARTY GIMNÁZIUMI ÉVEI
Mikrotörténeti adalékok a költő középszintű tanulmányaihoz

Jelen kutatásomban a Vörösmarty diákéveihez kapcsolódó latin nyelvi-irodalmi és mitológiai hatásokat vizsgálom, amelyek részletesebb ismerete nagyobb rálátást tenne lehetővé az antik motívumoknak a költő műveiben végbemenő hatásmechanizmusaival kapcsolatban. A mostani kutatási szakaszban Vörösmarty gimnáziumi éveit vizsgálom, és mivel az antik műveltség megalapozása a gimnáziumi tanulmányok során történt a korabeli tanulóknál, a kutatás ezen szakaszában fontos adalékot jelenthetnek a korabeli pedagógiatörténeti és levéltári források. Írásomban néhány adalékkal szeretném kiegészíteni a Vörösmarty-kutatás eddigi eredményeit a költő középfokú tanulmányai során őt ért nyelvi-irodalmi hatások mibenlétével kapcsolatban: többek között a költő műveire hatással lévő tankönyvi szövegek és a nyelvi-irodalmi kompetenciáját fejlesztő tanárainak műveltsége, amely adalékok ismeretében következtetések vonhatóak le Vörösmarty nyelvi-irodalmi műveltségével kapcsolatban.

Kulcsszavak: Vörösmarty Mihály, gimnázium, klasszikus műveltség, életrajz

MIHÁLY VÖRÖSMARTY'S YEARS IN HIGH SCHOOL
Micro historical Additives to High-school's Studies of the Poet's

In my current study, I seek for the mechanism of the antique motives in Mihály Vörösmarty's poetry. The 19-century-living poets' school practices are based on the Latin culture: literature, linguistics, mitology influenced mostly with erudition of students. I would insert my results in this topic in connection with Vörösmarty's professores' personality, the most often used school books and text collections. In my opinion, these details could be interesting about the Vörösmarty-studies.

Keywords: Mihály Vörösmarty, high-school, classical studies, biography

Jelen kötet többségében a 2017. november 11-én Szabadkán megrendezett *Nyom-Követés 3.* konferencia előadásából készített tanulmányok szerkesztett változatait adja közre. Összesen öt írás a *Tízéves az Apokrif* című, 2017. november 24-én tartott tanácskozáshoz kapcsolódik. A benyújtott munkák a magyar és a világirodalom történetének széles spektrumába engednek betekintést.

